

Ираэф

III

2002

ФЭЙ
2002, № 94

Казахстанский литературно-художественный журнал

Ираеф

III
2002

АЙЙЕВ ЛИТЕРАТУРИ ӘМА
ПУБЛИЦИСТИКИ ЖУРНАЛ

ЖУРНАЛ АНЗ ЦАЕУЙ 4 ХАТТИ

г. Даңыстау

**ИРÆФ
№ 3, 2002**

Цæгат Иристони-Аланти фингсугти Цæдеси журнал

**ИРАФ
№ 3, 2002**

Ежеквартальный журнал Союза писателей РСО-А.

Журнал издается с 1991 г.

Учредители: Комитет РСО-А. по печати и издательским делам,
Союз писателей.

Сайраг редактор - Малити Васо

Редколлеги:

*Джиккайти Шамил,
Колити Витали (бærнон секретарь),
Скъодтати Эльбрус,
Темирати Даут,
Тетцойти Таймураз,
Хæмицати Тамарæ*

Сдано в набор 3.05.2002 г., подписано в печать 15.07.2002 г.

формат 60x84 1/16. Печать офсетная. Усл. печ. л. 17,5

Адрес редакции: 362040, РСО-А., Владикавказ, пр. Мира, 25

ГПП «Рухс»
362015 РСО-А., г. Владикавказ, пр. Коста, 11

© Ираф, 3. 2002 г.

ПРОЗÆ АÆМА ПОЭЗИ

ИКЪАТИ Авдул

РАДЗУРДТÆ

ЗÆРОНД САЙТÆНТГÆ

Уогæ ба ци лæхъуæнтæ адтан, - æ къæлос лæдзæги кæронæй зæнхæ ранихæгau кодта Солтан.

- Гъо-о, наæ сæрти маргъ ратæхун не 'ндиудта, - Артем æ тæрнихæй хеди æртæхтæ евварсмæ æрæгъзалдта. - Гъуди ма 'й кæнис, автобустi шофертæн се 'хцатæ куд байсианæ?..

- Афanasи давæггаг гали фиди адæ нур дæр ма ме "взагбæл æй. Ци фезонгутæ си искоðтан!

- Ха-ха-ха! Афanas си æхуæдæг дæр дзæбæх бакайдта. Хестæрæн нин ку бадтæй. Æ алли гагидаui дæр мах нæмттæ æнæ фæтътъунсгæ наæ уидæ. Уой ку зудтайдæ...

- Сибири амæтtag фæцайянæ.

- Кæддæрти-цидæртæ... - арф нийнæфтæй Артем. - Уæддæр нин еци дæлæмæдзуд хуæнхаг куд наæ тасуй?

- Хъазмæхæмæтæй зæгъис? Дæ Хуцаui хаймæ искаæсæ! Æ бунтæ ин ку баҳуардтан. Ци ма дæ зæрди ес?

- Æ кирæ ин раст мæ фуни дæр ма рауинун. Эх, уомæ баервæзæ, уæд...

- Æз дæр си мæхе наæ раздахинæ.

- Ке кой кæнай - къæсæрмæ. Уæртæ æрбафецауй.

- Уæллæгъи, наæ боц синхон, дæ къахистæн нецима 'й, - раппæлдтæй си Солтан, æ бакомкоммæ фæйнердæмæ пакатæарæст æфхуæрд къалостæ рауингæй.

- Ецирдигэй ма джигит бэргэ дэн, - дзуани равардта Хъазмэхэмэт, ёма ё синхонти фарсмэ ё уязэ арæхсгай æруагъта ниллæггомау фæйнæгин бадæнбаэл.

- Аүæхæн æнтæф бони, гормон, дæ дивилдун цохъя уæддæр феронх уо, - ё медбилти баходтæй Артем.

- Эх хæлафи рæвдзитæ ба ин нæ уинис? Кенæ ё ходæ? - ё уайдзæфи хунæ фæтътъунста Солтан.

- Алли хатт еци-еу пъластинкæ зелунæй нæ фæллаетæ? - ёхе сæмæ фæззилдта Хъазмэхэмэт. - Мæ уæле ци дарун, ци хуæрун, ци ниуазун? Мæ уоди гага - мæхе барæ! Сумах дæр министрти арæстæй нæма фæууидтон.

- Нæ уæледарæс, æнæмæнгæ, махæн дæр дивилти рæнгъэмæ бањæрттæнцæ, фал нæ бон неци 'й. Цæмæй сæ байьевæн? - низзулунтæ 'й Артем. - Дæуай нæ равгитæ ку амониуонцæ, уæд æй фæууинисæ, кæддæра цæппо-лæппотау, къæс-къæсгæнгæ нæ цæуианæ!

- Ниуадзайтæ! - Хъазмэхэмæти тумбул цæститæ, фæскъæвда зокъотау, гæппæрвонг рацæнцæ. - Астæуккаг Азий дæр кæрæдзей уотæ фаунцæ?! Сæумæй изæрмæ еци гъунтугъдæй хори тъангмæ тæвдæ цай ка цумуй, уонæй ба ци зæгъуйнаг айтæ?!

- Гьо, гьо, дæхе æрлæдæрæ, - Солтан ё даргъ æнгулдзитæ Хъазмэхэмæти фудхуз уæрагбæл хеонау æрæвардта. - Арази дæхæццæ. Алке - ёхе барæ. Фал æзини биццеутæ нæбал ан, æнæфæуунд миутæ нæбæл нæ федауй.

- Цитæ лæхорис? - Артем бунти искастæй Солтанмæ.

- Эх кари лæг æй, зæгъун, ёма е 'нзтæ ма ходуйнаг кæнæд. Мах ибæл исахур ан, фал æй æцæгæлон ци гъæуама ракона?

- Мæн туххæй æнæмæтæ уотæ. Нерæнгæ бал неке нецæмæй багъигæ дардтон. Ка мæбæл бахода, уомæн ба къах æ тæккæрони! - балхий кодта Хъазмэхэмэт. - Неке сæмæ кæсүй? Алке ёхе æнзтæ нимайæд!

- Аёллæх-æллæх, пеллон арт. Мах дин тæрегъæд кæнæн, ду ба... - ё бæзгин билтæ, бостæгæнæгай, æруагъта Артем.

- Уæд иди ба... - еу усмæ ё гъуди æмбесбæл фескъунгæй, Солтан баѓæлста ё сонтфарст: - Гæнах ци 'й, уой зонис?

- Тæнтæй-будурмæ, - æнæбæри загъта Хъазмэхэмэт. - Нæ дзубандимæ гæнах ци барæ даруй?

- Гьома, зæгъун, хуæнхбæсти исгъомбæл дæ, уоми

хабәрттәй нин еститә ку байамонисә, - æ мәлгъәвзаг базмалдәй Солтанән.

- Бәргә, фал ка, мәрдтә? - Хъазмәхәмәт æ райгурән бәсти туххәй куд цәмәдесәй фәдздоруй, уой ләдәргәй ин æ каябәл дор бағәлста Артем.

- Мәнæ æнæфæуунд бадуйрон кәркитæ! - райгъустәй Хъазмәхәмәти арми тъәпәнти æмкъәрц. - Гәнах алли коми нæ амадтонцæ. Е æй бәрзонд, æртæуәладзугон азгъунст. Уордәгәй-еу хүәстәнцæ нæ фиддәлтæ коммæ бацәуәг знәгти нихмæ.

- Мадта уәмә галауантæ дәр куд н 'адтайдæ? - нигги фәлмәндәр гъәләсизуагәй рафарста Солтан.

- Цәмәннæ ба? - æ каст хүәнхти "рдәмә исаразта Хъазмәхәмәт. - Уоми нур дәр ма берæ æнæсгәрст цидәртæ ес. Ахуронд адәм имæ, æнгъәлис, хуматәги ниббәндән унцæ? Дугусси, галауан ба æй урух, дууәуәладзугон хәдзарæ. Фиццаг уәладзуги зумәги мәйти дардтонцæ фонс, сәрггаги ба цардәнцæ бийнонтæ сәхүәдтæ. Уотемәй стортæ æма листвонси комуоләфтæй сæ цәрәнуәттæ адтәнцæ гъар. Уәжән уавәртæ исаразун æфтудәй æрмәст гъәздүгүти къохи.

- И мæсуги нисанеуәг дәр ма нин æнхәст ку зәгъисә, - Хъазмәхәмәти игъәлдзæг уоләнмæ е 'нхуси хай бафтудта Артем.

- Уой дәр ма кәд нæ зонетæ, уәд цәй хестәртæ айтæ? Мæсуг Иристони кәмтти раги æрбунасттон æй. Уой исаразунмæ дәр алке дзиппæ нæ арæхстәй. Мæсуг æй гәнахи æнгæс, æрмәст нилләгдәр, дууәуәладзугон. Æ сәйраг нисанеуәг - фудгæнæгæй хе бағъәуай кæнун. Баләдәрттайтæ?

- Уәлләгъи, Хъазмәхәмәт, ду дæ цæугæ энциклопеди! - Артем æ галеу цæстæ æрникъулдта Солтанмæ.

- Эрмәст ма нæ дууей хæццæ лимәндәрәй ку цәридæ, - цæсти æрникъулди нисанеуәгæн над къәртгæнæг рацæй Солтан.

- Уæ къæдзилттæбәл уин кæми фæллæудтæн? - æ медбилти баҳудтæй Хъазмәхәмәт.

- Кæд дæхе бунтон раст лæгбәл нимайис, уәд де 'нгозæ бæласи буни цәмәннæ бадæн? - фæрсүй Артем.

- Э къалеутæ куд урух фæцидæнцæ! Ци дессаги сатæг ба дæдтуй, ци! - æппæлуй си Солтан.

- Мәнә зәронд сайтәннә! - ә бунатәй фәггәпп кодта Хъазмәхәмәт. - Хуәнхбәстәй — мә къәсмә. Еци ракъях-бакъях ба ма ци амудта? Цәүән. Исхуәцетә уәхебәл!

- Фарнә а-бундори! - тургыи бәрәгастәу арвмә искувта Солтан.

- Амменә, Хуңау! — ә гъәләсидзаг нигъгъәр кодта Артем.

- Әз нуртәккә... - Хъазмәхәмәт ә ходә әма цохъа сарай къуми дивангondбәл райвәргәй, е 'вәрәнтаәмә фәрраст әй.

- Әма, дан, хуәнхәгтә цәләнбуд әнцә, - фусун ә фингәмә зелунбәл ку исцалх әй, уәд цәмәдәргәсгә исхаудтәй Солтанәй.

- Уәхән незәй нәхеон - сәребарә! Әгәр тәтон дәр ма “й, әгәр! - Хъазмәхәмәти әлхий әрфгутәмә фенгас уогәй, Артем Солтани къах басхуста.

- Мә сүйни сәрбәл Хъазмәхәмәтәй ку хуәцун, уәд мин мә гъудитә усхүммә ци ‘здахис? Мә зәрдәбәл, мә фидә Дзәрәхмәтбәл ци цау әрцудәй, е 'рбаләудтәй. Уәд ма әз цыйдих адтән, - райдәдта Солтан. - Мә фидән еу хуәнхаг зонгә фәцәй. Әд уесәннә! е 'хәсөвеуат әппунәдзох махмә баримәхсидә. Хеонау ибәл баузәлидә. Кәдмә уотә цәрдзинан, зәгъгә, Дзәрәхмәт ә уавәр радзурдта гъәүи хестәртәй еуемән. Әма ин е куд загъта, уотә бакодта. Хуәнхаг бабәй нәмә ә уесәнти әнәгъәнә басти хәцца ку рафестәг әй, уәд ин мә фидә, әхсәвәр хуәргәй, загъта: «А-цил, а-уал анземә нин бийнойнагау исдә. Дә зәрдә - де 'вдесән, некәд дәбәл нәхе ратех кодтан. Ци цихтиләй нин зәрдитә февардтай, етә наә нәбал гъәунцә, фал, кәд гәнән ес, уәд нин есгәд дә уесәннәй номбәл дарунән еу уәлдәр ниуудзә». Хуәнхагән, дан, ә комидзаг ә хури фәццәйбадтәй. Аци хатт, дан, сә нимадәй рахастон, иннаә цуди, дан, уин дууә хуарз уесойни - мәнбәл. Уойадәбәл хуәнхаг ләг зәнхи скъуди ниххаудтәй, не ‘мгәрон некәдбал әрәфсарстәй.

- Уәхән некуционти койи бәсти наә фингәмә әрәвналән,

- Солтани дзубандимә кәрөнмә байгъосгәй, Хъазмәхәмәт ә фиццаг бакувди иссиридта Хуңау ном.

- Муди хузән арахь, - ә билтә расәрфта Артем.

- Хуәлцәй ба ци зәгъуйнаг дә? - дууә әфсәремәй фәййагайдта Солтан. - Наә рази маргыи цихт найиес, әндәр

алцәмәй дәр - аңхәст.

- Нәкәси, дә кирә нин еу бон игон кәнүйнаг бәргә адтә, фал дә цидәр багыгәдардта, - карз арахъәй фәйнә цалдәри ку ранихъуардтонцә, уәд Артем баурдуг ай фусунмә. - А-а-а, гъуди ма 'й кәнис, дә дәгъәл ку нәбал ирттай?

- Хуәргә әма бал ниуазгә! - Хъазмәхәмәт кәд барасуг ай, уәддәр си и хуәнхаг ләги цау не 'ронх кәнүй. - Кири дәгъәл дәр некумә раледзәнәй!

- Цалинмә ма нәхе ләдәрунгъон ан, уәдмә еци кири гъуддаг исаразән! - ницьцъәх ай Артем.

- Әз сумахбәл ци баримәхсон, е мин фәлдистән фәүүәд!

- Хъазмәхәмәти цәститә нихъхъоппәгъәнцә. - Рауәлә уайтә!

- Гъе дин кирә, гъе! Әнәгъәнә гомори!

- Кунәг берә алцитә си нәййес?!

- Гъа, әнәфәууинндитә, уә сункъә фәкъкъәрттәй! - Хъазмәхәмәт кири сәр байгон кодта әма инод тәф уати фәппурх ай.

- Айбәрцә мулк базари дәр нә фәүүй! Сә еу иннемәй - әхсицгондәр! - аллихузон уәледарәси кәрәбәл әхе уәлгоммә рагәлста Артем.

- Мәнә аци күуми ба - майкитә, трусиктә! - кири иннә фарсәй нимайуй Солтан. - Къахидарәс - хәрх-бурайнә!

- Цәй әма мах дәр нәхе есгәд исаразән, - кири хурфәй ә сәр исдардта Артем.

- Иса-ра-зән! - Хъазмәхәмәт ә цәппәртә әфтаунмә фәңгәй. Артем әма Солтан дәр сә фусуни фәнзүнцә.

- Әвзаргә—алке әхүәдәг! - әртәмәй дәр уати фәйнә күуми, - бәгънәгәй ләугәй кирәмә райамудта Хъазмәхәмәт.

- Әңгәг ләгти хузән иссан! - къахәй сәрмә сә фәлуст байиевгәй, кәрәдзей хъуритә кәнүнцә.

- Э-э-э, не 'нәдаст цәсгәмтә ни иронхуати изадәнцә! - айдәнәмә фенгаст уогәй, бафеппайдта Солтан әма къәразги къеләй райста мигәнәнтә.

- Кезүй фищаг барә - фусуни! - кърантги фарсмә къела райвардта Солтан. - Кәми дә? Әртъәпән уай!

- Марис мә! Уәздандәр әвналә! - райгъустәй Хъазмәхәмәти әгүдзәг гъәр.

- Гәдзи буни - сойна, - дзоруй имә Солтан. - Цәттә дә. Иннә!

- Тогфелуд мæ фækкодтай! - æ цæсгоми лухтæбæл уазал дон калуй Хъазмæхæмæт.

- Иннæ, загътон! - Солтан Артеми цонг райахæста. - Циуавæри зир-зир æй е, тæрхъос дæ? Атæ æрбадай!

- Уа-а-у!

- Еунæг æстуф дæр ма ди исхаудтæй, уæд дæ кæцидæр гъосæй ирайгæе уо! — бавзиста имæ Солтан.

- Дугтаг хатт дæ къохмæ бахаунæй Хуцау бахезæд! - тогæмхæццæ финки фæстаг игъæндæнтæ æ хъури бунæй сæрфуй Артем.

- Нур ба мин ду фæууо лæггадæгæнæг, - Солтан байахæста æ бунат æма къелай кæрæннтæбæл æ дууæ къохемæй низзæгæл æй.

- Исон дин фус æвгæрдун, æрмæст си мæ мæститæ исесæ!

- æ тоглæуæн цъæрæмухститæбæл е 'нгулдзитæ райуаргæй, Хъазмæхæмæт дзоруй Артеммæ.

- Іæбжæл æй битгир кæнис, æнæуой дæр мæлæти сæри хецау ку пæй, - айки хъозгæй уасæгай, райгъустæй Солтанæй.

- Гъеуутæ, гъеуутæ! Гъеуутæ ин гъæуй! - хелдасæни циргъ ком æ фæсте тоги æртæхта ласун ку райдæдта, уæд æ медбунат сүкæллонау æркафта Хъазмæхæмæт.

- Къохти бæсти дин æрдзæфгæнæнтæ ка балæвар кодта, уомæн ци загъдауа! - æ цæстисугтæ фæрдгути стæвдæнтæй фемæхстæнцæ Солтанæн.

- Биццеутæ, - дзоруй сæмæ Хъазмæхæмæт, - мæнæ уин фæйнæ газетти æма уæ ростæ бампъуститæ кæнтæ!

- Ха-ха-ха! - гæгъæдий гæбæзтæ Хъазмæхæмæти цæсгонбæл пæр-пæргæнгæй раингæй, ниййазæлдæй Артем æма Солтани æмхудт. Фæстагмæ уонæн дæр сæ фусуни æримист миуæ фæнзgæ раудæй.

- Нур ба мæ размæ ратеу-теу кæнайтæ, - Хъазмæхæмæт сæ наæуæгæй фингæмæ хонуй. - Нæ фестракалдæн баковæн, уæдта ниффецауæн клубмæ. Изæрæрдæмæ, дан, си, цидæр æмбурд уодзæнæй.

- Фагæ бал фæууæд! - цалдæргай ниуазæнтæ фæд-фæди раурдуг кæнгæй, загъта Артем æма гъæунгмæ фæннæхстæр æй.

- Гъо, ходуйнаг æй адæмæй, æхсæнадон гъуддагмæ æрæгитæ нæ федауй, - æ наæуæг хæлафи комбæл исхуæстæй Солтан.

- Размæ, фæсевæд! - æ фингæ æнгозæ бæласи буни

аңафснайдәй фәууадзгәй, Хъазмәхәмәт сә фәсте ниййарц ай...

ХЪАХЬА

Бариси акционерон ахсәнадә силгоймәгтәй - хәрх буройнә. Сә еу иннемәй - ахедгәдәр. Терки бабузтау ку рафецаунцә, уәд уонәмә фенгас ун - цәттә зәрдинез. Цәф галау дә тъәпп уәлгоммә фәеццаудзәнәй. Барис ба уәddәр фәразүй. Ё уаргъ аңәстүифсәй хәссүй. Сәрбонсеуәг син кәнүй. Кәми цәрай әма, дан, кәми косай, уоми... Нә, Бариси фудәй си некема дәллагтурә базмалдәй. Хебәлхуәцгә 'й. Берети фәндитә си райзадәнцә ауиндзәгәй...

Силгоймәгтәй ку некердәмә әртастәй Барис, уәд ай фудәнән сонәтгонд рахудтонцә. Уой дин Сәррәти гъостә рапахәссонцә.

- Цитә ләхоретә?! Барис?.. Сонәтгонд?! Ё дууә фурти ба уәд тугурى зихъирәй әрхаудтәнцә? Къамбеци асә тәргъәд уәхемә райстайтә! - никкалдта сәбәл Сәррәт.

Сәррәти нихмә си еунәгәй дзолхуәрән дәр нә байгон ай. Уомән әма си алке дәр айдәнәмә кәсәегау уинүй. Ёнгъәл цәмәй нә фәуунцә, уой дәр ма син уайтагъд сә тәбәгъти фәррәсадзуй. Дә фудгол уой цъухмә бахая - зиндонә хуәздәр. Тәрсә-резгәй ибәл фәсномуг «Халон» ку рампъузтонцә, уәд дәр тәрхъостау ниссабур әнцә.

- Гъе уәүүәйтә, гъе! Хуәздәр ном мин иссерунмә ци хомухтә разинндайтә! - Сәррәти уайдзәфтәмә силгоймәгтә се 'дзаг реутәй исуоләфтәнцә.

- Дә зәрдәмә наә цәүй? Уәд цәмәннә, нә базургин Халон? - фәрсунцә 'й.

- Ёгирид наәйеси бәсти кәсалгә дәр - фид, - дзуапп равардта Сәррәт-Халон.

- Не 'вәрән ревәд наәй, - райгъустәй еуемәй.

- Зәгъә 'й! - ахе имә фәэзилдта Халон.

- Ку наәмә фәххәран уай...

- Исрәдовә 'й!

- Каәд уотә искарз дә, уәд... Хъахъа...

- Ха-ха-ха! - Халон ходәги дзәкъолә фестадәй. - Нурмә ба кәми мәрдти адтайтә? Хъа-хъа!.. Ё зәлланг ин астәфетә?!

Уойадæбæл ном Сæррæт фæсномуг Халони хæццæ æрбадумд - дæлингæ 'нцæ. Нæ фалæ-ма кæд аци мæнгæ дуйнебæл силгоймæгтæн се 'мунаффæ есгæд æ къанцци исбадтæй, уæд - нур. Топпи фæткъуæрæнау фæррæстмæ 'й:

- Хъахъа, æнæ мæн ма рандæ уо!
- Хъахъа, дæ билтæхуарæнæй неци зæгъис?

Æ нæуæт номæвæргутæй еуемæ дæр зулун цæстингас нæ раздахуй. Æ цард-цæрæнбонти мæстгун, райгурцæй ибæл Сæррæт хуаси лæвæрæнау ка багæлста, уонаæмæ кодта. Уой æмæ дин - Хъахъа! Кæрцæ е 'мпъозæн иссиридта.

- Нуртæккæ дæр ма æ дзорун ку цудæй, ци 'рбацайдæ? - фæрсунцæ силгоймæгтæ кæрæдзей.

- Хъахъай агоретæ? Бариси косæн уатæй æ дзахъула игъустæй, - дзуапп син равардта, хуæрзæрги машинистки разæй æ гæгъæдитæ ка рахаста, е.

Фарсбæл ауигъд тумбул сахат æрбунæттон æй косгæ рæстæги кæронбæл. Силгоймæгтæ еугай-дугай æмпурсунцæ гъæунгмæ. Цалдæр ма си радзебæл æй. Уæддæр Хъахъа зиннæг нæййес. Цæй, ци ма 'й хезæн, зæгъгæ, етæ дæр нæхстæйрони къахбæл ниллæудтæнцæ. Бариси косæн уатæй сæбæл Хъахъа æ зæлланг гъæлæси уагæй «хъадаматæ багæлста». Дуари дунгдæуæнтæбæл сæ цæмæдес фæлмæн гъостæ фæннихастонцæ. Игъосунцæ.

- Сæррæт, хæдзарæмæ цæун афонæ 'й, - исдзурдта Барис. - Дæ дув-дувæй ниддæнгæл дæн. Фагæ фæууæд!

- Сæррæт нæ, фал Хъахъа! Феронх ди æй? Фагæ ба уæд нæ уодзæнæй, мæ зæгъуйнæгти зæгъуйнаг мæхецæн ку байзайа, - никъкъæндзаг æй Хъахъа. - Ёцæгæлæнттæй нæ кустуатмæ ке неке уадзис, уомæй раст дæ. Фал еци сугъзæринæ фæткæ мæнæн ба æрæги ихалгæ руадæй.

- Ка дин равардта уæхæн барæ?! - фæззуст кодта Барис.
- Дæ нервтæбæл байаярдæ, - нийнæфтæй Хъахъа. - Сумах, нæлгоймæгтæ, мækъурæй æвгæрддуйнаг айтæ.

- Цæфи фæсте - рæхуст.
- Нæ, ду уонаæмæ нæ хаус. Ёз уа-а-ртæ Губунай кой кæнун.
- Уæхæн ку нæ зонун.
- Мæнæ лæвар цирк! - æ арми тъæпæнтæ кæрæдзебæл æрцавта Хъахъа. - Рамили раздæри лæт ди феронх æй?
- А-а... Раздæри?..
- Игъосæ, - фæййагайдта Хъахъа. - Губунай лигъститæй мæ

цъæхдæндаг расайунмæ берæ нæбал гъудæй. Рамили, дан, кусти рæстæги мæхе цæститæй ку фæуунинæ. Ё бицьинæг имæ тудта. Гæнæн нæбал адтæй. Ё уосæмæ сосæгтай фæрсæй цалдæр сахатти фækкасуни фадуат ин исаразтон. Уой фæсте Губунай сæр æ усхъити æхсæн ранигъулдæй, æ фий æруагъта.

- Уæд цæмæ? Рамилæ - игъæлдзæг силгоймаг...

- Ма рæдуйæ. Нæ фалæ ма, Барис, дæ косгути æнхæст нæ зонис. Рамилæ æхе не 'хсæн дарунмæ 'й дæсни. Хæдзари ба - силæ берæгъ! И мæгур лæги нартихуари хъозгъау æригъзалидæ. Губуна Рамилæн ку бауайдзæф кодта, кусти, дан, куд игъæлдзæг фæуус, нæхемæ дæр уотæ ку уайсæ, уæд æй фæццæйнихъуардта. Нигги ма имæ шпъиони каст ке фækкодта, уой базонгæй, фуцьулуз лæгбæл къах-къохæй нæбал аурста. Гæбæтхуайæ 'й фækкодта. Гъе уой фæсте фесхъæтæг æй Губуна. Кæмидæр, дан, фатер байхуæрста. Дууæ сабийи дæр æ хæццæ фæуунцæ. Сæ гъомбæйладæ уой евгæд бацæй. Гъе, уотита! Ду ба, зæгъис, Рамилæ - игъæлдзæг силгоймаг.

- Уæддæр дæ нæ балæдæрдтæн, нæлгоймæгтæ мæкъурæй æвгæрддуйнаг цæмæ 'нцæ? - фæрсүй Барис.

- Е ба ма дин еум! Губуна æндæкъæс ке фудæй фæцæй? Ёрмæстдæр - æхе! Ходæ даруни уæлæмхасæн ма си берæ цидæртæ фæуүй. Ё сæр кæми адтæй, Рамилæ си хуæруйнаггæнæг, хъæппæлæхснæг, сувæллонгæс ку аразта, уæд? Пъолтæхснæн пъæсту си рауадæй! Уæ силгоймæгтæ уин уæ бæрзæйтæ хулуййæй ке дарунцæ, уæ бæлах дæр е æй! Гъенур мæ балæдæрдтæ? - Хъахъа æхеçæй ниbbоз æй, Барис сагъæсти ранигъулдæй, уой ку бафеппайдта, уæд. Е 'уæнгтæ халонау райвазта.

- Ку дин зæгъун, коллективи цардæй райдард дæ. Еци гъæндзийнадæ фесафун мæхемæ есун! Хæдæгай, Фиалетæ æма Назирæти царциатæ ба фегъустай? - еци «фегъустай» Бариси хъæндзалау æ къæлæтгинай фентъухта.

- Тингун нæ, - сабур æй кæнуй Хъахъа. - Иннæ информацитæ рапгъæвтæн исонмæ...

Хъахъа, æ туривæрдæй сæндтадæгæнгæ, сæхе уæнгæ æнхæст нæма бахъæртæй, уотемæй ибæл хæрхæмбæлд фæцæй æ синхон Китабæт:

- Неци фегъустай?

- Гъома? - фарстайæн ин фарстайæй дзуапп равардта Хъахъа.

- Нафисәтмә айсоми сахарәй уосгор әрцудәй циувәрдәр «Джипбәл», әма, дан, нерәнгә дәр уонәмә `й. Аци хатт цидәр зин тасән әй нә сәппәркье, - цума ин ә гъәләси тәвдә картоф есте багәлста, уойай къәркъәрагә фестадәй Китабәт.

- Нә уәлләгьи! - фәббигъирт әй Хъаҳъя. - Еци әнәхәлафмә дәр ма неке кәсүй?! Цаләймаг ин уодзәй нур?

- Майрән ә къолә `ма ә къәс, - нийвазта Китабәт. - Мәнмә гәсгә еу къохи әңгулдзитәй рахизтәй.

- Барәнай, барәнай, - фәеццурдәй Хъаҳъя. - Ә фиццаг - эстойнаг. Биццеу ин си қәмидар ирәзүй. Уой хуәдфәсте - хәхойлаг. Дууә кизги, дан, син райгурдәй. Әртиккаг ләги ҳәццә, гүди ма `й қәниш, Нафисәт, Узбекистани уогәй, ку бацардәй. Тъәпәнцәсгон кизгә әма биццеу си фәууагъта. Кәд нә рәдүйун, уәд ин анна ба Илюмжинови бәстәй адтәй. Фазон дууә биццеуемән куддәр бони рохс фәууинун кодта, уотә ледзәг фәцәй әма Мински бамедәг әй. Ами дәр берә нә рафәстәуат әй. Авдәйнөн кизгәмә фәстәмә дәр нәбал фәккастәй, ә бийнонтән хуәрзбон дәр ма нә загъта, уотемәй си әмбесәхсәви рафардәг әй. Мәнә нур ци кизгә гъомбәл қәнүй, е ба ин, дзенети фәббадуйнаг, Иналәй рантәстәй. Әма, дан, нур ба - нәуәг басмилла...

- Нафисәтән раст цума әмбәлләционән фәххаттә, уойай ин ә къубусдзийнәдтәмә мәләти дәсни дә, - бадес кодта Китабәт.

- Мә хор ракәнай, мә ацъагъуәй ефтәгтә `нца хайгин, - сәрустурај загъта Хъаҳъя, әма Китабәти цонгбәл рахуәстәй.

- Исфецуән нә киндзәнноммә.

- Донласт карку ци бадис? - Нафисәти әнгозә бәласи буни әнкъард бадт қәнгәй байяфгәй, нидәнгомау рафарста Хъаҳъя.

- Мадта цәбәл кафон? - ә сәр еуварс разилдта Нафисәт.

- Дә иуазәг ба ци тагъд фәййаууон әй? - е `хислкъәбәл нә байаурста Китабәт.

- Иуазәг нә, фал!.. - фәссәррәт ласта Нафисәт. - Әмбойни мә бундор күд ихалдтон! Хуцау хуарз, әма әрәгиаути Дзандар мә фарсмә фәцәй, әндәра хәрәг ехбәл ләууәгау райзадайнә.

- Цидәр дәлгоммә дзубандитә қәниш. Уагәр ци `рцудәй?

- æхе неци зонæг исходта Хъахъа.

- Ёрцудæй нæ, ёрцудайдæ! - фемæхстæй Нафисæт. - Берæ мин фæццæра Дзандар. Рæуæт хуæдтолгæ нæ размæ ку фæууидта, уæд имæ цидæр зонгæ фækкастæй æма нæ уæлгъос балæудтæй. Уæдмæ мæ уосгори хæццæ æмвæндæ иссан. Гъæуама мæ сахармæ æ къазармати цæрунмæ фæлластайдæ. Мæ хæдзари уæйæбæл дæр исарази дæн, гъеуотæ рæсутъ лæхурдта.

- Гъæла фæддæ? Уæд дæ кизги ба? Ёнæ къумæй... - æ пъæрт æрдæг æууилдтитæй басхуста Китабæт.

- Е дæр, дан, мæ фæрци горæтаг исуодзæнæй. Ёрмæст, дан, а хæдзарæ тагъддæр æрбауæйæ кæнæ, - нийнæфтæй Нафисæт. - Дзандар гъuddag ку æрæстæфтæй, уæд уосгорбæл æхе хъæрццигъайау рауагъта. Ду ба, зæгъуй, седзæргæс силгоймаги сайунмæ дæ нифс кud бахастай? Нерæнгæ, дан, кæбæл рагурдтæ æма ке бастъалдтай, етæ дин фагæ нæ 'нæ?! Мæн дæр ку зонетæ. Мæ тограйрадæй. Уосгори цæсгоммæ мæнæ аци дууæ къохемæй фæллæбурдтон. Ме 'нгулдзитæ туаситæ фестадæнцæ. Кæсайтæ, мæнæ сæ нихбунтæ нур дæр ма тогæйдзаг æнцæ. Мæ уосгор дин ледзæги ку фæууидæ. Ёз - æ фæсте. Ку фендаудаr æй, уæд ма ин æ корто гъогтæрæн лæдзæгæй цалдæр хæфти дæр æркодтон.

- Нæ дин зæгъинæ, - Хъахъа дзоруй Китабæтмæ - нæ гъæуи Нафисæтæй нифсхастдæр нæдæр нæлгоймæгти, нæдæр силгоймæгти æхсæн иссердзæнæ. Ма-ла-дец!..

Хъахъа, адæм сæ фонс æргъяумæ кud æскъардтонцæ, раст еци афони бакъахдзæф кодта кустуати тæрвазæбæл. Байяфта си æфснайæги цъилинæй фийагмæ бухтæ æмбурдгæнгæ.

- Некема си ес? - цурд-цурдæй рафарста Хъахъа.

- Барис æхемæ 'й, - адтæй дзуап.

- Дæ рагсæумæ хуарз, нæ боц хецау! - Хъахъа Бариси косæн уати дæргъæй-дæргъæмæ стьоли кæрон февзурдæй. - Ёзинаæ цæбæл æрлæудтæн? Гъо, Фиалетæ æма Назирæт...

- Ёнирай си исую! - ниццæлхъ кодта Барис. - Дæ гув-гувæй нур дæр ма мæ сæр тъæппитæ хауй. Фудфунти амæтtag бадæн.

- Дæ бакаст цидæр гурусхаг æй. Ести ди ресуй?

- Ёппундæр неци, саг-сиrдау дæн! - гъæргомау ин балæдæрун кодта Барис.

- Берæ дæ нæ багъигæ дардзæнæн, - Барис имæ æ финансун ку нæ уагъта, уæд куддæр фækъкъех æй Хъахъа. - Фиалетæ

әма Назирәти кой - фәстәдәр. Фал дин, хуәрзүбүртәй, әзинә дууә изәрей әхсән цитә фегъустон әма мәхе дууә цәстемәй цитә фәууилтон, уони әнә радзоргә нәйиес.

Хъахъа фәййагайдта. Нафисәти хабәрттә, әфтауәнтәгәнгә, сәрәй-бүнмә дзорунбәл исцалх әй. Әфсәртә кәрәдзебәл нәбал әңцайунцә. Куройни фиддау ләхорунцә. Силгоймәгтәй алке ә косән бунати архайуй. Хъахъай хед дәр мухцурау фемәхстәй. Ә гъәр әма цәмәдес дзурдмә уати фәрстә базмәлүнцә. Барис ма имә ә фәллад цәститәй ефстагмә исқәсүй. Ә сәр фәйнердәмә рәдовуй. Исистадәй. Дууердәмә цоппай қәнүй. Ә нәтүн райгъусүй. Издорунгъон нәбал әй. Хъахъа уәлдәр не 'нциайуй. Нафисәти царди къубәрттә кәрәдзебәл хуайуй.

Әвеппайди Бариси зәнгтә фәттастәнцә. Пъолбәл әркурес әй. Хъахъа ницьцахахст кодта. Силгоймәгтә әрбакалдәнцә. Бариси уәлгъос еци тарстхузәй ләүүнцә. Фәрсәгая ку Хъахъамә никкәунцә, ку сәхецаумә. Кадәр си телефонәй сәйгәдонәмә әнхусагор фәцәй.

Уорсхалатгынта Бариси ку раскъафтонцә, уәд Хъахъа, ә хедәйдзаг цәсгомбәл дзиппидаргә къохмәрзән әруадзгәй, дзоруй:

- Нафисәти цардвәндагбәл уотә зәрддагонәй батухсдәнәй, зәгъягә, уәд мә сәри зундәй фәккиудтән... Уагәр ма мәмә кәронмә ку байгъустайдә...

ГЪАЗАГӘ

- Артист? Иссирдтонцә мин дәсниадә... Әз гъәуамә идаердтәбәл әрзелон, кәми ци ес, уой фәууинон, күм - къәразгә басгарон. Мә бәллеңти цъонг - Норильск! - гиризгәнгәй дзурдта Славик.

- Мә арти уазал... Дәхе исафис? - фарstonцә "й еуетә.
- Да рәугутә си бастьалдәнә, - тәрсун әй кодтонцә иннетә.

- Тикиси зәрдә - фунтәй хъал... Еүгәр загътон, уәд ралух әй! Мәхе Норильск!.. - мәстәй сә мардта Славик. Е "нәрцәф дзубандитәй сә уотә исәцәг кодта, әма фәстагмә әхуәдәг дәр ә мәнгә фәндәбәл исәууяндәг әй.

Гъазгæ-гъазун, дан, цæстæ исхауй. Кæд Славикмæ, бунæттон театри архайгæй, дæсни артисти федæн кастæй, уæddær æнай-æнойти æ хъуæнц Норильски фæццудæй. Некæмæй æруагæс кодта æ рандаун, фал си идард бæстæй финстæг ку ссудæй, уæд æ зонгитæ æмхузонæй нийнаæфтæнцæ:

- Сценæ е суйнаг артистæй фенæхай æй...

Еци хабарбæл дзæвгарæ рæстæг раевгъудæй. Славик æхе Норильски хеонау иссæй. Æ гъазæн миутæ æма гириз ами дæр næ уадзуй. Еу бон имæ æ нæуæт лимæнтæ баурдуг æнцæ:

- Кæдмæ хæтдзæнæ дзадзæрайæй? Дæ хьоппæг çæститæмæ неци лазæ ес? Гæр, Настан дæ фæдбæл æрмахур къæбулайау ку зелуй, уæд уой næ уинис?!

- Нигги æновуддæр дæбæл - Люся. Кенæ ба Любæ, Катя... Кæмæй си ци зæгъдзæнæ?

- Уæууæй фæууо, кизгутти кæрæй æхеçæн а-цал, а-уал анзи равзарунгъон ка нæй!

Славик сæмæ ракæс-бакæс кæнуй. Сæ нихмæ æ бон неци зæгъун æй. Раст æнцæ. Æнæ бийнойнаг - æнæбазур маргъ.

- Секери тегътæбæл ци муркъæ 'рзадæй!.. - райгъустæй Славикки зарун.

- Ёринцай! Абони næ дæ концерт некæцирдигæй æндавуй. Нæ фарстайæн - бæльвырд дзуапп!

- Дзуапп? Уобæл дæр уæ сæртæ дунсунцæ? Настан, зæгъетæ? Хуарз кизгæ 'й, фал æ цæститæ æгæр цъæх æнцæ. Люсяйæн ба æ фий - усхъуммæ къæдзугай. Любæ... Æ хæмпос билти æгæр берæ хуарæн гъæуий. Катямæ ку "ркæсæн, уæд е ба - цацатæй незгин, - е 'мбæлтти комкоммæ домæнæй æхе фæлевуй Славик.

- Алци дæр афонæбæл федауй! - еци æмбесонд райгъосгæй, Славик фæццурд æй:

- Кæрçæн е 'мпъозæн - æхеçæй!

- Гъома?

- Гъома, зæгъун, кæд мин мæ гъæлгъæлагæбæл æрхуæстайтæ, уæд алæпбо æй æрмæстдæр е 'мбæстаг силæстæги хай, - æ реугудур бахуаста Славик.

- Хуæнхæсти есге ниууагътай?

- Мæ фæсте æдзинаæг кæсгæ неке байзадæй, фал мæмæ куд финсунцæ, уотемæй си æнæнивæ næ дæн, - загъта Славик. - Иннæ авдисæри есун уолæфти бонтæ. Цæун мæ райгурæн зæнхи гæбазæмæ. Уотид næ - уосгори цуд!

...Еци дзубандитæ имисгæй, хуæдтæхæги тумбул къæразгæй мегътæмæ бунмæ фæлгæсуй Славик. Æ зæрдæбæл æрбалæудтæй, фæндараст зæгъгæй ма æ фæсте «Дæ закъæ ниддасун ди ма феронх уæд!» куд гъæр кодтонцæ, е, æма æ бæзгин сау беçьоти буни байдзулдæй.

- Гъунтъуз арси хузæнæй кæцæй цæуис? - æ усхъæ ин басхуста æ фарсмæ бадæг рацæргæ силгоймаг. Славик дæр ин гъазгæй æ гъосмæ ку бадзоридæ:

- Ахæстдонæй.

Силгоймаг æ думæггæгтæ æрбамбурд кодта æма уайтагъд фæцилдæр æй. Славик фæлмæн бадæнбæл æхе парахат рагæлста.

Хуæдтæхæги фæтæн цæлхитæ бетонгонд уадзdzагбæл æрæмбалдæнцæ. Бæлцæннтæ, се 'уæнгтæ ивазгæ æма бериндзgæй, кæрадзей фæсте ниббæндæн æнцæ. Славик дæр се «хæнæй асинæгондбæл цурдгомау æруадæй. Кæсуй - дуүæ милиционери - æ фæйнæ фарс. Æхgæдсæр хуæдтолги 'й исбадун кодтонцæ. Уайтагъд аэропорти кæройнаг уати балæудтæнцæ.

- Дæ гæгъæдитæ! - Славикки гурусхаг гуриконд æ цæстингасæй сæрæй-бунмæ æрисгаргæй, тузмæгæй домуй сæ ey.

- Табуафси, - æ медбилти ходгæй, загытa Славик.

- Цæбæл низзихьир дæ?! - æ цонги фæттасæн ин фездухта иннæ пъагонтæгин.

Славик æ гæгъæдитæ кæмæ балæвардта, е имæ нимдзаст уидæ. Уæдмæ финсæн стьоли уæлгьюсæй исистадæй, хæстæг æрлæудтæй Славикмæ æма ин æ къох райста:

- Хатир, мæнгæ фæдес разиндтæй. Дæ гæгъæдитæмæ неци лазæ ес. Сæребарæ дæ.

Славик æ гъæлæсидзаг ниххудтæй. Милиционертæ имæ æдзинæг никкастæнцæ, æма уонæн дæр сæ дæндæгутæ æнæбари байгон æнцæ.

Æ цумæдæннтæ райсgæй, Славик æркастæй æ дзиппидаргæ сахатмæ. «Аци афони гъæумæ автобус нæ, фал хæрæгуæрдун дæр нæбал иссердзæнæн. Нигги ма сæмæ мæ закъи хæццæ аци хузæннтæй ку не 'рфестæг уинæ, - тæрхæннтæ хæссуй æхеçæн. — Валодетæмæ изайгæ мин æрцудæй». Æ реуи дзиппæ сгаруй. Æфхуæрд гæгъæдий габазæ си исиста. Æ комкоммæ ци такси лæудтæй, уой хеçаумæ 'й балæвардта.

- Лæдæрд дæ, - Славик æ хæссуйнæгти хæццæ æ бунат ку

иссирдта, уәд имә шофер аразий тилд бакодта ә ләгүн сәр.

Фәууайунцә. Славикки хъоппәгъ цәститә сахари изәйрон нивти уиндәй нәбал әфсәдунцә.

- Гъе дин, гъе!.. Әхе куд раййивта!.. - Славикки десмә таксист нәбал фәббухстәй:

- Хуарз ләг, цидәр уәззау уәргътә ласис, фудгәнәг ма уай?

- Тъочнә, наә фиди хай! - дзуапп равардта Славик әма ә цийни къбулойнә идардәр ихалуй.

- Кәд «тъочнә», уәд әрхъәрттан! - шоferи зуст исдзурдмә фестъәлftәй Славик.

- Мәгүри бонтә... Ци 'рцудәй? - фәрсүй әй Славик.

- Әндәмә рабурә, е дин «ци 'рцудәй!»

- Раст мә наә баләдәртә...

- Мә зунд ма уойбәрцитә ахәссүй!

Славик, ә лигъститәй неци рауайдзәнәй уой ку банкъардта, уәд әddәгфәсте бацудәнцә милици хайадәмә.

- Дәхе фудгәнәг цәмә исхудтай, ци рәстәги цәрән, е ди феронх әй? Айфонгә дә фусунти 'хсән наә уисә? - фиццагау машини әмвәрстә әрбадгәй, шофер уайдзәфти буни фәккодта ә бәлләнди.

- Ә-магъя, цәмә... Гъазәгай, - әнәбари дзуапп равардта Славик.

Цалдәр фәzzеләнәй фәсте сә цудәй әрләудтәнцә. Таксист Славикки цумәдәнттә фәснад әрәвардта:

- Уәртә дин е ба, Валоди кәми цәруй, еци хәдзарә. Хуәрзфунтә кәнә!..

Славик әд хәссүйнәгтә дuggag уәладзугмә ләф-ләфгәнгә исхистәй. «Аци афони Валоди гъәуама сәхемә уа», - әхеңән нифситә әвәруй. Дзәнгәрәги әлхъевәнәй е 'нгулдзә куд фәххең кодта, уотә бафеппайдта, ә фусунтән сә дуар кәрөнмә әхгәд ке наәй.

- Ка дә? - фарстайән дзуапп радтуни бәсти Славик әнәсдзоргәй дуарбәл баҳуәстәй әма ә уаргъ тәккә бацәуәни әргәлста. Нидән гупп фатери къумти фәххәлеу әй.

- Ка... ка! Давәг! Стъегъәг! Еунәг сибирт дәр нәбал! Пъолбәл фәддәлгоммә уотә!.. - Славик ма цидәр исдзоруйнаг адтәй, фал ә сәрбәл фәстердигәй агъазиау цәф ку сәмбалдәй, уәд ә цәститә цәхәртә рацагътонцә. Ә зәнгитә

зэгъуни гъастизәри дәр Лидәмә еумә бафеңдтонцә:

- Кәд әембәлүй, уәд еу кафт...

Се `мкъласон кизгә уәхән әнәнгъәлти курдиадәмә фәкъкъех ай. Ё сау-сауид дзиккоти бид ә күст исходта. Еу усми фәсте си нидәнгомау райгъустәй:

- Табуафси, Мухтар.

Бера фәккафтонцә уәд. Мухтарбәл базуртә базадәй. Тухгин къохәмдзәгъдәмә зелгәдумгә фестадәй. Лиди медбилхудтрайахәсгәй, къозойау хәрдти фесхъеуда.

Ацәмәз син нәдәр әрдзәф кодта, нәдәр Мухтари уидта. Е “нкъард цәститә Лиди амәттаг бацәнцә. Ку ин ә нарәг астәу сәхемә әрбалхъевунцә, ку ин ә бәркадгин билтә нынъуәрунмә әрциунцә. Лиди әмзилд, әмхәстуоләфтгәнәг иссанцә.

- Иннә хатт ба мин дә хәццә әнә ракафгә нәййес, - Лидә нифс байвардта Ацәмәзән, фәсизәр ай Мухтари хәццә раздәрау ә къәсбәл исәмбәлүнгәнгәй. Ацәмәзи содзгә маң ледзунәрвонг раңәй. Бунисәфт ба ’й Лиди арми тъәпәни фәлмән бамбәлд әрбакодта.

Ацәмәзи дзиуарау хәссүйнаг ци аләмәти бамбәлд иссәй, уобаәл дууә анзәмә хәстәг цәүй. Уәддәр ләхъуәни уадоләй нә хезүй, ә хәццә әмдзогәнәг иссәй: «Тәходуйтә есгәд еци къохтә дә хури буни дарунәй бафсәдә».

Лидә кәд сәйраг сахари дохтурбәл ахур кәнүй, уәддәр гъәубәстә - ә уоди гага. Алли сабати дәр ә мадә Хорчески әвәрәнтәбәл фудаг тикисау әрзелүй.

- Ами бабәй дә?! Горәт фәлладуадзән, хеерхәфсән банаәттәй әмидзаг уогәй дә әппунәдзо ардәмә ци ’йазүй? - фәүүй мади хинцфарст.

- Ду әма папә... Сумах ивазәгән нә бәззетә? - райгъусүй Лиди еци-еу дәлгоммә дзуапп.

Мади расайун - зинтәй. Ё зәрдә зонагә, рагацау әнкъярагә ’й. Алли сабати сәмә Мухтар әмә Ацәмәз дзәгъәли-хумәтәги фәззиннүнцә? Цидәр си ес. Ци, е дәр бәлвурд бәрәг фәддаруй Лиди бакастбәл. Кәд Хорчески кизгон бонтә фәсхонх райзадәнцә, уәддәр ма уой бәрцитә ә зунд ахәссүй!

Фал Лидә сә дууебәл ци ниццағгаг ай? Кәдмә си хуәлти гъаздәнәй? Хорческә си еуемә дәр фая нә еруй. Ка ци зәгъуинаг ай Ацәмәзәй? Нә тамаку думуй, нә арахь ниуазүй.

иссиридта, уәд имә шофер аразий тилд бакодта ә ләгун сәр.

Фәүуайунцә. Славикки хъоппәгъ цәститә сахари изәйрон нивти уиндаәй нәбал әфсәдунцә.

- Гье дин, гье!.. Јәхе күд райиитва!.. - Славикки десмәе таксист нәбал фәббухстәй:

- Хуарз ләг, цидәр уәззау уәргътә ласис, фудгәнәг ма уай?

- Тъочнә, нә фиди хай! - дзуапп равардта Славик әма ә цийни къубулойнә идардәр ихалуй.

- Кәд «тъочнә», уәд әрхъәрттан! - шоferи зуст исдзурдмә фестъәлфтәй Славик.

- Мәгүри бонтә... Ци 'рцудәй? - фәрсүй әй Славик.

- Аңдәмә рабурә, е дин «ци 'рцудәй!»

- Раст мә нә баләдәртә...

- Мә зунд ма уойбәрцитә ахәссүй!

Славик, ә лигъститәй неци рауайдзәнәй уой кү банкъардта, уәд әddәгфәсте бацуәнцә милиши хайадәмә.

- Дәхе фудгәнәг цәмә исхудтай, ци рәстәги цәрән, е ди феронх әй? Айфонгә дә фусунти 'хән нә уисә? - фицагау машини әмвәрстә әрбадгәй, шоfer уайдзәфти буни фәккодта ә бәлләциони.

- Ё-магъя, цәмә... Гъазәгау, - әнәбари дзуапп равардта Славик.

Цалдәр фәzzеләнәй фәсте сә цудәй әрләудтәнцә. Таксист Славикки цумәдәннәтә фәснад әрәвардта:

- Уәртә дин е ба, Валоди кәми цәрүй, еци хәдзарә. Хуәрзфунтә кәнә!..

Славик әд хәссүйнәгтә дуггаг уәладзугмә ләф-ләфгәнгә исхистәй. «Аци афони Валоди гъәуама сәхемә уа», - әхеңән нифситә әвәруй. Дзәнгәрәги әлхъевәнәй е 'нгулдзә күд фәххеңән кодта, уотә бафеппайдта, ә фусунтән сә дуар кәрөнмә әхгәд ке нәй.

- Ка дә? - фартайән дзуапп радтуни бәсти Славик әнәсдзоргәй дуарбәл баҳүәстәй әма ә уаргъ тәккә бацәуени әргәлста. Нидән гупп фатери къумти фәххәлеу әй.

- Ка... ка! Давәг! Стъегъәг! Еунәг сибирт дәр нәбал! Пъолбәл фәддәлгоммә уотә!.. - Славик ма цидәр исдзоруйнаг адтәй, фал ә сәрбәл фәстердигәй агъазиау цәф кү сәмбалдәй, уәд ә цәститә цәхәртә рацағътонцә. Ё зәнгитә

зæгъуни гъастизæри дæр Лидæмæ еумæ бафецудтонцæ:

- Кæд æмбæлуй, уæд еу кафт...

Се 'мкъласон кизгæ уæхæн æнæнгъæлти курдиадæмæ фæкъкъех æй. Æ сай-сауид дзиккоти бид æ куст исходта. Еу усми фæсте си нидæнгомау райгъустæй:

- Табуафси, Мухтар.

Берæ фækкафтонцæ уæд. Мухтарбæл базуртæ базадæй. Тухгин къохæмдæгъдмæ зелгæдумгæ фестадæй. Лиди медбилхудт райахæсгæй, къозойау хæрдти фесхъеуидæ.

Ацæмæз син нæдæр æрдзæф кодта, нæдæр Мухтари уидта. Е "нкъард цæститæ Лиди амæтtag бацæнцæ. Ку ин æ нарæг астæу сæхемæ æрбалхъевунцæ, ку ин æ бæркадгин билтæ нихъуæрунмæ æрцæунцæ. Лиди æмзилд, æмхæстуолæфтæнæг иссæнцæ.

- Иннæ хатт ба мин дæ хæццæ æнæ ракафгæ нæййес, - Лидæ нифс байвардта Ацæмæзæн, фæсизæр æй Мухтари хæццæ раздæрау æ къæсбæл исæмбæлунгæнгæй. Ацæмæзи содзæ маst ледзунæрвонг рацæй. Бунисæфт ба 'й Лиди арми тъæнæни фæлмæн бамбæлд æрбакодта.

Ацæмæзи дзиуарау хæссуйнаг ци алæмæти бамбæлд иссæй, уобæл дууæ анзæмæ хæстæг çæүй. Уæддæр лæхъуæни уадолæй нæ хезүй, æ хæццæ æмдзогæнæг иссæй: «Тæходуйтæ есгæд еци къохтæ дæ хъури буни дарунæй бафсæдæ».

Лидæ кæд сæйраг сахари дохтурбæл ахур кæнуй, уæддæр гъæубæстæ - æ уоди гага. Алли сабати дæр æ мадæ Хорчески æвæрæнæтæбæл фудаг тикисау æрзелуй.

- Ами бабæй дæ?! Горæт фæлладуадзæн, хеерхæфсæн бæнæттæй æмидзаг уогæй дæ æппунæдзох ардæмæ ци 'йвазүй?
- фæуүй мади хинцфарст.

- Ду æма папæ... Сумах ивазæгæн нæ бæззетæ? - райгъусуй Лиди еци-еу дæлгоммæ дзуапп.

Мади расайун - зинтæй. Æ зæрдæ зонагæ, рагацау æнкæарагæ 'й. Алли сабати сæмæ Мухтар æма Ацæмæз дзæгъæли-хумæтæги фæззиннунцæ? Цидæр си ес. Ци, е дæр бæлвурд бæрæг фæддаруй Лиди бакастæл. Кæд Хорчески кизгон бонтæ фæсхонх райзæнцæ, уæддæр ма уой бæрцитæ æ зунд ахæссуй!

Фал Лидæ сæ дууебæл ци ницæггæт æй? Кæдмæ си хъуæлти гъаздзæнæй? Хорческæ си еуемæ дæр фай нæ еруй. Ка ци зæгъуйнаг æй Ацæмæзæй? Нæ тамаку думуй, нæ арахь ниуазуй.

Шофербæл райахур кодта. Косуй тагъд æнхуси машинабæл. Боз си 'нцæ адæм. Е 'дарддæри ахур - фæсауонмæ. Хуарз инджилер, дан, си æрсаелдзæнæй. Хуцауæн табу. Мухтари дæр æ фондз æнгулдзей хузæн зонуй Хорческæ. Уæхæн сæрæн механизатортæ гъæуи фулдæр ку уайдæ, уæд нæ колхозтæ сæ къæхтæбæл ислæууионцæ. Коcгæ æма ахур еумæ кæнуй. Нур дæр берæ агрономтæн зунд байамондзæнæй. Диплом ку райса, уæдта, дан, аспирантурæмæ цæуийнаг æй. Фал сæмæ уæддæр сиахси къæхдзæф ка ærbакæндзæнæй? Неци ма ин лæдæруй Хорческæ. Лидæ дæр ин нерæнгæ уæхæнæй нецима истаус кодта...

- Ацæмæз, - сæхе уæнгæ ку нихъхъæрттæнцæ, уæд Мухтар нидæнгомау исдзурдта, - иннæ сабатмæ æфснайд ку нæ фæууæн, уобæл тухсун.

- Эдукст уо, ауæхæн ирд æхсæви фæсте хуарз бонтæ фæууий.
- Уой бæргæ зонун.
- Мадта?
- Лиdi иннæ æрçудмæ мæ ку нæ раевдæла...
- Е ба дæ ци гъигæ даруй?
- Мор дæр неци, фал нæ, хæдзараæмæ фæццæйцæугæй,
Лидæ куд фехсilkъæ кодта, уой балæдæртæ?
- Нæ, уæллæгъи, - æхе нецифегъосæг ис쓧ta Aцæмæз.
- Уæ кæрдду бæласæ, дан, дессаги зад æй.
- Эз дæр имæ аboni нæ тургъæй кастæн. Э тиллæг дзæбæх фæббор æй. Фал æ къæлеутæ мæлæти бæрzonд фæццудæнцæ.
Телун сæ ма багъæуа... - фæннисан кодта Aцæмæз.

- Тилд кæрддutæ нæ федауй... Мæхе ку евдæлидæ, уæд... - æ фæсгъос rанихта Мухтар.

- А-а, нур, мæмæ ку багъæрдta. Мæ бæрагæ уадзæ! - фæццурд æй Aцæмæз.

Æрбалæудтæй сабат. Aцæмæзæн коcгæ бон рапгъавта. Рагигомау сæйгæдони исmedæг æй. Фахъæрайа ниллигъстæ кодта æма ин æ кезу æндæр бонмæ рапгъавтонцæ. Фæффæстæмæ 'й. Кæрдду бæласи бунæй хæрдмæ кæсүй: «Ци хуарз æй, Мухтари ке нæ раевдалдæй... Лидæ мæхе къæхæвдулд кæрддutæ хуæрдзæнæй». Рагацау сæ ку 'ртонон, уæд изæрмæ сæ адæ фесæфдзæнæй, зæгъгæ, ма æ гъудитæбæл ку баftудæй, уæд Aцæмæз æ мадæ Зæрини уæлгъос байрагau балæудтæй.

- Цидæр идзуулд дæ аboni. Mæнæн дæр си фæххай кæнай, -

Æй уæ гъуди ниллæг, цубур-базур,
Ес уæ зæрди 'рмæст мулк æма 'хца.
Мæлгæ кæнтæ сумах æнæ хахур,
Гъе-козбау нæ бакæнгæй, соцъа.

Æмхузæн - уæ дзубанди, уæ фæндтæ,
Уæ унаффæгæнæт - уæ губун.
Хуарз кæсетæ уæхемæ уæхуæдтæ,
Пайдайаг æнгъæлетæ уæ ун.

Ци уæ дин, ци уе 'гъда - еугур мæнгæ,
Хуарз зонуй кæнгæ миутæ Хуца...
Фусти дзогæ, цотæ, зæнхæ нæмгæ,
Æрдзи 'сконд ихалетæ - æргъау.

Боз нæ дæн, мæ бакаст, мæ цæсомæй,
Æнгæс ке дæн уæ хæциæ, уомæй, -
Рæсодgæр æй дæннæтæ сайæдонæ,
Фал уæддæр, гъулаgгагæн, дон æй...

* * *

Гъэр нæма 'ссан, æндæра мард ан,
Лæууæн уæлæбæл æнивæрдæй.
Нæ пайдайæй фулдæр - нæ зæран, лæФ лæ вæдæф
Уотид æзмæнæтæн ма лækъæрдæ.

Нæбал ес нæ дзилаги кадæ,
Федæн нæбал ес нæ мугкагæн, -
Хъазауат ку фæгъгъæй - бадæн,
Бадун ку фæгъгъæй - 'сгъиггаг уæн.

Нæ дадзинти нæ тог ниххустæй,
Фæллигъдæй нæ цæсомæй æфсарæ.
Фæсан æнирай нæ кустæй,
Фудзаман разиндтан æнæхъярæ.

Нæ байуантæ 'ркалдæнцæ махæн,
Иссан нæ хъисмæтбæл арази.

Шофербæл райахур кодта. Косуй тагъд æнхуси машинæбæл. Боз си 'нцæ адæм. Е 'дарддæри ахур - фæсаууонмæ. Хуарз инджилер, дан, си æрсæлдзæнæй. Хуцауæн табу. Мухтари дæр æ фондз æнгулдзей хузæн зонуй Хорческæ. Уæхæн сæрæн механизатортæ гъæуи фулдæр ку уайдæ, уæд нæ колхозтæ сæ къæхтæбæл ислæууионцæ. Коcгæ æма ахур еумæ кæнуй. Нур дæр берæ агрономтæн зунд байамондзæнæй. Диплом ку райса, уæдта, дан, аспирантурæмæ цæүйнаг æй. Фал сæмæ уæддæр сиахси къахдзæф ка æрбакæндзæнæй? Неци ма ин лæдæруй Хорческæ. Лидæ дæр ин нерæнгæ уæхæнæй нецима истаус кодта...

- Ацæмæз, - сæхе уæнгæ ку ниххъæрттæнцæ, уæд Мухтар нидæнгомау исдзурдта, - иннæ сабатмæ æфснайд ку нæ фæууæн, уобæл тухсун.

- Ёдукст уо, ауæхæн ирд æхсæви фæсте хуарз бонтæ фæууий.

- Уой бæргæ зонун.

- Мадта?

- Лиdi иннæ æрçудмæ мæ ку нæ раевдæла...

- Е ба дæ ци гъигæ даруй?

- Мор дæр неци, фал нæ, хæдзарæмæ фæццæйцæугæй, Лидæ куд фехсилкъæ кодта, уой балæдæрдтæ?

- Нæ, уæллæгьи, - æхе нецифегъосæг исходта Ацæмæз.

- Уæ кæрдду бæласæ, дан, дессаги зад æй.

- Ёз дæр имæ абори нæ тургъæй кастæн. Ё тиллæг дзæбæх фæббор æй. Фал æ къалеутæ мæлæти бæрзонд фæццудæнцæ. Телун сæ ма багъæуя... - фæннисан кодта Ацæмæз.

- Тилд кæрддutæ нæ федауй... Мæхе ку евæлидæ, уæд... - æ фæсгъос ранихта Мухтар.

- А-а, нур, мæмæ ку багъардта. Мæ бæрагæ уадзæ! - фæццурд æй Ацæмæз.

Æрбалæудтæй сабат. Ацæмæзæн коcгæ бон рапгъавта. Рагигомау сæйгæдони исmedæг æй. Фахъæрайау ниллигъстæ кодта æма ин æ кезу æндæр бонмæ рапгъавтонцæ. Фæффæстæмæ 'й. Кæрдду бæласи бунæй хæрдмæ кæссүй: «Ци хуарз æй, Мухтари ке нæ раевдалдæй... Лидæ мæхе къожæвдулд кæрддutæ хуæрдзæнæй». Рагацау сæ ку 'ртонон, уæд изæрмæ сæ адæ фесæфдзæнæй, зæгъæ, ма æ гыдитæбæл ку баftудæй, уæд Ацæмæз æ мадæ Зæрини уæлгъос байрагау балæудтæй.

- Цидæр идзуулд дæ абори. Мæнæн дæр си фæххай кæнай, -

Æй уæ гъуди ниллæг, цубур-базур,
Ес уæ зæрди 'рмæст мулк æма 'хца.
Мæлгæ кæнтæ сумах æнæ хахур,
Гъе-коzбау нæ бакæнгæй, соцьа.

Æмхузæн - уæ дзубанди, уæ фæндтæ,
Уæ унафæгæнæг - уæ губун.
Хуарз кæсетæ уæхемæ уæхуæдтæ,
Пайдайаг æнгъæлетæ уæ ун.

Ци уæ дин, ци уе 'гъдау - еугур мæнгæ,
Хуарз зонуй кæнгæ миутæ Хуцау...
Фусти дзогæ, цотæ, зæнхæ нæмгæ,
Æрдзи 'сконд ихалетæ - æргъяу.

Боз нæ дæн, мæ бакаст, мæ цæгомæй,
Æнгæс ке дæн уæ хæцæ, уомæй, -
Рæсогдæр æй дæнттæй сауæдонæ,
Фал уæддæр, гъулæггагæн, дон æй...

* * *

Гъær нæма 'ссан, æндæра мард ан,
Лæууæн уæлæбæл æнивæрдæй.
Нæ пайдайæй фулдæр - нæ зæран,
Уотид æзмæнтæн ма лækъæрдæ.

Нæбал ес нæ дзилаги кадæ,
Федæн нæбал ес нæ мугкагæн, -
Хъазауат ку фæгъгъæй - бадæн,
Бадун ку фæгъгъæй - 'сгъигтаг уæн.

Нæ дадзинти нæ тог ниххустæй,
Фæллигъдæй нæ цæгомæй æфсаræ.
Фæцан æнирай нæ кустæй,
Фуддзаман разиндтан æнæхъярæ.

Нæ байуантæ 'ркалдæнцæ махæн,
Иссан нæ хъисмæтбæл арази.

Урутау әвуд зәнхә къахән,
На фур тәссәй ләсән мисти цъаси.

Гъәр нәма 'ссан, аңдәра мард ан,
Нәбал ес нә й'астәу уодәгәстә,
Нигәд дәр уомә гәсгә нә й'ан,
Уомә гәсгә ма й'ан уәләбәстә...

Нәбал әнцә циртитә бәрәг,
Хәлеутәй ма ләуунцә сәе доортә.
Хъян циртдзәвән нәйиес әргъувәг,
Рагон мард неке кәнуй агоргә.

Еугур хъамил фестадәй сәе сәр,
Фәббунаәй ай сәе кадә, сәе цитә.
Әнкъуәлхитә цәруй си 'рмәстдәр,
Әрмәстдәр си бадунцә кәлмитә.

Нәбал ес нур сәе размә къахнад,
(Әстән ай гүдигәнәг нә бери!)
Әрцәуй майрәнизәр, сабат,
Фал уонән сәе рохс ном неке еруй.

Зәронд мәрдтән фәуүй бәрәгбон, -
Зиан ку 'рцәүй гъәубәл, фидбилизтә,
Үәд ма син әримисән сәе ном,
Рохсаг ма фәzzәгъән син и хисти.

Тәрегъәдтәй байдзаг ай нә рагъ,
Фал нә уодтә сәхе раст кәнунцә:
«Әгәстән кәми 'рхаудтәй сәе й'аргъ,
Уоми ма мәрдтә ба ке гъәунцә?..»

* * *
Рәсог цъайи - листәг зуртә,
Куд әрттевунцә, кәсай!

Бахуардта лæпъæда æ цæгом,
Нæбал комуй 'фтуун фæллад къахæй.

Мæгур лæгæн фæззæг - æ дзаман,
Дзелкъордзауен хæтуй æнæбари.
Æ уæрдун, раст цума дзармадзан,
Исæргъувта бæрзонд дууæ ари.

Ист будур ниммæтъæл æй, рæхçуй,
Æууелуй æрдæгцүундæй и мегьи,
Цидæр сагъæс мулкæн римæхсуй,
Цидæр сосæг цæруй æ никъкехи...

Кодта нин донадæ нæ цард,
Н'адтæн си арази.
Кастæй нæ уавæр нæмæ хард
Фулдæр æстай анзи.

Еуей берæ бартæ гъудæй,
Инней - берæ 'хçатæ,
Æма уæхæн догæ 'рçудæй, -
Иссан æнæ хъуатæ.

Ницæй фидибæстæ хæлеу,
Æй мард паддзахадæ.
Гъæздуг æнæбæрцæ - нæ ey,
Нæ иннæ - æгадæ.

Адæмтæ иссæнцæ æзнаг,
Токкалд - æнæсцохæй,
Сæ бæсти дзоруй хъириймаг,
Се 'взаг си фeronх æй.

Хæлхостæ уотид - нæ уæрдун,
Фунæй - нæ бæхдзорæг.
Дзилли нæбал фæндуй цæрун,
Æнцæ адзал корæг.

Урутау æвуд зæнхæ къахæн,
Нæ фур тæссæй лæсæн мисти цъаси.

Гъэр нæма 'ссан, æндæра мард ан,
Нæбал ес нæ й'астæу уодæгæстæ,
Нигæд дæр уомæ гæсгæ нæ й'ан,
Уомæ гæсгæ ма й'ан уæлæбæстæ...

Нæбал æнцæ циртитæ бæрæг,
Хæлеутæй ма лæуунцæ сæ дофтæ.
Хъан циртдзæвæн нæййес æргувæг,
Рагон мард неке кæнуй агоргæ.

Еугур хъамил фестадæй сæ сæр,
Фæббунаэй æй сæ кадæ, сæ цитæ.
Æнктуæлхитæ цæруй си 'рмæстдæр,
Æрмæстдæр си бадунцæ кæлмитæ.

Нæбал ес нур сæ размæ къахнад,
(Æстæн æй гъудигæнæг нæ бери!)
Æрцæуий майрæнизæр, сабат,
Фал уонæн сæ рохс ном неке еруй.

Зæронд мæрдтæн фæууй бæрæгбон, -
Зиан ку 'рцæуий гъæубæл, фидбилизтæ,
Уæд ма син æримисæн сæ ном,
Рохсаг ма фæззæгъæн син и хисти.

Тæрегъæдтæй байдзаг æй нæ рагъ,
Фал нæ уодтæ сæхе раст кæнуунцæ:
«Æгæстæн кæми 'рхадтæй сæ й'аргъ,
Уоми ма мæрдтæ ба ке гъæунцæ?...»

Рæсог цъайии - листæг зуртæ, -
Куд æрттевунцæ, кæсай!

Бахуардта лæпъæда æ цæгом,
Нæбал комуй `фтуйун фæллад къахæй.

Мæгур лæгæн фæззæг - æ дзаман,
Дзелкъордзауæн хæтуй æнæбари.
Æ уæрдун, раст цума дзармадзан,
Исæргъувта бæрзонд дууæ ари.

Ист будур ниммæтъæл æй, рæхцуй,
Æууелуй æрдæгцъундæй и мегыи,
Цидæр сагъæс мулкæн римæхсий,
Цидæр сосæг цæруй æ никъкъехи...

* * *

Кодта нин донадæ нæ цард,
Н'адтæн си арази.
Кастæй нæ уавæр нæмæ хард
Фулдæр æстай анзи.

Еуей берæ бартæ гъудæй,
Инней - берæ `хцатæ,
Æма уæхæн догæ `рцудæй, -
Иссан æнæ хъватæ.

Ницæй фидибæстæ хæлеу,
Æй мард паддзахадæ.
Гъæздуг æнæбæрцæ - нæ ey,
Нæ иннæ - æгадæ.

Адæмтæ иссæнцæ æзнаг,
Токкалд - æнæсцохæй,
Сæ бæсти дзоруй хьириймаг,
Се `взаг си фeronх æй.

Хæлхостæ уотид - нæ уæрдун,
Фунæй - нæ бæхдзорæг.
Дзилии нæбал фæндуй цæрун,
Æнцæ адзал корæг.

Демократи наэ, фал армукъа, -
Цай уаг, цай афтара!
Куйбаэл наэ федаий дзикка,
Махбэл - сэребарэ...

ТРАГЕДИ

Мадэ а бэдли къайнаг урдуг къоли,
Хээнайау, архэгсай фэххэссүй.
Аэ реумэ 'й нилхъивта, цума дуйней нивтэ,
Адзалау фэггурунэй тэрсуй.

Ирдгэ а уазали, а цийнаэ, а хъали
Финдзилхъялтэ цэвуй сэумигон.
Сабий а еу дзэццэй кэсүй хъябэр сэццэ,
Римэхсүй, ахгэнуй а цэсгом.

Бастадэй силгоймаг, иссэй ажэр мондаг
Аэрлэуунмэ минкъий, фал наёйес, -
Бэдли - детсадмэ, удта - а кустутамэ,
Еу загыдэй, хъазаут, гъэувадес...

Аэз кастэн сэ фэдбэл ' ма гъаста цаестаёбэл,
Сабий куд ралэг ай а ради,
Аэма 'й хъябэр берэе уарзта ци нийтерэг,
Е 'ймэ куд наёбал ай нимади,

Куд феронх ай а хуарз, куд дзоруй имэе карз,
Ресун куд кэнуй ин а зэрдэ...
Фехстон аэз мэе гъуди, цума устур фуди
Адтэн, гье уоййау никкуддэр дэн...

«Хуцау, дэе раст уодэй, зэгъай, цэмэн уотэ 'й?»
Фарстон мэе меднимэр Сэргкаги.
Силгоймаг ба цудэй, сэумон ирги судэй.
Хаста а гъёбеси е 'знати...

æма фусти дзогти гъонгæстæ æма фиййæутти бærnæхсти. Уæситæ, далистæ æма дæркъитæ ба æнæгæсæй, хуæдцъухæгæй фæуунцæ гъæурæбунти сæхе бæрагæ.

Еу æнкъард сæлфунæг бони Данел æ сærbæл æркодта буйнаг ходæ, æ усхъитæбæл æргæлста скъудтæ нимæт æма си барвæндонæй рauадæй «фиййay». Гъæугæронмæ рацudæй, устур лæдзæг æ къохи, уотемæй. Далистæ æма уæситæ бамбуrd кодта, еумæ сæ ракодта фæндаги билæмæ.

Цæйбæрцæ 'йбæл рацudæй, ка 'й зонуй, уотæ æ сæргьи æрбалæудтæй еу уæзласæн автомашинæ. Рахистæй си дууæ лæги æма дзорунцæ «фиййаумæ»:

- Хуцау дин берæ фонс radтæд...
- Еумæ нин сæ равардта, еумæ, - загъта Данел.

Иуазгутæй имæ сæ еу дзоруй, хуарз лæг, хъæбæр æхсицгæ нæ багъудæй рæуæг косæрттæгтæ æма нин дæ фонсај ести ку рauæйæ кæнисæ, зæгъгæ.

- Фонс мæнæ нæ синхи цæргути æнцæ, æцæг си мæхеçæн дæр ес цидæртæ. Уæййаг мин си неци ес, фал уин уе 'хсиðзæдзийнадæмæ кæсун, æма уин си еститæ рauæйæ кæндзæнæн, - загъта син Данел.

Сæ базайрадæ берæ нæ рахаста. Уайтагъд æрбафедудтонцæ. Данел син рauæйæ кодта кедæр дугæрдуги асæ уæс æма æртæ нард далиси аслан аргъбæл.

Æлхæнгутæ, сæ цæститæ кæрæдземæ фæнникъолгæй, фæййауон æнцæ. Данел буйнаг ходæ æма нимæти зæронд кæмидаæ еу байбуни раримахста. Ахе не скойгæнгæй ба хабар фегъосун кодта милициæ. Изæрæй æртæ далиси æма уæс иссердтонцæ сæ хеçæутти къох.

ДАНЕЛ - МИЛИЦИ ЛИМАЕН

Æцæгæй дæр Данел хъæбæр лимæндзийнадæ дардта милици хæццæ. Арæх сæ рабæрæг кæнидаæ сæ хайадæмæ. Берæ тауæрæхтæ æма син хабæрттæ фækкæнидаæ, кæд фулдæр мæнгæдтæ, уæддæр имæ сæ гъæлæсæй фегъосиуонцæ æма 'й уарзgæ дæр берæ кодтонцæ.

Еци рæстæги машинттæ ефстаг адтæнцæ æма милициæ дардтонцæ барæуадзæ бæхти къуар. Зумæгмæ син ескæмæй

Демократи наэ, фал армукъя,
Цай уаг, цай әфсарә!
Куйбәл наэ федауй дзикка,
Махбәл - сәребарае...

ТРАГЕДИ

Мадә ә бәдоли къәйнаг урдуг къоли,
Хәэнайау, арәхсгай фәххәссүй.
Æ реумә ый нилхъивта, цума дүйней нивтә,
Адзалау фәггурунәй тәрсүй.

Ирдә ә уазали, ә цийнә, ә хъали
Финдзилхъәлтә цәвүй сәумигон.
Сабий ә еу дзәңцаәй кәсүй хъәбәр сәңцаә,
Римәхсүй, әхгәнүй ә цәстом.

Бастадәй силгоймаг, иссәй әгәр мондаг
Æрләүүнмә минкүй, фал наёйес, -
Бәдоли - детсадмә, удта - ә кустуатмә,
Еу загыдәй, хъазауат, гъәувәдес...

Æз кастән сә фәдбәл `ма гъаста цәстәбәл,
Сабий куд раләг әй ә ради,
Æма ый хъәбәр берә уарзта ци нийерәг,
Е `ймә куд наёбал әй нимади,

Куд феронх әй ә хуарз, куд дзоруй имә карз,
Ресун куд кәнүй ин ә зәрдәе...
Фехстон аәз мә гъуди, цума устур фуди
Адтән, гъе уоййау никкудәр дән...

«Хуцау, дә раст уодәй, зәгъай, цәмән уотә `й?»
Фарстон мә меднимәр Сәрккаги.
Силгоймаг ба цудәй, сәумон ирдги судәй.
Хаста ә гъәбеси е `знаги...

æма фусти дзогти гъонгæстæ æма фиййæутти бæрнæхсти. Уæситæ, далистæ æма дæркытæ ба æнæгæсæй, хуæдцъухæгæй фæуунцæ гъæурæбунти сæхе бæрагæ.

Еу æнкъард сæлфунæг бони Данел æ сæрбæл æркодта буйнаг ходæ, æ усхъитæбæл æргæлста скъудтæ нимæт æма си барвæндонæй раудæй «фиййай». Гъæугæронмæ рацудæй, устур лæдзæг æ къохи, уотемæй. Далистæ æма уæситæ бамбуrd кодта, еумæ сæ ракодта фæндаги билæмæ.

Цæйбæрцæ `йбæл рацудæй, ка `й зонуй, уотæ æ сæргьи æрбалæудтæй еу уæзласæн автомашинæ. Рахистæй си дууæ лæги æма дзорунцæ «фиййаумæ»:

- Хуцау дин берæ фонс радтæд...

- Еумæ нин сæ равардта, еумæ, - загъта Данел.

Иуазгутæй имæ сæ еу дзоруй, хуарз лæг, хъæбæр æхсицгæ нæ багъудæй рæуæг косæрттæгтæ æма нин дæ фонсæй ести ку рауæйæ кæнисæ, зæгъгæ.

- Фонс мæнæ нæ синхи цæргути æнцæ, æцæг си мæхеçæн дæр ес цидæртæ. Уæййаг мин си неци ес, фал уин уе `хисдзгæдзийнадæмæ кæсун, æма уин си еститæ рауæйæ кæндзæнæн, - загъта син Данел.

Сæ базайрадæ берæ нæ рахаста. Уайтагъд æрбафедудтонцæ. Данел син рауæйæ кодта кедæр дугæрдуги асæ уæс æма æртæ нард далиси аслан аргъбæл.

Æлхæнгутæ, сæ цæститæ кæрæдземæ фæнникъолгæй, фæййауон æнцæ. Данел буйнаг ходæ æма нимæти зæронд кæмидæр еу байбуни рапимахста. Æхе не скойгæнгæй ба хабар фегъосун кодта милицæмæ. Изæрæй æртæ далиси æма уæс иссердтонцæ сæ хеçæутти къох.

ДАНЕЛ - МИЛИЦИ ЛИМæН

Æцæгæй дæр Данел хъæбæр лимæндзийнадæ дардта милици хæццæ. Арæх сæ рабæраæт кæнидæ сæ хайадæмæ. Берæ тауæрæхътæ æма син хабæртæ фækкæнидæ, кæд фулдæр мæнгæдтæ, уæддæр имæ сæ гъæлæсæй фегъосиуонцæ æма `й уарзgæ дæр берæ кодтонцæ.

Еци рæстæги машинтæ ефстаг адтæнцæ æма милицæ дардтонцæ барæуадзæ бæхти къуар. Зумæгмæ син ескæмæй

бүлхәниуонцә хуаллаг, кенә ба байхуәрсиуонцә хуасгәрдгутә. Уомә гәсгә Данел гъәуәй изолдәр цәугәдони биләбәл әрдоztә әма къотәрти әмәхсәнти бавналдта хуасә кәрдунмә. Еу мәйәмә хәстәги фәсте си фәzzиндтәй цалдәр бәрзонд әма фәтән ласәги.

Данел сә багъардта милици хецаумә. Е зудта Данел ци Данел әй, уой. Әма ә косгутәй дууей парвиста хуасгәрцәмә, базонетә, әцәгәй дәр еци ластутә Данели әнцә әви нә, уой, зәгыгә.

Етә бафарstonцә гәсти әма син федарәй загытонцә, хуасә си карста, уәлтә хуасә әмбуруд кодта, әнәмәнгә, Данел әхүәдәг. Әрмәст әй ластутә амайгә ба некәд фәууидтан, җегыгә.

- Уогә уой уәнтә ластутә, ка сә исамалта, е ба дессаг нәй. Данел сә рauәйә кодта милицән, куд ә лимәнтә, уотә иннә адәмәй минкүй асландәр аргъбәл. Сайд сәбәл ке әрциудәй, уой ба базудtonцә сә ласунбәл, бәрzonд әма фәтән къотәртәбәл дастәй сә ку фәууидtonцә, уәл.

«ХИЛӘ» - ЗӘРДИДЗӘБӘХӘН

Данел исфәндә кодта ә райгурән рагфиддәлтиккон гъәу Уәхъәцә бабәрәг кәнун, е 'рвадтәлтә әма хәстәгүти фәууинун. Уәл автобустән сә кой, сә гъәр дәр нәма адтәй, бәх ба нә дардта, зелун имә гъудәй. Әма рааст әй Уәхъәцәмә фестәгәй. Ә фәллад бахаста Цыифгуни хуасдзаути уосонгәмә. Ами бригади күстонцә ә гъәугкәгтә, хәстәгүтә әма әрвадтәлтәй кадәртә. Бахсәвеят сәмә кодта. Сәумәй изолдәр хуәнхәстәмә ә фәндаг ку радардта, уәлтә син загыта, дууә боней фәсте бабәй е дәр ардәмә ке рахәсдзәнәй, уой.

Уәdmә сәхе Даукүй әма Цакъоти Александр баунафә кодtonцә, сә зәрди дзәбәхән, Данелбәл хийнәй рацәун. Әртиккаг бон изәрәй хуасдзаутә сә цәвгутә хуасгәрци кәрон әрсагытонцә, Даукүй әма Александр ба сә сә хәццә рахастонцә бунатмә. Уотә рәхги фәzzиндтәй Данел. Александр әд цәвәг әхе багәлста Даукуйбәл, ниттурәй-турмә 'нцә. Александр загыта, ме 'хәз сомемән бафедун афонә нәма

аёй, зæгъгæ.

«Хилæгæнгти» се `мбæлттæ цæстæмæ гæсгæ кæрæдземæй баергъæв кодтонцæ, ниуудзетæ уæ гъæла хилæ, æви æхсæз сомебæл уæхе тоггин кæнетæ, зæгъгæ.

Данел ба сæмæ æнæ неци дзоргæй кастæй. Уæд имæ Даукуй дзоруй:

- Данел, æнсувæри хатир мин бакæнæ, æфстau мин радтæ æхсæз соми, е ба мæ аци фудзунд ниххъудти уадза, рæхги дин сæ дæ къохти фæссадзæнæн.

Данел имæ æдзинæг никкастæй, уæдта ин уотæ зæгъуý:

- Мæ хори хай, Даукуй, мæн басайунмæ ма дæ æхсæз къласи бакæсун гъæуý...

Аци хабæрттæ мæнæн радзурдта Цыуккити Даукуй 1941 анзи Сардикоми Даппагъони фахси фусты дзоғæ хезунблæл

КÆМИ 'Й ДÆ ЗÆРДÆ?

Тургъи синхи нæлгоймæгтæй къуар бамбурдæй. Дзубанди кодтонцæ аллихузон фарстатаæбæл. Фæстагмæ си кадæр уотæ зæгъуý, аци бонти бабæй мæ зæрдæ ресун райдæдта, зæгъгæ.

Уотæ рæхги сæмæ сæ ey - Бакке, æхе æппæлæгау, дзоруй.

- Мадта æз ма мæ зæрдæ кæми 'й, уой зонгæ дæр нæ кæнун.

- Дæ бонæн уай, бæгу, хъал нæ дæ, - загъта си кадæр.

Уæд сæмæ Дакке дзоруй:

- Мадта æз ба хъæбæр хуарз зонун мæ зæрдæ кæми æй, уой.

- Ду дæр хъалтæй дæ, фал зæгъай цирдигæй æй дæ зæрдæ, уæдта 'й цæмæй зонис? - бафарстонцæ 'й е `мбæлттæ.

Дакке æ къохæй раамудта æ реуи галеу фарсмæ æма сæмæ дзоруй:

- Мæнæ ами 'й мæнæн мæ зæрдæ, зонгæ ба 'й уомæй бакæнун, æма «Кermени цæстисугæй» дзæвгарæ ку ранцъохун, уæд мæмæ æ дæгæрна уордигæй исигъусуý...

БÆДЕЛЛИ ХÆРÆГИ МÆЛÆТ

(Рагон хабар)

Кæло гъæуæн бацуðæй ихуæрсти гъонгæсæй. Хуарз арæхстæй фонси хæццæ æма си арази адтæнцæ гъæуи цæргутæ. Хуæнхаг

Гъеуи әнә хәрәгәй дәр зин цәрән адтәй, әма си алли хәдзарәмә дәр адтәй еу, кәмә ба дууә дәр. Әнәгъәнә бал алтәнцә гъеуи. Хәрәггәсәй бакосун ба неке хаста ә сәрмә. Ләма сә уәд Кәлой әргъяумә бакодтонцә.

Сәрдигон даргы бон изәрмә фәххәецца кодта әма е 'фесес фонс Кәло дәр әрәскъардта гъеумә, фал Бәделли хәрәг сә хүңцә нә разиндтәй. Ә хеңау ратәхә-батәхә кодта изәригон тъеунгти, агурда, ә хәдзардар ке худта, еци хәрәги. Фарста алкедәр, фал некәми неци...

Уәд фәдздуздурдта Кәломә, мә хәрәг ку некәцәй зинний, көтъгә?..

- Гъай-гъай нә зинний, уомән әма хонхи рагъәй расхыиудтәй, - дзуапп равардта Кәло.

Бәделлә рамәстгун әй, гъәр кәнүй, хилә исиста, кенә мин дәхе хәрәг радтә ә бәсти, кенә ба ин ә аргъ бафедә исхәйәй, зәгъгә.

- Мә хәрәг дәр дин на раддзәнән, ахца дәр, уомән әма дә хәрәг ке ниммардәй, уоми әз мисхали бәрцә дәр мәхе фулгингәл нә нимайун, - федарәй загъта Кәло.

- Е ба куд! - мәестгун кәнүй Бәделлә, әвзедуй ә түмбул къохәй, синхонтә дәр ма сәбәл әрәмбурд әниә.

- Е ба уотә адтәй, - дзоруй Кәло адәмән, әма абони сәумәй ку исәскъардтон әргъяу ләгъзәртәбәл, уәд, Баделла, де 'наесәр хәрәг әхе фәххеңән кодта фонсәй. Кәсун, әма дин нирраст әй къәдзәхи сәрмә. Әз имә гъәр кәнүн, гъей, кумә ниттәррай дә, дә хеңау дин, зәгъун, дә сәр бахуәра, ссти фидбилизи әфтуис. Фал мә, ма разәгъай, кәд гъуди дәр әркодта, фәстәмә дәр мәмә нә ракастәй. Әз ә фәдбәл бацәйнаг адтән, фал фонс гъогәй, хәрәгәй әнәкарст игуәрдәнмә сәхе иваңтонцә әма мин н'адтәй фадуат уомән.

Хәрәг къәдзәхи сәрмә исхизтәй, уоми иссердта хәрәгсindзи арф уедагә әма 'й къахунтә байдәдта. Уәд ә су, уәд инна раззаг къахәй. Фәсараeftи уедагә дзәбәх исзиндтәй зәнхи бунәй, кастән имә ләмбунәг, ә дәндәгутәй ибәл федар әрхуәстәй әма 'й ә тухә ә бонәй исрәдувта, ә хәецца уәсгоммә рапаудтәй, тугулдорау низзилдәй коммә. Уоми ниххуәдмәл әй дә хәрәг, мә хәрәги тъәнгтә бахуәруйнаг, мән аци устур масти ка бафтудта...

ХЪОДЗАТЫ Ахсар

АЕРТЫТАЕ

ДУРВАЕТКЬУЫ

У ацы зәнг фыд-зылынтә, къуызыртә,
у маммы 'нгәс - дыркъуымтә 'мә мыйгъуыртә.
Йә цармы згъуыдтә - дзиццытән әмбәхсән,
ләг дзы, бәгуы, әмбисбон дәр фәтәрсәзән.

Фәлә йәм бакәс уалдзәджы - әндәр у! -
йәхи ныууигы, базмәлы, ныннәры.
Ныууләфы йә бындзарәй йә сәрмә,
циәх арт ысуадзы сауцьиуты пәр-пәрмә.

Йә дидинджытә, дзидзидай сыйфтәртә
сә дарәг хурмә, бадарынц сә тәрттә.
Аәмә сә хүызтә мин-минтәй ыскалынц,
ныррухс вәййынц, цырен зәлтә нызгъалынц.

Аэз дис кәнын йә сай диссәгтыл «маммән»:
нырмә кәм уыд йә атәппәт ис амән?
Нәртөн фәндир! Хәд-заргә уадындз - удәвдз!
уәләрвтә райынц, дун-дунетә худынц.
2002.01.03

ÆНДÆРГТАË

*Бессмысленность просто убивает.
Иосиф Бродский*

Линдæргтæ, аууæттæ, æрдæглæгтæ - дæ фærсты,
іерлонгтау хъомпалтæ, рæхойынц дæ сæ каstæй.
Кæнынц дын ивдзæгтæ. О, диссæгтæ! - цытæ сты?
Ды ам кæцæй фæдæ, цы агурыс сæ астæу?

Линдæргтæ-’рдæглæгтæ... Ды ничи дæ сæ цæсты,
ды сын - æцæгæлон, цæугæ дын у сæ хъазтæй,
ды се ’взаг не ’мбарыс, сæ дæлгоммæ ныхæсты
на арьыс аппы мур, нынныгъуылдтæ ныфссастæй.

Дæ уæнг дын амары сæ сай хæлæг, сæ фыдах,
сæ талф-тулф, аралло, сæ мамазила, цъил-дугъ.
Дæ ком та ивазыс - æнæсæрбæрæг, цинцуҳ.
Æллæх, цæйбæри ысты! Атан* уиди сæ фыдаел.

Сæ зæйц - æнæскъуыйтæ. Нæй зæххы уый бæрц уидаг...
Тыхсы дыл сусæг тас: куы фæуай семæ ивдзаг.
2002.03.04

ВАЛЬЕХОЙЫ МОТИВЫЛ

Æрцæуы гал фыдаелтыккон фæтæгай,
цæуы уæззаугай, раст цыма фæстох,
æмæ æууилы сагъæстæ фæсæлттау.
Цы ’рымыса? Йæ иу мысинаг - Рох:

зæххон царды æнæчетар фыдаегъдау
наæ уадзы галы иу исдуг дæр рох.
Ныууагътой фæд йæ бæрзæйыл æнæвгъяу
фыдаевзарæнтæ, риссæгтæ, фыдох.

* Ирон мифологийы - ирæтты фыдаел, Библийы Адам
фыццаг адæймаг куыд у, афтæ. Фыццаг сылгоймаг та, дам,
уиди Аман, ардыгей, овæцирæхен, равзæрди дырд «иратаман»

Изәрмилтæ әрәнцадысты хъæуыл,
фæивддзаг ысты аууæттимæ. Хъус
әрцахсы дардæй хъуджы «му», фæсус...
Гæзæмæ фезгæ арв-дзæнгæрæг - нæууыл
йæ фæстаг зæлтæй узæлы. Цæуы
зæронд фæтæг, æнæсымæй кæуы.
2002.05.04

МАЛЫ ЗАРÆГ

О мори, о маре*, о денджызы мал,
цъæх цæллахъы зилдух, цыхцырджыты цинтæ...
Æвидигæ сатæг, дæ хуызтæ та скал,
æнусты кæнонтæ, фæливлæ зærintæ.

Цæрддзугæнгæ стæхы дæ уылæнты хал,
мæ удæн йæ авдæн, кæны та мын хинтæ,
кæны та кæлæнтæ - æз буц æмæ хъал.
Мæ удæн та дзурынц сæ диссæгтæ зинтæ.

О сусæгты ахстон, æмбæхст дуне, мал,
ды а зæххы дæттæн сæ дараг сæ мад дæ,
сæ ивгьюид, сæ фидæн, сæ тымы-тыима дæ.

О маре-маринæ, цыллахил цæхъал,
æз - де уазæг абон, ды та дæ мæ фысым,
æхцон мын, дзæнæт мын - дæ уацар, дæ цысым.
2002.25.02

**O мори, о маре.* Индоевропейлаг «мори», латинағ «маре», литвайлаг «марес», готаг «марей», уырыссаг «море», ирон «мал» æмæ бирæ əндæртæ равзæрдысты иу уидагæй æмæ сæ нысануæг у «денджызы», «мал». Абайты Васо фыссы: «Считают, что первоначально индоевропейское *mori* было не «море», а «стоячая вода». Если это так, то в осетинском удержалось как раз это древнейшее значение».

Мард дзырдтæ
аңæ туг ныккалгæ
уды иу бандзæвдæй
удæгас кæн -
аңонц у поэты куыст?

2001.25.06

ЗЫНДÆР КУЫСТ
Фæцах дæн тæккæ зындæр куыстыл - зæронды бонтыл.
Назым Хикмет

Зæронд кæнынæй ницы и зындæр куыст.
Ныридағæн ыл ацахуыр дæн æз:
аңхъæлмæ ма кæс иумæ дæр æххуысмæ,
æмгар уа, цот уа - макæмæн ку, ма кур,
саламджын у, дæ хъусы фæрсты аудаз
æлхыскæ амæ афхæрæн дзырдтæ, ноджы
зæндтæ амонæг ма басгүых - зæрондæн
æнæтавс у, дыдзыхурау, йæ зонд;
кæд иунæгæй, æнае искæй æххуысæй,
æнæхъинцæй дæ уæззау уаргь - дæ къодах -
дæ чысылæй дæ фæстаг бонмæ хастай,
уæд амондджын дæ, уарзта дæ Хуыцау.
Фидгой, дзæнгæда - алидз-иу сæ; бахиз
дæхи æгүистæй - ауз-иу дæ уд
дæ мысинағты буц авдæны; сонтау
фæсмонтæ-йедтæ маял кæ, цæвиттон,
дæ куызды боныл басæтт æмæ хъæц.

КАТАЛОЙНАГ ПОЭТАЙ

Æбæрæг бæстæ. Ничердæм и лидзæн:
мæ сæрмæ - тигь, сæрсæфæнтæ - мæ быны.
Æрхæндæг фæхстыл зайæгхал næ зыны.
Æз фестадтæн æцæгæлон мæхицæн.

Æмæ фæрсын: цы гæнæг дæн, йе чи дæн?
Фæдисмæ сидын - иу уд мæ næ уыны.

Фәкәсү мәм, вәййын цыма фыдфыны.
Әмгәрттәй - цух, әфсымәртәй дәр - хицән.

Әнәхәдзар, әвәгәсәг, әвәрәз.
Хәрәмигъ мыл әрәппары йә пәләз.
Мә уд әрдүйау снарағ вәййы, сүнгәг.
О иу исчи! Мә Хуыцау, ўе мә Хәйрәг!
Мәхи цъялхъәрәй фестъәлфын мәхәдәг.
Тымы-тыыматау сау хәхтә - әгүиппәг.
'2001.08.08.

ӘЗ АЦЫДТАН

Әз ацыдтаң изәрмилтү нәхицәй.
Кәдәм, цы бәстәм? Ничи зоны ницы.
Әнәбәрәгәй фесәфтән... Әмгәрттә,
мән агурыныл ма сафут уә рәстәг.
Әз ацыдтаң. Әз фесәфтән. Мә фыдгул
фырцинаәй амәл - нал уындынә мән!
Уәләрвты дәр, дәлдзәхбасты дәр нал и
мәнән ыссарән. Ницыхъом у ничи.
Әрвайдән дәр мә не ссардзәни. Сәфт дән.
Әз ацыдтаң. Әз ацыдтаң мәхицәй.
Әдилү зәронд - агурын мәхи.
'2002.03.02

СОНЕТ-ТАБУГӘНӘН

Джон Доннмәе жесәе

Әз удаәй, буарәй, о Хуыцау, Дә конд дән,
Әз - Де уазәг, Дә бәрнаг дән, Дә бар.
Фәндү цагъар уон, паддзах уон, әлдар -
Ды иунәг хицау ме 'хсарән, мә зондән.

Дә фарны тынтәй схай кодтай мә бонтән,
Мә сәрмә сты Дә уарзт әмәе Дә сар.
Уыди мә риу Дә рухс Номән хәдзар,
ныббарстай-иу йә тәригъәйтә сонтән.

Ныр мæ йæхи цæмæн бакодта зин?
Куыд бауæндыди Де 'вастæй, мæ Кæнæг?
О, байс мæ, курын, раздах мын мæ цин.
Тыхст дæн, уырыд, æвзоны мæ æрхæндæг:
Нæ мæ уарзыс, Ды не 'рвæссыс мæныл.
Ныр ме знагæн йæ ахæсты мæлын.

2002.19.03

ÆРТЫТАЕ

Мæ сау сæрæй мæ урс сæрмæ уыдтон
æртæ арты. Мæ алыварс зылдысты,
мæ фæстæ дæр,
мæ разæй дæр,
мæ сæрмæ дæр
сыгъдысты,
æмæ уыди сырхмæтæгau мæ бон.
Æртыты астæу мамазила кодтон,
мæгуыры къæбæр уарзgæ-ризgæ хордтон.
Хуыдта йæхи мæ рухс къона сæ иу,
сæ инна та - мæ рухс фидæн... Æз-иу
ысцин дæн æмæ æртыккагмæ кастæн:
сырх уарийau йæ базыртæ тылдта,
«Дæ намыс дæн», - дæлæмæ мæм дзырдта.
Фæцардтæн афтæ артæвзæгтæн с' астæу
æнусы 'мбис, æвдышта мæм йæ дзых
сæ алчи дæр - мæ дуне мын ыссырх...
О, сихы уд... Æнхъæлдтон сæ æртытæ,
фæлæ уыдышты зинты цот - фыдфынтæ,
хуызыщæуджытæ. Алыгьтæн сæ ныр
æмæ кæнын фырадæргæй зыр-зыр:
æууæндаг зæрдæ, бастьæлай, бын бауай -
æд тъянг, æд тъунг дæ ауæйчындис, ауæй! -
Кæд разынди дæ артæй ахстон
ахæстон.
Ныр чи дæн æз? Фæллад æмæ æдых,
зæронд куыдзау. Мæ хъæдгæмтæ «æмпъузын».
Æндæр арт та мыл сирвæэти, сæнтырх:
уæззау сыгъдæй Æфсæрмы арты судзын.

2002.06.04

БЕККЕРӘЙ

Абон мән ысты нә зәхх дәр, нә арв дәр,
хур мәм әрхызыти, хур мә рәвдауы.

Абон, мә удаң зәдты ләвар дә,
абон әүүәндүн, әүүәндүн Хуыцауыл.

2001.26.07

СКИФАНДРЫ БӘСТӘ

(Ирони, ома әлхыскәемхасән ныхас ироны тыххәй)

...давайте резко передумаем и вылезем из скафандров.
Вот она - другая планета.

Григорий Кружков

Табу уә номән, скифтә 'мә сәрмәттә...
Уә номы науәй нал хизәм әддәмә.
Скафандры нылластысты нә сәннәттә,
әмә тәхәм әд фәндиртә уәләмә.
Тындзәм уәләрвтәм, агурәм уә фәйтә,
уә кәрдты 'хситт, әндөн фәтты тәхәнтә.
Гъей, скифбындар, әркыхъал у, дә бындар!
Фәци дә балц, фәци гормон, дә фын дәр.
Хәрзбонтә у, нәртон бәстә Скифандр -
әз Иры дзыххыбы скыйси дән әд фәндир!..

2002.23.03

ӘВӘЛТӘРД ГӘРТАМДӘТТӘДЖЫ НЫХАС ЙӘ «ХУЫН» РАТТЫНЫ РАЗМАЕ

Коль скоро,
прежде чем,
поскольку...

Ян Сатуновский

Иу дзырдәй...
мәнмә гәсгәе...
әвәдза...

æвæцæгæн æмæ...
чи зоны...
тæхудидæгæй...
иугær...
нæ фæлæ...
уыйхыгъд...
уæвгæ...
æгær-мæгуыр...
уымæн æмæ...
бæргæ...
гъæй-джиди...
ай-гъай...
цæвиттон...
ам...
.....

2001.29.09

БЫНДЗДЖЫН - ЫСТЪÆЛФАГ

Ну «адæмон поэтыл «эпиграммæ ныффи斯顿. Дæс азы фæстæ
шæлжипты рауагътон, йæ бынмæ датæ æвесерд: 1983. Аңдæр
пошт, «адæмоны» ном æрæджы кæмæн радтой, уый та афтæ
шæннæлдта, цыма эпиграммæ ууыл фыст у.

Киæд уыди нæ заххыл фæтк æмæ сæрфат? -
хæеддаг хуыйы фехстон (кæддæр уыди, раджы).
Линæхъæн дæс азы фæтакти мæ фат,
шæс азы фæстæ мын æрфæлдæхта саджы.
1994.09.06

ÆФСАРМ Гюгойæ

Лрв фемæхсти. Къуыри нæ бандади тыгъдызæй.
Лыгъд удаистæй лæг. Хæмпæлсæрæй, хъуынтызыæй
Исгъовæйæ лыгъди сырддзæрмтты тыхтæй Каин:
Кæм бафснайа йæхи, йæ сабиты, йæ къайы?

Нæ ныббарста Хуыңау - ныххуырста сыл йæ азар.
Куы 'рталыңг и бынтон, уәд иу хохы дæлбазыр
Æруат кодтой. Фæтых сæ фæллад уæнгтыл хуыссæг.
Фæлæ у Кайн хъал, йæ зæрдæ - тыхст, æнттыснæг.

Уый тарстæй арвмæ скаст, æмæ æваст йæ зæрдæ
Ныссæххæтт кодта: уым тызмæг мигтæй цæхæртау
Дыууæ цæсты зынди. Лæг фестъæлфыд, фæсæцæ.
Ысдзырдта: «Тагыд ыстгæ, цæуынафон æрхæцæ!»

Æмæ та - лидзgæ, дугъ. Цыдысты 'хсæвтæ, бонтæ.
Цыдысты мæй, фылдæр. Ыссырдзаст лæг, ыссонт и.
Хуыссæгхъуагæй, рыстæй фæйнæрдæмыты касти,
Чысыл къæрцæй дæр тарст, йæ уд йæ къухы хаста.

Фæци сæ балц уæдмæ. Нæргæ денджыз - сæ цуры.
«Бæсты кæрон у ай, - йæ фырттæм Кайн дзуры. -
Ам ницæмæй у тас, ыссардтон дзы æмбæхсæн». -
Фæзæгты афтæ лæг, йæхæдæг арвмæ скæсы.

Æрвон малы та ног уый ауыны цæстытæ.
Цæй дурзæрдæ дæ, цард, цæй уæззау дæ, цæй зын дæ!
Лæг фесхъиуы. Сæрæй йæ къæхты онг нырризы.
«Кæдæм лидзон, цы уон!» - фырадæргæй хъæр сисы.

Æмæ та ногæй - балц. Ызмисбыдыр, æгæрон.
«Ам бафæлварон, цæй. Æниу мыл нæй хуыздæр бон». -
Хæрынц æй катай, мæт... Кæсынц йæ цот æнкъардæй:
Нæй бинонтæн æнцой, ыстыхстысты сæ цардæй.

Уым иу лæг - Йавал - цард, æмæ йæм Кайн хаты:
«Дæ хорзæх нæ фæуæд, æрцараз нын ам цатыр».
У цатыр дæр цæттæ, уæззау дуртæ - йæ тигттыл.
Æввахс нæ цæуы фын. Æдзæлгæд катай, джихтæ...

«Цæй, исты ма уыныс?» - йæ буц хæрæфырт Циллæ
Йæ дадайы фæрсы. «Мæ сай бындур ныzzилæд! -
Ныббогтæ ласы ног. - Цæстытæ та мæ сæрмæ!»
Йæ зонгæ лæг Йувал æрбазгъордта йæ хъæрмæ.

Уый сарәзта хәлзар - йә цар әмәе йә систә
Сыгъдәг бронзә. Фәрсы: «Уыныс-ма, Каин, исты?»
«Уынын! Цәститәе, о!» - фәбогъ та ласта Каин.
Уалхъәдәй баhus ләг, мыдадз-цырагъа тайы.

«Æрхъуыды кодтон әз, - йә фырт Енох ын загъята, -
Мах сараздзыстәм ам къәдзәхдурәй гәнәхтә.
Сә алыварс - быру, әндөнәй кондау фидар.
Йә сәрты-иу тәхын нае бауәнддзәни цыну дәр».

Æмәе дын Тувалкаин, зәххон күирдты сәрәндәр,
Æрәвәрдта бынтур бәстыхәйттән, цәрәнтән.
Æнцади дурыл дур, кәрәдзимә сә бастой
Æфсан цәгтәй әнгом. Дзәгъәл цәуджыты ахстой.

Кәте Кольвици конд хузә «Фенхускаентәе Уәрәсейән.»

Фәнадтой-иу сә тыңг, сә цәстытае сын къахтой.
Сә фәттә-иу ахсәв ыстъалытәм ысуагътой.
Әхсон систә хәхтау әндзәвыйдысты мигътыл.
У сахар ныр цәттә, йә мәсгүйтә - әрттигътаяу.

Сә алфамблай ныттар - сә аууон әй әмбәрзта,
Әнттыснәгәй ләууыд фыдохы bonaу бәстә.
Ам аразджытә - мин - әвдәәс азы фәкүистой.
Сә хъизәмар фәци. Ныр кулдуарыл ныфғистой:

«Нәи мидәмә цәуән Хуыцауән дәр - на фәччы!»
Дзәнхъа къулты ахсан әрцәрүн кодтой ләджы.
Фәрсынц та йә: «Күйд у?» Ләг радзырдта әеддәмә:
«Күйдәй фылдаер, уәууәй! Уынын та сә мә сәрмә!

Гъей, аудазут мә тагъд! Әз уын цәринаг нал дән.
Ыскъахут мын ингән, куыд фәкъахтауы мардән.
Уым, зәххы бын, уырдау хуыдалынджы цәрдзынән.
О, искаәд бон кәрон кәд раләууид мә зынән!»

Ыскъахтой йын ингән, әмәй йәм ләг ныххызти.
Уымәл къуымы әрбадт. Уәлзәххәй сым на хуусти.
Хәрзиунәг уыди ләг. Йә зәрдә дзаг мәстыйтәй.
Әмризәдҗы рызти әмәй уыдта... цәстытә.
2002.02.03

МАЛИТИ Васо

БОИИ МÆЛÆТ*

(повесть)

Владмир Инали фурт рандæй, зæгъгæ, уобæл федарæй ку баууæндтæй Бон, уæд фæстæмæ раздахтæй æ раздæри бунатмæ єма нæуæгæй слæудтæй къæсæри аууондæр къумтæй еуеми, и дзинæг кастæй Гардани хуссæнмæ. Гардан нæттæй єма гъэрзтæй, уотемæй дзурдта:

- Гражданин болкъон, æргъæ єма хæлхъæй конд дзолæй хуæздæр неци ес. Ут, дæдæдæй, еу хат ма мин еу буханкæ балæвар кæнæ!..

Бон ма еу усмæ ралæудтæй, уæдта рацудæй тургъæмæ. Скастæй арвмæ - арв адтæй сæнtsay, фал хорискасæнирдигæй хуæнхти бекъити хуæд сæрмæ бадтæй, цæстæ туххæйти ке уилта, уæхæн уорсдæр фæлмæ - æвæдзи сай мегътæй сæуæхсед рагъардта. Сæуон уахъæз æрбадумдта єма Бон æвеппайди банкъардта, куд суазал æй, уой. Рацудæй тургъæй, е рух саразта ѹмдзæрæнмæ. Бон цъæхтæкæнунрайдæдта, уотæ бахъæрттæй и цæрæн бунатмæ, дуар арæхсгæ байгонкодта. Уат адтæй галингæ, æ хуссæнбæл ку 'рбадтæй єма æ дзаумæттæ ласун курайдæдта, уæд æваст дуүæ сурх зинги фертигтонцæ Сирдони хуссæнæй. Райгъал æй, зæгъгæ рагъуди кодта Бон, дес єма гас æ зæрди кæронбæл исæмбалдæнцæ: æгæр тухгин фæртигтонцæ Сирдони цæститæ! Фестадæй, æ хуссæнмæ ин бацудæй, æ сæргъи æрлæудтæй. Сирдон тарф фунæй кодта, æ цæститæ адтæнцæ æхгæд. «Мадта е ци адтайдæ? - æхе бафарста

Идардæр. Райдайæн журнали аци анзи 2-аг номери

Бон. - Кæд, миййаг, мæ цæститæбæл ести рауадæй... Бафæлладдæн, мæ сæр мæбæл зелуй...» Бакастæй Тохмæ дæр æма имæ бахицæ кодта: куд адгин фунæй кæнуй, еу мæти морæ кæмæ нæййес! Ниххустæй, фал æ бон бафунæй н'адтæй. Къæрæзгитæй дзæбæх рохс кæлун ку райдæдта, уæд æ цæститæ кæраæдзбæл фæххуæстæнцæ æма карз рафунæй æй.

Æ фуни уидта еци æнахур бæлцæнти, тафс кæми адтæй, еци цъæх арти фарсмæ теголæй бадгæй. Бурсæг имæ кастæй ходæндзастæй, фал æ ходæндзости адтæй æнахур, а зæнхон ка нæй, уæхæн хийнæ. Гардан кæми бадтæй, уордигæй имæ æрттивтонцæ æ судзини цьаси стæвдæн цуппар цæсти, етæ дæр кæлæнгæнæг цъæх рохс калдтонцæ. Бон имæ листæгдæр никкастæй æма дин е ба Сирдон ку разиннидæ. Бадес кодта, а ци хабар æй? Æверхъау тас ин ниццавта æ зæрдæ, æ бауæр ин пъæззу райахæста, еци пъæззу ба адтæй Гардани кæрци къæреди хузæн, æрмæст узуни царæй конд - гъунти бæсти 'йбæл синдзитæ, ниххорх æй кодта, æ бауæрæй ин еу хай дæр змæлун нæбал уагъта. Тас никки карзæр уомæй кодта, æма æхе æвдиста Сирдони ходæндзости хузæнæй. Бон æ хъауритæ æмбуrd кодта, фæлвардта фезмæлунмæ , фал ин не 'нтæстæй, архайдта æ дзухидзаг нигъæр кæнунбæл, фалæ си сум дæр нæ хаудтæй, æма еци тухархайдæй никки хъæбæрдæр тухстæй. Æ фæстаг тухтæ æрæмбуrd кодта, æ къохи æнгулдзитæй еу базмалдæй æма уоци фæдбæл фегъял æй. Æ сæргы лæудтæй Сирдон, æ гъæццол ин дæлфæдтæмæ рагæлста, æхуæдæг ба ин æ бæгънæг усхъæ тумбул къохæй хуаста:

- Гъей, мæнæ лæг! - гъæрæй дзурдта Сирдон, - уæлæмæ исистуйнаг нæбал дæ æви мæрдцъундæ бакодтай? Гъей, рапыгъял уо, кæд Данели хæрæги мард нæ дæ!

Бон имæ хæрдмæ скастæй, æма раuidta, фуни ин æ зæрдæ ка сæнкъусун кодта, еци налат ходæндзаст. Фур десæй æ цæститæ уæрæх байгонæнцæ, æдзинæг никкастæй Сирдони цæсгонмæ, фал ибæл еци ходæндзаст нæбал фæууидта - думд-далагъан æрбацæй.

- Ёригъял дæ, Бон? - фæлмæн, лигъэтæхуз гъæлæсæй бафарста Сирдон. - Скъоламæ нæ цæуис? Кæд цæуис, уæд тагъд рагæпп кæнæ. Тох дæ игъалкæнун нæ уагъта, сæхецæй, дан, бонивайæнти æрцудæй æма 'й хуссун бауадзæ. Фал нæмæ

ибони алгебрәбәл контролон куст ес, әма дәмә әфхуәрд ирхаудзәй. Цәй, фестә, урокти фәсте раңындаңәндзәнә. Эз фәенцәун - әрәгикәнүн, райяфә мә! - Эма, ә портфель ә къохи, уотемәй фендәбиләй.

Бон ма еу усма хъанәй ләудтәй, ә кеми ку 'рцидәй, уәдта риттерраст ласта хуссәнәй, ә дзаумәттә ракодта, къохсәрфән әма сапойни хәццә коридормә раңудәй, әма сәхе кәми фөхснунцә, еци хатәнгонди әхе тагъд-тагъдәй рахснадта.

* * *

Уатмә ку раздахтәй әма ә хуссән әнәистәй ку фәууидта, үел әхебәл бадес кодта - әхе 'хснуни размә қәддәриддәр хуссән бафснайуй, нур ба си цәмән райронх әй? Ци кәнүй, уой дзәбәх нә ләдәртәй - әхе хуссәнбәл рауагъта, ә къаҳтә ба әмбалдәнцә зәнхәбәл, уотемәй дзагъирцәстәй кастәй түгурмә, фал неци уидта, нецәбәл гъудикодта, ә медәг адтәй әбәрәг әнкъараен - еумә схәләмуләнцә әрхәндәг, сагъас, тис әма берә цидәртә, адәймаги әвзагәй зәгъән кәмән һәййес, уәдта баләдәрән дәр ке һәййес. Бустәги әруәззау шый ә сәр әма рафунәй әй.

Рәфтәмә хәстәг райгъаләй, ә зәрдә фәййирдәрәй, ә шуәнгтә фәррәуәгдәрәнцә. Э хуссән бафснайдта әма раңудәй гъәунгәмә. Цьеузмәләг си н 'адтәй, әма бацийнә кодта: неке уинун әй фәннадтәй. Рааст әй фахси къахнадбәл, әппадзити еувәрсти 'севгүдәй хәрдмә. Цалдәр минуттей фәсте әрләудтәй гъәугәрон Гардани хәдзари каүин колдуармә, фур зәрондәй гәлеритә әма сәститәй аллирдәмити ка никкъолтәй. Баңудәй тургъәмә, фәеккомкоммә 'й, бугъти бунәй ма туххәйти ка зиндтәй, еци рагон уәрдүни саст цалхмә. Э цәстә рахаста къумтәбәл әма рагъудикодта: «Гәр, мә зәрди куд не 'рәфтудәй әнәфәккәсәг зәронд сәйгә ләги тургъә бафснайун?» Разилдәй тургын къумтәбәл, кәд бел әма есойнә ссеринә, җегъгә, фал ә цәстә нецәбәл әрхүәстәй. Нур берә әнзти хәмпәлгәрдәг әлдареуәг кәми кәнүй, еци дзәхәрамә дәр бакастәй. Фәстәмә раздәхунмә гъавта, әндәр ескәми байагорон бел әма есойнә, зәгъгә, фал еци рәстәги хәдзарәй райгъустәй Гардани дзурд:

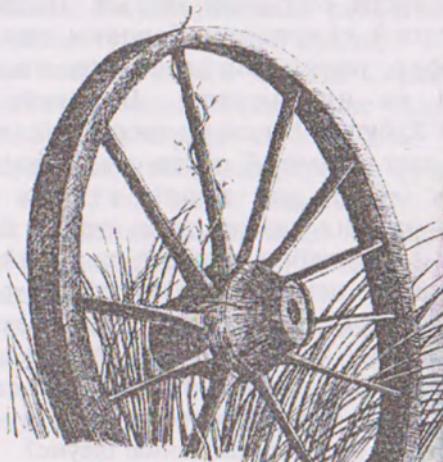
- Гъей, кәци дә, медәмә цәмәннә цәуис?

Бон күддәр фәккъехәй, уәдта баңудаей хәдзарәмә.
Гардан бадтәй хүссәнбәл ә медәтгаг дзаумәтти, е уонтәбәл - ә кәрци къәредә. Уой уиндәй Бонн зәрдәбәл әрбаләудтәй, ә фуни әй пъәззу куд хорх кодта. «Кәд пъәззу аци къәреди медәг нимәхсүй әхе?» - рагъудикодта. Фал еци гурусхән ә фәэззинд әма е 'рбайсәфт фәййеуәнцә.

- Медәмә, медәмә, биццеу, ма'фсәрми кәнә, - загъта Гардан әма ә хүссәни цори ка ләудтәй, еци къеламә сәрәй райамудта: - Мәнә атә сбадә, зәронд сәйгә ләги ләгъуз смагмә илгъә ма бакәнә.

Бон хәдзари астәу ләудтәй. Гардан баләдәрдтәй биццеу цәбәлдәр ке дузәрдуг кәнүй, уой, әма бабәй имә рәвдауән гъәләсәй сдзурдта:

- Биццеу, әз дә хуарз гъудикәнун. Хелаги хуәст дин ке неци раҳилә кодта, е устур хуарз әй. Мәнән е бәрәгбон адтәй ме 'нкъард царди... - еу усмә багъос әй Гардан, 'ма Бонмә уотә фәккастәй цума ә цәститә баумәл әнцә, фал уой цәмәй зудта, къеуә әма гәбәр ке бахуардта, еци къундза зәронд цәститә ахәстдони ке бахускъәнцә әма цәстисуги гъәстә ке некәдбал фәцәнцә. - Биццеу, - нийнәфтәй Гардан,- цидәр сагъәс дә хуәруй, ардәмә дәр дзәгъәли не 'рбаңудтә... Фал дәхемә әгәр ма игъосә: цалх дәндаггай зелуй, цард ба - бонгай. Абони еу хузи ци уинис, уой исон әндәр хузи фәййиндзәнә...

- ...цалх дәндаггай зелуй, цард ба - бонгай... - загъта Гардан...

Бон рагъуди кода: «Ци уа, е уәд». Бафарста:

- Гардан, циавәр киунуги кой фәккәнетә Владимир Инали фурти хәәцә? Ка 'й Ервәзунгәнәг?

Гардан аци хат дәр нә бадескодта. Нәци сәзурдта, комкоммә кастәй биццеумә, сә кәрәнтти къеуә кәмән никхъәбәр әй, еци сурх цәститәй. Бон ә сәр әруагъта - нә бауорәдта зәронд ләги цәстәнгас. Дүйне уотә ниссабурәй, әма диз-диз кодтонцә ә гъостә. Фәффәсмонкодта ә фарстбәл. Минутәй минкъийдәр нә рацуадайдә, уәдта Гардан базмалдәй, зәронд изгә әфсәйнаг хуссәни хъис-хъис райгъустәй, ә къәредә е уонтәй әрхаудтәй, әхуәдәгга исистадәй әма бәгъәмвадәй ә цъумур медәггәгти къәсәри уәнгә бацуадәй, уәдта фәстәмә раздахтәй ә хуссәнмә, әрмәст бадгә не скодта, ә сәр әруагъта әма тарф гъудий фәәд фәэзиндтәй е 'нцүултә фәллорс тәрнихбәл. Уәдта ә сәр бәрзонд исиста:

- Нә Ервәзунгәнәг Есо Киристе. Ә кой ин фегъустайсә. - Гардан биццеуи дзуаппмә нә бангъәлмә кастәй, уотемәй дзорун райдәдта. - Есо Киристе зилдәй горәттә әма гъәутәбәл, дзурдта әма амудта адәмән: фәсмонкәнетә уә тәрегъәдтәбәл, уомән әма әрбаҳәстәг әй Әрвон Паддзахадә. Дзурдта зәгъиг: тәходуййаг әнциә уодәймәгүртә, уомән әма уони әй әрвон паддзахадә; тәходуййаг әнциә сабур коммәгәстә, уомән әма уонән зәнхә сәхе баудзәй; тәходуййаг әнциә, рәстдзинади сәрбәл әхе нивонд ка кәнүй: етә бафсаеддзәнциә. Есо Киристе загъта адәмән, нурмә, дан, уә уотә ахур кодтонцә, гъома уарзә дахеуони, де 'знаг ба дин әнәүинон уәд. Әз уин зәгъүн: уарзетә уе знәгти, арфәкәнетә уә алгъетгутән, коветә уә әфхуәргутә әма соргути туххән.

Гардан дзурдта әма куд фулдәр дзурдта, уотә ә цәсгон рохсдаәргәнгә цудәй. Ракодта дзиуиттәгтә - иудейти уәди паддзах Ирод куд әрахәста Иоанн Дзиуарәфтауәги, ә сәр ин куд ракъуәрун кодта. Есо еци хабар куд фегъуста, уәд әхең тәрсгәй рандәй Галилейәмә, уордигәй - Назаретмә, Назаретәй - Копернауммә. Талингә әма мәләти сай дәлбазур цәрәг адәм фәййидтонцә тәмәнкалгә рохс Хуцауи фурт Киристей әрвон фарнәй.

Киристе зудта ә адзал ци бон әма цәмәй уодзәнәй, уой.

Еу æхсæвæ еу рауæнмæ æрæмæбурдкодта æ ахургæнуйнæгти æма син загъта: дууæ бони ма гъæуй комуадзæнмæ, æма уæд мæн дзиуарæбæл байтингдзæнцæ. Нинкъардæнцæ æ ахургæнуйнæгтæ, Киристей зæрдæ дæр схъурмæй, евфарс рацуудæй, Хуцаумæ скувта: Мæ Фидæ! кæд гæнæн ес, уæд мæ фæйлервæзун кæнæ; уогæ, дан, мæн кud фæндуй, уотæ нæ, фал Дæу кud фæндуй, уотæ уæд. Еци рæстæги е знаæтæ - адæми зунд талингæ ка кодта, еци саугинтæ, фарисейтæ, иудейти дини киунугути финститæ сæхе пайдайæн галеумæ ка здахта, етæ, саддукейтæ, хестæртæ - цубурдзурдæй, синедрион (иудейти сæйраг тæрхондонæ) æгасæй дæр æрæмбурудæнцæ хестæр саугин Каиафи хæдзарæмæ æма Есобæл рамаруни фæндæ скодтонцæ: адæмæн Хуцауи рæстдзинадæ ке дзурдта, æма 'йбæл адæм æууæндун ке райдæдтонцæ, е сæхъæбæр фæттæрсун кодта. Есо фæстаг æхсæвæ бадтæй æ дууадæс ахургæнуйнагей хæццæ, тæмбæл дууадæс дехи ракодта, байурста сæ, сæнæй син фæйнæ хуппи скæнун кодта æма загъта, аци дзол æй мæ бауæр - хуæретæ 'й, аци сæнæ ба - мæ тог - ниуазетæ 'й, зæгъгæ. Æ ахургæнуйнæгти æхсæн адтæй гадзирахат цъуххæссæг Иудæ, Киристе уой фæндæ дæр зудта, фал æхе фæйлервæзункæнун æ зæрди н 'адтæй - Хуци дзурдæй цудæй аүиндзæнмæ, цæмæй æ мæлæтæй мæлæт рамара, адæми тæрегъæдтæ исеса е 'верхъяу адзалај.

Еци рæстæги Израиль адтæй Рими империй дæлбарæ, хецауеуæт си ка кодта, е хундæй прокуратор Понтий Пилат. Е загъта сугинтæн, Есой знаæтæн: æз аци лæгмæ неци фуд ерун. Етæ ба ин загътонцæ, æхе, дан, иудейаг паддзах хонуй, махæн ба Рими паддзахæй æндæр паддзах нæййес. Цалдæр хатти бафæлвардта Пилат Киристей суæгъдæ кæнунбæл, фал саугинтæ аллихузи рæуæнтæ ссериуонцæ. Уæд син Пилат уотæ зæгъуий, сабати бæрæгбони еу фудгæнæг закъонмæ гæсгæ уæгъдæгонд æрцæуий, æма адæм сæ гъуди зæгъæнтæ. Фал саугинтæ адæми сардудтонцæ Киристей нихмæ, æма сæ Пилат ку бафарста, Киристей суæгъдæ кæнæн æви Варавви, уæд æмгъæлæсæй гъæркодтонцæ: Варавви! Нур Вараввæ ба фудгæнæг, лæгмар адтæй. Уæд Пилат дон рахæссун кодта, æ кьюхтæ адæми цори нихснадта æма загъта, зæгъгæ, фудгин нæ дæн, аци Раст Адæймаги тог мæнбæл ке нæййес, уой æвдесæнæн мæ кьюхтæ æхснун.

Гъе уотемәй Киристе итигъд әрцудәй дзиуарәбәл...

Ду мә ци Күнуги туххән фәрсис, уой хабар ба уотә адтәй. Аз дигорон әзвагмә ратәлмаци кодтон «Нәүәг Фәдзәхст», мәнә дин ци хабәрттә кәнун, етә уоми финист әнцә... Евангели хүннүй. Дууә күнуги си ратәлмаци кодтон - Матвейи сугъдәг хуарзигъосуйнаг әма Марки сугъдәг хуарзигъосуйнаги. Ци фәцәй еци Күнугә, уой ба дәхүәдәг зонис - хестәртәй ай фегъустайсә. Мә къохфинст Валодийәй уәлдай некәмә бавдистон. Е ай уәхән зудәй кастәй әма, мәгур, ә цәстисугтә ә ростәбәл әрфәдкодтонцә. Кәми 'й нимахстон, уой дәр уомәй уәлдай неке зудта... Кәнгә әңсуваертә разагътан кәрәдзәмән... Фал милици хецау Бурсәг цидәр хузи базудта хабар. Е адтәй 1937-аг анзи. Уәд маҳбәл цудәй әвддәсгай әнзтә. Валодий нецәмәй фудгин кәнун... Бардоздинан дә, зәгъгә, мәнмә дәр ку әртхъерән кодтайуонцә, уәд аэз дәр басастайнә.

* * *

Бон Стур дори фәсте фахсбәл әртә нәзи бәласи бүнмә кутемәй схъәрттәй, уой нә баләдәрдтәй. Нә гъуди кодта, Гарданы хәдзарәй куд әма кәд рацудәй, уой дәр. А сәр гувгүв кодта, ә хурфи аллихузон әнкъарәнти хәләмули уәлдай бәрәгләр дардта цъәхснаг рист циргъ карди финдзәй листәг лухау.

Адтәй рәфтә, уалдзигон хор арви бәрәг астауәй ә зинг цәстәй худтәй дүйнемә. Бон исбадтәй нәзи бәләстәй еуей буни, ә фәсонтә ин ә зәнгәмә сбуцәу кодта, ә сәр ә реумә әрхаудтәй - уайтагъд рафунәй ай. А мед фунмә тухстәй, аци афони 'й еске ами ку фәййина, уәд ци рагъудикәндзәй, зәгъгә, уобәл, әнкъардта ә бауәр куд бафәлладәй әгудзәг уавәри әма ахе раягъта хурти ахсәнтәй дзәбәх ка скалдәй, сци зәлдәбәл.

Ку райгъал ай, уәд адтәй талингә. Зәнхи уомәл уазали хәецә ә бауәрмә багъардта әма зир-зир кодта. Систадәй, нибберигъта, е уәнгтә райвәзтитә кодта, ә медбунати дөгъ исиста әма цалинмә уазал ә бауәрәй нә рандәй, уәдмә не 'ринцадәй. Е 'ндузг, ә фәллад, ә зәрди әнтъуснәг цидәр әрбацәнцә, ахе банкъардта уотә рәуәг, цума нуртәккә маргъяу истәхдзәнәй. А цәститәбәл раядәй Гардан.

Игъуста ин ӕ гъелӕс, ӕма ин ӕнахур ӕнӕлӕдӕрд дзурдтӕ ӕ зӕрдӕ ӕнкъусун кодтонцӕ, нуриуӕнгӕ ке некӕд фегъуста, еци дзурдтӕ: Вифлеем, Ирод, Иоанн Дзиуарӕ-фтауӕг, синедрион, Галилейӕ, прокуратор Понтий Пилат...

Мӕйӕ хонхи бекъӕй нӕма скастӕй, фал ин ӕ фалдзос тумбул уорс фӕлмӕй нидаен рохс кодта, стьалутӕ дӕр минӕг тӕбар-тубур кӕнун райдӕдтонцӕ.

Бон игъуста Гардані фӕсос сабур гъелӕс, фал имӕ уотӕ кӕсун райдӕдта, цума арвӕй дзурдӕуй: «Ӕз стонг адтӕн, сумах ба Мин хуӕруйнаг равардтайтӕ; ӕдонуг адтӕн, сумах Мин дон равардтайтӕ; хауӕлли адтӕн, сумах Мӕ байуазӕг кодтайтӕ; Бӕгънаэг адтӕн, сумах Мин хъӕппӕлтӕ ӕрхастайтӕ; сӕйгӕ кодтон, сумах Мӕ бабӕрӕг кодтайтӕ; талингӕ лӕгӕти цардтӕн, сумах Мӕмӕ ӕрцудайтӕ». Уӕд Ин растуодтӕ дзуап ратдӕнӕнцӕ: «Хуцаукуд! кӕд ӕ фӕйидтан мах стонгӕй ӕма ӕ бафастан? кенӕ ӕдонугӕй, ма Дин дон равардтан? Кӕд фӕйидтан мах ӕду хауӕллийӕй 'ма дӕ байуазӕг кодтан?; кенӕ ба бӕгънӕгӕй ӕма ӕбӕл хъӕппӕлтӕ скодтан? Кӕд ӕ фӕйидтан сӕйгӕй, кенӕ талингӕ лӕгӕти ӕма ӕрцудан ӕдумӕ?» Ӕма син уӕд Дун-дуйней Хецау дзуап ратдӕнӕй: уӕхӕн гъуддаг кӕд ескӕд ескӕмӕн бакодтайтӕ мӕ кӕстӕртӕй, уӕд ӕй Мӕнӕн бакодтайтӕ.

Бон еци дзурдти рохсӕй ӕхемедӕг тухстӕй, цидӕр устур цийнӕ ӕнкъардта, нуриуӕнгӕ ке нӕ бавзурста, уӕхӕн сагъӕс ӕ зӕрдӕбӕл бадтӕй хори тунтӕ кӕми рагъарунцӕ, уӕхӕн ӕврагъяу. Цӕун гъӕуй, зӕгъгӕ, зӕгъидӕ ӕхецӕн, фал ӕй ӕ къах нӕ хаста.

Мӕйӕ хонхи бекъӕй дзӕвгарӕ фӕххецӕн ӕй, стьалути цӕхӕр стухгин ӕй, фал ӕвеппайди Къӕрӕугомӕй уазал думгӕ ӕрбадумдта, арви кӕрони, мӕйӕ кӕцӕй скастӕй, уоми сай меѓтӕ фӕззиндтӕнцӕ ӕма цубур рӕстӕгмӕ мӕйдар дуйней ӕ нимӕти ӕрбатухта. Бон фахсӕл надӕрдӕмӕ фӕррастӕй, цалдӕр къахдӕфи ку скодта, уӕд бабӕй ӕ гъостӕбӕл рауадӕй ӕдосиккон бӕлцӕнти дзахъула дзубанди. Кадӕр ӕ медӕг нигъгъӕр кодта: «Фӕстӕмӕ ма ракӕсӕ, дӕ фӕндаг дарӕ!» Фал Бон уӕдӕр ракастӕй фӕстӕмӕ, хъулфауи фӕууидта гур-гур арт, зилдӕй ибӕл тумугъбадт кодтонцӕ ӕдосиккон бӕлцӕнти.

- Бон, рацо хӕстӕгдӕр, цӕмӕй ни тӕрсис? - ӕрбадзурдта имӕ Бурсӕг.

Бон бабаёй æ хурфи фегъуста кедæр гъæлæс: «Ма сæмæ бацо. Ледзæ уæхемæ!» Фал Бон æхебæл æрхудтæй, кæмæй æма цæмæй тæрсун, зæгъгæ, бæлцæнти размæ исцудæй. Бурсæг ии æ кьюхæй райамудта, æдосæ ци дорбæл бадтæй, уомæ:

- Сбадæ, мæ хор.

Бон сбадтæй, æ цæстæнгас рапаста бæлцæнтибæл. Гардан æдосæ кæбæл бадтæй, еци дор адтæй уæгъдæ.

- Е дæр зиндæнæй, - ходæндзастæй имæ æрбакастæй Бурсæг, фал еци ходæндзаст цума æхе н 'адтæй, фал æхсæви фæлмæй æ фæсте зиндтæй, уотæ кастæй Бонмæ. - Дæ дзурд нæ фæссайдтай, 'ма дин арфæ кæнæн.

- Арфæ кæнæн! - æмгъæлæсæй загътонцæ бæлцæнти, арт æ цъæх æвзæгтæй никки карзæр сгъзата, къæдзæфиндз бæлцон ба æ армæй æ дзух бахгæдта æма сосходæ кодта.

- Цæбæл ходис ду ба, Тасолтан Игнати фурт?- зæгъгæ 'йбæл фæззусткодта Бурсæг. - Райкоми фиццаг секретарь дæ, дæхе ба суваэллони хузæн дарис!

Бон десгæнгæ никкастæй къæдзæфиндзмæ æма базудта райкоми фиццаг секретарь Тасолтан Игнати фурти. Адеугур æй дууæ хатти фæууидта: еухат скъолай дуармæ дзубанди кодта директори хæццæ, иннæ хат ба, будурмæ сæ нартихуар тонунмæ ку ракодтонцæ, уæд: æ машини фæззиндтæй, хезгæ дæр си нæ ракодта, уотемæй Владимир Инали фуртмæ фæдздорун кодта æма 'йбæл гъæртæ кодта, де скъоладзаути магоса ахур скодтай, 'ма неци косетæ, зæгъгæ. Владимир Инали фурт си хатиртæ курдта, нæ куст фæррæвдзæ кæндзинан, зæгъгæ. Уой фæсте Бонæн æ зæрдæ ристæй æнæгъæнæ къуæре, тækкæ кадгиндæр æма уæздандæр адæймагбæл ке нимадта, уой æгас адæми астæу райкоми секретарь дзæгъæли ке 'фхуæруй, уобæл, никки хæбæрдæр ба 'й ресун кодта, Владимир Инали фурт машини дуармæ уотæ ниллæг æхе ке æргубур кодта æма уотæ лигъэтæхузæй ке дзурдта, е.

- 'Ма ин æндæр гæнæн ба ци адтæй? - Бурсæг æ сæрæй райамудта къæдзæфиндзмæ. - Парти тухгин æй, бавзарæ есть уæлдай змæлд скæнун! Думгæмæ дæ ниддардзæнци Гардани къæреди хузæн. Владимир Инали фуртæн ба бинонтæ ес, хæссун сæ гъæуй. Аецæй, Валоди?- Бурсæг «Валоди» загъта Гардани гъæлæсæй.

Къæдзæфиндзи фарсмæ бадтæй Владимир Инали фурт. Исистадæй, æ кьюхæй æрбадаргь кодта Бонмæ:

- Бурсæг, а мæ хуæздæр ахурдзау æй. Нæ исони бон. Бон, мæ къох дæумæт дарун, райсæт мин мæ къох, æви мæ нæбал фæсмæрис?

Бон дæр исистадæй, æ директори къох райсунмæт гъавта, фал æй цидæр хъор кодта æма ин сæццæй кастæй æ цæсгонмæ, æрмæст ин æ цæстæнгас не 'ргъавта - æ цæстити уорсити гагутæ цæлхитай зилдæнцæ фергтевæ-фергтевæгæнгæй. Еунæг Хуцау æ зонæг, цæйбæрцæ рæстæг рацудæй уотемæй, уæдта Бурсæг сбостæ кодта Владимир Инали фуртбæл:

- Цæй, ниттъæбæз уо дæ бунати, нæ уинис, биццеу цæттæ нæма 'й дæ къох райсунмæ. Хъæбæр раст æй райкоми секретарь, де скъоладзаути нецæбæл ахур кæнис. Уотæ нæй, Тасолтан Игнати фурт?

Къæдзæфиндз æ къох æ цъухæй райста æма ходæгæй бакъуæцæл æй. Бурсæг имæ рамæстгун æй:

- Нур гъæла ходæ цæбæл кæнис, райкоми фиццаг секретарь?

- Ходæгæй марис, Бурсæг, æма уобæл, - æ ходун туххæй уорамгæ дзуап равардта Тасолтан Игнати фурт. - æз ба мæ цæргæ-цæрæнбонти дзæгъæли ке кæд бафхуардтон?

- Е раст æй, - æрæллау æй Бурсæг.- Фал аци биццеу цард дзæбæх нæма лæдæруй æма мах лæмбунаæгдæр ун гъæуй, цидæр гурусхæ 'й гъигæдаруй. Сбадетæ.

Владимир Инали фурт сбадтæй, Бон ба лæугæт байзадæй.

- Сбадæ, дзæбæх биццеу, мацæмæй тæрсæ, мацæбæл гурусхæ кæнæ, хуарзæзинадæй уæлдай дин нæ зæрдæ неци зæгъуй. Нурутæккæ де 'мбали дæр ардæмæт гъæуй.

Еци рæстæги арти сæрмæ фæззиндæт æнахур цæрæгой, маргьи хузæн дæр адтæй, адæймаги хузæн дæр, райгъустæй æ базурти тъæп-тъæп, æма арти астæумæт æрхаудтæй. æнæтафс арти цæх цирен бæрзондмæт стахтæй, уæдта фæссабур æй. Рахизтæй си Сирдон, æ рагьи устур голлагæ, голлагæ ба фидæй идзаг.

- Бурсæг, ци зæгъдзæнæ, иннетæ ауæхæн хунтæ арæх хæссунцæ?

- Е дин æцæг сайтан! - Бурсæг десгæнгæт æ армитъæпæнтæ кæрæдзæбæл æрцавта æма райгъустæй тухгин къæрц. - Дзорæ, Сирдон, куд, ци.

Сирдон бонмæт фæккомкоммæт æма нигыъос æй.

- Е дæр нæхеуон æй, нимæхстагæй не 'хæн неци ес, дзорæ дæ хабæртæ.

Сирдон ма гурусхаг әхсгә каст фәккодта Бонирдәмә, уәдта имә ә цәстә фәнникүлдта әма райдәдта:

- Мә голлагә дзәбодури фидәй идзаг ай.

- Уәлләй, уойбәрцә дзәбодури фид нур сәдә анзи дәргъци ләр нәбал фәййидтон. Е, мәнә зар кәбәл ес, еци ىәубодзойәй цаудәр нәй. Ка 'й әрхъан кодта, е ба хумәтәги цауәйнон нәүйнаг ай.

- Нәй хумәтәги цауәйнон, - загъта Сирдон әма бабәй Бонмә бакастәй, хинәйдзаг худт бакодта.

- Мадта 'й уәгъда уадзун нәбал гъәүй, бабәздәй нин, фенхус уодзәнәй не стур дуйней аразунән. Кәнә хабәртгә! - фәлмән гъәләсәй корәгау загъта Бурсәг әма е дәр Бонмә е 'рфугти бунәй гъузгә каст бакодта.

Сирдон райдәдта:

- Еу ләг дзәбодур рамардта, ә фидәй ин хай некәмән бакодта, уотемәй ай сә уазалгәнәни ниццурхта. Ё фурт ин бафәздзахста, сә синхон седзәргәс мәгур уосән си куд бахай кәна, уотә. Фал фидә ә'фурти коммә нә бакастәй, ә зудә 'й, ци дзәбодури рамардта, уой хузән әрхъан кодта, 'ма мән ләр хүәздәр ци гъудәй - фидтә раскъафтон.

- Дае цәрәнбон берә,- раарфә ин кодта Бурсәг. - Нур еци хәдзари бәркад нәбал әрфусун кәндәнәй. Голлагә руәгъдә кәнә, фидтә артмә бакалә.

Сирдон голлаги ком фехалдта әма фидтә артмә бакалдта. Арт ниггупп ласта, фидтә цидәр әрбацәнцә.

- Бафсастьятә? - бафарста Бурсәг бәлләнти.

- Бафсастан, бафсастан! - схор-хоркодтонцә бәлләнти.

- Бурсәг, хатир корун, - загъта Сирдон, әма Бонбәл исәмбалдәй ә цәстити әрттивд, абони сәумәй ке фәййидта, е.- Айдагъ фид не 'рбахастон әхсәвәрән.

- Зонун ай, - загъта Бурсәг. - Арфә дин хъәбәрдәр уой гүххән кәнун.

- Гәр, фәййинән ин нәййес? - загъта къәдзәфиндз,

- Гәдзә дәмә куд нәййес, райкоми фицаг секретарь! - сбостә 'йбәл кодта Бурсәг. - Ёви бабәй ести хийнә әргүди кодтай әма Сирдон ци хәзна әрбахаста, уой дәхердигәй фәккәнүйнаг дә? Цәсгон - армидзаг! Бафсес уин куд нецәмәй сс, хеңауттә! Дуйней райдайәнәй нурмә дәр уә фәткә уотә 'й - адәми тог ниуазун, давун, сайун!

- Ёма сайтәнти дүйне әнә маx күд араззинайтә цума? - рамәстгүн әй къәдзәфиндз. - Адәм сегас дәр Хуңаи барә кү бауонцә, уәд ма нә дүйне кәми сараздинан?

- Уомәй раст зәгъис, Тасолтан Игнати фурт, - ә дзубанди фәффәлмәндәр кодта Бурсәг. - Фал не 'ксән нәүәг сайтан...нәүәг адәймаг ес, ёма уой дәр зәрдәбәлдарун гъәүй. Нурма әнхәст маx хүзән наәй, әвеппайди ба 'й күд раскъәфән адәми әхсәнәй?

- Ёма адәмән сә фулдәр сайтәнти кү әнцә! - нә састәй къәдзәфиндз. - Нә партколлиktivәn сә 90 проценттәй фулдәр сайтәнти 'нцә! Минкъий гәнән си кәмән уа, е давунбәл нә ауәрдүй, сәхециән кү фәттәрсонцә, уәдта марунбәл дәр. Сә нийерәг мадтәлти рауәйә кәндзәнцә карьеरәбәл. Иннаә адәм дәр уотә.

- Даә цәрәнбон берә! - раарфә ин кодта Бурсәг. - Maх негас дәр дзәгъәл бадт нә кәнән. Фал ма нә хъәбәр хъор кәнүнцә, не 'гъәстә кәбәл нәййес, етә. Адәм сегасдәр сайтәнти кү фестонцә, фал ма си еу Хуңаи комитәфәй кү цәра, уәддәр нин сайтәнти дүйне саразун нә бантәсдәнәй зәнхәбәл. Гъема нәхециәй ма әеппәлән, фал - коғә! Гъаяй, биццеу, - Бурсәг е рух раздахта Сирдонмә,- равдесай даә хәзна.

- Мәнә, гъа! - Сирдон ә дзиппәй исиста минкъий цидәр къохмәрзәни тухтәй. Ё цәстити хинәрттивд бабәй сәмбалдәй Бони зәрдәбәл. Къохмәрзән кү райхалдта, уәд си разиндтәй листәг фәрдуги асә сугъәрийни къәртт - тәмәнтә калдта арти цъәх рохсмә.

- Ци әй, уой дәр нин баләдәрун кәнә,- зәгъгә 'ймә дзоруй Бурсәг.

- Е ба әй, дзәбодур ка рамардта, уой уоди хәзна. Хәзны номбәл ма си мәнә аци сугъәрийни минкъий къәртт байзадәй. Е адтәй ә уарзодзинадә адәммә. Устурдәр кү адтәй аци хәзна, гъома уарзондзинадә, уәд мин раласун нә кумдта ә уодәй. Фал кү аәрминкъий әй, уәд ин әй фелвастон.

- Артмә, артмә! - әмгъәр фәккодтонцә бәлләцәнти. - Нә арт бахузән уодзәй еци хәзныайәй, ә цирен арвмә схъәртдзәй!

- Мәнә сайтәнти! - ә къохтә кәрәдзебәл аәрцавта Бурсәг.

- Иуазәгәй уәддәр фефсәрми уотә! Сумахәй уотә, Бон нә баләдәрдтәй, Сирдон ке уоди хәзна радавта, уой? Ё фидә Арәхдзауәй курдта, нә синхон мәгур уосән берә сувәлләнт-

тæ ес, дзæбодури фидæй мæнбæл ка уайуй, уой син радтæ, зæгъгæ. Хай кæнуйнаг син бæргæ адтæй Арахдзау, фал уæдмæ а уосæ, Бони фидиуосæ, горæтæй æрцудæй æма уомæй æ фæндæ исæнхæсткæнун нæбал бандиудта. Нур сумах еци хæзнай къæрт артмæ гæлдзун кæнтæ, фал аци бишцеубæл рагъудикодтайтæ?

- Ёма 'й уæхæн фидæ цæмæн гъæуй? - баҳъур-хъуркодта къæдзæфиндз.

- Е дæу гъуддаг нæй, - зустæй загъта Бурсæг. - Бон куд зæгъя, мах уотæ бакæндзинан. Бон, куд зæгъис: дæ фиди уоди ма ци минкъий сугъзæрийнæ къæрт байзадæй, уой нæ артæн сивонд кæнæн? Е махæн нæ тухæ фæффулдæр кæндзæнæй.

Бон цавддорау лæудтæй, неци дзурдта.

- Кæд дæ нæ фæндуй нæ арт фæццирендæр кæнун, уæдта дин барæ дæдтæн: райсæ сугъзæрийни къæрт æма дæ ци фæндуй, уой ин кæнæ.

Бон æвеппайди æ пъæззуйæй фæууæгъдæй, маst ин æ хорх листæг бæндæнæй æрбалваста æноди уæнгæ æма тухолæфтгæнгæ дзорун райдæдта:

- Сирдон! Сайтан ке дæ, уойраги балæдæртæн. Фал дин тæрегъæд кодтон, кæд, зæгъун, сæйгæ фæддæ. Сæйгæ дæ, мадта ци дæ? Нæ, сæйгæй берæ фуддæр! Обайæй нæ рагон мæрдти сæрикъудуртæ ду радавтай. 'Ма дин уой Хуцау нæ ниххатир кæндзæнæй, æртæ сайтани ку фестай, уæддæр! Тарæн дæр фунæййæй хелаги мард æ реубæл ду ниввардтай. Тар дин мæн хузæн нæ фæууодзæнæй, ку дæ базона, уæд!

- Уæд а цитæ дзоруй? - райгъустæй æхсæви тарæй дзурд, уæдта фæззиндæтæй Тар. - Мæ кой ка кæнуй? - бафарста, æхуæдæг ба уæгъдæ дорбæл æрбадтæй. - Бон, Сирдон æцæгæй радавта еци сæрикъудуртæ? Мард хелаги хабар дæр æдта уой куст адтæй?

Къæдзæфиндз бабæй æ арми тъæпæнæй æ цъух баҳгæдта æма кир-киркодта. Ба лцæннæтæ сегас дæр адтæнцæ игъæлдзæг, сæ ходæндзаст сæ арти цъæхи хæццæ исуæ æй.

- Кæбæл æууæндис, Тар? - гъæрæй ниххудтæй Сирдон. - Бон æхуæдæг ци бакодта, уой мæн рагъмæ гæлдзуй, гъа, хæрæг, тъолæ сæ, зæгъгæ. Сæрикъудурти хабар зонун, фал мард хелаги кой ба нур игъосун.

- Ёгъя, Бон, скъæппæги баҳаудтæ мисти хузæн! - бацийнæ кодта Тар.

- Ёгэр ёй ма 'фхуәрә, Тар! - æ айуан дзурд æрбагәлста Сирдон. - Мистæ ёгэр минкъий ёй, Бон ба уонәхсар ёй, спортсмен. Уру! 'Ма урийн ба стурдæр скъяппæг гъяуй.

- Нурутæккæ ин æ фæрстæ ку рактæгъæд кæнон, уæд æцæгæй дæр уру фестдæй! - Тар бавдиста æ дууæ стур тумбулкъохи.

- Бавзарæ! - низзир-зиркодта Бон - масть ин æ хорх ке 'лвасуй, æма уомæй æнæбон ке кæнуй, уой азарæй. - Бавзарæ!

Тарирдæмæ бакъахдæф кæнунмæ куд гъавта, уотæ ин фендуаст æй æ цæститæмæ - сæ медæг неци адтæй арти цъæх æнæтафс рохсæй уæлдай. Ёма Бон ралæдæртæй, е Тар ке нæй, фал сайтан æ хузи ке бацуудæй. Еу усмæ имæ къехкæсæ кодта, уæдта ин æ зæрдæ ниццавта Ирæфи цæхъали хузæн цидæр æнæхур æхцæуæн æнкъарæн - ци 'й, уой нæма ралæдæртæй, уотемæй æ дзухидзаг ниххудтæй. Еци æнкъарæн адтæй устур цийнæ, Тар сайтæнти æхсæн ке нæй, уобæл.

- Ке саис, сайтан? - бафарста, æ ходунæй куд бандадæй, уæд, æхуæдæгга листæг никкастæй Бурсæгмæ - е ба æхе арти хæццæ архайæг скодта, ниггубур æй, цæмæй ин Бон æ цæстæнгас ма 'ракæсса. - Ду Тар нæ дæ, кæд ин æ хузæн радавтайтæ, уæддæр, - идардæр дзурдта Бон. - Тари уæхе хузæн не скæндзинайтæ - уомæн æ уоди сугъзæринæ берæ ес, къагъд æй нæ фæууодзинайтæ, уæдта уæ æхемæ æмгæрон дæр нæ бауаддæй, нæ ин радавдзинайтæ æ уоди хæзнатæ!

- Кæсайтæ амæ, - загъта Бурсæг, - куд исигъелдæгæй. Ду ма биццеу дæ, неци лæдæрис. Дæ фиди уоди хæзнатæ дæр берæ адтæнцæ, фал ма 'ймæ ци байзадæй, уой фæйидтай. Сирдон, еу хат ма имæ равдесай æ фиди «мулkitæ».

Сирдон бабæй, æ арми ке дардта, еци фийсæрфæни къумæлхий фехалдта æма 'й арти рохсмæ бадардта. Уæдæйти минкъий фæрдуги асæ к 'адтæй, еци сугъзæрийни къæрт фестадæй хуари нæмугæй минкъийдæр морæ, цæстæ ма 'й туххæйти ахæста.

- Фæйидтай? - бафарста Бурсæг æ сæр сæргъувта æма æ араугæ кæлæнгæнæг каст сæмбалдæй Бонбæл. - Ёз дин барæ лæвардтон, дæ фиди уоди ма ци минкъий хæзна байзадæй, уой райсунæн, фал ду хевæндæ дæ. Ёма уинис, сугъзæрийни къæрт тайгæ фæццæуий, тагъд фагуси бугъæ фестдæнæй. Ёма уæд дæ фидæ Арахдзуа нæхе уодзæнæй, махæн коодзæнæй, мах организаций дæр пропагандæ æма агитаций хайадæ ес, æма 'й уоми инструктæрæй ниввæрдзинан.

- Ёвәрун ай нәбал гъәүй, әвәрд ай! - загъта къәдзәфиндз Тасолтан Игнати фурт әма гъәрәй ниххудтәй.

- Цәмәннә ходай,- зәгъгә 'ймә бадзурдта Бурсәг, ә тъәләсі уагәй равзарән н 'адтәй, федис ин кәнүй, әви рәвдаугә. - Ду сувәллонәй әрбаңдтә нә дүйнемә. Хеңау дәр мах фәрци исдә. Хеңауттән козбаукәнунәй әма син сә фәстәгтә стәрунәй дәу кә рамбولدзәй? Иннае адәми ба фонсәл ке нимаис, е дәр нә программи устур гъуддагбәл шимад ай. Давун, хинаең әуен - етә ба дә тоги 'нцә. Ку багъәуа, уәд маргә дәр! - Бурсәги цәстәнгаси азар бабәй сәмбалдәй һонбәл. - Нур ба Тасолтан Игнати фурти обкоми секретарәй ювәрән. Нәхе обкоми нә. Иристони обкоми. Ё бунатмә ба-колхози сәрдари бунатмә - ке?

- Тари фидә Гәләуи! Тари фидә Гәләуи! - әмдзухәй гъәркодтонцә бәлләңттә.

- Раст зәгъетә, - исарази ай Бурсәг. - Мә зәрдә 'йбәл нәбал ходуй, мах ин ци амонән, уой хуарз әнхәст кәнүй. Гагъд Тари фидә Гәләу исодзәй уә райкоми фицлаг секретарь. Сирдон! Гәләуи уоди хәзна бавдесай де 'рдхуардмә!

Бонаң ә тъәнгтә раңгъата, Бурсәг ай Сирдони әрдхуард ке схудта, е, фал неци сәлзурдта. Сирдон ә дэиппәй исиста къохмәрзән, райхалтә ай әма Бон фәййидта фагуси бугътә.

- Нур ду уотә зәгъис, Бон, - минкъий сувәллонмә дзорәгау райдәдта Бурсәг, - Тари хузә радавтыйтә, зәгъгә. Ёма дзәбәх рагъуди кәнай: адәймаги фәлгонц радавун ке бон ай, е ин ә уоди хәзнатә давун нә базондзәнәй? Уәдта Сирдонмә бакәсай: уомән дәр ә хузә радавтан, әви әхудәг әд бауәр, әд уод ами 'й?

Бон листәг никкастәй Сирдонмә. Сә дингәсәнтә хъәмати финдэти хузән кәрәдзебәл сәмбалдәнцә. Бон баләдәрдтәй, Сирдон әңгә Сирдон ке 'й, уой.

- Гъе уотә, мадта,- байдзулдәй Бурсәг. - Уәдта дәхуәдәг ами ци косис?

- Магъа... - ә сәр әруагъата Бон.

- Ёз дин ай зәгъдзәнән, - загъта Бурсәг. - Мах дүйне Хуңауи әнамонд дүйнейәй мин хатти хуәздәр ай, әнцон цәрән си ай, тухст, фәсмөн, зәрдирист си нәййес, уомә гәсгә адәми әхемә әлвасүй. Мах дүйней ка цәруй, етә дәс хатти фулдәр әнцә Хуңауи дүйней цәргүтәй. Ду эволюций кой скодтай. Ёма

ци ай эволюци? Нечи. Цэрэгойти е нецамэн гъэуй. Мадта адэймаг дэр цэрэгой ай. Базурти бэсти, дан, хуэдтэхэг исарастан ёма е маргъяй тухгиндэр ай, тагыддэр тэхуй. Хуцауи бон уин фулдэр радтун наёй. Фал сайтэнти хуэдтэхэг дэр, машинэ дэр, поезд дэр наёй. Кэми наё бафэндэй, уомы равзурэн, цифэнди уаргь дэр пакъуйау фелваеэн.

- Хатир корун, Бурсэг! - тухстхузэй сдзурдта Тасолтан Игнати фурт ёма ё къохай райамудта Бон ёма Сирдонмэ. - Нур аци сувэллэнти цори цитэ дзорис, анэн ма сэ уоди еу хай зэнхон ай, мах гүдитэ дзабэх нэма ладэрунцэ, ёма сэмэ «козбау», «сидзэстэр», «маргэ» ёнаккаг лэгъуз дзурдтэ кэсунцэ. Биццеутэ! Э фэстаг ёвзагэй стэрүн ка уадзуй, е дэр еске фэстаг ма стэра, уой гэнэн наёйес. Мэхецэй ай зонун. Сидзэстэр ахуэдэг дэр, сидзэ ке 'й, е дэр сайтэнттэ исунцэ ёма наё дуйне парахатэй-парахатдэр кэнуй!

- Барэнэ, цирагэпп кодтай! - фэззуст ибэл кодта Бурсэг.- Аэз син мэхуэдэг балэдэрүн кэндзэн наё гүуддаг. Хуцау наё нихмэ тохкаенүй, дун-дуйне байлахэссүнмэ гъавуй. Ма уэд махэн ци гэнгэй? Тох кэнэн мах дэр ё нихмэ ёнхэхатирэй. Тугьди ба, уэлахезэн цидэриддэр бэззуй, уомэй аразэн наё хуэцэнгэрзтэ. Фэлевун, сайун, марун, давун, стъегъун, козбау, хийнэ, карьеэрэ, секс... Уогэ секс ци'й, уой ду зонгэ дэр наё кэниш, фал дин ай тагыд базонун кэндзинан - дэ зэрдэмэ аэгэрдэг ма фэццэудзэй. Аэцэй, райкоми фиццаг секретарь Тасолтан Игнати фурт?

- Е-ех! - зэгъягэ фэгъяэркодта къэдзэфиндз ёма цума ё къохтэ ёхснадта, уотэ сэ кэрэдзебэл рауурста. - Хуцау си... сайтан си фулдэр ку радтида!

- Нэма си бафсастэ? - ходгэй бафарста Бурсэг.

- 'Ма уомэй бафсэдэн ес?

- Игъосис, Бон? - Бурсэги азардзаст бабэй сэмбалдэй Бонбэл. - Уэ хецэуттэ сегас дэр мэнэх ахуэнттэ 'нцэ,- Бурсэг е нгулдзэй райамудта къэдзэфиндзмэ. - Цауэн кэнунцэ силтэбэл. Силтэ ба уонэбэл цауэн кэнунцэ. Аёма е дэр махэн устур пайда ай: адэми 'хсан цэйбэрцэ фулдэр гаццатэ уа, уойбэрцэ Хуцаубэл уэлахэздэг кэндзинан. Хуцау адэймагэн ци мондэгтэ равардта, уонэй тухгиндэр хуэцэнгарз наёйес, - атэмон бомбитэ ёма ракетитэ уони цори нечи ахедунцэ, ёма си мах Хуцауи дуйне ихалэн, нахе дуйне ба аразэн. Ке фуд ай Хуцауэн? Адэймаги мондэгти къубулойнэй цэмэн

сфәлдиста? Хуцау ин губун әма зиндзәүән равардта әма ку исистонг уй, уәд сирдәй фуддәр әй, ләги фид дәр баҳуәрдзәй. 'Ма е мах фуд әй? Кү бафсәдүй, уәдта 'й пусойнә гъәүй, ә фагуси смагәй илгъагдәр ма ци уа! Сайтәнттә ба кәдзос әңцә, смаг нә кәнунцә - хуәруйнаг сә нә гъәүй, губунтә сәбәл нәййес. Адәм сә бауәр сәхуәдтә дәр къудурон ҳонунцә, ку рамәлән, уәдта, дан, дзәнати нә уодтә уомәй суәгъдә уодзәнәнцә. Махән ба, сумах ци дзенетмә бәлләтә, фал уә цәсти кәронәй дәр ке нә фәййиндзинайтә, нә цард уоми 'й, сәребарә ан еци къудурәнттәй - тог әма стгутәй - нә райгурцәй. Уогә нин райгурцә дәр нәййес әма мәләт дәр, нә цардән нәдәр райдайән ес, нәдәр кәрон. Әма адәймаг ىәмә бәллуй, уой - әносон уоди цард - Хуцау мах царди фәнзәй радавунмә гъавуй, фал ин не 'нтаесүй. Мах ан ауә. Дәхуәдәг фәйийдтай, инсад дәр, фид дәр нә арти күд бакалдтан әма күд әрбайсавдәнцә. Сә ауә ба син ранихъардтан. Е инсад, кенә фиди ауә н 'адтәй, ка сә бавгъау кодта әхе хузәнән, уони уодти ауә адтәй. Фудгәнәги уоди ауә дәр ә фудгәнди фәуүй, әма ин әй уордигәй фелвасән. Сайгутә, маргутә, хецауеүәггәнгутә әма иннае уәхәнттән дәр уотә. Цәмән? Адәми уодти ауә әнәгъәнәй дәр нәхе ку баяу, уәд ма байзайдзәнәй сә фагус - сә бауәр, әма уой ба нә цъәх арти басодзәзинан.

- Фу-у! - әвеппайди илгъәнгә загъта Сирдон. - Нә интернати пусойни тәф ардәмә дәр хъәртүй.

Бон арти сәрти багәпп кодта Сирдонмә, ә хорхәй әй райахәссүнмә гъавта, фал е фәттилефкодта әма ралигъдәй. Бон фахсбәл бунмә ә фәсте ниййарц әй, ә къах устур дорбәл бакъуәрдта әма къубулеццитәгәнгә надмә низзилдәй. Әхе хъәбәр ке ниццавта, уой раләдәрдтәй, фал имә ә рист әнхәст нәма багъардта. Исистадәй, ә рахез къахи устур әнгулдәзә уәззазу рист скодта. Фал си е дәр әрбайронх әй: надбәл Мәңгүтәрдәмә Сирдон күд лигъдәй, уәдта къәдзәхи тегъи аууон күд фәцәй, уой раудит әма ә тух-ә-бонәй ә фәсте радогъ кодта. Нади фәzzеләнмә ку баҳъәрттәй, уәд бабәй раудит Сирдони. «Нә раервәзdzәнә!» - әхең загъта әма ә уад фәттухгиндәр әй. Нади иннае фәzzеләни бабәй Сирдон фәййауон әй, фал Бони дәр уордәмә берә нәбал гъудәй - сә астәу ци идәрцәг адтәй, е әрцубур әй. Әвеппайди Бони гъостәбәл раудадәй къәдзәфиндзи гъәләс: «Сирдон!

Ахәссүй дә, Ирәфи иннә донуордәгмә багәпкәнә!» Фал Сирдон ецифәдәл биләй ахе къәдзәхтәрдәмә рәбундәр байста, уотемәй лигъдәй надбәл. Бон ин ә хуәстуоләфт иғъосун райдәдта, кәд әхүедәг дәр минкыйләр хуәстуоләфт нә кодта, уәлдәр, байяфта әй , гъа нур әй е 'фцәкъуатәй райахәсса, уотә Сирдон дзухъләуд фәккодта, еуварсмә фәттилеф кодта, Бон ба ахе нәбал бауорәдта әма размә бахаудтәй, ә рәмбуникъәдзтә хъәбәр хурәнадбәл бахафта. Ку исистадәй, уәд Сирдонән ә думгә дәр әрбайсавдәй, над цәстә цәйбәрцә ахәста, уоми некәмибал зиндәй. Бонән ә рәмбуникъәдзтә тәхстәнцә, арәхсгә сә басгарста е 'нгулдзити алгътәй - уойласә цәф-цъәрәмұхст сәбәл гъәуама ма уа, зәгъгә, рагъудикодта әма сабургай раастәй ә фәндагбәл.

Уәдәйти арв күд тагъд әrbатартәй, уотә тагъд рацәй ирд дәр, стыалутә цъәхснаг цъәх рохсәй тәбар-тубуркодтонцә, сә астәу ба ингин цигъди 'рдәг - мәйә, кастәй, дзәбәх ка нәма 'рбалтәй, уәхән сулухуз фәлмәй. Хуәнхбәстә адтәй bonaу roхс, Bonи зәрди дәр нәбал адтәй мегиң пъәсту, цудәй әхециән, нецәбәл сағъәс кодта, цалдәр минуттей размә ци цаути зелдохи бахаудтәй, уони ә уод әхемә нә уагъта әма си феронхәнцә. Ә зәрди дәр стыалуги хузән цидәр цийнә тәбар-тубуркодта, фал е ци адтәй, уой дзәбәх нә ахәста нәдәр сәрәй, нәдәр уодәй. Әрмәст ә цәститәбәл уадәнцә Тар әма Сирдон. Әвеппайди бабәй райгъуста къәдзәфинди гъәләс: «Сирдон! Ахәссүй дә, Ирәфи иннә донуордәгмә багәпкәнә!» Бон фәккьех әй, әрләудтәй, фәстәмә ракастәй - разәй дәр, фәстегәй дәр змәләг нә. Ә цәститәбәл раудәнцә әнахур бәлләцәннә, сә цъәх арт. «Сирдон донуордәгмә кү багәпкодтайда, уәд әз дәр мә тәвдәй ә фәсте баләуирдтайна әма биләй рахаудтайна. Нә, Сирдон нә бакумдта сайтәнти фәндә сәнхәсткәнүн. Нур ба мә радә'й ә фәййервәзүн кәнүнән. Тар дәр сә хәццә н 'адтәй, ә хузә ин радавтонцә. Мә хъури дә кәнүн, Тар!»

Еци гъудитә күд кодта, уотә ин ә гъоси әrbадзурдәй Бурсәги гъәләсәй: «Нә, бищуе, рәдүйгә кәнис, мах кү фәндадтайда, уәд дәбәл Сирдон нә байаурстайдә. Тагъд Тари дәр фәййиндзәнә не 'мбурди! Уәдта еунаң уой нә.»

Бон ә алифарстәмә рагъуәйттәкодта - неке 'ма неци. Ә уод е скъелтәй раудәй, уотә фәттарстәй, фал әхециән загъ-

та: «Нæ, ходуйнаги лигъд ба нæбал. Нæ уи тæрсун. Ёз некæмæй тæрсун!». Ёма сабур къаҳдзæфæй рааст æй æ фæндагбæл.

Мæцутæмæ ку бахъæрттæй, уæд обайти рæзти фахсбæл фæххæрдкодта æма гъæугæрон бауидта Гардани хæдзæри минкъий къæразги нидæн сурх рохс.

* * *

Гардан, æ кæрци къæредæ е усхъитæбæл гæлст, уотемæй æ хуссæни бадтæй, Владимир Инали фурт ба - дзоддзæги, æма ин æхснадта æ къæхтæ алюминæй конд зæронд таси.

- Нæ лагери хецау болкъон Созыкин мин æнæнгъæнæ буханкæ равардта, уой уголовниктæ ку базудтайонцæ, - гъæрзæгау дзурдта Гардан, - уæд мæ еци æхсæвæ никхорхкодтайонцæ... 'Ма уой хуарз зудта Созыкин. Уомæй мæ басаста... Уæдта еунæг мæн нæ. Уголовниктæ æма политикон ахæстити еумæ уой туххæн дардтонцæ, Кремли ка бадтæй, еци сærкъуæртæ...

- 'Ма уотæ ку фæззæгъис, мæлæтæй нæ тæрсун, зæгъгæ, - хæрдмæ 'ймæ не скастæй, уотемæй загъта Владимир Инали фурт - айуан кодта, æви æцæгæй дзурдта, е зин рахатæн адтæй.

Гардан нигыгъос æй, æ сær бунмæ æруагъта, е 'дзард хускъæ заккæ æ реубæл æрæмбалдæй.

- Мæлæтæй ка нæ тæрсуй, уæхæн адæймаг нæма райгурдæй, Валоди, - æрæгиау райдæдта Гардан. - Сауæнгæ ма Киристе дæр фæттарстæй. Ё фидæ Хуцауæй дæр ма курдта, мæ фуд адзалæй мæ фæййервæзун кæнæ, зæгъгæ. Фал уæдта рагъудикодта æма загъта: Дæу куд фæндуй, Мæ Фидæ, уотæ уæд. Мæлæтæй тарстæн ай-гъай, фал айдагь мæлæт еунæгæй, æнæ ходуйнагæй ку адтайда, уæд ибæл æз дæр исарази адтайна.

- Цъууххæссæги ном дæбæл ку сбада, уомæй тарстæ? - бафарста Владимир Инали фурт, аци хат дæр бабæй æ сær не сærгъувта, Гардани къæхтæ арæхсгай æхснадта.

- Уомæй дæр.

- Ёндæр ма цæмæй?

Гардан дзуапп нæ равардта, гъосæй сærгубурæй бадтæй æ хуссæни тегъæбæл, æ цæститæ бахгæдта. Ёрæгиау сæ уæрæх байгонкодта æма æдзинæг никкастæй къæсæрмæ, Бон æхе кæми нимахста, раст еци къуммæ. « Кæд, миййаг, зонуй, ами ке дæн, уой,- рагъудикодта, æрмæст аци хат æхе къуммæ

æнгомдæр нæбал нилхъивта. - Ку мæмæ фæдзdzоридæ, уæд мæдæмæ бацæуинæ.»

Фал имæ неке фæдзdzурдта.

- Ци нигъгъос дæ, Гардан? - Владимир Инали фурт, Гардани хæфтæ кæмæй сæрфта, еци бæмбæги пъæсту таси ниггæлста, исистадæй, тас æндæмæ рацæйхаста.

Бон къæсæрæй тургъæмæ рагæпп кодта, æхе талингæ къуми ранимахста. Владимир Инали фурт дзæхæрай дон ракалдта, тас ба къæсæргæрон euфарс æривардта, æхуæдæгга мæдæмæ бацудæй. Бон æрбагъузтæй æ фæсте, æ бунати бабæй ислæудтæй.

Гардан еци сæркъолæй бадтæй æ хуссæнбæл, æ бæгънæг къæхтæ æмбалдæнцæ зæнхæбæл. Владимир Инали фурт ин сæ æнæдзоргæй сæргъувта хуссæнмæ, æ кæрци къæредæ ин дæлфæдтæмæ багæлста, æ баз ин бадзæбæхтæкодта, æрхуссун æй кодта æма 'й гъæццолæй бамбарзта.

- Гъæйдæ, æз цæуон. Хуссæ, нур æнафонæ 'й, - зæгъгæ, рацæйцудæй, фал къæсæрæй нæ рахизтæй, авари астæу æрлæудтæй, æ сæр æруагъта. Бон ин æ цæсгон хуарз уидта æма лæдæрдæй, Владимир Инали фурт цæбæлдæр дувæндæ кæнуй.

Æфсæйнаг зæронд хуссæни хьис-хьис иссудæй - Гардан рабадунмæ гъавта, фал ци рагъудикодта - магъа, æ сæр фæстæмæ æруагъта базмæ. Владимир Инали фурт кud рацæйцудæй, уотæ 'имæ фæдзdzурдта.

- Валоди!

Владимир Инали фурт имæ фæстæмæ бæздахтæй, æдзинæг имæ кастæй, уотемæй æ уæлфæдтæмæ æрлæудтæй:

- Ци кæнис?

- Æндæр ма цæмæй тарстæн, зæгъис? Мæлæтмæ уæддæр æма нур дæр цæттæ дæн, Хуцау - мæ тæрхонгæнæг. Фал æз ци æверхъау гъуддагæй тарстæн, е цифæнди мæлæтæй дæр фуддæр æй, цифæнди номæй дæр æгадæдæр æй. Æ зæгъун дæр мæ бон нæй...

- Гæр, дуйнебæл ка нæма æрцудæй, уæхæн æверхъау хабар æй? Æма дин æ зæгъун кæд зин æй, Гардан, уæд æй ма зæгъæ.

Гардан нигъгъос æй, уæдта æ хуссæнæй рахизтæй æма бæгъæмвадæй æ мæдæггæгти рацо- бацокæнун исиста хæдзари къумти. Уæдта Владимир Инали фурти рази æрлæудтæй,

ш исслитаемэ ин комкоммэ еу усмэ əдзинэг кастэй, уәдта
ш сэр бүнмэ əруагъта, ə хуссәнмә бахизтәй, ахе гъәццоләй
оримбарзта əма райдәдта:

Хүнхбәсти дигорон адәми əхсән, зонгитә, хеонти əхсән
шары, мах берә цидәртә нә зонән... Созыкин мин дзол ке
ринирлта, дә фудгол уой базудтайуонцә уголов-
ник... Ледзунмә ка гъавта, уони əз ке банимугътон, уой
уайтагъд базудтайуонцә. Əма мә уотид марунбәл нә
шиуагътайуонцә... Батухә мин кодтайуонцә...

Адәймаги маргә ку фәккәнүнцә, уәд ин тухә
фәккәнүнцә, мадта? - загъта Владимир Инали фурт, фал ə
шыләс уайтагъд рафәсос əй, Бонмә уотә фәккастәй, цума
ш тури ести фәббадтәй, əма əхемедәг баризтәй, нуртәккә
цидәр əбуалгъ хабар ке фегъосдзәй, уой е'гас бауәр əма
шердәй банкъаргәй. Владимир Инали фурт дәр уәхән уавәри
ке адтәй, уой дәр ләдәрдтәй цидәрхүзи.

- Батухә мин кодтайуонцә, - əңцойнә сабур гъәләсәй
шагъта Гардан. - Силгоймагән күд батухә кәнүнцә, уотә.

Владимир Инали фуртән ə гъәләс байгон əй, уотемәй
сөнцәй кастәй Гарданмә.

- Уой Созыкин хуарз зудта, - еци сабур əңцойнәй идардәр
лзурдта Гардан. - Əма ми цъуххәссәг сарзта. Мәнбәл ба уәд
18 анзи үүдәй... Политикон ахәститә ци дзурдтонцә, уоми
уотид минкъий гурусхагъәй ести ку уидә, уәд ин əй əндәр
хузи радзорина, фал ма ин мән хузәннә берә адтәй, əма 'й
фәлевунмә ку гъавинә, уәд мин əхәуәдәг радзоридә, ка
кәми əма күд дзурдта, уой. Əз, дан, дә ервәзунгәнәг ку
лаен, уәд, гәр, еу минкъий арфи аккаг нә дән, цәмән мә
сайис, мән расайән ке һәййес, уой нә зонис? Əз ин зәгъинә,
маргә мә кү кәнай, уәддәр цъуххәссәг не суодзән. Əма уәд
ə сәркъуәртән əргъә əма хәлхъәй конд дзоли буханкә
əрбахәссүн кәнидә əма мин əй баҳуәрун кәнидә. Əз ба
кәдәрилдәр стонг уинә əма 'й зудәй ранихъуәрина. Ду,
дан, зәгъидә мин Созыкин, цъуххәссәг дәхе фәндәй исдә:
ледзунмә ка гъавта, уони дә ка нимодзәг кодта? Əз ин
дзорина, фудгәнгутә əвзонг биццеуи сә хәцца барәй
кодтонцә, цәмәй Тайгай судәй ку мәлонцә, уәд əй
баҳуәронцә. Гъема, зәгъидә Созыкин, мах дәр уой нимайән
əма дә нә уәйә кәнән фудгәнгутән. Дә сосәг дин нимәхстәй
дарән. Əма е минкъий гъуддаг əй? Ами цъуххәс-

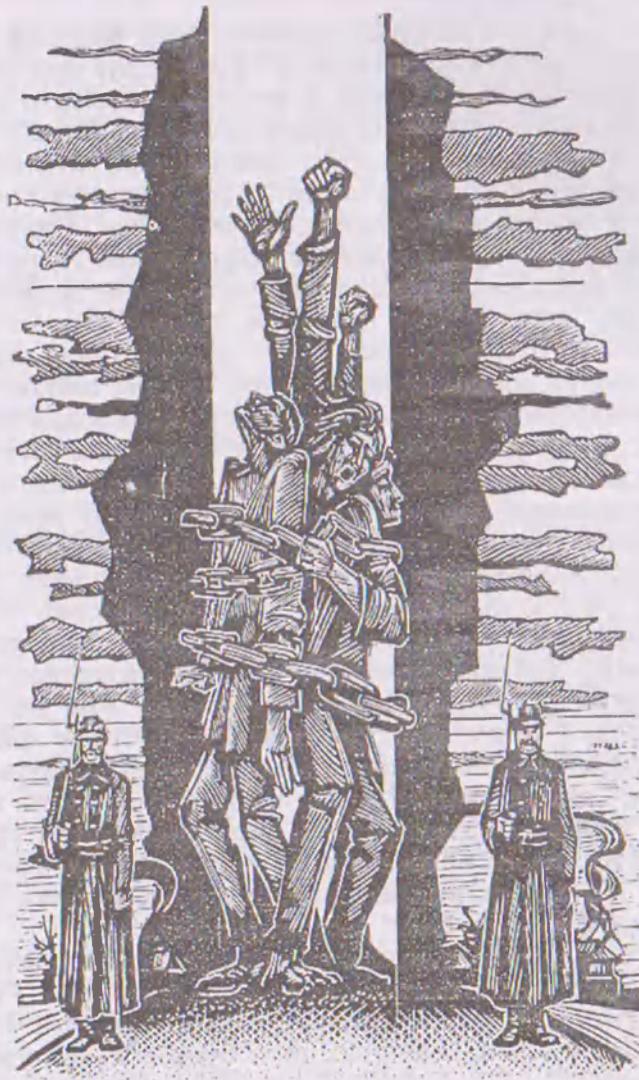
гутәй идзаг әй, еу си инней әккөй бадуй, уотә берә әнцә. Нәхе костгутәй дәр, дан, зәгъун. Мәнбәл дәр нә аүәрдунцә. Әгъатир кълассон тох цәүй. Фарста Сталин уотә әвәруй: «Ка ке?» Кенә маҳ, кенә ба адәми знәгтә, контрреволюционертә, куләктә, империалисттә, мәнә дәу хузәнттә, дин-опиумәй сәризунд ка сау қәнүй, әма әндәр хыилматә. Хатир нәййес некәмән. Әнә устур тогәй устур ести саразән нәййес. Киристей дәр ә тог никкалун багъудәй, әмәй зәнхон адәми фәййервәзун қәна, дзәнәт син сараза. Фал ин си неци раудәй, дәхуәдәг әвдесән, уомән әма маруни нихмә адтәй, сауәнгә ма знәгти дәр уарзун кодта! Е сәрәй сәйгә адтәй, әндәр неци! Е знәгти мәнә маҳ хузән әгъатирәй ку цагъдтайдә, уәд, қа'й зонүй, ә къохи ести бафтудайдә. Маҳ ба зәнхон дзәнәт - коммунизм ке сараздзинан, уобәл гъәуама гурусхә маке қәна. Ка гурусхә қәна, е ба әлхдор әй нае надбәл, әма ә бунат - лагери, кенә ба - гәрах.

Әз ин лигъэтәкәнун райдайинә, бөгъ-богъәй фәеккәуинә, исуәгъда мә қәнә еци әносон ходуйнаги игакәй, зәгъигә, кенә ба мә дәхе къохәй рамарә, зәгъигә. Е ба мин зәгъидә: «Әз дә әмән марон, маруни тәрхон дин нәййес. Кәд дә цәрун нәбал фәндүй, уәд дәхуәдәг дәхе рамарә, ка дә хьор қәнүй - нә лагери еу әма дууә әрауигътонцә сәхе? Әрәги, дәхуәдәг әй зонис, еу ә хорх сәрдасәнәй рахаун кодта. Иннае ба, Тайгамә'й косунмә ку ракодтонцә әма имә фәрәт ку равардтонцә, уәд си ә рахез къох әркъуәрдта әмә'й хъалагъуртәмә багәлста, гъа, сумах, дан, уәд, мән нәбал гъәүй. Поэт адтәй, ә муггаг Корнилов. Е дин ләг! Ду ба ами тыйфис, нәдәр дәхе рамарунән нае дә, нәдәр коммунизм аразунән не 'нхус қәнис!»

Владимир Инали фурт цавддор фестадәй, цалинмә Гардан дзурдта, уәдмә, уәдта загъта, е дәр сабур әнцойнә гъәләсәй, фалә си Бон әстәфтәй әнахур зәрдәмарән әрхун әма фәсмон.

- Цъуххәссәгәй кустай, Гардан. Ци әфсәннәй гъәцис дә концлагери гъуддәгтә, уони си ку рагәлдзән, уәд ма си байзайдзәй еунәг дзурд - цъуххәссәг, әнә къалеу, әнә сифә бәласау. Квинтэссенци! Мәнән ба мә тог баниуазтай, банимугътай мә, зәгъигә. Әма мәнбәл хуәздәр бон адтәй? Мадта маҳәй ка цъуххәссәгдәр әй? Гъәй?

- Әз... - еу усми фәсте загъта Гардан. - Әз, Валоди, әз, кәд

- Нæ лагери хеңау болкъон Созыкин мин анаегъәнæ дзоли бухан -
кæ равардта, уой уголовниктæ ку базудтайуонцæ, - гъэрзæгau дзурд-
та Гардан, - уæд мæ еци əхсæвæ ниххорхкодтайуонцæ.

дæ уотæ фæндуй, уæд.

- Гъо, мæн уотæ фæндуй! - фудæнæн загъта Владимир Инали фурт, аехуæдæгга тарф нийнæфтæй. - Е дæ Хуцау уотæ фæндуй! Ёма кæми адтæй æма кæми 'й дæ Хуцау, адæймаги рæстæй исафун ка уадзуй, лæги фид хуæрун ка уадзуй?! Циавæр Хуцау æй е, нæлгоймагæн сили хузæн кæми батухæ кæнуңцæ, еци дуйнемæ арвæй æнцад ка кæсүй?! Базæронд дæ, æд уедæгтæ Ираæф æ билгæронмæ ке рагæлдзуй, уæхæн пихсау ниххускъæ дæ, дæхудæгга неци балæдæрдтæ. Киристе, дан, Хуцау фурт æй! Дæ гъæласкæнæт дæлдæр ниххая, кæд сæннтæ цæгъдетæ, уæд. Дин идеологи æй, политикæ, æма си кадæр æхеçæн паддзахи цард аразуй, сумах ба ин æгомуг фонсау цагъартæ айтæ æма уæ доцуй! Нæййес Хуцау. Нæййес сайтан. Хуцау дæр æма сайтан дæр адæймаг аехуæдæг æй. Эволюций бон дæр неций - адæймаги райьевуни фæткæ аæрдзи нæййес. Мин анзей размæ дæр, мин анзей фæсте дæр адæймаг нур ци æй, е адтæй æма уодзæнæй. Лæги фид дæр хуардта æма хуæрдзæй, нæлгоймаг нæлгоймагæй æхеçæн силгоймаг аразта æма араздзæй! Адæймаг æй цæрæгойтæ æма аæрдзæ исафæг. Е смаг калуй Зæнхи къоребæл. Сæ цæрæнбон берæ, ядерон хуæцæнгæртæ ка 'ргууди кодта, уонаен! Дæс анзи рацæуа, сæдæ анзи - Ёртиккаг дуйнеон тугъдæн æнæ ун нæййес, уомæн æма адæймаги губунæн бафесе нецæмæй ес. Ёма уæд скъуд æрцæудзæй адæми æлгъист дзилагæ. Аæрдзæ фæндон суолæфдзæй. Ёрмæст уæд фæййервæздзинан нæ дууæ дæр, Гардан, - ду, силгоймагау дин ку батухæ кæнуңцæ, уой тасæй, æз ба аæрдзути тасæй. Цалинмæ цæрæн, уæдмæ нæ еци тас хорхæй мардзæй, фæййервæзæн си нæййес, евгъуд ин нæййес, уомæн æма нæ уодти байзадæй, нæ алли тогдадзини дæр æ куст кæнуй. Хуæрзæхсæвæ!

Владимир Инали фурт тагъд къаходзæфтæй рацудæй хæдзарæй. Бон къæсæргæронæй рагæлкодта, дзæхæрай сmedæгæй. Еу усми фæсте гъузгæ бацудæй æ бунатмæ, медæмæ бакастæй. Гардан хуссæнæй нæ зиндтæй гъæццоли бунæй. Гъæртæй æма гъæркодта:

- Гражданин Созыкин! Еци дзолæй ма мæ фегъæстæ кæнæ! Еунæг буханкæ! Еунæг буханкæ!..

Бон рацудæй æндæмæ. Фахсæй бунмæ ракастæй. Ираæфи билгæрон сæ æмдзæрæни къæсæрмæ сугъдæй цирагъ.

Æмдзэрәни сә уати дуар арәхсгай байгон кодта, фал ибәл уәеддәр изгә әвдозәнти комдзәуәт раңудәнцә - се 'нәбари хынц райгъустәй. Тох хурруттәй хустәй - е топпи гәрахмә ләр нә райгъал уодзәнәй, фал Бон бафеппайдта, Сирдон күд фестъәлфтәй, ә цәститә күд фегонкодта, уәдта сә күд фәеццүндәкодта Бонн раунгәй. Бон ин ә хуссәнмә баңудәй, ә дәлфәйтәмә сләудтәй әма ин кастәй ә ивад цәсгөнмә, уотә 'ймә кастәй, цума уоләфгә дәр нә кәнүй. Аци хат ә зәрди адтәй цидәр гъар әнкъарап Сирдонмә - фәндадтәй әй арфә ракәнун, фал цәй туххән, уой ба нә ләдәрдтәй. Уотемәй имә әдзинәг еу усмә фәккастәй, уәдта фәстәмә раздахтәй әма дуари хуәцәнмә куддәр бавналдта, уотә райгъуста Сирдони хусигъәлдзәг гъәләс:

- Кәми хәтис, Бон, скъолай дә агорунцә. Пестолоцци дәбәл цалдәр хатти бафарста.

Бон имә фәстәмә ракастәй ә медбидти имә баҳудтәй әма ин дзуапп равардта дуари әвдозәнти хынццәй.

Æмдзэрәнәй әндәмә ку раңудәй, уәд фәйнердәмә рагъәуәйттәкодта- ци фәуүй, күд фәуүй, кәд имә еске ә цәстә даруй. Фал гурсхагәй неци әրәстәфтәй. Арвмә скастәй - мәйә некәмибал зиндтәй, стъалутән дәр сә тәбар-тубур әрминәг әй - арви къурфә әмәхгәд адтәй тәнәг уорс фәлмәй. Мәңти гъәуәй цалдәр рауәнемәй райгъустәй уасәнгити уаст. «Бонивайәнтәмә хәстәг әй», - рагъудикодта Бон, ә медбунати сагъдәй ләудтәй, ци кәна, уой нә зудта. Уәдта фәндагмә раңудәй, рагъәуәйттә бабәй кодта ә фалдзостәмә әма ранәхстәр әй Дзинагъамә. Цума әхе аххәуәдәт ә рагы хәссүй, уотә имә кастәй - адтәй фәллад, ә къаҳтәбәл ба цума къудуронтә баст адтәй, уотә сә зәнхәй туххәйти стонидә.

Устур dormä ку баҳәццә и, уәд дзәбәх әрборохс әй, кәд хор хонхи тегътәй нәма скастәй, уәеддәр. «Нур кумә цәун?» - әхе бафарста Бон, фал дзуапп не ссырдта. Әхе нә ләдәрдтәй, уотемәй фахсбәл схәрдкодта, әртә нәзи баласи әхсән кәрдәг бәзнагдәр кәми адтәй, хурә ба листәгдәр, уәхән бунат равзурста әма уоми әхе әруагъта. Минкъий усми фәсте тарф бафунәй әй.

Æ фуни уидта Гардан әма Владимир Инали фурти. Етә бадтәнцә Cay гъәди, бадтәнцә, сә хускъә уедәгтә зәнхәй дзәбәх кәмәй зиндтәнцә, уәхән бундзәфхәйтәбәл, кәрә-

дземæ ходæндзастæй кастæнцæ. Гардан æ кæрци къæреди тæрттæ кæрæдземæ байваз-байваз кодта, æ бæгънæг медæмæхауд гъунгин реу бахгæнæунмæ гъавта, фал ин не 'нтæстæй. Ё дæлмусæй зиндтæй сай дзоли буханкæ.

- Гарадан, нур дæ буханкæ кæмæй нимæхси? - загъта Владимир Инали фурт æма æ цæститæ хинæрттивд фæккодтонцæ. - Мæнæй неци банимæхсæнæ. Мæнæ дæ дæлмусæй зиннуй дæ буханкæ.

- Е, Валоди, буханкæ нæй, е мæ бухар ходæ 'й, - хинæйдзаг худт бакодта Гардан æма Бонмæ æ цæстæ фæнникүлдта.

- Сайун дæр ку райдæттай, Гардан! Ёви мæбæл цæститæ не "нгъæлис?

- Ци ди сайун, уой мин ма радтæ. Бухар ходæй уæлдай мæнмæ неци ес.

Бон æдзинæг никкастæй, Гардани къæредæй ка зиндтæй, еци сай дзоли буханкæмæ æма бадескодта: «Гардан Владимир Инали фурти цæмæн сайуй, буханкæ хуарз ке зиннуй, уой нæ лæдæруй?»

Еци рæстæги Гардан фæггæппкодта, æфсæддонау раст ислæудтæй, æ сæр исæргъувта. Фæззиндтæй рæстæмбес кари уæйугарæзт лæг болкъони дарæси æма Бони зæрдæ ниссæххæтткодта: «Созыкин!»

- Ду уæлæмæ цæмæннæ истис?! - Созыкин фæгъгъæр кодта Владимир Инали фуртбæл. - Уæлæмæ!

Бон уотæ фæттарстæй, Владимир Инали фурт дæр ку фæттаса æма ку исиста, уомæй, æма фиццаг æ сор хед ракалдæй, уæдта 'йбæл резæг бахуæстæй æма зир-зиркæнун райдæтта. Еци рæстæги Гардани дæлмусæй сай дзоли буханкæ æрхæудтæй æма бухар ходæ фестадæй.

- Уинис?! - фæгъгъæр бабæй кодта Созыкин. - Ду буханкæ ке 'нгъæладтæ, е бухар ходæ 'й! Гардан Касбулатович æ дзол куддæр бахуардта, уотæ ин бухар ходæ фестадæй æма ходæ ба сærbæл дарун гъæуий. Ёносон ходæ ин балæвар кодтоң! Уæлæмæ! Бурсæг дæуæн дæр уæхæн сай дзоли буханкæ бахуæрункодта. Ёма е дæр дæуæн æносон бухар ходæ иссæй, бакъуæхтæ ин нæйиес. Нур дæр дæ сærbæл æй. Сумах кæнгæ æнсувæртæ нæ айтæ, фал фазæннæ. Уæлæмæ! Нæ, фазæннæ нæ, - сумах дууæ уогæй еу адæймаг айтæ! Уæлæмæ схъел уо, зæгъун!

Бон æдзинæг никкастæй Владимир Инали фуртмæ æма ин æ сærbæл фæййидта зæронд кæлмхуæрд бухар ходæ. «Нæ!!!» -

и дзухидзаг нигъяэркодта аёма фегъалæй. Кæми 'й, уой дзæбæх иæма 'рлæдæртæй аёма фæйнердæмæ ракститæкодта. Нæзити тæф æй раздахта æцæг дуйнемæ - æрискъиттæй, нибберигъта, æ иуæнгтæ фæйнердæмæ райвæттæкодта аёма ма хуссæги игъæндæнтæй æ бауæри ци байзадæй, уомæй æхе суæгъдæкодта.

Æвеппайди æ зæрдæбæл æрабалæудтæй æ фун, аёма ци бавзурста аци дууæ бони, еци цаутæ аёма æнкъарæнти хæлхъой иумзелдохи буни æ уоди талингæ къуми сизмалдæй, æхе дзæбæх ка нæма æвдиста, уæхæн уазал æнкъарæн. Уæдта æ сæримагъзи фæццудæй цидæр къæрцц, цума си хускъæ къуæцæл расастæй, уоййау. Еци къæрцц фестадæй бæрæг, цъæх ехи хузæн ирд гъуди: Болкъон Созыкин ардæмæ дæр, Дигоргоммæ, ærbamedæг æй æ сай дзоли буханки хæццæ. Аёма еске фунти ærbacudæй, æви æцæгæй, уоми ба берæ игъауги нæййес. Еци гъуди æхемæ æнгæрон нæ уагъта æ зæрдæ, фал е тухгиндæр алтæй аёма 'й æ бон 'адтæй æхецæй фæссорун. Куд фулдæр тохкодта æ хæццæ, уотæ еци гъуди федардæргæнгæ цудæй æ сæри аёма фæстагмæ иссæй уæхæн æууæнкæ: Созыкин ескæцæй ие 'рбацудæй, фал дуйней рантæстæй нурмæ дæр нæхе Дигоргоми цæруй.

Бон фæлгæстæй æртæ устур нæзи бæласей бунæй дуйнемæ, дуйне ба 'ймæ æвдиста ærmæст æ минкъий хай, деденæгкалаг аллихузон бæлæстæй æмæхgæд фæхстæ аёма къæдзæхти астæу ка бацудæй, ærmæст уой. Фал е адтæй уотæ дессаги рæсугъд, аёма аци дуйней ести фудинддзинадæ дæр ес, уобæл рагъудикæнæн дæр н 'адтæй.

Бунæй надбæл Дзинагъайæрдæмæ хæрди æфсæйнаги æвзагæй гъæргæнгæ аёма гъæрзgæ, æ хъуæцæкалgæ тухцудкодта, цалдæр боней размæ Бони сæхемæ ка ласта, еци машинаæ, æ гуфæ - адæмæй идзаг. Тегъæй фæййаууон æй, æ ругæ ба ма бадтæй фæндаги фалдзостæ.

Бон кастæй хуæнхти фæхстæмæ, аёма 'й æхæулæг дæр нæ балæдæртæй, уотемæй æ цæстисугтæ уайун райдæдтонцæ æ ростæбæл. Э зæрди хъурмæ цæбæл адтæй, уой дзурдæй зæгъун æ бон нæ иссайдæ. Фал æ уоди нуртæккæ кæунæй хъæбæрдæр неци гъудæй аёма кудтæй, æхе басабур кæнунбæл дæр нæбал архайдта - хæкъурцæй кæун райдæдта.

Бон тæрегъæд кодта Гарданæн, болкъон Созыкин ин æргъæ аёма гъæди хæлхъæй конд дзоли буханкæ ке бахуæрун кæнидæ,

цъуххæссæг си ке саразта, уой æма берæ æндæр цæйдæрти туххæн, адæймаги æвзагæй радзорæн кæмæн нæййес. Тæргъæд кодта Владимир Инали фуртæн, æ цæстæбæл уадæнцæ æ фæсонтæ, дзодлзæги бадгæй Гарданни къæхти хæфтæ куд æхсни-дæ, уотемæй.

Бон кудтæй æма æ гьостæбæл уадæнцæ, æ зæрдæ бауорамун ке нæ фæраzta, ке некæд фегъустa æma æууæндгæ дæр кæбæл нæ кодта, еци æверхъau гъуддæгтæ æma хабæртæ Гардан æma Владимир Инали фурт кæрæдзæмæн куд дзурдтонцæ:

Владимир Инали фурт: « Мадта мæнæн ци гæнгæ адтæй? Бурсæг мæ ниййахæста, дæ Кiuнугæбæл мæ фарста. Нæци зонун, зæгъгæ ин загътон. Бæзити скъæти мæ бакодта, е 'мбæлтти хæццæ мæ æнæхатирæй нæмун райдæдта, мæ фæрскынæтæ мин басастa. Уæлдæр ин нæ басастæн. Уæдта мæ сбæгънæткодтонцæ, мæ кьюæдæнтæ мин сæ тæккæ рæбунтæбæл бæхснугæй нилвастонцæ. Бурсæг кард райста 'ма загъта: «Нуртæккæ дин дæ кьюæдæнæтæ лухкæнун! Аæma дзæдæлæй цæрæ адæми 'хсæн, кiuнугæ ба æнæ дæу дæр иссердзинан.»

Гардан: «Батухæ мин кодтайуонцæ... Силгоймагæн куд батухæ кæнунцæ, уотæ...»

Бонаñ цума æ тæккæ рази лæудтæнцæ Гардан æma Владимир Инали фурт, уотæ æ гьостæбæл уадæнцæ сæ дзубандитæ. Аæ зунд сæ балæдæрун нæ фæраzta, уод ба сæ æхемæ нæ иста - уæхæн гъуддæгтæн а дуйнебæл уен нæййес, зæгъгæ. Фал Гардан æma Владимири гъæлæстæ адтæнцæ Бони зундæй дæр æma зæрдæй дæр тухгиндæр æma сæ æ бон фeroхнхкæнун н'адтæй - е нæ, фал ма сæ æгъустiаг æбуалгъдзинадæ карзæрæй карзæр кодта.

Бон, тумугъæй ибæл ка 'рзилдæй, еци фæхстæбæл нæуæгæй æ цæстæ рапахастa, æma имæ ацихат фæккастæнцæ æнкъард, деденæгкалаg бæлæстæ дæр цума сæ сæртæ ниллæг æруагътонцæ. Уæлдæр хуæнхти айнæг тæгтæмæ исиста æ цæстæ - етæ дæр адтæнцæ цидæр катайхуз. Бунмæ никкастæй, Ираfæn æ сур-сур фестадæй гъарæнгæ, æ сæрмæ ба бадтæй пурфити финкæй уорс фæлмæ, цума фур æфсæрмæй æхе банимæхсунмæ гъавта.

Бон æнкъардта, хор куд нигулгæ цæуй, уотæ æ уоди æвзонг хъаурæ æma бæлдтитæй ка игурдæй, еци царди цинæ дæр нигулгæ ке цæуй æma тагыд æ хурфи исæвди мæйдар ке ралæу-

ліней. Ци дуйней цардәй, уоми кәд, Гардан әма Владимир Инали фурт куд дзурдтонцә, уәхән әверхъау гъулдәгтә цәүй, үңел цәрунмә нә бәззуй. Еци гъуди ин карди цәфай райгарста шыңердә әма дууә дехи фәецәй: еу аци дуйнеәй рартәсун нә күмдәта, иннә ба 'й илгъянәгә әмбүд уруй мардау әхеңәй суфарс гәлста. Куд? Нәлгоймагәй силгоймаг саразән куд ес? Иш, Гарданән ә зунд фәцциудәй, әррайәй әндәр уәхән шубандитә ка кәндзәй? Фал Бон хуарз зудта - Гарадан түндгин ләг әй, алцидәр гъудикәнүй, зәрдәргъәвд әй. Мәңгәйтә радзора, уомән гәнән нәййес. Кенәе Владимир Инали фурт. Ә фиди бәрцә ке уарзта. Нур дәр ма 'й уарзуй. Фал еци Киунуги хабар... Гәр, уәхән адәймәгтә ес, адәймаги ка бардоза? Ес. Владимир Инали фурт сайгә нә кәнүй. Мадта Бон нурмә ци дуйней цардәй, еци дуйне мәңгә адтәй. Ес тиңәг дуйне - әгъатирдзинадә, илгъяе, сайд әма гадзирахатәй ишаг.

Бонән бабәй ә гъостәбәл раудаәй Владимир Инали фурти түләләс: «Әма кәми адтәй әма кәми 'й дә Хуцау, адәймаги рәстәй исафун ка уадзуй, ләги фид хуәрун ка уадзуй? Циавәр Хуцау әй е, нәлгоймагән силгоймаги хузән кәми батухә кәнүнцә, еци дүйнемә арвәй әнцид ка кәсүй?»

Нәййес Хуцау, - зәрәдәхъурмәй рагъудикодта Бон, - адәймаг хуцау дәр әма сайтан дәр ахуәдәг әй. Эволюци дәр иш нә фәййервәзункәндзәй ә ләгъуздзинәдтәй.

Аци гъудитә әхе сәри сәвзурдәнцә, әви сәе Владимир Инали фуртәй фегъуста, уой дзәбәх нәбал ләдәрдтәй. Арвмә скастәй, хор ранигулдаәй фәсбекъе, ә тунтәй ма - сугъзәринә әнәнимәдзә хъәбәр ивәэст хәлттәй - рохс кодта, Бони тәккә сәрмә ци әврәгътә ләудтәй, уони.

Бонән ә зәрди цидәр әрбафтудәй, фестъәлфтәй. Уотә имә фәккастәй, цума ә фидә Арахдзау сәе синхон седзәргәс уосә Дофкайән дзәбодури фидәй хунә нә парвиста. Цума ин еци хабар кадәр загъта, кенә ба ә фуни ести фәййилта. Әхе фахсәбел надәрәдмә бүнмә рауагъта, әма Дзинағъардәмә параст әй.

Дзинағъамә 'й берә нәбал гъудәй, әма кәд дзәбәх әри-зәрдартә 'й, уәддәр ма цәстә дзәбәх ахәста. Еске әй ку фәййина гъәунги, уомәй тәрсәй Бон фәснадмә баздахтәй, фәссобау исбадтәй. Зәнхә 'й әхемә әлваста әма әхе рауагъта хуртәбәл. Уайтагъд рафунәй әй. Фал ә хуссәг тарф н 'адтәй,

æ медфунмæ дæр гъудикодта æнафони бæлццæнтти дзубандитæбæл, цидæр рæстдзинадæ си ахæста, фал е уæхæн рæстдзинадæ адтæй, сæ дзубандий сæйраг аппæ син ка исафта. Уотæ ма фæууй мæнгæлтæ дзорæги гъуддаг дæр: æ мæнгæтти хæццæ æцæг хабæрттæ дæр схæлæмулæ кæнуй, цæмæй ибæл хъæбæрдæр баууæндонцæ. Æнафони бæлццæнттæ адæми туххæн ци дзурдтонцæ, уоми берæ рæститæ адтæй: кæрæдзей куд нæ уарзунцæ, кæрæдзей куд цæгъдунцæ, еу иннебæл куд нæ ауæрдуй, æхе гъуддаг цæмæй фæрраздæр кæна, уой туххæн æма берæ-берæ æндæр цидæртæ.... Фал æ фуни уидта æ гъæуггæтти рохс цæсгæмттæ, игъуста, æ хæстæгуты рæвдаугæ гъæлæс, Тохи зæрдæхæлар хъур-хъур, Тари циргъ æма зундгин цæстæнгас æ фалдзос кæмидæр æнкъардта, цинæкодта, Тар сайтæнтти хæццæ ке нæ разиндтæй, Сирдон æй билæй рагæлдзун ке нæ бауагъта, уобæл. Æ цæститæбæл уадæй Зарети рæсугъд цæсгон æма æ зæрди игъалкодта царди устур æма æнæлæдæрд табедзæ, сайтæнттæ ин байсунмæ ке гъавунцæ, е.

Бон æ фуни уидта Гардани, нæуæгæй бабæй ин игъуста æ дзурдтæ, æма æ цæститæбæл раудæй Киристей хузæ, фарæ Владимир Инали фурти хæдзари «Æгас дуйней историй» берæ томтæй еуеми ке фæйидта. Уæд куд бахицæ кодта æ директори устур библиотекæмæ, амæй а дессагдæр киунугутæй идзаг адтæнцæ æ уати дууæ фарcebæл тугури уæнгæ федаргонд тæрхæгутæ. «Тæхудуй, - æ фуни гъудикодта Бон, - уæхæн киунугутæбæл фæххуæст уо...» Æ цæститæбæл бабæй раудæнцæ æнафони бæлццæнттæ æма цума уонæн фудæнæнкодта, уойай гъæрæй загъта: «Иссердзæн, Гардан мин ке кой кодта, еци Евангели, æнæ бакæсун ин нæййес!» Бон фегъалæй æхе гъæр дзурдмæ. Фæггæппкодта, ракæститæкодта фæйнердæмити, фал æ цæстæ нецæбæл æрхуæстæй. Æртæ нæзибæласи сабур лæудтæнцæ æндæргтay, мæйæ кæцæй гъæуама скæса, еци бекъи сæрмæ тумбул æхсирхуз уорс фæлмæ бадтæй - мæйи рохс си гъардта.

Бон сæ хæдзари тургыи колдуармæ ку бахъæрттæй, уæд сæ фийиаугүй рæйгæ раудæй æ размæ, фал хеуон ке æй иуазæг, уой уайтагъд базудта æма æ къæдзелæ цини тилдкæнунмæ фæййагайдта.

Арæхдзуу куйи рæйунмæ æндæмæ раудæй, Бони ку рауидта, уæд медæмæ багъæркодта:

- Æфсиñæ! Сæр дæ багъудæй - æнахур иуазæг. Финги кой

кæнæ, биццеу стонг уодзæнæй - Мæцутæй ардæмæ æрбауайунтæ гъæуй,- зæгыгæ, медæмæ бацудæй, Бон - æ фæсте.

- 'Ма мин уой дæу зæгъун гъæуй? - загъта Сугъзæр æма фæрсмæ æхсгæ каст фæккодта æ лæтмæ, фал æ цастæнгаси циргь ба сæмбалдæй Бонбæл - нæдæр си табедзæ адтæй, нæдæр уайдзæф, нæдæр æндæр ести æнкъарæн.

Авари уайтагъд фидигъзæли тæф фæххæлеу æй, уæдта пеци æфсæйнагбæл æвæрд устур циуан тебæй фезонæги цъис-цъис райгъустæй.

- Лæугæ цæмæн кæнис, биццеу? - бафарста Гæлæу, æхуæдæгга æрбадтæй финги уæлгъос. - Æви еске хæдзари дæ?

- Папæ, - загъта Бон, - мæн цæун гъæуй.

Гæлæу исистадæй æма десгæнгæ бафарста:

- Аци афон? Дзинагъайæй Мæцутæмæ? Æмбесæхсæви?

Сугъзæр дæр пеци хæццæ æ архайд ниуугъта, æхе рахатта Бон æма Арæхдзаумæ:

- Е бабæй ци дессаг æй!

- Къахдзæф дæр некумæ! - федарæй загъта Арæхдзау.

Бон æ сæр æруагъта, цума финги фæйнæг къахта, уотæ 'й æ амонæн æнгулдзæй еци еу раузæн хафта.

-Папæ, цæугæ мин æй æма ди корун, ма мæ уорамæ.

- Ци кæнис, ци дæбæл æрцудæй? - Арæхдзау исистадæй, æ размæ слæудтæй æма ин æ сæри тенкамæ листæй, цума ци 'рцудæй, уой анхосаг æ фурти бæзгин мудхуз дзиккоти агоруй.

Бон баҳудтæй æма æ фидæмæ скастæй:

- 'Ма мæбæл гъæуама ци æрцæуа?

Арæхдзау ин æ цæститæмæ æдзинæг кастæй, цалинмæ Бон æ сæр нæуæгæй не 'руагъта, уæдмæ, уæдта райдæдта:

-Нæ, биццеу, цидæр ни нимæхсис... Дæ хабар Дзинагъамæ æрбайгъустæй, скъоламæ, дан, нæбал цæуй, директор дæ агоруй. Æхсæвæ дæр æмдзæрæни нæ фæуус. Ци дæбæл æрцудæй, ци кæнис, биццеу? Дæ цæсгоми ивад дин ку фæййидтон, уæд балæдæртæн, цæбæлдæр хъæбæр ке тухсис, уой. Ка 'й зонуй æма æнæхуссæг дæр фæуус... Мацæмæй æфсæрми кæнæ, радзорæ дæ хабæртæ, кæд цифæнди зин æнцæ, уæддæр син еумæ ести кæндзинан. Арв куд нæруй, уотæ нæ цæвуй. Нур талингæй, исон ба хор искаæсдзæнæй. Царди конд уотæ 'й. Æма кæд дæ уод естæбæл фæрристæй æма ресуй, уæд æ радзорун хуæздæр - исихалæ дæ зæрди кьюмæлхий æма

дин фенциондэр уодзэнэй.

Бон сэргубураёй лаудтэй, неци дзурдта.

Арæхдзау банцадæй, арф нийнафтæй, уæдта бабæй дзорун
райдидта:

- Скъюла каст фæууодзэнæ, хуарз ахур кæнис, ахургæнгутæ
ди боз æнцæ, фал дæмæ идардæр ци фæндтæ ес, уой некæд
сгъяркодтай нæдæр мæнæн - дæ фидæн, нæдæр Сугъзæрæн...-
Арæхдзау фækкьюæзтæй, схуфтæй, - дæ мадæн... Сугъзæрийнæ
майданмæ æнгъæлмæ кастан, фал мин уæ директор Валоди
æргом загъта, нæ руайдзæй, дæ биццеуи бон адтæй цифæнди
скъюлай дæр сугъзæрийнæ райсун, фал, дан, фæстаг дууæ анзи
ахурмæ кудлæр фæууазал æй....

- Неци фæууазал дæн, - загъта Бон.

- Фæууазал дæ, æви нæ, фал сугъзæрийнæ майдан Тарæн
дæдтунмае гъавунцæ. Гæлæу дин нæ æ фурти æнæ майдан уадзуй!
Гæртантæй ке фæнди дæр балхæндзэнæй. Раст ку кæниуонцæ,
уæд сугъзæрийнæ ба дæ разæй некæмæ хауй.

- Папæ, цæмæн уотæ зæгъис? Тар мæнæй лæгъуздæр нæ ахур
кæнүй.

- Дæ фидæ раст дзоруй, - сæ дзубандий бацудæй Сугъзæр. -
Фал Бонæн æхе фуд дæр æй. Æз дæр ахургæнгутæй кедæрти
хæццæ дзурдтон. Химибæл цалдæр хатти æртитæ райсидæ, 'ма
ин сæ директор срасткæнун кæнидæ. Тар ба гъæйттæй ахур
кæнүй, æнæ Гæлæуæй дæр райсидæ сугъзæрийнæ.

Бон бафеплайдта: æ фидæн æ цæсгон расурхæй, æ цæстити
кæрæнттæн сæ листæг æнцьулдæ фæффулдæр æма фæарфдæр
æнцæ, е 'рфгутæ фттарæнцæ.

- Гъе, уотæ, биццеу, - загъта, - тог тог æй. Æмгæрттæ-
æмбæлтæ зини бони уæнгæ фæуунцæ лæги фарсмæ, уæдта сæ
дæ цæсти кæронæй дæр нæбал фæййиндзэнæ.

- 'Ма уой цæй туххæн зæгъис, папæ? - бафарста Бон.

- Мæ зæгъуйнаг мин нæ фидæлти рагон тауæрæгъ загъта.
Адæймагæн æ фæстаг фæххуæцæн бинонтæ æнцæ. Æма дæбæл
дæ бинонтæ дæр стурзæрдæ ку кæнонцæ... - æ дзурд кæронмæ
нæ фæцæй Арæхдзау.

- Нæ бинонтæ кæрæдзебæл стурзæрдæ нæ кæнунцæ... -æнкъард
худт бакодта Бон.

- Мадта æмбесæхсæви цæмæн ледзис дæ хæдзарæй?

- Ледзгæ нæ кæнун. Нур мараги æй . Дууæ сахатей фæсте
Мæцути уодзэнæн. Ка 'й зонуй, машинæ цæуæг дæр уа.

- Гъе, кенәба мæ радтæгæн ци зæгъон, кæд мади некæдма неке байивта! - арф нийнæфтæй Сугъзæр, уæдæйти е стур донхуз цæститæй ци фæлмæн гъар калдæй, е цидæр æрбацæй.- Идардбæл тауæргæтæ ци хæссис дæ фуртæн, уæртæ лæг, хæдзарæ ин адæгон цæмæн æй, æма си нур дæр цæмæн ледзуй, уой нæ зонис? Кæд æй нæ зонис, уæд мæнмæ æрбакæсæ. Къолибадæг уосæ, мæ еу дæндаг уæларви, мæ иннæ ба - зæнхи буни. 'Ма уæхæнæй куд нæ ледза дæ фурт? Дзæгъæли нæ ракæнунцæ: фидиуосæ - фудиурун...

Бон æ сæр никки бундæр æруагъта, æма бабæй финги фæйнæг æ нихæй хафун райдæдта. Æ дæлæвзаг бадтæй : «Мамæ, æз дæ мæ мади бæрцæ уарзун». Фал æй исdzорун нæ фæраzta: еуæрдигæй боц дзухидзурdbæл ахур н 'адтæй, иннердиги ба 'й гыгæдардта, еци зæрдtag дзубандий еу минкъий мæнгæдти гъæстæ ke ес, е - Бон æ мади бæрцæ некæд неке уарзта. Æма гъосæй лæудтæй. Гъосæй лæудтæнцæ Арахдзуу æма Сугъзæр дæр.

- Гъæйдæ, æз фæццæун, - æрæгиау загъта Бон æма дуарæрдæмæ барастæй, уæдта фæстæмæ ракастæй. - Папæ, Дофкаетæн есть фæххай кодтай?

Арахдзуу цавддорау æгомугæй лæудтæй финги уæлгъос.

- Гъæйдæ, æз цæуон,- загъта Бон. - Хуæрзæхсæвæ!

Дуар байгон кодта æма къæсæрæй рахезунмæ куд гъавта, уотæ имæ Сугъзæр фæдзурдта:

-Бон!

Бон имæ фæстæмæ ракастæй, дуари тегъæй тæрвази астæу лæудтæй, уотемæй.

- Дæ фидæ мин радзурдта дæ фæдзæхст Дофкайæн хай бакæнуни туххæн, - загъта Сугъзæр. - Æма мæнæ дæхуæдæг цауæйнон ку суай, æма дзæбодурти фæдбæл сæрсæфаntи тегъæбæл æнæхуссæг æма æнæхуæргæй ку рахæтай, уæд дæ дзæбодурти мæрдтæй хæйттæ æрвæтдзæнæ, кæмæн дæ фæндуй, уонæн...

- Ох, нур цитæ дзорис? - фур тухстæй æ билтæ низзулунæнцæ Арахдзууæн. - А биццеуæн æхе хæдзарæ 'й æма си æгъдаубæл ци кæна, е æхе бæрагæ 'й.

- 'Ма æза æгъдаui нихмæ есть дзорун? - загъта Сугъзæр. - Æз Дофкай кой кæнун. Уадзæ æма 'й Бон дæр зона. Дофка, адæйmag кæмæн батæргæд кæна, уæхæн адæйmag нæй. Дæ фиди бафæрсæ, цæйбæрцæбæл мин фенадæ кодта мæ цард дæ

Дофка!

- Дофкай әхе мәгурбәл ниуудзә, ә кой ин мабал кәнә!
- лигъэтәгәнәгай загъта Арәхдзау, фал ин Бон ә медуавәр
хуарз ләдәрдтәй: мәстгүн кәнүй Сугъзәрмә, фал имә зустәй
сизорун ба не 'ндеүй.

- Ёгъя, мадта, кәд цәфәй нә мәлис, уәлтә дин рәхуст! -
Сугъзәр әнәнвәрсон уазал худт бакодта, Арәхдзаумә
комкоммә кәсгәй. - Ка ни ке кой кәнүй? Дофкай хәццә мә
еу рәнгъәбәл әривардтай. Арфә дин кәнүн. Ёз ба Дофкай
кой кәми кәд ракодтон? Е нин ә цъамар хелаги әвзагәй нә
цард ихалуй, ду ба ә сәрбәл раләуерис.

- Мәнә мә Хуцау фәууидта дәу хәццә! - Арәхдзау уотә
стухстәй әма ә цәсгом цирагы рохсмә сурх гъоләннә дардта.

- Нур цитә дзори сувәллони цори?

- Е сувәллон нәбал әй, - Сугъзәр ә къохи минкъий
змәлдәй Бонмә райамудта, әхуәдәгга еци әдзинәг каст кодта
ә ләгмә. - Исон әндәр ескәмәй ку фегъоса нә хабәртә, уәл
е хуәздәр әй? Да фудгол адәми цъухи бафтуй! 'Ма ке фудәй?
Дофка рауагыта еци цъумур таус. Мә ходуйнаг, ме сәфт уомәй
цәүй, еци сау хелагәй. Зәгъгә 'й кәнүн Бони цори.
Тәрхонгәнәг әхуәдәг фәуәд. Дофка мәбәл, Бон, адәми
'хәен хъахбай силгоймаги ном никхүәрста. Гәләуи хәццә,
дан, хәтүй.

- Банцайә дин зәгъун! - Арәхдзау ә къохти хестәр
әнгүлдзитә ә хәлафи комбасты ратынста, цума гәрзин ронә
раскъунунмә гъавта, уотә. Фал къохтә сә зир-зирәй нә
банцадәнцә.

- Ёз банцайдзәнән, уәлтә әнцад дән, - еци әнәнвәрсон
гъәләсәй бабәй загъта Сугъзәр. - Фал адәм мәнбәл нә,
фал дәубәл ходунцә, уомән әма дин Дофка хинттә скодта,
әма еци дам-думтәбәл әүүәндис. Гәр, абори хабар дәр нә
фегъустай? Гәләуи райкоми фиццаг секретарәй ку
әвзурстонцә, уәл бюрой кедәр финстәг бакастәнцә, Гәләу,
дан, ә дәлбарә косәг гъәдгәс Арәхдзауи уоси хәццә хәтүй.
Хуарз әма бюрой иуәнгтә дәу хузән әдулитә нә 'нцә.
Финстәгбәл фәххудтәнцә, уәлтә 'й бугъдони ниггәлстонцә.

Бон фиццаг рауидта, ә фидиуоси цәсгөн мәрдфәлорс куд
рацәй, ә устур донхуз цәститән сә гагутә куд
әрбайсавдәнцә, уотемәй никки устурдәр куд рацәнцә, уой,
уәлтә хәрдмә фәххудтәй арви гъәри хузән к 'адтәй, уәхән

тъэрэй. Фэлкастэй ə фидэмэ: е уотэ тухгин скъуэрдта ə къахэй фингэ əма ə фэйнэг пъолмэ дэрэгьдзэгайгэнгэ нрхаста, ə цуппар къахи ба хэрдмэ фэлхъелэнцэ. Уедта фэнциудэй медэггойни дуари гүпп - уой дэр Арахдзау ə къахэй ницавта. Аэрвдзэфай фэцэнцэ Сугъзэр əма Бон, уотемэй лаудтэнцэ əма кэрэдзэмэ кастэнцэ, фал кэрэдзей нэ уидтонцэ - ци 'рцудэй, уомэй уэлдай а дуйнебэл уонэн нуртэеккэ нецибал адтэй - нэдэр уинуйнагэй, нэдэр игъосуйнагэй.

Арахдзау медэггойнэй рагэпкодта, ə къохи - ə дууаҳстон топ.

- Э фэстаг бон əрцудэй дæ Гæлæуæн, хъахбай силæ, нуртэеккэ дин əй куйий мард скæндзæн!! - къасэрэй ратэрраст кодта, Бони дэр скъуэрдта əма е дэр фэлкиудтэй, фэццэйхаудтэй къасэрмэ əрбахезæн къæпхæнтæбæл, фал æхе бауорæдта.

Еу усмæ еци əндзугэй лаудтэй Бон, уедта къæпхæнтæй əргэпкодта тургъэмæ, гъæунги рауилта Арахдзауи ледзæг аууон əма 'й расурдта. «Папæ!» - зæгъгæ нигыгъэркæнумæ гъавта, фал адæм ку фæффæдеси уонцæ, уомэй фæттарстæй əма ə уад фæттагъддæркодта. Нарæг гъæунги еу фæззелæни əй байяфта, ə цонгæй əй райахæста:

- Папæ!

Арахдзау ə цонг тухгин ракауигъта, цæмæй фæууағьда үа, фал Бон ə хуæст не суагъта əма сæ дууæ дэр размæ бахаудтæнцæ. Бон фæггæпкодта, ə фидæбæл хэрдмæ схуæстæй, фал е марди хузæн əнæзмæлгæй радаргъæй хуæнхаг гъæунги дортæбæл əма 'й исæргъувун нæ фæразта - Арахдзау бæрzonд əма бæзæрхуг лæг адтæй.

- Папæ! - фæттарстæй Бон. - Дæхе хъæбæр ницавтай?

Арахдзау имæ ку неци дзурдта, уæд ин Бон ə цонги нараЙбæл əрхуæстæй, хестæр əнгулдзи əлгъæй ин сгарста ə пульс.

- 'Ма мин тæрсæ! - əнцойнæ гъæлæсæй сдзурдта фидæ əма рабадтæй, əрмæст истгæ не скодта. - Мæн хузæнтиæ уотæ 'нционæй нæ мæлунцæ. Лæгъуз, дан, бунбæл изайуй.

- Папæ, исистæ əма цæуæн нæхемæ.

- Нæхемæ? 'Ма еци «нæхе» кæми 'й?

- Нæ хæдзари.

Арæхдзау æ топ æ рæбун æривардта, æ рæмбуникъæдзтæй æ уæраги сæртæбæл æринцадæй, æ сæр ба уотæ ниллæг æруагъта, цума 'й æ сагæгъти банимæхсунмæ гъавта. Бон æ цори дзодзæзги бадтæй, ци зæгъя, уой нæ зудта, æма цума хъæбæр берæ рæстæг рацудæй, уотæ кæсун имæ райдæдта.

- Папæ, дæхе хъæбæр ниццаутай дортæбæл?

Арæхдзау æ сæр сæргъувта:

- Биццеу, мæнæн дорти цæфтæ неци 'нæ, æндæр цæфтæй ресун. Уогæ 'й дæхуæдæг базудтай, æз цæмæй гъэрзун, уой.

- Папæ... Мамæбæл дзæгъæли гурусхæкæнис...

Арæхдзау имæ сабургай е 'ргом разилдта:

- Ду ба ин ци зонис?

-Æ цæститæмæ ин кастæн...

-'Ма?

-Æ цæститæ кæдзос адтæнцæ.

- Куд кæдзос?

- Гъе уотæ... Сайгæ ка фæккæнуй, уой цæститæ кæдзос нæ фæуунцæ.

- Хуцаустæн, ду аци дуйнейæй нæ дæ! Растæй, зулунæй - алкæмæн дæр тæрегъæд кæнис. Æма уотемæй аци дуйней цæрæн нæйиес. Æгæр карз æй дæуæн, биццеу! Мæнæ нур дæр мæн дæ фидиуоси хæцæ бафедаункæнунмæ гъавис, уомæн æма мæнæн дæр тæрегъæд кæнис, уомæн дæр. Нæ, фæлтау цо дæ фæндагбæл, мах нæхе барæ уадзæ! - Арæхдзау бабæй нийнæфтæй. - Цард æма мæлæт æмдзоккæнунцæ се 'носон балци... Нæ гъуддæгтæ, æвæдзи, махæн нæхеçæй аразгæ нæ'нæ.

- Тæрегъæд уин кæнун... уæ дууемæн дæр... æмхузæн... - басастæй Бон. - Фал айдагь тæрегъæдбæл нæ евгъуйуй гъуддаг. Уæ дууæ дæр кæрæдзей рази раст куд уайтæ, мæн уой фæндуй.

- 'Ма хæтæг сили куд исрасткæнунмæ гъавис? Ех, цитæ дзорун мæ сувæллони цори, мæ сæр цæмæ 'рхаудтæй! - Арæхдзау æ тумбулкьюхæй æ сæр бакъүæрдта. - Дæ мади хæцæ мæ рамæлун гъудæй, æма уæд абони ходуйнаг нæ фæйидтайсæ!

Бон æ кьюхæнæ фиди усхъитæбæл æривардта, цума 'й æрбахъурикæнунмæ гъавуй. Уотемæй бабæй æнæдзоргæй еу усмæ бадтæнцæ, уæдта Бон загъыта:

- Папæ, мабал гурусхæ кæнæ мамæбæл æма уæд нæ ходуйнаг фесæфдзæй...Ку дин зæгъун, æ цæститæ кæдзос адтæнцæ.

Арæхдзау æ сæр æруагъта, талинги ин Бон æ цæсгон дзæбæх

нæ уидта, фал сагъæсти ке ранигъулдæй, уой лæдæртæй.

- Нæ, биццеу - æ сæр æнæаразий тилд бакодта Арахдзау - силгоймаг ке нæ рафæлева, уæхæн нæлгоймаг нæма райгурдæй а дуйнебæл.

- Мамæ дæ фæлевунмæ нæ гъавуй.

- Уой ин æ цæстити кæдзоси фæйийдтай? - æнкъард худт-бакодта Арахдзау.

- Гъо, - федарæй дзуапп равардта Бон.

- Дæсни нин ма суай?

- Папæ...- батухстæй Бон. - Куд дин æй балæдæрункæнон?

Цидæр хузи фæйийдтон, сайгæ дæ ке нæ кæнуй, уой.

Арахдзау бабæй сагъæсти ранигъулдæй. Ёрæгиау райдæдта:

- Ка 'й зонуй, æма ду раст дæ... Ка 'й зонуй дзæгъæлий æфхуæрун... Дæ мадæмæ дæр хъæрттæй еске зæрдæмæ никкæсуни скурдиадæ. Ёвæдзи уин е Хуцауæй лæвæрд æй. Фалæ фидæ æма фурти æхсæн Дигори ци 'гъдау ес, уой ихалуни арæнмæ кæми æрхæцæ ан, уоми мин идардæр игьосæ мæ ходуйнаги тауæрæгъмæ. Гæлæуи хæццæ æмгæрттæ ан, еумæ исираæстан, æрдхуард-æнсувæртæй цардан. Бинонти гъуддаг дæр еу рæстæги бакодтан, фал нæ еци гъуддаг хæцæн нæ, фалæ никки фенгондаærкодта - уазал донæй дæр нæ неке фæххæцæн кодтайдæ. Уалинмæ Гæлæуи колхози сæрдарæй сивардтонцæ, уæд нæбæл цудайдæ авд æма инсæйгай æнзтæ. Дæ фидиуосæ ба ма уæд кизгæ адтæй, æстдæс анземæй фулдæр ибæл нæ цудæй. Ё мадæ хуæруйнаггæнæгæй куста, Силтанухы будури нин ци стан ес, уоми. Еууæхæни фæссæйгæ 'й æма 'й сæ хæдзараæмæ æрбаластонцæ, æ бæсти ба хуæруйнаггæнæгæй байзадæй дæ фидиуосæ. Гæлæу дæр æхсæвæ уоми уидæ... Дофка дæр е 'намондæн уоми фæцæй... Дзорон ма?

Бонæн æвеппайди æ фиди фæлмæн сабур дзубанди фестадæй тугул дори уæззаяу цæф - е исуадæй æ тækкæ зæрдæбæл æма кьюмук рист исходта. Ё кью базмалдæй Арахдзауи усхыитæбæл, æма еци змæлдæй Арахдзау дæр балæдæртæй æ фурти медуавæр.

- Нур лæг дæ, биццеу, - баҳудтæй Арахдзау, уæдта арф нийнæфтæй. - Ёнæгъæнæ Дигоргом дæр зонунцæ еци хабар. Ду дæр æй фегъосдзæнæ. Ке хæццæ фæббæуцæу уай, е дин æй, цид, бафедис кæндзæнæй. Сугъæри уодæнкъайæн ку байагурдтон, уæд мин Гæлæу загтта: «Арахдзау, мах æрдхуард-

æнсувэрæй цæræн æма ма бакæнæ уотæ, ма ракорæ Сугъзæри. Алли сахат дæр ибæл гурусхæ кæндзæнæ, мæнмæ ба знаги цæстæй ракæсдзæнæ, æрдхуардлзинадæй зинаргъдæр ба неци ес мæнæн мæ царди.» Нæ 'ймæ байгъустон, мæ зæрдæн амал не ссиридтон. Цо, биццеу, дæ фæндагбæл. Бæргæ дæ нæ рауадзинæ, фал дæуæн дæр æма мæнæн дæр хæдзарæ нæйиес. Кумæ дæ бахонон?

* * *

Бон исистадæй æма рацудæй Арахдзауи разæй. Цудæй сабур къаҳдзæфтæй, сæргубурæй. Фæсиронти Æфсæддони хæдзари тургъæрон ци рагон фæтк'убæласæ лæууй, уой цори æрлæудтæй - нурма æ къалеутæ бæгънæг адтæнцæ, фал уалдзæги гъарæй - нæрст: æрцудæй дзæгæрæг æftauни афонæ. Аци бæлласæн æ фæтк'уутæ карки æйкитæй устурдæр нæ фæуунцæ, фал сæ адæн ба æмбал нæйиес - муд. Минкъий биццеуæй си Бон е 'мбаелтти хæццæ цалдæр хатти радавта, зæронд Æфсæддон-еу сæ расоридæ, цъæхæй æй кумæ тонетæ, марг уин ма феста, зæгъгæ. Бонмæ еци «марг уин ма феста» æлгъист кастæй, фал ку фæгъъомбæлдæр æй, уæд балæдæрдæй зæронд лæги фæлмæн зæрдихат. Раги рамардæй, мæгур, æ мæлæтæй цалдæр анзи раздæр бахъæрæу æй. Уотæ, дан, дзоридæ, аци дуйнебæл алли гъуддаг дæр Хуцаумæ нимад æй, æма кенæ мæхуæдæг дарун тæрегъæд, кенæ - мæ фидæлтæ, æма курмæ дæр уомæн бадæн, мæ цæуæтæй дæр дууемæй сахъат уомæн æнцæ. Æ цуппар фуртæмæй еу гъæлайæй райгурдæй, æ дууæ кизгемæй ба еу зулундзаст адтæй. Бон фегъуста уæхæн хабар: Æфсæддонæн æ фидæ фидæ Уæллагиргоми цардæй, æ синхон æй адæми рази, уой дæр нихæси, бафудгинкодта, мæ уæс мин ду радавтай, зæгъгæ. Кæрæдзæмæ хъæматæ сластанцæ, фалæ сæ адæм баергъæвкодтонцæ. Уой фæсте Æфсæддони фидæ фидæ гъæди æ синхони рамардта æма Дигоргоммæ ралигъдæй. Уосæ ракурдта, райгурдæй ин фарааст фурти, уотемæй Фæсиронтæ Дигоргоми нийхæхидтæнцæ.

Бон зæронд бæласи бузгъуртæ, Гардани къæхти хузæн гъæнтæ зæнгæбæл е усхæй бæнцойна кодта æма æнæсумæй күлтæй. Æ цæстисугтæ уадæнцæ æ ростæбæл, æ хæдони дусæй сæ расæрфидæ, фал етæ минкъийдæр нæ кодтонцæ. Кæугæ-кæун гъудикодта дуйней скондбæл, адæми гъуддæгтæ уотæ æнæраст æма хæлхъой ке 'нцæ, нурмæ ци рæсугъд, кæдзос

цард зудта, е мэнгэ ке разиндтэй, уобаэл. Аэ цэстисугтэй ку сафтеэ ёй, уаэд фэстэмэ раздахтэй Арахдзаумэ. Бадгаэ 'й куд ниууагъта, уотемэй ёй байяфта. Аэ рази бабаэй дзоддзэги ёрбадтэй. Арахдзау имэ фэрсмэ ракастэй, е усхъябэл ин е стур уэззау кьох ёривардта.

- Биццеу, кэугэе кодтай?

- Неци күйтэн.

- Ниййерэггэй хуэздэр ка зонуй ж бэдли зэрдэ? - арф нийнэфтэй Арахдзау. - Фал кэунэй пайда наёйес, аци дуйней цэстисугтэй неке гъяунцэ. Федар лэууэ.

- Папэ, нур жэхсэвигон гъяунги атэ бадунмэ гъавис?

- Нээ, цэмэн бадон ами, мэхе адэми цэсти цэмэн ёфтауон?- Арахдзау фестадэй, ж ругтэж ёрцагъта ж хъялпэлтэй. - Цауэн.

- Кумэ?

- Мэцутамэ. Еумэ цауэн. Сабургай цэудзинан ёма наёбэл ёрсэумэ уодзэнэй. Аэз не 'рвадтэлтэмэ баздахдзэн, ду ба - ёндзэрэнмэ. Иsistэ.

Бон исистадэй.

- Папэ, цауэн нахемэ.

- Нахемэ? Ци 'рцудэй ёма ду ци фегъустай, уой фэсте?

- Неци 'рцудэй. Ци 'рцудэй, е ба мэн фуд адтэй... Аэз уа коммэ ку бакастайнэ ёма нахемэ ку бахсэвэуат кодтайнэ, уаэд...

- Гъей, биццеу! - ж дзурд ин райста Арахдзау. - Нур ма ду сувэллон дэж ёма берэ цидэргэг нахма лэдэриш... Ду ку нах адтайсэ, уаэддэр еци хэфэйдзаг сункъэн ёнддэр естэй ратъузтэй ёнхэфэеккъарт н 'адтэй. Дэхе ма 'фхуэрэ, мэ седзэр биццеу.

- Аэз седзэр нах дэн.

- Седзэр дэж, мадта ци дэ... Мадаэ наёбал ес, фиди рэвдудэй ба гъяуагэ...

Арахдзау бабаэй ж уэззау кьох Бони усхъябэл ёривардта, уотемэй дзэвгарэ растэг гъосэй лаудтэнцэ.

- Папэ... - ёрэгиау райдэлтэй Бон. - Аэз неци гъяуагэ дэн. Мамаэ дэр мээмэ мади зэрдэ даруй.

- Бэрэгэ уотэ ку уайдэ...- тарф нийнэфтэй Арахдзау.

- Аэ цийнэ ёндэмэ нах февдесуй, ёнддара ин ёхцэуэн фэууй мэ уинд. Уой хуарз зонуй мэ зэрдэ. Зэрди ба расайэн наёйес.

Уәдәйти уотә нә загътай, мә зәрдән амал не ссирдтон, зәгъгә. Ёма дә дә зәрдә нә фәссайдта - мамә, мах ка гъәүй, уәхән адәймаг ай. Кәдләр ци адтәй, е дә ке гыигәдаруй, е ба уой фуд нәбал ай... Уә фуд әндәр ай - Дофкайән дә хай дәдтун ке нә бауагъта, ду ба имә ке байгъустай...

Аевеппайди әхсәвә исдзурдта Сугъзәри гъәләсәй:

- Гъо, фәррәудтән, мәхүәдәг дәр ибәл мә медзәрдә фәффәсмон кодтон.

Дзорун кәцәй райгъустәй, уоцирдәмә фәккастәнцә фидә 'ма фурт. Сугъзәр тегъауонәй раңудәй сә размә, мәйрохсмә ә къәсхур даргъ гурә никки даргъдәр зиндәй, ци адтәй, уомәй, Бон ин хуарз уидта е стур донхуз цәститә дәр - кастәнцә әңцад-әңцойнәй, нәдәр масти, нәдәр цийнә, нәдәр әндәр ести әңкъарән әвдистонцә.

- Цалинмае нәбәл гъәу аллайаги әмбурд не 'рцәй, уәдмә ләууинаг айтә ами? Ёви уин хәдзара нәййес?- бостаҳузәй загъта Сугъзәр әма раңайнахстәркодта.

- Барәнә, - зәгъгә 'имә фәдзлзурдта Араһдзау, әма ә дууәхстон исиста зәнхәй. - Нур дәс әма инсәй анзи хәтун цауәйнөнәй. Дәс дзәбодурәмәй минкъийдәр некәд рамардтон алли анз дәр ме 'мбәлтти хәеццә... Ранимайай, биццеу, цал си әрхъан кодтон дәс әма инсәй анзей дәргъци! Ранимайә әма зәгъә: ци мин кодтонцә еци кәдзос рәсугъд адәм - адәм әңцә, мадта ци 'нцә? Нә, адәмәй берә хуәздәр әңцә - әнәхийнә, әнәсоцъя, давгә нә кәнунцә, сайгә нә кәнунцә, хъапхайтә сәмә нәййес, еу си инней тог нә ниуазуй, алке дәр си әхе фәллойнәй цәруй. Судәй, мийяг, ку нә мардән, биццеу, әбәл сә мардтон, уонән дәр бәделттә ку ес, уәд тәрегъәд цәмәннә зудтон әма зонун? Уомән дәмә ести дзуапп ес, биццеу? Нәййес. Мадта мә цард әлгъистәй уони тәрегъәдәй әрветун, дә мадә дәр, әвәдзи, мәрдтәмә әвзонгәй уой туххән баңудәй. Ду дәр хауәццаг уой туххән фәддә, әма дин исони бон дәр нәййес, мә бәдолә, дә нивә финст ай, әма гъезәмарә кәндзәнә дә фиди тәрегъәдә федгәй.

- Нур цитә дзорис, уәртә ләг, дә сәризунд фәццуудәй? - тарст гъәләсәй бафарста Сугъзәр.

- Мә сәризунд нә фәццуудәй, әма и бәллах уоми 'й. Ду Гәләеүи хәеццә мән гъәлай бунати ниввардтай, әма гъәла дән, мадта ци дән, гъәлайән ба әңцион цәрән ай: дзәбодури

фидэй фезонæг - даргъ ухстбæл, боцикъай æвæрд стад арахъ - хуæздæр ма ци гъæуй цард амондгун æма игъæлдзæгæй æрветунæн?! 'Ма æз дæр еци фæткæбæл царун, фал мæ зæрдæ арах исасдзæгъдуй, уæлдайдæр æхсæвигæнти еунæгæй ку байзайун, уæд. Цидæр æнæхайир гъоргъæ ес мæ зæрди, 'ма уобæлти мæ уоди ауæ, мæ фарнæ, мæ тухæ - еудзурдæй, мæ царди адæ еутурæйдæр кæлуй мæ игæрмæ, уоми ба маst фестуй. Еци гъоргъæ ба устурдæрæй устурдæр кæнуй æма си, ке шиццагътон, еци дзæбодуртæ сæ токалгæ змæлунцæ, уони æхсæнæй ба мæмæ кæсунцæ Гæлæу æма Сугъзæр.

«Æ зунд фæццудæй!» - фæттарстæй Бон, æ цонгмæ ин бавналунмæ гъавта, фал æ бон не ссæй - цидæр пъæззу æй райахæста.

- Дæ зунд фæццудæй, уæртæ лæг! - тарст гъæр фækкодта Сугъзæр. - Ци дæбæл æрцудæй аци æнамонд изæр? Цал хатти дин загътон, мæ кизгон рæдуðдæй уæлдай дæ цори къæндзæстуг нецæмæй дæн. Ку мин ниххатир кодтай, уæд бабæй цæмæн сагъудтæ нæуæгæй? Æви мæхе рамарон. Гъема дæ кæд уотæ фæндуй, уæд ... - Сугъзæри зæрдæ рахъурмæй, дзорун нæбал сфæразта. Бон имæ къехæй кастæй: æ фидиуоси кудфæндийæй кæсæг устур донхуз цæститæ дæр цæстисуг зонунцæ, уой æнгъæл н 'адтæй.

- Гæлæу мæ дæу корун цæмæннæ уагъта, уой зонис? - бафарста Арахдзау. - æхеçæн дæ хуæзголæн аурста! Дæуæй уотæ мæн мæтæкодта? Гъуæ нæ! æрдхуарддзинадæ имæ тъиртти аргь дæр нæй! Къапеккбæл дæ æрбауæйæкæндзæй. æ мадæбæл дæр нæ байауæрддзæй, æ бунатæн ку фæттæрса, уæд. Колхози мулк бахуæрункодта хецауадæн. æма æ нисан æ къохи бафтудæй. Ду ба цинай мæлис, райкоми фиццаг секретарь дин æй ке скодтонцæ, уобæл.

- Мæнæ мæбæл тог куд ниууардта! - æ ростæ æ нихтæй æрхæфта Сугъзæр. - Тогтæ мæбæл кæдмæ имисдзæнæ? Гæлæу ка 'й æма ци 'й, уой æз дæуæй хуæздæр зонун!

- Гъай-гъай æй зонис... - Арахдзау бахудтæй, æма еци бахудти адтæй федиси марг.- æгæр хуарз æй зонис... Фал æй ду цирдиги зонис, е...

Арахдзау æ дзурд кæронмæ нæ фæцæй: Бон æй æвæлпайди æ хъури никкодта, æ реумæ ин æ сæр нилваста æма кæунгъæлæсæй загъта:

- Папæ! Мами дзæгъæли æфхуæрис! Тæрегъæд æй...

Арæхдзау æ фурти цæстисугти гъар банкъардта æ реубæл, уомæн дæр æ зæрдæ раунгæг æй, фал æхебæл ниххуæстæй, æрмæст ин æ цонгæй æ сæр хъæбæрдæр æрбалхъивта æ реумæ. Æма уотемæй цавдортай æнæзмæлгæй лæудтæнцæ еу усмæ. Сугъзæр дæр сæ размæ æрбацудæй, æ сæр Бони усхъæмæ æркъюлæ кодта фæстæрдигæй, æма æ тæвдæ ставд цæстисуг æргъардта биццеу бауæрмæ цында хæдонæй.

- Цо, биццеу, дæ фæндагбæл, - Арæхдзау æхеçæй райеуварс-кодта Бони. - Нæ дæ уорамун. Кæд дæ цæун гъæуй, уæд цо.

- Е дин ци дзубанди æй, уæртæ лæг! - Æдзохдæр куд фæдзæзоруï, уотæ еци кæдзос æнæнкъарæн гъæлæсæй загъта Сугъзæр, цума нуртæккæ Бони усхъæмæ ци ставд тæвдæ цæстисуг æрхаудтæй, е уой цæститæй нæ рагъардта, уойайа.

- Аци афони и кумæ уадзис? Фæндагбæл ибæл ести ку 'рцæуа, уæдта?

- Нæлгоймаг «ести ку 'рцæуатæй» ку тæрса, уæд е цæй нæлгоймаг æй. Нур лæг æй æма æхуæдæг гъудикæнæд æ миутæбæл. Æз æ карæни цауæни хаттæн, æхсæвæ æма бон не 'ртастон.

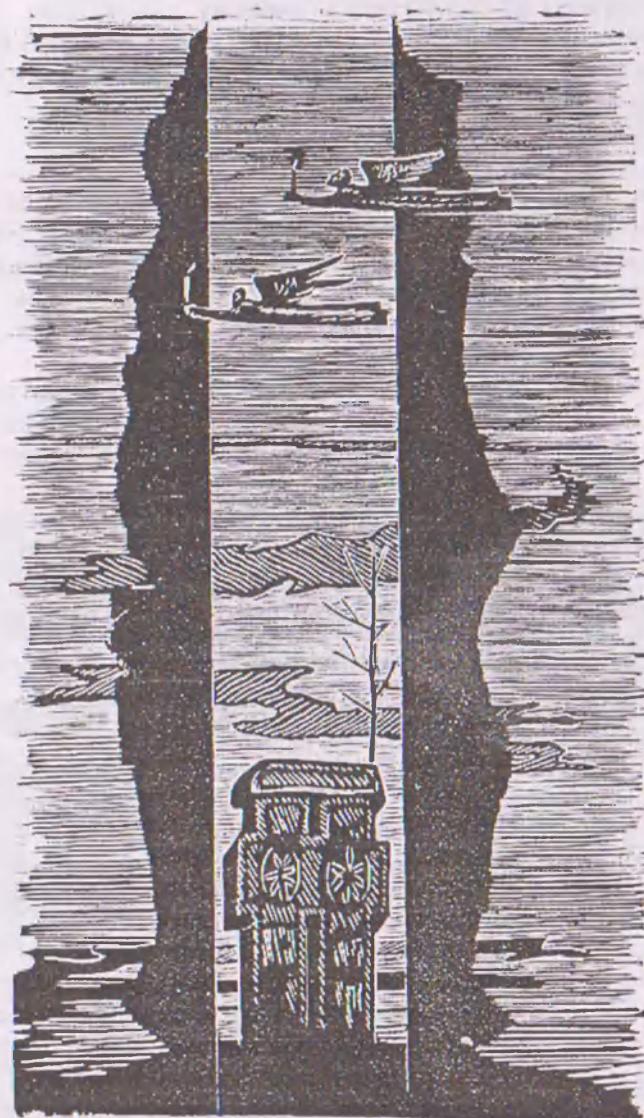
Бон син хуæрзæхсæвæ загъта æма сæ разæй рацудæй. Уæдæйтikkон зæронд фæткъубæлæси буни ærlæудтæй, - æ зæрдæ æнцойнæ н 'адтæй æма нийгъуста, Арæхдзау æма Сугъзæри лæугæ кæми ниууагъта, уоцирдæмæ. Сæ сабур дзубанди син ахæста æ гьос, фал си бæрæг дзурдæтæ равззарæн н 'адтæй.

Мæйæ иссудæй арви астæумæ, стъалутæ цъæх цирен калдтонцæ. Адтæй, æрмæстдæр хуæнхти фæййинæн ке ес, уæхæн дессаги уалдзигон мæйрохс æхсæвæ. Цьеетæй думдта уазал уахъæз, Бони бауæрмæ багъардта, фал æй наæ лæдæрдтæй - уобæл н 'адтæй. Æ зæрди катай æгæр стухгин æй, æма æхе хæстæгдæр байста æ Арæхдзау æма Сугъзæрмæ.

- Усс, гъæрæй ма дзорæ, гъæу наæбæл æрæмбуrd уодзæнæнцæ, - соցъæлæсæй дзурдта Сугъзæр.

- Гъæуæй хъæбæр æфсæрми кæнис? - бафарста Арæхдзау дæр соցъæлæсæй.- Гъæуæй æфсæрми кæнун цæй туххæн гъæуй, уомæй ку æфсæрми кæнисæ, бæргæ!

- Ниуадзæ мæ, кæд ма мæ уадзуйнаг дæ, уæд. Мæ фид мин хомæй бахуардтай! - Сугъзæр кæрzzилд фæккодта æма фæррастæй.

...Архдзау бабей нийнæфтæй. - Цард æма мæлæт æмдзокæнунцæ
се 'носон балци...

-Æрлæууæ! - фæгыгъæр кодта Арæхдзау.
Бон фæттарстæй еци гъæræй - адтæй си цидæр æверхъау тухæ.
Фæйнердæмæ ракæститæ кодта, кæд синхæй еске фæдеси
раудæй, зæгъгæ. Фал æ цæстæ нецæбæл æрхуæстæй.

Сугъзæр æрлæудтæй, æхе разилдта Арæхдзаумæ:

- Ци кæнис, цæбæл сæрра дæ?

- Фондз анзи размæ Ростови гъæдгæсти æмбурди ку адтæн,
уæд де 'хæвтæ ке хæцца æрвистай, гириззаг силгоймаг? Гæлæу
дæмæ къæразгæй куд æрбалæсида дзæхараардигæй, уой æргом
зæгъæ, кæд ма дæ цæрун фæндуй, уæд. Зæгъæ æргом æма дин
ниххатир кæндзæнæн, мæ уатмæ кизгæй ке наæ æрцудтæ, уой
дин куд ниххатир кодтон, уотæ. Зæгъæ!

- Тог дæбæл ниууарæд мæ тæрегъæдæй, кæд мæбæл тогтæ
имисис! Ка бабæй дæ сардудта, ке 'взагæй сагъудтæ?! Мæ бон
ди ку наæбал æй, уæлгæдæй мардæй ку цæрун! Æнгъæд фæууæд.
Цæрæ дæхеçæн еунаæгæй дæ марг гурусхити хæцца!

Сугъзæр бабæй кæрззилд фækкодта æма куддæр ракъахдзæф
кæнунмæ гъавта, уотæ райгъустæй топпи æбуалгъ гæрах. Бон
рауидта, Сугъзæр куд фækкиудтæй, уæдта уæлгоммæ куд
рахуудтæй. Батахтæй имæ, æ сæри буни ин æ къох раçавта,
сæргъувта æй.

-Мамæ!

-Дæ фидæ...дæ фидæ... -гъærзгæ дзурдта Сугъзæр æма æ
къохæй амудта Арæхдзаумæ. - Тагъдæр...

Бон фækкастæй æ фидæмæ. Е фелваста æ еу туфли æд
цыинда, дууæхстони гъæдæ зæнхæбæл мæхсадзæгæу æрçавта,
æ хæтæлтæ ба ин æ хорхмæ сбуçæу кодта æма æ бæгънæг къахи
рæхез æнгулдзæй æрæлхъивта къæппгæнæн. Хæунхаг мæйрохс
æхсæвæ мæнгæфсон авгау листæг пурх ницçæй дуккаг æбуалгъ
гæрахæй...

(Уодзæнæй ма.)

*Повести пайдагонд æрцудæй Е.Трофимова («Цалх») æма Ю.Коннови
конд хузтæй.*

ХУЫГАТЫ Сергей

РАДЗЫРДТАЕ

1. СЫЛГОЙМАЕТТАЕ

Будзи йæ мидвынæймæ æмбærста: цыдæр mast и йæ зæрдæйы бын. Цы mast у, уыйрайхалын нæ фæрæзта æмæ хъуырдухæн кодта. Уыцы хъуырдухæнгæнгæ райхъал. Йæ цæсттыгæй нæма ракаст, афтæ ауыдта Зæлийы - йæ даргъ æрфгытæ уæлæмæ тынг скъæдз сты, цыма сæтгæ акодтой сæ астæутыл. Се 'хæн цалдæр æнцьылды абадт, æмæ Будзимæ афтæ каст - кæрæдзимæ фæлæбуриккой æрфгытæ, фæлæ сæ уыцы æнцьылдтæ сæ сæрты хизын нæ уадзынц. Дзыккутæй иу дадали фæхицæн, æрзæбул ныхы лæгъыл æмæ знæт æрæвнал-æрæвнал кодта дæлæмæ.

Æмæ йæ цæсттыгæй ракæса, уый нал цыди Будзимæ.

Дысон куылдæр æхсæвæр баҳордтой æмæ Зæлийы мад дыууæ лæппуийы æддæмæ акодта сыгъдаег уæлдæфмæ арауай-бауай кæнынмæ, афтæ Зæли загъя:

- Райсом-ма сывæллæтты циркмæ акæн. Кæцæйдæр диссаджы цирк куы æрластой. Èндæр дзырд куы нæ кæнынц нæ сыхæтгæ. Èз та гæрстæ ныхсдзынæн.

- Райсом? - Будзи йæ бæрзæймæ сæвнæлдта - хæргæ йæ нæ кодта йæ бæрзæй, уæлдæр æй иу-цалдæр раны аныхта. - Райсом хъæумæ кæд ныууайон. Цы баци Мари... Искыу уыцы хæдзар арæст куы фæуид... Зæли, уæд та уал æхçатæ Марийæн радтиккам. Гауызтæ уый фæстæ балхæнdziстæм.

Зæли æнæдзургæйæ систад æмæ тæбæгътæ æмбырд кæныныл фæци. Фыццаг сæ сабыргай æвæрдта кæрæдзийы

мидæг, фæлæ, куыд фæстагмæ, сонт æвнæлдрайдытой къухтæ. Імбырд куы фесты тæбæгтæ, уæд сæ систа, фынгмæ сæ æрæппæрста, сæ уæззау тъæпп фæцыди фынгыл, æмæ та сæ фæстæмæ фелвæста.

- Мæгуыр не сты уыцы сывæллæттæ. Фыд дын уа, æмæ иу бон дæ фыдимæ ма баизæр кæнай! Цымæ дæ цы дардзысты сæ зæрдyl, куы систыртæ уой, уæд?

Будзи йæм кæсгæйæ бæззад: уæдæ ма ныртæккæ дæр дзæбæх куы уыди, сабыр ныхас ма куы кодта ныртæккæ дæр, уæд уанцон нæу!

- Мæнмæ кæсын нæ хъæуы. Мæн дæр цæрын фæнды. Адаэм куыд цæрынц, афтæ цæрын фæнды мæн дæр!

- Імæ куыд цæрынц адаэм?

- Із сæ тынг дзæбæх цæргæ уынын. Акæс-ма сæм, кæддæра æнцойбон куы 'рцæуы, уæд сæ бинонтимæ кæм хуыздæр баулæфой, ууыл нæ вæййынц. Махæн та нæ сывæллæттæ парчы къæсæрæй никуыма бахызтысты, хъæд никуы федтой нырмæ!

Будзи бадгæйæ бæззад: цы раудаанд Зæлимæ? Кæд æм уый размæ истæуыл мæсты уыд, æндæр цавæр у?

Зæли тæбæгтæ ахсын байдыдта. Хæринаггæнæн къæрцц æмæ зыланджы бын фæци. Уæддæр хъуисти Будзимæ йæ загъд-замана.

- Ацу, чи дæ нæ уадзы! Max рагæй мæгуыр стæм. Ныры мæгуыр не стæм мах.

- Ардаугæ дæ скодта исчи, дæ хорзæхæй?! - нал æм фæлæууыд Будзи дæр.

- Загътон æмæ - нæгь! Иу хатт хъуамæ мæ дзырд дæр уа. Із дæр исckæйон нæ дæн ацы хæдзары. Ничи йæм кæсы! Кæд æй æрфæнды, уæд хъуамæ фæраст уа, кæцырдæм æй æрфæнды, уыцырдæм. Із та - къuxæрфæн хæцьил. Іххæст мæ дæ сины æрттысс æмæ мæ демæ рахæсс-бахæсс кæн.

- Зæли! Ныр хорз у æмæ сывæллæттæ ам нæ фесты, æндæр...

- Імæ ам куы фæуыдаиккoy, уæд цы? Із ницы æмбæхсын сывæллæттæй. Уадз æмæ йæ уыдон дæр зоной.

- Цы зоной, цы? Цы сын зонын кæннын ис дæ зæрды?!

- Хорз æй зонис, цы сын зонын кæннын ис мæ зæрды, уый.

- Уæддæр?!

Зæли тæбæгтæ сæрфта æмæ сæ скъаппы æвæрдта. Алы

төбәгъян дәр - дыууә къәрци: әхсәнәй-иу әй күү фөлвәста, уәддәр - къәрци, скъаптыг-иу әй күү бавәрдта, уәддәр - къәрци. Будзи бадт әмәе комкоммә каст Зәлима.

- Ма мәм кәс! Әлпүндәр мәм ма кәс!

- Абон фыдуаг дә, Зәли. Хорз у, әмәе бирә нал ис абонәй.

- Дәләмә әрхауәд, уый йын абон, гъе!

Будзи ницыуал загъя. Йә зәрды уыд ацәуын әмәе схүиссын. Фәләе ма күүд бафынай уыдзән! Ахәм ныхасы фәстә ма фынәйгәнәнтә и! Чиныг бакәсисид, фәләе күүд бакәса чиныг ләр. Зәрдәмә масти күү бахауа, уымәй дәр афтә җиәнхъәләджы, уәд ма йә чиныг әндәвү!

- Әхца! Дыууә сомы кәрәдзийл әрәвәрдтам әмәе ныл бәстә гуыр-гуыр кәнүү. Хъуамә та сә исказ хъәләсү атыссәм!

- Мари нын исчи нәү! - Будзи систад, стъолы лагъзыл рахәңцид - кәмдәр дзы тамако бәргә уыд.

- Радтам ын, нә къух цы амыдта, уый!

Будзи тамако сдумдта, әнахуырәй тамако йә сәрү смидағ, фәләе йә ницәмә дардта, дымдта әмәе фәздәг йә риуы арфмә уләфыг.

- Адәм сәе гауызтә цәгъын күү райдайынц фәйнәрдигәй, уәд сәем хәләгәй мә цәсты фиутә батайынц. Акәс-ма, кәддәра алчи цәугә дәр гауызтыл нә кәнүү. Махән та дзы нә къултыл бакәнынән дәр нәй, әмәе син сәе чырыр хъәщүлтәй сәрфт фәвәййәм нә къултән!

- Абон дә фыдсылтә иууылдәр разындысты, Зәли.

- Нә сәе разынын кәндзынә ды!

- Гъомә мын цы ми кәнүүн кәнүис? Мә хо кәркдоны хуызән хәдзары цәра, аэз та мә сыйнәджы сәрмә әрттивгә гауыз әрцауындзон әмәе уымә кәсон! - Будзийән дзурән нә уыд - йә хъәләсү-иу цыдәр абадт, әвәеццәгән тамакойы фәздәг. Чи зоны, масти дәр уыди.

- Бони фәстагмә алчидәр йәхицән цәры.

- Нә цәрын аэз мәхицән.

- Әз тынг дзәбәх цәрын!

- Гъемә цәр! - йә судзгә тамако әртхутәгдоны бынмә әрәлхъывта Будзи әмәе йә уатмә ацыди.

Дунейы адәмәй дәм хәстәгдәр чи у, әппәтү хәстәгдәр, уый дә ма әмбарәд, дә тыхстмә дын әмгәрон ма цәүәд,

афтәмәй цәррән күнд и?! - цыма йәем исчи дзырдта, уйайу кәцәйдәр хұыст Будзимә, сынтағыл йәхі күң аруагъта, уәд. - Расть цыма цәрәнбонты фембырд кодта уыцы уайдзәфте!..

Будзи йә сәр ныттылдта, афәнд кодта - фәстәмә сыста, уынгмә ахиза, уым арацу-бацу кәна, кәд сабыр уынджы йе 'муд аерцәуид, кәд дзы айрох уайд йә масть.

Уәдмә әеддаг дуары хъәр фәңцид әмә бамбәрста Будзи - зәронд үс әмә ләппутә әрбацидысты уынгәй, әмә ләппутырдәм аздәхта йе 'ргом. Уайтагыд йә зәрдыл әрбаләуыд: дысон әхсәвәры размә йә уәрагыл бәхбадт кодта Будзийән Тола, кәстәр ләппу - әениу цас кәстәр у, фәлә йә уәддәр кәстәр хоның - әмә йын дзырдта хъәрәй, уйлас гыңыл ләппу күнд фәдзуры, афтә:

- О уасәг, уасәг, сызғәлин голпа,
О уасәг, уасәг, сылх зәлдаг боцъо,
Күнд ладжы фестыс...

Дзырдта әмә-иу йә гуыләвзагыл фәкәләгай кодта әмдзәвгәй рәнхъ әмә уымәй ноджы фидыдта әмдзәвгә. Уасәг. Бибийән әй ныффыста Къоста, Зантемыры гыңыл Бибийән Санаты. Къоста сәм фатеры бадт. Бирәе уарзта Бибий. Арах-иу тезгъо кодтой Ирыхъәуы уынджы Къоста әмә Биби дыууң әмсәр ләгаяу. Әвәецәгән Толайы йас уыди уәд Биби дәр.

Стәй та Марийы чызджытә ауадысты йә цәстыл, гыңылтә ма күнд уыдысты, афтәмәй. Мари-иу нартхоры кәрдзынта күң бавәрдта сә чысыл әфсәйнаг пецы, уәд-иу уыдон әртәйә рәғъ-рәғъы рабадтысты пецы фарсмә, цыма сын стыр бәрәгбон уыд, уый хуызән. Сә мәлләг уадултә-иу пецы хъарммә басырх сты, афтәмәй-иу бадтысты, цыма ныр сеппәт зынтаң дәр сә кәрон әрхәецә, уый хуызән. Афтәмәй хорз зытой, абон сын Мари кәрдзыны фәйнә цылләрәм хайы күң авәра сә къухтәм, уәд сын райсом та сә разы дәлтъур бандоныл әркәндзән армыдзаг цәкуытә әмә сә чызджытә сәхиуыл наемыгтай уардзысты. Кәнә та сын доныл кас скәндзән, тәнәг кас, әмә йә сә хъәдүн уидгуытәй хуылләтә кәндзысты әнәсип-әнәхъиппәй.

Цытә бавәрста, әвәдза, Мари! Дә сывәлләттә кәрдзыныл кәуәд әмә сын дәе бон фәйнә къәбәры радтын

ма уәд! Уымән ныффәраз! Фәрәзта, фәлә фәразгә цас кодта, уыйас әй йә уәдәй кайдта. Йә сәр күйд раджы сурс - сәнт урс адардта йә сау дзыкку. Афтә урс әрмәст саухил кәнны. Әмә-иу уәдләр чызджытәй атыдта, цы-иу сәм уыд, уый әмә-иу әй уымә схәццәе кодта горәтмә, Будзимә. Чи ферох кәндзән уыцы бонтә, ферох кәнныны бар сын най. Әниу бар куы уа сә ферох кәннынән, уәд комынц сәхәдәг зәрдәйә фәхицән! Фәлә уәдләр уыцы бон хицәнәй әрбаләууы Будзийи зәрдүүл, уыцы уалдзыгон бон. Уыцы бон әмә Mari баину сты, адәймагән йә ном әмә йә цәсгом күйд баину уой, афтә.

Йә тәбынта куы ауәй сты Mariйән, уәд дыууә хызыны дзаг къуымбилтә балхәдта, әхчатәй ма цы аzzад, уыдон къухсәрфән хәецьилы батыхта әмә сә йә тары нывәрдта. Хызынташай фәйнәе систой Будзимә - Будзи йәм базармә әрцид йә фатеры къуымәй. Зыдта, Mari къурийи дәргүү цы тәбынта балвисы, уыдон хуыцаубоны схәссү уәймә.

Лыстәг сәлфынәг кодта, асфальт әруымәл әмә сау дардта. Mari цыди иу-дыууә къаҳдзәфы разәй - кәм ма йә цы хъуыддаг и, кәңцырдәм фездәхдзән, уыдаттән Будзи ницы зыдта әмә та-иу фәсте аzzади.

Базарәй куы ахызтысты әмә иу даргъ уынджы рәбүнты куы араст сты, уәд Mari йә цәуынәй дәр нә фәләууыд, Будзимә дәр нә ракаст, афтәмәй загъта:

- Уәдмә цәххәра фәзындишән, әмә та нын ницыуал уылдзән.

Уәд уый бәрци не `рыхъуыста уыцы ныхасмә Будзи. Дзургә дәр әм ницы скодта. Фәстәдәр бамбәрста: әвәццәгән, цалыннмә уыцы ныхас загъта, уәдмә бирә фәхъуыды кодта, цы әхча ма йәм аzzад, уыдон цәуыл бахардз кәна, ууыл. Уыцы ныхасәй йә алыг кодта.

Mariйән йә ләг хәстәй нәма әрцид. Диссаг уыд: афтә-иу дзырдтой иууылдәр, сә сыххәтә дәр, сә хәстәдҗытә дәр, уәдмә, дам, кәд Filim әрцәуид хәстәй, әмә, дам, фервәзид Mari йә фыдәбоны цардәй. Афтәмәй хәст раджы фәци, фәлә Filim нә цыд әмә нә цыд. Фәстагмә иннатәй рох кәннын байдыдта уыцы ныхас, фәлә Mariйән йәхшицәй - нә. Йә зәрдә чысыл истәуыл фәләууәд, әндәр-иу хъуамә загътаид: уәдмә кәд Filim (афтә йә хуынта йәхәдәг дәр Mari) әрцәуид, әмә фервәзин ацы фыдәбоны цардәй.

Уынджы иу-цъус куы баудысты, уәд Будзи әрләууыд.

- Мари, әмә нартхор куы нә балхәйтاي.
- Иубоны нартхорәй ма мәм аззади. - Әрәджиау күүлүмпүгәнгә загъта Мари, стәй Будзимә бакаст. - Да мәт мә и, да мәт. Мах та уәлдәр хъәуы стәм, нахиуәтты “хсән. Әмә нын ницы уыдзән. Фәлә дәүән зын у ацы стыр горәты, акәс-ма, гъя, кәддәра кәүүлтүү! Ноджы иууыл уыци чингүйтимә архайыс, әмә фырхъуыдыйә иу әмә дыууә фәнизджын вәйий! Әмә ма, ләгән йә хъуыры исты куы цәүид, уәлдәр - гъо!

Уәд ма фыщаг курсы ахуыр кодта Будзи. Йе стипенди-иу - аегасәй дыууә туманы иста - йә райсыны агъоммә бәрстытә әмә дихтә уыд, фәлә-иу әй куы райста, уәд-иу әрдәгыл дәр нал аххәст хъуылдааттәй. Әксәвәрүүл ницы хордта, аходәныл цайы агуывзә әмә дзулы карст, сихорыл хъәрмхуыпп әмә дзул. Фатеры къымән фидын хъуыд, уәдә къахыдарәс куыд нә ихсыд, уәләдарәс куыд инә ләзәрд! Аертә мәйи куы ацахуыр кодта, уәд институт ныуудзыны фәндүл ныллаууыд. Мари дын уый базона! Арвмә цыди әмә фәстәмә здәхти. Йә дзых схәлиу кәнин дәр әй нал баугъта.

Ныр әм Будзи базармә куы нә ‘рбацәуы, уәд әм йәхәдәг бахәццә вәййи фатермә, истытә йын алхәны, цәттә хәринәгтә. Куы та йын сәхицәй йемә әрхәссы нартхоры кәрдзын. Ахча йын никуы радты, гыщыл сывәллоны куыд хъаххъәнай, уымәй уәлдай - куы нә сәм фәләууа әмә сә исты куы алхәна, чингүйтә-йедтә...

Хәрәндоны размә куы бахәццә сты, уәд Мари әрләууыд, йә къәхтә әрхоста зәххыл.

- Исты уал куы ахәрис.
- Нартхор куы нә балхәнай, уәд әнәхъән къуыри сывәлләттә цы хәрдзысты?

Мари цыма чысыл цәүүлдәр асагъәс кодта, стәй әнәдзургәйә дуарыл бахәцыд. Мидәмә бахызт әмә дуар йә фәдүл байтом кодта. Уәд бахызт Будзи дәр. Сә къымбильтә стъолы бын бавәрдтой, әрбадтысты.

— Иу тәбәгъ хъәрмхуыпп, - хәләггәнгә скасти, сә разы цы хәрзхуыз сылгоймаг әрләууыд, уымә Мари, - иу тәбәгъ та - дзидзаджын хәринаг, стәй иу джиранка дзул.

Сылгоймаг фәстәмә фездәхт, Мари йә фәстә кәсгәйә

Баззад.

- Тәхудиәгтә фәуат, алчи уә цы күстытым бахау!

Будзи балти, әңкъардәй касти стъолма, Маримә, йәхимә, әмә та-иу йә фәсмын пинджакы тәрттыл йә әрмтә әруагыта. Фәләрдҗын и пинджак әмә йә хұыз сивта, йә тәрттә цыдәр дығыуыр радардтой, цыма сылрыг әрбадти, уйй хұызән.

Уәдмә сылгоймаг фынгыл әрәвәрдта әртә тәбәгъы. Сәиуы - макъаронты хъәрмхуыпп, иннәйы - лывзә, әртыккаджы - фәлтәр амад дзулы кәрститә.

- Ахәрут, - сәдзырдта сәм хионы хъәләсәй әмә йәм сәдьууә дәр хәрдмә скастысты.

- Абон мә Гатыккотә фездәхтой, сә чындзән ләппу райгүрд, авдәнбәттән ын акодтой... - сындәггай райдыдта Мари, сылгоймаг сә разәй күү ацид, уәд, әмә хъәрмхуыппы тәбәгъыл бахәцыд Будзий размә, - әмбисонды дзәбәх мә федтой. Дзәбәх картофдҗынтае, цәхдҗын дзидза, әвәццәгән, раздәр алхәдтой әмә йә ацәхдҗын кодтой. Иу та дзы къымәл анызтон. Дыууә боны дәр мә ницыуал әрхъәудзән, әвәццәгән.

- Абон сәм уыд авдәнбәттән? - йә гурысхо наә бауырәдта Будзи. - Афтә раджы?

- Авдәнбәттән сәм дысон уыд, фәлә мәнән дысон бауайыны амал наә фәци. Ме 'лвисинәгтәй ма аzzади, әмә сыл суанг фәсәмбисәхсәвмә фәбадтән. Хуыссәг-иу мә күү ацахста, уәд та-иу мә цәститтыл дон скалдтон... Уәдмә кәд Филим әрцәуид, әмә фервәзин аци фыдәбоны цардәй.

Будзийән йә зәрдә әхсайдта: цәй авдәнбәттәны уыдаид әхсәвы цъәхәй Мари? Фәлә хъәрмхуыппы хәрзәфмә бадын нал фәрәзта әмә райдыдта хәрын. Ныр уыци бон күү әрхұыды кәнны, уәд йә сур хид ақәлни, ныггуыбыр вәййы, ныхъхұусы йәхимә, стәй та йәм афтә фәзыны, цыма Будзи наә уыди, Будзи наә багуыбыр уыци хәринәгтүл, уәд афтә рыйд әмә гуыбырәй күүд наә баззад цәрәнбонты!

Мари бадти әмә касти, Будзи күүд хордта, уымә. Хаттәй-хатт-иу исты загъта, афтә, әхсизгон чи наә хұуыд сәиуы дәр әмә се 'ннәйы дәр, ахәм исты, әмә та-иу басабыр. Макъаронты хъәрмхуыпп хәрд күү фәци Будзи, уәд ын лывзәйи тәбәгъ дәр йә размә бабырын кодта ләгъз стъолыәмбәрзәнүл Мари. Будзи иу каст әрбакодта Маримә,

цидәр әм сдзурынмә дәр хъавыд, фәлә, цыма йе “фсәртә йә коммә нә кастысты, уйайу әедзәмәй бazzад. Стәй та хәрын райдыдта. Мари дәр та цыдәртә дзырдта, йә тәбынта кәмән ауәй кодта, уыцы усы кой кодта:

- Дзәбәх ус уыди, ахуыр чи уыд, ахәм ус. Сывәлләттә дәр ын уыдаид иу-цалдәр, уәдәе уый әеппәт тәбынта цәмә жәлхәдта! Стәй иуәй-иутау аргыл дәр бирә нә фәдзырдта. Әвәццәгән, базыдта, әз дәр сә мә хъаләй кәй нә уәй кәнын...

Йә ныхәстә күң фесты, уәд басабыр, стъолы бынмә каст, йә хәңгил дзабыртыл-иу күң иуәрдәм ахәңыд, күң - иннәрдәм, къухәй дәр сәм нывнаелдта, сә хуыдтытә сын асгәрста.

Будзийы уидыг тәбәгъы быныл нындәзвын күң райдыдта, уәд та аздәхти уыйәрдәм.

- О, гъеныр хорз баҳордтай. Абон әмә дәм райсом мә зәрдә нал әхсайдзән, әппын күң нициуал баҳәрай, уәддәр.

Будзи къухәрфән систа әмә дзы фыцаг йә ныхы хид ныссәрфта, стәй йә цәстү къуырфытә, уый фәстә йә былтә.

Тәбәгъы ма цалдәр дзулы карсты бazzад, Мари сәм бавнаелдта, йә къухыл фәстәмә хәңыд, афтәмәй, райста сә, гәххәтты сә атыхта.

- Күң ныццауон, уәд цалынмә кәрдзын кәнөн, уәдмә дзы сывәлләттән фәйнә авәрдзынән. - Йә сәрыл уәлдәр схәңыд, бакости инна тәбәгъымә дәр. Дыууә тъәпән фәрсчы гәбазы дзы зынд урс-урсидәй әмә цалдәр картофы карсты. Мари тәбәгъыл йәхирдәм арбахәңыд. - Аләма, истәмән бәззидысты сә хәринәгтә. - Картофтә фәд-фәдүл ахордта, йә сәр батылдта, цыма исқәниимә сразы. - Дзәбәх хәринағ уиди. Хуыцау сә саразәд. Хәринағ кәнүн чи зоны, уымән аевзәр адәймагәй макуы фәтәрс.

Әддәмә күң рахызтысты, уәд дзулы кәрститәй дәр иу систа, йә дзыхы йә акодта.

- Сә дзул дәр - дзәбәх, хәрзад. Хәрзармәй фәңәрәд.

Цыдисты фәстәмә базарырдәм. Будзи цыди уонгуагъдәй, уәззау къаҳдзәфтә кодта әмә та-иу фәстәмә фәкасти, цыма кәңәй рацыдисты, уырдәм ма цәмәдәр йә зәрдә әхсайдта. Тигъымә күң схәңца сты, уәд сыл хәрхәмбәлд фәци иу ацәргә сылгоймаг. Йә дыууә къухы дәр уид дыгай хызынта

әмәс се 'хсәнты сындæггай цыди хызынтаен.

- Мәнәс мыл цы хорз әрциди! - Марийы тækкә раз пæхгær фæлæууыд сылгоймаг. - Дзуллаг ссад дæр алхæдтон, иу гыццыл дзидза дæр алхæдтон, адджинаæтæ-йедтæ әмәс мын фæуæззау сты. Нæхимæ дæр мæм дæ хуызæн чи фæкæсдзæн. Мæ картофджынтае мын уæхимæ куы нæ ракæнай, уæд мын ныггуыйан уыдзæн. Әмәс анафоны авдæнбæттæн чи кæнны!

Будзийыл дæр башин кодта.

- Дæ хойы фæндиаг сахуыр у, мæ хур. Алыбон дæ кой фæкæнны әмәс махæн дæр æхсызгон вæййы: æгайтма махæй дæр исчитæ стыр скъолайы и. - Уым йæ хызынтаен æркаст. - Нæ чындзæн лæппу райгуырди әмәс йын аборн авдæнбæттæн кæнæм. Стыр Хуыцаумæ бакувæм, мæ уд йæ къахыбынты фæхъхъяу фæуа! Әмәс афоныл куы нæ сцæттæ уæм, уымæй тæрсын.

Марийы цæстом асырх, фыццаг йæхи кæдæмдæр уынджы кæронмæ кæсæг скодта, стæй Будзимæ аздæхта йе 'ргом, йæ арм ын йæ пинджакы тæрттыл аеруагъта.

- Асайдтон дæ, Будзи, фæлтау марг куы баҳордтаин. Фæлæ мын иунæгæй куы нæ бакуымдтаис хæрын, уымæй тарстæн. Дыууæйы фаг та... Махмæ дæ зæрдæ ма 'хсайæд, уæддæр хъæу хъæу у, кæрæдзийы фарсмæ цæрæм әмәс...

Уыцы бон иннае бонтимæ нал байу и. Хицæнæй бazzади. Дзуарыбонау бæрæг дардта иннае бонты 'хсæн. Тæригъæдгæнæн бон уыди, тæригъæдтæ сыгъдæггæнæн. Әмәс алыбон дæр йæ зæрдыл лæууы Будзийæн.

Ныр хуыссыд әмәс хууыды кодта: цымæ ма уый дæр йæ уаты и, Зæли дæр? Бакæсид әм, мæнæс йæ сынтæг йæ фарсмæ, фæлæ йæ зæрдæ нæ хæссы: фыдсыл уыди дысон Зæли әмæ та сын куы сног уа уыцы ныхас, уæд ма мæстæлгъæдæй куыд ацæудзæн хъæумæ. Марийæ ницы басусæг кæндзынæ, уайтагъыд ын бамбардзæн йæ тыхст әмæ та хъумæ маст кæна йæхицæн!

Уыцы хууыдытæ куыд кодта, афтæ дуар байгом, әмæ уыйл цымæ, хурытæф кæмæй цыд, ахæм уылæн багуылф кодта, афтæ йæм фæзында. Бæрæг уыд - дуар чи бакодта, уый әдде æрбацый, райсомы хуры тынтæ дзы ахъардтой.

Будзи йæ цæстытæй ракаст.

- Хуысгæ ма куы кæнныс, әмæ аз та мæ уд куы фескъуыдтон, тарстæн, куы нæ мæм фæлæууай әмæ иунæгæй куы афордæг

уай. Базармæ ныуудтæн, адджын гуыдын алхæдтон, Мари ахæм гуыдын уарзы, æртæ авджы сæнтæ, дзæбæх фæлмæн сæнтæ, - Зæли ныхасгæнгæ æрбацыд, Будзий дæлфæдтæм æрбадт⁷ Цæуылдæр асагъæс кодта. - Уыцы æхца дæр та йын куынæ сфаг уа! Уæд та ма йын исકæмæй æфстau райстаис, дæхиуyl схæцыдаис æмæ, стæй йын сæ бафиддзыстæм. Кæд искуы сräвдз уайд йæ хæдзар, æмæ бирæ нæ, фæлæ гыццыл æнциад-æнциойæ ацæрид.

- Аæмæ дысон...

- Дысоны кой ма кæн, - йæ ныхас ын хæсгардæй лыггæннæга фæлыг кодта Зæли. - Дысон мæм афтæ дзурын цыд, æмæ афтæ дзырдтон, гье ныр та мæ афтæ кæнин фæнды æмæ афтæ кæнин. Мæн дæхи барæнæй ма бар, æз сylгоймаг дæн.

Будзи йæм æдзынæгæй кasti. Йæ дыууæ сay æрфыдджы - дысон сæ астæутыл састы хуызæн чи зынд, уыдон æрсабыр сты, адаргъ сты, æмæ æгас цæсгомæн дæр фidaуцы хос уыдисты. Йæ дзыккутæй йæ ныхмæ цы бецикк æрхауы, уый дæр сабыр хъеллау кодта йæ рахиз æрфыдджы сæрмæ...

2. АÆРТЫТÆ

Йæ хъæццул дæлæмæ асчыил, йæ тæнæг хæдон йæ уæнгтыл æнгом бадт, æмæ-иу йæ риу уæззау гуыпгæнгæ уæлæмæ куыд сцæйцыд æмæ-иу фæхæç-фæхæçгæнгæ фæстæмæ куыд æрцæйздæхт, уый дзæбæх зынди.

Ким бадти сынтаеджы раз гуыбырæй æмæ æнкъардæй кasti фыды риумæ.

Афонмæ та дзæбæх ныхас кæнниккой сæхицæн, иннæ хæттыты-иу куыд ныхас кодтой, афтæ. Сабыр-иу æй фарстаид, гье, Гаммырз. Киммæ ма-иу афтæ дæр зынд - фæстauæрц кæни йæ фæрстытыл фыд, куы фæуой йæ фæрстытæ, уымæй сын тæрсы. Аæмæ-иу ын сабыр кодта йæ хабæртæ Ким дæр. Уæд-иу далаæ мæнгатысты бадтысты æфсæйнаг пецы фарсмæ. Аæмæ-иу фыццаг хъуамæ пецы арт скодтаид Гаммырз. Уый диссаг кasti Киммæ - уæдæ уазал нæу, æндæр нæу, ныр йæ фарсмæ бадтысты пецæн, уый тыххæй дзы арт кæнин цæмæн хъæуы?! Стæй, æндæр искуы куы æрбадой æмæ йæ æндæр искуы куы

фәрса йæ хабәрттæй, уæд сын цы уыдзæн? Әнæмæнг хъумæ
пецы фарсмæ бадой, æмæ пецы арт уа хъумæ æнæмæнг?!

Иухатт нал фæлæууыди Ким:

- Уазал нын куы нæ у, уæд пецы арт цæмæн кæныс, Ба?

Гаммырзæн йæ къухты сугтæ, афтæмæй раст слæууыди.
Лæппумæ разылд.

- Гæр æмæ нæ уазал пецы фарсмæ бадгæ чи фена, уый нын
цы зæгъдзæн?! Уазал, дам, нæу. Цыма алыхатт уазалы тыххæй
фæкæнынц арт! - фыд аздæхт пецмæ, йæ къухты цы сугтæ
уыд, уыдон æндзараен бавæрдта æмæ та загъта - ацы хатт
ноджы хъæрдæрæй: - Арты фарсмæ цы ныхас уа, ныхас уый
у, уый ўеддæмæ иннæ ныхæстæ кæй фæнды уæд - нæ сæ тавс
и, нæ сæ уæз и. Стæй æууæнк дæр най ахæм ныхасыл, фæлæ
йæ зон.

Уый фæстæ дæр-иу бирæ хæттыты æрхъууды кодта уыци
ныхæстæ Ким.

Сæрдыгон цыбыр æхсæвæй иу бирæ нал аzzад, уый бæрц-
иу фæбадтысты.

Ныр Гаммырз хуыссыди, Ким бадт. Әмæ дис кодта Ким -
куыд æрæгмæ хъал кæны фыд? Йæ цæргæ-цæрæнбонты йæхи
боны рухсылык сынтаэмæ куы никуы æруагъта. Фидаугæ дæр нæ
кæны боныгон хуыссæны. Әмæ, дам, ын ницуал у,
фæдзæбæхдæр, дам, и. Цæмæй ма батыхса, уый тыххæй йын
акодта уыци ныхæстæ мад. Уæдæ йæ хъал цæмæннæ ракодта,
кæд ын ницуал у, уæд! Уæдæ ма æцæг дзæбæхдæр уайд,
кæддæра йæм хъæргæнгæ нæ бамидаег уыдаид. Сыхæттæ дæр
ма схьюомпал уыдаиккой, иннæ хæттыты-иу куыд схьюомпал
сты, афтæ. Ныр та йын йæ хабæрттæ дæр мынæг хъæлæсæй
акодта, фыдæн йæ дæлфæдтæм лæууыди, афтæмæй.
Æвæццæгæн,рынчын у, æвæццæгæн, æхсæв фынæй нæ кæны,
æвæццæгæн афтæ, боныгон искуы иухатт авæры йæ цæсттытæ
кæрæдзийыл, æмæ йæ цæст нæ уарзы хъал кæнын. Стæй,
чи зоны, иууыл фынæйы аххос дæр нау. Чи зоны, æнауи дæр
ныххайдой йæ уæнгтæ, æмæ йæ цæсттытæ байгом кæна, уый
хъару сæ нал и. Әндæр уанцион фынæй нау! Хур ма дзæвгар
ууди, куы æрхæццæ и, уæд, фæлæ нырма нæ зоны, ам и,
уый.

Фыстой йæм уырдæм, нæузæххытæм - фыд фæрынчын и.
Фæрсы дæ. Әрцу.

Нæ сыл æууæндыйд - сайгæ йæ кæнынц. Иу æмæ дыууæйы куы нæ асайдтой йе 'мбæлттæй! Афтæ сæм фыстой, телтæ дæр сæм цавтой - фыд фæрынчын, мад фæрынчын. Уыдон дæр-иу цæуыныл фесты. Рагæй сæ нал федтой, æрæмысыдысты сæ æмæ сæ сайдтой. Уæддæр æрçыдаид - йæ зæрдæ æхсайдта. Фæлæ сын совхозы хицауад мæнæу радтынæй зæрдæ æвæрдта, æмæ йæ тынг фæндыди, мæнæу куы раластаид. Күисты фæстæ-иу хъæмпыл йæхи куы æруагъта, æмæ-иу уыцы æнæкæрон быдыры, йæ боны тæвдæй нырмæ хъарм чи дардта, уыцы уадымс куы раулæфыд, уæд-иу йæ цæстытыл уади: сæ кæрты лæууы стыр машинæ, гуыффæджын. Сыхы лæппутæ цæуынц машинæмæ, сæ уæхсчытæ гуыффæмæ бадарынц, æмæ сын ратулы Ким сæ уæхсчытæ комхуыд мæнæуы голджытæ æмæ сæ уартæ мæнгагъуысты рæбинаг кыуммæ фæцæйскъæфынц, сæ быны ныггуыбыр вæййынц, афтæмæй.

Мад, йæ цин цы фæкæна, уый нал зоны. Куы машинæйы раз лæугæйæ аззайы, куы лæппутæй искæй фæрсты фæцæйзгьоры мæнгагъуысты рæбынмæ.

Каст-иу уыцы нывмæ Ким æмæ йæм кæсынæй не 'фæст. Аñæнхъæлæджы фæрухс и, æмæ фестъæлфыди Ким.

-Талынджы куы бадыс! - загъта асæст хъæлæсæй мад. Стæй йæм хæстæгдæр балæууыд. - Цы ныффæлмæн дæ, мæнæ лæппу! Никуы ничи фæрынчын вæййы? Амæ ма, дам, саг дæр куырынчын кæны. Хæдзармæ рацу, æз дын де 'мбæлттæй искæмæты адзурон - къæбæр кæимæ бахæрдзынæ?!

Мад ацыд.

Гаммырз базмæльдид. Йæ рахиз къух йæ риумæ сласта, уым риуы фæйнæгыл æрæнцади йæ арм, æмæ дзы сахат æрхауди риумæ. Амæ ауыдта Ким - сахаты уысм нымайæн сырх фæтыг фæуайы йе 'нæвдæлон уадæй æмæ Киммæ афтæ фæзынд: мæнæ ныртæккæ райдыдта цæуын фæтыг, сахат риуы фæйнæгыл куы æрхауд, уæд, æмæ зæрдæйы гуыппæй райдыдта цæуын. Уый йеддæмæ уый размæ цæугæ нæ кодта. Лæугæ кодта уый размæ.

Фæтыгмæ каст, афтæмæй йæ цæсты кæронæй ауыдта дыууæ гыццыл арты, цима дард кæмдæр сыгъдысты, цима йæм дард кæцæйдæр зындысты æмæ, сdyгъуырцæг и Ким -кæцæй йæм хъуамæ зыной, куыд æм хъуамæ зыной! Стæй сыл æрхæцыдысты йæ цæстытæ - кæд нæ уыдысты æртытæ фыдæн

йæ цæсттыбынты! Імæ сæм кæсгæйæ бæззади Ким. Івæцæгæн, сыг фæлæдæрстi цæсттыбын уыцы дзыххьытæм. Ныр сыл цырагы рухс куы сæмбæлд, уæд ссыгъдысты.

Кимы зæрдæмæ нæ фæцыдысты æртытæ - цæмæн бахъуыд уый, æмæ цæсттыбынты æртытæ уа! Імæ цæсттытæ сæхæдæг æртытæ куы сты. Уæд ма сæ бынты цæмæн бахъуыд æртытæ! Ныр сæм бавнал де `нгуылдзæй, асхъau сæ, куыд ахуыссой. Фæлæ сæм нæ бавнæлдta. Тæрсгæ дæр сæ цыма кодта цæмæйдæр.

Иуафон базмæлдысты æртытæ, æвæцæгæн, гом рудзынгæй уddзæфы уылæн фæмидæг, цырагыдон ахъеллау кодта гыццил æмæ базмæлдысты æртытæ. Імæ уыцы уысм ауыдта Ким æндæр арт - стыр арт, фæйлауы уыцы талынджы, йæ къæс-къæс цæуы уыцы сабыр хъæды. Імæ ныссабыр и Ким - кæссынтыл æмæ хъусынтыл фæци уыцы стыр артмæ. Йæ цæсгом барухс и, цыма йæ разы бады артæн æмæ уый фæйлауæнмæ барухс и йæ цæсгом.

Уый Гаммырз скодта, уыцы арт, иухатт хъæды куы бæззадысты, уæд. Ким ма гыццил уыди, скъоламæ дæр нæма цыди. Хъуамæ уыцы фæззæджы бацыдаид скъоламæ. Імæ йæ нæ уагътой хъæдмæ. Фæлæ сын нæ ныллауууди. Гаммырз уæле уæрдоны бадæн фæйнаæгыл бадт, бози йæ къухыл æртыхта æрбахæцынæввонг. Уыдон та бынаæй лæууыдысты, мад æмæ Ким. Мад бын йæ къухыл хæцыд, Ким куыдта. Уæд фыд æрдзырдта мадмæ:

- Эри-ма йæ. Сдæтт-ма мæм æй.
- Куыд дæм æй сдæттон?! - фесхъиудта мад.
- Акæнон æй.
- Куыд æй кæнныс?
- Куыд вæййы, афтæ.

Уæдмæ лæппу мады къухæй йæ къух фелвæста, уæрдоңмæ бадугъ кодта, схылди йæм æмæ фыды фарсмæ абадт.

- Раудз æй, - дзуры фыд, йæхæдæг лæппуйы æрбахъæбис кодта, афтæмæй йæхиуыл схæцыд, йæ быны цы кæрцы зæронд цыд, уый райтынг кодта, стæй йыл æрбадтысты дыууæйæ. Фыд æрбадæларм кодта лæппуйы. Бахъæлдзæг æмæ дзуры: - Дыууж лæджы стæм æмæ нын иумæ æнциондæр уыдзæни. - Уым лæппумæ аздæхта йæ ныхас: - æццаий, не стæм дыууæ лæджы?

Ким әм иу зәрдәхсайгә каст скодта хәрдмә. Уәлдәр загыт:

- Стәм.
- Уәдәх хорз. Әмә кәдәм цәүәм дыууә ләгәй?
- Хъәдмә.
- Цәмә цәүәм хъәдмә?
- Сугмә - ногәй та скости фыдмә ләппу.
- Уәдәх хорз, - загыт та фыд әмә бозитыл әрбахәцыд.

Уәды оң хъәды никуыма уыд Ким. Әмә йыл йә иугәндзон тызмәг змәлдәй цыдәр тас аeftыдта хъәд.

Бәләстәй иутә үырдыг ныллауудысты се ставд зәнгтыл, иннәтәй чи гүбыр ныщци, чи сә тәссармә афардәг и иннә бәләстү 'хәнты. Уәле сә пыхс хихтә кәрәдзимә бавнал-бавнал кодтой, цыма кәрәдзийл әрхәецинмә хъавыудысты, фәлә дзәбәх не 'хәестысты кәрәдзимә әмә сыл әмымзәлд бағтыд.

Иу аеппәрст ләгуыны бауырәдта Гаммырз. Бәхы суагыт, иуварс әй акодта әмә йәм әнкъардәй кости. Әрәджиау загыт:

- Цыдәр кәнү аци бәх. Дзәгъәлы цыд куы наә фәуиккам.

Үый фәстә үәрдонәй фәрәт райста 'мә, чысыл дәлдәр цы әмумырдыг хұыскы бәлас уыд, уымә аләгәрста хәмпәлты.

Бәлас зынкалән әмә зынфадән разынди - уәлгъәдәй ныффыхти әмә наә лыг кәнүин куымдта, наә - фадын.

Хур бирә нал уыд, үәрдон амад куы фәци, уәд. Гаммырз бәхы әрбакодта үәрдонмә, ифтыгытә йә әмә ифтындзгә-ифтындзын дзырдта:

- Исли ма йәм акәсәд, гъя! Йә тәнтә бахаудтой. Афтәмәй исты аласа!

Сифтыгытә йә әмә бозитыл ахәцыд. Ким батагыд кодта үәрдоны фәрсты - фыды баййфа әмә иумә цәуой ам дәләмә фәрсәй-фәрстәм. Фыццаг фәхәрдгәнәнмә куы бахәцца сты, уәд фыд разылд бәхмә, бозитә фәстәмә аивәзта. Хәрдән йә астәумә куы схәцца сты, уәд ныллауудыд бәх. Ләууд әмә рызти, цыма йын ихән уыди, уый хұызән, стәй фәцүудыдта 'мә цәлхытә фәстәмә тулын райдытой. Бәх хъәрзыдта, афтәмәй сыйз-мызд цыди үәрдоны фәстә.

Кимән йә кәуын йә билалгымә схәцца - уәдә ма искуы ахәм әнахуыр цыд фендәууд! Бәх әмә үәрдон фәстәмә цыдысты уыцы үырдыджы, фыд та цәугә размә кодта, афтәмәй бозитыл фәстәмә хәцыди.

Уәдмә фәзмә ныххәцә сты әмә әрләууысты. Фыд хурмә скаст - хүр тынг ныкъкул и ныгуләнмә - әма хъәрәй загъта:

- Ам бazzадыстәм! - уый фәстә бәхы суагъта, иуварс әй акодта уәрдонәй әмә та уым дәр загъта хъәрәй: - бazzадыстәм ам!

Ким әм йә тарст цәстытәй каст. Уәдә куыд бazzадысты ам? Әмә афтә әңцион бazzайән у ам?! Стәй сыл бирәгътә куы әрәмбырд уой, уәд та? Ам йедзаг куы у бирәгъәй, ацы стыр хъәд!

Бәх схүиссыд әмә хъәрзыдта. Фыд йә уәлхъус ләууыд. Әрәджиау загъта:

- Ноджы ницы хәринаг рахастам, ницы нәм хъармдарән ис - бадән фәйнәгыл сә быны цы кәрцы зәронд уыд, уый райста әмә йә ләппумә баппәрста.

- Уый дә уәлә әрбакән. Ныртәккә хүр аныгуылдзән әмә хъәды уазал у хурныгуылды. Әз сугтә әрбамбырд қәнон, цалынмә рухс у, уәдмә әмә арт скәнәм. Уәлдәр артмә фарн кессы.

Ким кәрцы зәронд систа, йәхи дзы әрбатыхта әмә хъуыды кодта - ныр сәм мигәнән куы уайд - дәлә Дзабайы фыд Орешомә цы дыууахстон и, ахәм, уәд цы хъәуы! Бирәгъ дәм әрбацәйцәудзән - ныггәрах әй кән әмә йә хъиу-хъиу ссәуя!.. Фәлә сәм нәй мигәнән. Фәрәт сәм и. Әндәр ницы.

Уыцы рәстәдҗы, уартә сә бәх цы хәрды ныллаууыди, уый сәрмә иу хыила бәласәй фәецыд әнхауыр тарст хыихъ, стәй дзы йәхи раппәрста иу хүулон-мулон маргъ. Йәхәдәг карчы йас уыдаид, әндәр нә, фәлә йә базыртә, цыма хәлафы къехтә уыдышты, уыйай фәйнәрдәм адаргъ сты, әмә йәм Ким кәсгәйә бazzад. Уәрдоны сәрмә куы бахәцциә, уәд та ногәй фәхъихъ кодта, стәй уәрдоны сугты уәлә әрбадт әмә йә даргъ базыртә йә уәлә әрбатыхта. Бадти әмә-иу йә ләгүүн къубал куы иуәрдәм аивәзта, куы иннәрдәм. Рәстәгәй-рәстәгмә та-иу йә хыихъ фәций.

Уәдмә Гаммырз әрбаздахт - сугтән сә сәртә йә дәларм уыдышты, сәхәдәг уартә әддиау әрбацәйләстисты. Маргъ фыдырдәм баивәзта йә къубал, фыдәнәнгәнәджы чыр-чыр ныккодта хъәрәй, стәй стахти әмә, йәхи цы бәласәй раппәрста, уый сәрты атахт йә даргъ базыртә тилгә.

Арт нæ сыгъд. Уый размæ бон расæлфынаæт кодта æмæ сугтæ уымæлдзæф уыдысты. Гаммырз йæ зонгуытыл лæууда æмæ фу кодта артыл. Арты цæст-иу стæпп кодта æмæ та-иу уый рухсмæ ауыдта Ким - фыды рустæ ныттыппыр сты, афтæмæй сындаæ-сындаæ фæцæуынц артмæ.

Стæй схæцыд арт æмæ йыл Гаммырз бирæ сугтæ ныккалдта. Арты сирхбын æвзæгтæ уыцы разæнгардæй бырстой хæрдмæ, сæ бынмæ артæн йæ хүилфæй та цыдæр сусæг къæрцитæ цыд, цыма исты сусæг хабар зыдта арт æмæ æрхъæцмæ нал хъæцыд, кæд ын фæуыдзæн гæнæн æмæ кæд ракæндзæн уыцы сусæг хабар.

Бадти Ким арты раз, хæрдмæ кasti арты гуылфæнмæ æмæ йæм аргъуаны цъуппы хуызæн зынын байдыдта сæ арты гуылфæн. Æмæ йын æхсызгон уыди, аргъуаны цъуппы хуызæн кæд уыди сæ арты гуылфæн, уый.

Фыд-иу арты фаллаг фарсæй баæмæ фæцæйцыд йæ уæзбын къахдзæфтæй. Стæй та-иу фæстæмæ æрбацæйзæхт артмæ æмæ хъуыды кодта Ким - цымæ фыд нæ уыны, сæ арты фæйлауæн аргъуаны цъуппы хуызæн у, уый?

Иухатт та фыд куыд æрбацæйзæхти артмæ, афтæс йæм артæй дзæнгæрæджы хъæры хуызæн райхъуысти Киммæ, стыр дзæнгæрæджы хъæры хуызæн нæ, - гыццыл чи вæййы, æмæ дзинг-дзинг чи фæкæны, ахæм дзæнгæрæджы хъæры хуызæн. Стæй йæ цæсттытыл ауади сæ бæх: цыма суджы уæрдоныл иftyгъд нæ уыд, фæлæ къаннæг, рог уæрдоныл æмæ бадынц уыцы къаннæг уæрдоны сæхæдæг - Ким æмæ Гаммырз. Æмæ скъæфы бæх уыцы уæрдон, тыгъд быдыры цы лæгъз фæндаг адаргъ и, ууыл. Скъæфы сæ бæх уыцы рог уæрдоны æмæ сæ дзæнгæрæджы дзинг-дзинг сæ фæстæ зайы.

Стæй иуафон фыд бæхæй куы ærbazdæхт, уæд арты фарсмæ нал æрлæууыд, фæлæ йæ фæрсты æрзылди артæн - Ким æй уынгæ нæ кодта, æнæуи йæ цæсттытыл уад - кæрцы зæронды йæ `рбатыхта, æрбахъæбис æй кодта æмæ йæ, сæ бæх йæ рог уæрдон цы лæгъз фæндагыл фæцæйскъæфта, уыцырдæм фæцæйхаста. Дзæнгæрæджы дзинг-дзинг æм дардæй дардæр кодта. Стæй бынтондæр адарди, батади, нал æм хъуист. Æмæ басабыр и хъæд. Фæлæ цас ахаста уыцы сабыр, уый нæ бахъуыды кодта Ким, афтæмæй йæм кæцæйдæр дардæй хъуисын байдыдта дыууæ лæджы ныхас. Цæуыл дзырдтой, уый

ис 'мбәрста, фәлә йәм әнәуи хъуисти сә ныхас - күы-иу
сә иу загъта исты, күы - се 'ннә.

- Кәд исты ахордта?

- Цы хъуамә ахордтаид, йә дзых зәхмә күы нә фәкодта!

- Уәдәй йәм цы раудаид?

- Ам уәләмә дәр үыцы әңкъардәй цыди. Мә зәрдәй йәм
аңсайдта - цыдәр кәны, фәлә ма фәстәмә күыд раздәхтаин.

- Сырд ыл макуыцәй бамбәләд, дерагъыл дын ай
иныхырхдысты.

- Арт скодтон дысон, стыр арт, әмә уүил мә зәрдәй дарын.

- Уәд ын ницы уыдзән. Арты тәф кәдәм хәппә кәна,
үым сырдәй тас нәу. Стәй әнәуи дәр хорз у арт. Мәнә ма аз
ләр күы баарт кәнын, цәмәй баарт кәнен, уый мәм күы
вәййы, уәд.

- Әмә ды дәр сырдәй тәрсис?

- Цәмән тәрсисын сырдәй, цә! Әнәуи баарт кәнын. Иунәг
ләгән артәй хуыздәр цы и! Хорз әмбаләй уәлдай нәу арт.
Йә цуры сбад - раст цыма ләгән исты хабәртә фәкәны.

Афтә хъуист сә ныхас Киммә. Иу-иу сә загътаид исты,
стәй та-иу иннә дәр загътаид исты. Әмә дисы бацыди Ким -
чи сты, кәцәй фесты үыцы дыууә ләдҗы?

- Гәр әмә йә уырдыгәй ардәм күыд фәхастай - әнәхъән
бонцау?!

- Цы мә бон уыд? Уәдәй йә әппаргә дәр күыд акодтаин,
- баҳудти ләгтәй иу әмә әхсызгон уыди йә баҳудт Кимән.

Фәлә та уәдмә иннә ләг загъта, цыма бустә кодта, афтә:

- Әппарын дын ай ничи кәнын кодта, фәлә йә райхъал
кән әмә уа! Ныр ләг у.

- Мә цәст ай нә бауарзта хъал кәнын. Дзәбәх фынай
кодта кәрцы зәронды 'мә.

Цыдәр зонгә фәкаст үыцы фәстаг ныхас Киммә, ноджы
йын әхсызгон уыди. Базмәлыйди әмә ауыдта: дәлә иу
нымәтхуддҗын ләг, ләууы гыццыл гуыбырәй, гыццыл
хәбәецәй әмә иннә ләгмә йә къухтә дары.

- Әри-ма йә, дә цәнгтә ахаудзысты, цы йыл ныззезеләг
дә!

- Ницы мын уыдзән, - загъта та иннә ләг дәр. Әмә
фестъәлфыди Ким - уый йә фыд күы у, Гаммырз. Әмә уый
хъәбәсәй күы хъавы айсынмә Кимы нымәтхуддҗын ләг. Әмә

базмәлъиди Ким: базона фыд, - фынәй нал у, әмәй йәзәхмә ауадза, мауал әй радта уыцы нымәтхуджынмә. Фәләй йәзәдмәй айста ләт, дзәбәх әй әрбатыхта кәрци зәронды әмәй йәзәрбахъәбис кодта.

- Йә галы чи фәрәзта, уыцы ләджы “мбисонд наэ хъуыды қәнис? - бафарста фыд.

- Куы наэ, - загъя Кимән йәзәттәкә хъусы цур нымәтхуджын. - Куыд әй фәрәзта?

- Куыд, куы, рәүәдәй йәзәхмә ауста. Уәныгәй йәзәхмә ауста, стәй йәзәгәй дәр фәрәзта. Сывәллоны хъуылдаг дәр афтәү. - Уым цәхгәр фәзылдта йәзәхмә ауста: - Гъа, мәе къух мын ацараз әмәй цәүәм. Кәннәүәд мын исчи мәе цәттәе сугтәе фәласдзән.

Гыцыл фәстәдәр иу цъәх бәхыл бадти Гаммырзы фәссарц Ким кәрци зәрондыл. Бәх сәппәй цыди әмәй хуыррыттытә кодта...

Уыцы рәстәдәжы фыды цәститтәй ратылд дыгууә тымбыл цәссыдҗы, цәститтәй артылдысты әмәй ахуыссыдысты артытә. Стәй риумәй йәхі систа къух, уым сахат әрысгәрста әмәй йыл йәзәхмә ауста.

Сахат ын уый әрхаста, Ким. Уәд дыккаг курсмә бахызт. Сәрдү мәйтү улупа райста. Фәндагән әй цы хъуыд, уый дзы рахицән кодта, иннәттәй сахат балхәдта.

Фыд наэ басин кодта сахатыл. Уәдәй йәхәдәг алышыгәй - хъуәгәтә. Исчи ма уый ўеддәмә иунәг уәләдарәсү цәуы уыцы стыр скъоламә! Әмәй, дам, сахат! Цыма йәзәхмә сахат ниши уагъя! Уайдзәфтә дәр ын бакодта:

- Дәхицән исты балхәдтаис әмәй уыдаид. Цәмән мәе бахъуыди сахат!

Ким ын зәрдәтәе әвәрынмә фәци:

- Нә профессоры архивы күсәг хъәуы, әмәй мын наэ ахуыргәндҗыттәй иу ныфс бавәрдта - уырдәм мәе айсын қәндзән.

Гаммырз наэ баууәндыйд уыцы ныхәстүл: чи йәзәхмә кәндзән, куыд әй айсын қәндзән?! Уымә кәссынц Мәскуйы!

- Гъомәе архив дәр цәмәннәе, фәләе дәе хъуыры куы ницы уадзай, уәд ныррынчын уыдзына әмәй мәе фәлтау наэ хъәуы дәе ахуыр. Цәмән мәе хъәуы?!

Тынг аенувыд сси сахатыл уый фәстә Гаммырз. Ёхсәв ай пе базы бын дардта, бон - скъаппы уәллаг цәсты. Бәргә, дә понтыл бакән уый хуызән цонджы сахат! Фәлағ йын тәрсгәе толта. Куы йын фесәфа - йә әргъәвәг фуағыд зоны, уәдәе пе бон у, амәе йә, искуы доныбыл авәра - йә къухтәе ахса ионы мә. Авәра йә амәе йын азайа уым.

Стәй-иу изәры күистәй цингәнгә әрцийцыди - ныртәккә та райсдзән сахат скъаппы уәллаг цәстәй, цафон у, уый базондзән, стәй йын йә уысмымайән фәтыхмә, цас ай фанды, уыйас фәкәсдзән амәе йә ие базы бын бакәндзән, райсом күы райхъал уа, уәдә ам күид әркәса.

Фәләе күид бирә фынәй кәна уәдәар фыд? Ёниу кәд билтон фынәй нау. Кәд анәуи ныххаудтой йә уәнгтә? Уәдәе күид базмәлы, кәд фынәй у, уәд? Сахат күид әрәвәрдта ие риуыл, кәнае йә ие армы күид бакодта фәстәмә?

Ким систади. Фыцаг уынгмә акасти, - уынг уыди лылзырукс. Уартә тигъыл цы цырагъ сыйыд, уый рухс гәзәмәе хәсцәе кодта уыдоны размә. Дыдзы рухс йә зәрдәмә нә фәцыд, азылд амәе, кәртмә цы рудзынг уыд, уый раз әрләууыд.

Кәртү дуары сәрмәе сыйыд рухс, амәе фидыдта кәрт - цыптардигъон афснайд кәрт. Стәй йә цәститыл ауади фынг. Даалә рухсы бын әвәрд уыди. Фынгыл бадтысты сыхәгты ләгтә. Йә дыккаг бон Мәскуымә цыди, амәе фыд бамбырд кодта сыхәгты. Бадтысты, күвтой, хъәлдзәг ныхас кодтой.

Фыд нә бахъәлдзәг - цыдаерхуызон-иу аджих и. Ләгтә-иу ам кәситыл фесты.

Стәй ацыдысты ләгтә. Уыдон дыууәйәе бazzадысты. Фыд уыци архуымәрфыгәй захмәе бирағ фәкаст, уый фәстәе загыт:

- Мәнән зын у, кәй цәуыс, уый. Цәмәе цәуыс, уый хорз у, фәләе кәй цәуыс, уый хорз нау. Фонд азы бирағ у. Ёгәр бирағ у фонд азы... - Стәй азылд амәе араст мидәмә. Йә фәдил араст мидәмә Ким дәр. Кәдәм цыдысты, уый нә зыдта, цәмәе цыдысты, уый дәр нә зыдта, фәләе фыд цыди амәе цыди уый дәр.

Гаммырзән йә фәтәен уәхсчытә дзәбәх фәхәцыдысты дәләмә, афтәмәй цыдаер хъуыдаджы ләгәрст кодта. Ким тагъд-тагъд уад йә фәдил, бәрзонд амәе къәсхуыр, йә цыбырдыс хәдоны хъуырәй йә къубал сдаргъ и. Уәдмә

әрбахаеццә сты ардәм, ацы рәбинаг уатма. Фыд сәвнәлдта скъаппы уәллаг цәстмә әмә дзы сәрдасән райста. Ким зыдта - ам әвәрд вәййы йә сәрдасән фыдан, фәлә йә ныр цәмән райста, уымән ницы 'мбәрста. Уәдмә Гаммырз рахәцыд сәрдасәны 'взагыл, йә коммә йын әркаст.

- Ацы сәрдасән кәцәй әрхастон, уый зоныс, фәлә мәм күндәрбахауд, уый нае зоныс. Никуы йә никәмән радзырдтон. Әмә йә күң зонай, уәд хуыздәр у, уымән әмә ды демә ахәсдзынә сәрдасән.

Ким фестъәлфыд - цәмән әй ахәсдзән, күндәрбахауд әй ахәсдзән?! Әмә йын йе 'фснайын дәр күң никәуыл ахәсдзынә, йәхәдәг әй күң сәвәры уым, скъаппы уәллаг цәстү, йәхи дзы күң ныддасы, уәд!

- Цәмән әй ахәсдзынән, Ба?

- Цәмән, цә, дәхи дзы рәсугъд кәнай әмә йә цы хәдзарәй хәссис, уый дае зәрдыл дарай. Ма йә рох кәнай.

- Әмә әнәуи нае дардзынән нае хәдзар мәз зәрдыл?

- Дардзынә әй, фәлә йә цәмәй ноджы хуыздәр дарай. Райсом-иу әй күң райсай, уәд-иу дае зәрдыл күндәрбахауд әмә-иу стәй дае бон нае хәдзарәй аргынгәнгәйә күндәрбахауд арвитай, сыгыдағ үд әмә сыгыдағ күхәй.

Ким ницыуал сферәэста дзурын.

Әмә йын Гаммырз ракодта уыцы рагон хабар.

Махуәттә иу къаннәг немыцаг горәт систой. Әфсәддонтә зылдысты хәдзәрттыл - кәм цәфтә уыд, кәм - мәрдтә әмә сә иу рәттәм әмбырдтә кодтой. Гаммырз иу нараәт асиныл суади, асины сәр цы дуар уыд, ууыл баҳәцыд. Дуар әхгәд разынд. Уәд әй йә сынәгәй бариуыгъта әмә фетом и дуар. Күндәрбахауд иу къах байста мидәмә, афтә чидәр йе 'ккой агадт әмә йын йә хурхыл сәрдасән авәрдта. Гаммырз фәңудынта, йә фондәхстоны дзых зәхмә фәңарәэта, афтәмәй ләджы цонджыхъул ацахста әмә йыл йә тых-йә бонәй ахәцыд әддәмә. Цонджыхъул сындағ-сындағ адарддаәр и хурхәй, әмә уыдта Гаммырз, сәрдасәны тәнәг ком күндәрбахауд дыз-диз кәнү йәхимидағ, уый, әмә афтә зынд Гаммырзмә: хурхмә күң нае баирвәза, уый адәргәй дыз-диз кәнү. Уәдмә цонджыхъул тынг әрбанцади Гаммырзы къухыл әмә уәртә дыздызгәнгә әрбацәуы сәрдасәны цъаҳ-цъаҳид ком. Гаммырзы фәсонтыл сурхид агадт - ныртәккә йын йә хурхы уадындзтәм

аербахәцца уыдзән сәрдасәны цъәх-цъәхид ком. Ємә та шындағыди цонджыхулыл къух, аәмә та йыл анциди фәстәмә. Імә ныллаууди цонджыхуул - нал әввахсдаәр цыди, нал лардәр кодта. Ләууыдысты афтә - къух хәцыди цонджыхулыл аәмә рыйтысты къухәй дәр, цонджыхулаәй ләр, сәрдасәнәй дәр. Сә цәстытә кәрәдзимә ныццарантой лыууә ләдженә сә мәстәг-мәстыгәр цәсгәмттәй. Суләфыны бон дәр сә никәй уыди. Стәй әрләмәгъ и цонджыхуул, әрләмәгъ и къух дәр аәмә суагъта цонджыхуул. Ләдженә къух әрхауди, сәрдасән ферртывта - күнд ферртывта, цәмәй ферртывта, уымән ницы базылта Гаммырз.

Ләг цыдәр зәгъынмә хъавыд - йә цәстытә сә тыбар-тыбурәй күнд нал әңцадысты, уымәй бәрәг уыд - фәлә йә улаәфт улаәфты сырдта аәмә дзурын йә бон наә уыд. Ёмә уәд, хионы күнд бацәвай, афтә бацавта Гаммырзы риу йә уәлармәй.

Гаммырзмә цыдәр хорз фәкаст, кәй йә әрбацавта, уый. Бахудти. Уәдмә ләг сәрдасәныл уәләмә схәцыд аәмә та ферртывта сәрдасән.

- Ёмә, дам, зәххыл цы наә 'рцид, ахәмәй ницы и. Күнд ницы и! Уәдә мәнә мах цы хәстәй хәцыдыстәм, уый цы уыди ныртәккә! Искүи ма зәххыл ахәм хәст уыдаид - наә мә уырны. Мә фәнд конд уыди - фыщаг мын чи әрбахиза мә къәсәрәй, уый хурх ахауын кәндзынән. Ёмә мә маст райсдзынән, не стыр Герман мын йә къәхты бын чи ныссәста, уыдонәй. Мә цонг мын искази цонг бауromдзән, уый мә фәсонәрхәдженә дәр наә уыди. Никуы никәй цонг әрләууыди мә цонджы ныхмә. Фәлә, әвәццәгән, зәххыл ахәм тых наәй, йә ныхмә тых кәмән наәй.

Гаммырз аәм хъуиста, йә ныхастә йын әмбаргә кодта - уырыссагау дзырдта ләг - фәлә цәмән хъуыдысты уыцы ныхастә, уымән ницы зыдта.

- Ёмә, зәххыл цы наәма 'рциди, уый бакәнәм: айс ацы сәрдасән. Мә ләвар дын фәуәд. Даә цонг афтә фидар кәй разынди, уый тыххәй.

Гаммырз аәм йә цәстытә базылтта. Уәдә цы хуызән ләвар у уый?! Ныртәккә дәр ма йын дзы йә хурхмә күн хъавыди. Даә цонг, дам, фидар кәй разынди. Уый раст у растәй. Мәнә фәтасыд йә цонг - даә фыдгул афтә. Афонмә йә туг леуахитә

кәнид дәлә уыцы фәйнәджытыл. Фәлә нә фәтасыд йә цонг, не 'рбауагъта сәрдасән йә хурхма. Цас фәрызти цонджыхъул уыцы иу ран! Цонджыхъул рызти әмә рызти, къух дәр. Стәй сәрдасән дәр рызти.

- Дәхи-иу дзы күы дасай, уәд-иу дә зәрдыл әрләудзысты ацы түгкалән бонтә. Әмә-иу цин кән, ахәм фидар цонг дын кәй ис, ууыл.

Афтәй йын ракодта, сәрдасән әм күйд бафтыд, уыцы хабар Гаммырз.

Ныр нал и сәрдасән. Әмә уый йә чырыны къуымы күйд ләууыди әффсайдәй, афтәй ныр та йә зәрдәйи рабын ләууы, күйд фесәфти сәрдасән, уыцы хабар. Цыма таурәгъ у,рагон таурәгъ, әмә йын әй чидәр ракодта, раджы кәддәр.

Цал хатты сәфәнд кодта, цал хатты сбадти фыссыныл фыдмә - нәй, йә бон-иу нә баци. Нә-иу әй счаста йә зәрдә: зын күы уа фыдаң! Әмә та-иу аргъәвта хъуылдаг: мәнаә күы ссәяу, уәд ын ракәндән хабар йәхәдәг. Уәд ын афтәй зын кәд нә уайд, йәхәдәг йә цуры күы уа, уәд. Әмә та-иу әй райдылта дзурын, фыдаң әй күйд дзурдзәни, афтә:

«Ме 'мбалмә тел ныццавтой сәхицәй - фыд ницыуал аккаг у - хәцца кән! Кәмә нә цы муртә уыд, уыдон бамбырд кодтам, фәлә ницы фаг уыдысты әмә мәм уәд әрциди уыцы хъуыды - сәрдасән цыынды радтәм. Кәннәуәд әнә цыдәй зади ләппу. Ахастам әй хилласәнмә. Хилласәг әм бирә фәракәс-бакәс кодта, йә къухы ныхәй-иу әй бакъуырц кодта әмә-иу ын цыындзастәй йә зылангмә хъусыныл фәци. Әхца нын радта, уый фәстәй йын сә күйд бафыстаиккам әмә сәрдасән фәстәмә күйд райстаиккам, афтә. Фәлә нын әй нал радта, аассти, дам, мын.

- Күйд дын аассти?!

- Бамбәхстай йә!

- Йә сәстытә ма йын равдис! - атымбыл ыл сты ләппутә. Нәй, нә басаст. Аппәрстон, дам, ын йә сәстытә. Нә йә ныууагътаиккам, тәрхондонмә аләвәрдтаиккам хъуылдаг, фәлә не 'мбаләй аргъуц кодтам - уымән йә фыд амард, мах та йәм тәрхондәттәм расид-басид кәнын кодтаиккам.

Афтәй радзырдта Ким, скъоладзау йә урок күйд радзуры, афтә әмә-иу гыццыл фәләууыд, стәй ма-иу нылләгдәр хъәләсәй бафтыдта йә ныхасыл:

- Ныххатыр мын кән, Ба!

Иухатт ма ахаста йә цәститә кәртыл әмә фыды размә баздахти Ким. Уәеддәр хорз уыд, әмә әрдәбоны әртитә нал сыйғысты цәститы бынты. Цәститәй сыл уыцы тымбыл цәссигтә күс ратылд, уйй фәстә нал схәцысты. Фәлә уәлдәр әнкъард уыди фыды цәсгом, тынг әнкъард. Иуафон әнәнхъәләджы базмәлүди цәсгом, йә билтә фәхицән сты қәрәдзийә әмә әнахуыр әнәзонгә хъәләсәй сыхъуисти Киммә:

- Әрхәццә дә, ләппу?

Ким фестъәлфыд, җәмәйдәр фәтарст уыцы әнәзонгә хъәләсәй. Стәй дзуццәджы әрбадти сынтәджы раз.

- Әрхәццә дән, Ба.

- Уәдә хорз, - загъта та уыцы әнәзонгә хъәләсәй фыд әмә йә цәститәй ракаст.

- Цы дә риссы, Ба?

Гаммырз йә уәнгтыл ахәцынмә хъавыд, фәлә йә бон на баци әмә та уәд загъта:

- Цы дын зәгъон. Әмә дзәбәх әрциздә?

- Гъю. Дзәбәх.

- Уәдә хорз, - загъта та Гаммырз әмә йә цәститы үәлтьифәлттә уәззаяугай әрбрырысты цәститыл.

Ким дзуццәджы бадгәйә бazzад. Йә фәнд афтә уыд: күйдәр райхъал уа фыд әмә иу гыццыл аныхәстә кәной, афтә йын ракәндән сәрдасән хабар. Ракәндән ын әй әмә йын фенциондәр уыдзән. Кәннәуәд уартә кәд фесәфт әмә йә нырмә на зоны фыд. Әвәццағән, афтә 'нхъәл у: райсом систы әмә йәхі дзәбәх ныддасы уыцы комджен сәрдасәнәй, стәй ацауы ахуырмә. Уйй цәмәй зоны әмә дзы иунәг хатт дәр никүс ныддаста йәхі. Йә цәст дзы на уарзта йәхі дасын. Тәрсгә йын кодта - уәд та йын асости, кәнәе йын фесәфти уәд та! Исчи йә дзы фендузән йәхі дасгә әмә йә акурдән, стәй йә уымәй та әндәр исчи акурдән, әмдзәрәнен цус ләппу күс на и, мыйяг. Әмә фесәфдән. әмә йә на иста чырынәй. Ахуыр күс фәуа, уәд ын әй дзәбәхәй күид схәсса. Ныр ын хъуамә радзырдтаид, күид ын фесәфт, уйй. Фәлә йын әй күид радзура, йә цәстәй күс на кәссы, уәд! Күид әм багуыбыр уа әмә йын күид схәца сәрдасән хабәрттә кәнныны! Стәй рынчын күс на уайд,

уәлдәр күң нә бадгә ақодтой иұмә нырма, күң нә - ныхас, уәд үанцион сәрдасәні кой нау афтәмәй!

Сынтағды раз дзуцқәдже бадти әмә касти, фыды риу уәззау гүпгәнгә уәләмә күнд ссәуы әмә фәстәмә фәхәцфәхәцгәнгә күнд әрцәуы, уымә. Райсом кәд фәдзәбәхдәр уайд. Дохтыртә йәм скәндзән әмә йә фендулы. Хостә йын рафысдұсты. Стәй аңаудзән далә афтиагмә әмә йын, цыдәрилдәр хостә рафыссой, уыдан схәсдзән. Бадардзән ын хостә әмә фәдзәбәхдәр уыдзән. Стәй изәры аңаудзән Ким әмә далә әфсәйнаг пецы арт скәндзән. Йәхәдәг, стыр арт. Әмә уым күң әрбадой пецы фарсмә дыууайә, иннах хәттыты-иу күнд әрбадтысты, афтә, әмә та йә дардыл фәрсын күң райдайа Гаммырз, уәд ын иннах хабәрттимә ракәндзән сәрдасәні хабар дәр.

Күнд уыди, афтә йын әй ракәндзән, йәхицән әй күнд ракәні, афтә.

Пецы арт судздзәни, әмә-иу сә ныхас кәм фескүуя, уым-иу сәм арты гүп-гүп райхүүисдзән, пецы хүлфәй цыма уый дәр се 'мбал у, се 'мныхасгәнәг, арт дәр, афтә.

Әмә сын әнциондәр уыдзән, фыдаң дәр әмә ләппуйән йәхицән дәр.

ДЗОДЗАТИ Вано

ТАУÆРÆХЪТÆ

НÆУÆГ ПАДДЗАХ

Кавкази адтæй хъæбæр хъаурæгин паддзах. Базæронд æй, æ мæлæти бæннтæ имæ æрхæстæг æнцæ. Хъæбæр зиндзийнадæ ин е адтæй, æма ин сувæллæннтæ ке нæ адтæй. Æ рамæлуни размæ æрæмбурд кодта æ адæм æма син загьта:

- Эз рагæй цæрун, берæ фæууидтон, берæ базудтон. Байзадæй ма мин æрмæстдæр рамæлун. Фал паддзахадæ кæмæн ниууадзон, уæхæн ба мин неке ес - сувæллæннтæ мин нæ адтæй, мæ фæстаг фæндон - исæвзаретæ уæхæцæн зундгин, раст ка æй, уæхæн паддзах.

- Адæм ниссагъæси æнцæ æма загьтонцæ:
- Ду дæ тæккæ зæронддæр æма зундгиндæр адæймаг, æма нин дæхуæдаæг исæвзарæ паддзах.
- Ес мæмæ уæхæн фæндон, æма æз ку рамæлон, уæд паддзахи бунат нийяхæссæд æригон фиййау.

Адæм исæнхæст кодтонцæ паддзахи уойсиат æма паддзах иссæй æригон фиййау. Æ æнзтæ ку исхъæрттæнцæ, уæдта имæ бацудæнцæ гъæуи зæрæндтæ æма ин загьтонцæ:

- Нæ уарzon хæцау, гъæуама уосæ ракорай æма дæ фæсте ниууадзæ, ка дæ райєва, уæхæн, кенæба ду дæр, дæ разæй ка адтæй, еци паддзахи хузæн ку базæронд уай, уæд агордзæнæ, ка дæ райєва, уæхæн адæймаг.

Паддзах бардзурд равардта, цæмæй лæгмæ цуд ка нæма æй, еци гъæздугути кизгутги æрæмбурд кæнонцæ. Равардта син æртæ фарстай: «Ци æй сæйун? Ци æй мæтъæл? Ци æй æгадæ?»

Гъэздуг рэсүгъд кизгуттæн сæ бон нæ иссæй дзуапп радтун фарстатæбæл. Фæзи лæудтæй мæгур кизгæ. Уой хæстæг нæ уагътонцæ æригон паддзахмæ, дзурдтонцæ: «Æгæр мæгур æй?! Исхудтонцæ æй гъэлагомау æма, дан, дзуапп нецæбæл ратдзæнæй. Фал уæддæр мæгур кизгæ хъæбæр ракурдта, цæмæй æй паддзахмæ баудзонцæ. Бацудæй паддзахи размæ æма загъта:

- Мæ паддзах, æз дин дæ фарстатæбæл дзуапп ратдзæнæн. Сæйун - нез, мæтъæл -гъæуагæ, æгадæ - давун.

Паддзах исарази æй мæгур кизги дзуæппитæбæл æма æй ракурдта. Гъе, уотемæй мæгур кизгæ иссæй паддзахи уосæ. Лæвардта æ лæгæн зундгин фаститæ æма сæбæл е ба арази кодта, æнхæст сæ кодта. Паддзах æ уосæн загъта, цæмæй уомæй æндæр макæмæн дæдта зундгин фаст. Уосæ æ хæццæ исарази æй. Фал паддзахи уосæ хуэрззæрдæ адтæй æма баанхос кодта еу лæхъуæнæн, цæмæй æй ма бафхуардтайонцæ, уой туххæй. Паддзах базудта еци гъуддаг æма æ уосæн хъæбæр мæстгунæй загъта:

- Дзурд мин равардтай, фаст некæмæн дæтдзæнæн, зæгъгæ, фал дæ дзурд ба не `сæнхæст кодтай, баанхос кодтай фудгин адæймагæн. Дæ бон нæй хуарз уосæ ун, рандæ уо. Барæ дин дæдтун, райсæ дæ хæццæ, фулдæр ци уарзис, уони.

Уосæ исарази æй æ лæг паддзахи хæццæ, фал ма æй ракурдта, цæмæй ин æ курдиадæ фæстаг хatt исæнхæст кæна: фæстаг хatt æ хæццæ куд исæхсæвæр кæна. Паддзах исарази æй. Уосæ исцæттæ кодта адгин æхсæвæр, æрбахаста берæ сæнæ. Паддзах берæ ниуазта æма хуардта, цалдæнги исрасуг æй, уæдмæ, æма ниффунæй æй.

Æ уосæ бардзурд равардта, цæмæй хуæздæр бæхбæл саргъ ниввæронцæ. Рабадтæй бæхбæл, æ разæй ба рабадун кодта æ фунæй, расуг лæги æма рандæ æй хæдзарæй. Сæумæ бахъæрттæй æндæр сахармæ. Паддзах ку æригъал æй, уæд фæууидта æндæр рауæн ке æй, фæттарстæй æма уоси рафарста:

- Ци мин бакодтай?

- Мæ лæг, ду мæ рандæкодтай, фал мин барæ равардтай, цæмæй мæ хæццæ райсон, фулдæр ци уарзун, уой. Æма æз уотæ бакодтон. Ниууахтон дин дæ хæдзарæ, мæ хæццæ ба райстон дæу, уомæн æма дæу еугурэмæй фулдæр уарзун!

Паддзахæн хъæбæр æхцæуæн адтæй уæхæн уарзт æма æ уоси зундгиндзийнадæ. Еу хatt ма балæдæртæй уой, æма æ уосæй

чунлгингдэр адæймаг дуйнебæл нæййес. Уæлæй фæстæмæ æ уоси берæ фулдæр уарзун байдæдта, нецибал кодта æнæ уой аразиæй.

ФОНДЗ АЕНСУВÆРИ

Лескени гъæуи рамардæй курдон Шехо. Шехо адтæй раст æма æнæхæлхьюй адæймаг. Фал дессаг: еци хуарз адæймагæн алтæй фондз фурти. Уонæй цуппар хестæри адтæнцæ хъæбæр лæгъуз, косун нæ уарзтонцæ, адæми хæццæ хилæ кодтонцæ. Кæстæр æнсувæр ба адтæй æ фиди хузæн. Æ хестæр æнсувæртæ æй надтæнцæ, гириз ибæл кодтонцæ æма син бухстæй. Æнзтæ ибæл берæ нæма цудæй æма уомæ гæстæ æ цуппар хестæр æнсувæремæн алцидæр бухстæй. Айдагь кæстæр æнсувæр зулта æ фиди куст - курдони куст. Хестæр цуппар æнсувæри ба неци кустонцæ.

Сæ мадæ рамардæйраги æма æй кæстæр æнсувæр нæ гъуди кодта. Æнсувæртæ байзадæнцæ зæнхæбæл æнæ неке. Шехо æ фурттæн ниууагъта гъосин, сугъзæрийнæй идзагæй - е адтæй æ берæ æнзти уæззау кусти аргъ. Шехо æ рамæлæти размæ ниуойсиат кодта æ хестæр фурттæн, кæстæр фурти зæрдиҳудт куд нæ хæссонцæ, сугъзæрийнæй дæр ин хай куд бакæнонцæ. Фал етæ сæ фиди уойсиат нецæмæ æрдардтонцæ æма сугъзæрийнæ сæхецæн райstonцæ, кæстæрæн ба къапек дæр нæ равардтонцæ. Уой хæццæ ба ма кæстæри сæ фиди хæдзарæй ратардтонцæ.

Берæ рæстæги рапхæт-бахæт фæккодта сурд лæхъуæн. Бахаудтæй еу, Лескенæй изол, гъæумæ, раздæр си некæд адтæй. Кустæй нæ тарстæй æма æ нивæ - амонд агурудта гъæуи базари - кæд еци бон куст иссеридæ, уæд балхæнидæ дзол æма сæнæ, цæмæй судæй ма рамæла, уой туххæй.

Берæ рæстæг фæззилдæй базари рæнгъити æхсæн, фал куст нæ иссырдта, косæг неке гъудæй. Хъæбæр ниммæтъæл æй курдони фурт. Уæд æ гъостæбæл рауадæй адæймаги гъæр дзубанди:

- Уæй, курдон, æз ба дæ зонун, фал хуарз ба нæ, дæ фиди дин куд зудтон, уотæ. Зæгъай мин, цæмæ гæстæ аци гъæуи фæззиндтæ, ци дæ æрхаста ардæмæ, аци гъæу дæу гъæуæй хъæбæр изол ку æй?

Кæстær лæхъуæн хъæбæр ниддес æй, уарзони салам равардта æнæзонгæ лæгæн æма ин радзурдта: æ фидæ ке рамардæй, æ гириззаг цуппар æнсувæрей туххæй, берæ ке фæххаттæй уой туххæй дæр.

Байгъуста имæ æнæзонгæ лæг æма загъта:

- Ей, сувæллон, ци берæ бæлæхтæ дæбæл æрцудæй! Хъæбæр тæрегъæд кæнун дæ фидæн - Хуцау æй æгæрраги райста æхемæ. Ма хъурмæ кæнæ, цæуæн мæ хæдзарæмæ æма уоми цæрдзæнæ. Курдбадзæ нæмæ нæйийес, фал мин хæдзари кустити ба агъаз кæндзæнæ. Дæ фидæ уин ци ниуахта, уобæл мæ тухсæ, еу рæстæги фæстæ дæмæ баҳаудзæнцæ, курдони куст ке зонис, æз уобæл дæр дузæрдуг næ дæн.

Лæппо хуæрзæрдæ лæги дзуандитæмæ байгъуста æма имæ цæргæ байзадæй. Æ цард раст кодта: уосæн ракурдта еу рæсугъд кизги. Искодта æхеçæн хæдзарæ. Фал имæ курдбадзæ ба næ адтæй æма хъæбæр хъурмæ кодта. Неци зудта æ хестæр æнсувæртæн дæр берæ рæстæг. Еу хатт æ дуармæ фæззиндтæй æ гъæукаಗ, æ хузæ карайвта, ка фæззæронд æй, уæхæн.

Сæ гъæуæй æрхаста уæхæн хабар: е `нсуваerтæ æй сæхеçæй ку ратардтонцæ, уæд сæ бон næ баçæй, сæ фидæ син ци мулк ниуахта, уой байуарун æма кæрæдзей рамардтонцæ. Сугъæрийни хæцæ гъосин цидæр фæцæй, курдбадзæ ба базæронд æй, нийхæлунмæ æй берæ рæстæг нæбал гъæуй.

Еци хабæртæ ракодта зæронд лæг кæстær фуртæн, æма æй ракурдта, цæмæй фæстæмæ æ гъæумæ æрбаздæха, уой.

- Де `мгъæукаಗтæ хъæбæр цийнæ кæндзæнæнцæ, уой ку базононцæ, æма курдони иссирдтан: æрбаздæхæ дæ бийнонти хæцæ. Хъæбæр æхцæуæн нин уодзæнæй, næ гъæуи бабæй курдон ку фæззина, уæд!

Æригон курдон еци гъуддагбæл басагъæс кодта æма еци бон дзаумæуттæ цурхун байдæдта уæрдуни. Хъæбæр зæрдиуагæй раарфæ кодта зæрдæхæлар лæгæн, къуар анзæй разæй æй æхемæ ка ракодта, æма ранæхстæр æй æхе гъæумæ - Лескенмæ.

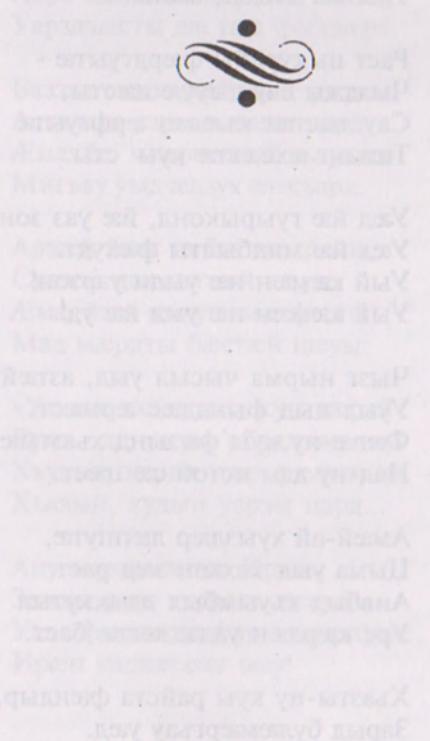
Е `мгъæукаಗтæ æй хъæбæр игъæлдзæгæй хизтонцæ, æ хуарз фиди ин æримистонцæ. Æ райгурæн хæдзарæ хъæбæр ниллæгъуз æй, адтæй алкæми дæр уæгъдæ. Фал курдон еци хæдзари бацардæй. Хъæбæр берæ косун æй гъудæй хæдзарæ исрæвдзæ кæнуунбæл.

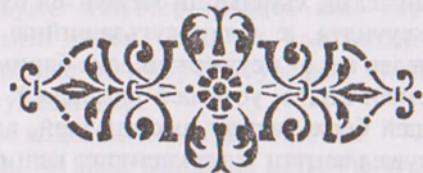
Берæ, æви минкъий рæстæг рацудæй, кæдæй курдон æ фиди хæдзарæмæ æрбаздахтæй, уой неке зонуй. Еу бон курдон

күлдзоскәнун райдәтта, хъуәцә ци хәтәлбәл цудәй, уой әма бүхти әхсән фәууидта, ә фиди сугъзәрийнә кәми адтәй, әни гъосин. Әвәдзи әй е `нсуваәртәй еске баримахста әма әй көтгәе ба некәмән кодта, уотемәй рамардәй.

Курдон цардәй берә әрастәг амондгунәй, адтәй ин берә сувәлләенттә, сувәлләентти сувәлләенттә, кәцитә сә әрастәг әрвистонцә сә фиди әма фиди рази. Сугъзәрийни еу хай исхарз кодта ә фиди хәдзарә исцалцәг кәнунбәл, ә курдонә фәуурухдәр кәнунбәл. Ци сугъзәрийнә ма имә байзадәй, уой ба байурста мәгур адәмән.

Е дин ахургәнән истори. Әңгәф фәэззәгъунцә, дә хестәртә дин ци ниуудзонцә, е хәлар әма әхцәуән фәуүй, куд әнгъезүй, уотә әй ку байуаруницә, уәд...

ТҮҮХТЫ Валентин

ЗӘЛИНӘ
(Нырыккон таурегъ)

Ацы хабар уыд Борзомы -
Уым әвдисәнән фәдән.
Хъуыддәгтә бәстонәй зонын
Уды сагъәсән, мәтән.

Раст цыкурайы фәрдгүйтә -
Чызджы сай дыууә цәсты,
Сай лыстәг къәләт аәрфгүйтә
Талынг аәхсәвтә куы сты.

Уәед йә гуырыконд, йә уаз зонд,
Уәед йә мидбылты фәхудт.
Уый кәмән нә уыди уарzon!
Уый кәмән нә уыд йә уд!

Чызг нырма чысыл уыд, азтәй
Ууыл цыд фындаес аәрмәст.
Фәлә-иу куы фәзынд хъазтмәе, -
Нал-иу дзы истой сә цәст.

Амәй-ай хуыздәр ләппутә,
Цыма уыд зәххон зәд раст.
Аивбыд хъуымбыл дзыккутыл
Урс кәрдән уадздзәгтә баст.

Хъазты-иу куы райста фәэндыр,
Зарыд буләмәргъяу уәд.

Алкәй-иу цәрын әрфәндыйд,
Усгуртән та уыд сә мәт.

Урс ыстъалыджын әхсәвты
Чи ма сә кодта фынәй:
'Нә уый хи нымадтой сәфтыл,
Се 'рхәндәгмә касти мәй.

Усгур усгурән йә фәстә
Йе 'схәссәг фыдмә цыди.
Фәлә чызг зыдта йә хәстә.
Мадәй йын фәдзәхст уыди:

«Рухс у адәмән сә амонд,
Рухсмае тындз, мә хур, ды дәр.
Хорз цы базонай, уый амон,
Уарздзысты дә уәд фылдәр».

Баззад сидзәрәй чызг раджы:
Аскъуыд уарзон мады цард.
Әмәй ие 'мкарантәй хъауджы
Мигъяу уыд әдзүх әнкъард.

Арвәй йәм гәбаз нә зыны,
Судзгә цассыгтәй кәуы.
Әмәй йәм әххуысмә фыны
Мад мәрдты бәстәй цәуы:

«Уә мә ахсджиаг, куы тәрай
Рухс - дә риуы 'рбаддзән тар.
Хъуамә зәрдә дәр фәлтәрай, -
Хъазын, худын уарзы цард...

Ацу ахуырмә нә Ирмә,
Зонды рухс цырагъ ыссудз,
Уадз фыдаелты фарн дә риумә,
Ирән кадхәссәг ысу!

Гъе, æцæг дæ кæнгæ фыдæй
Ды дæхи, мæ хъæбул, хиз.
Басуддзæни дæ йæ фыдæй,
Уый - мæ сагъæс, уый мæ низ...»

Тары мад лæууы йæ разы,
Чызг æм ивазы йæхи.
Мад та йæ хæстæг нæ уадзы, -
Се 'хæн ис æрдуы хид.

Мадмæ чызг йæхи æппары,
Фæлæ мæнæ скости хур,
Æмæ мад æваст фæтары,
Фестад уæлмæрдты цырт-дур.

Гъе æрмæст ма мады фæдзæхст
Ахсы адджын зæлтау хъус.
Къæмисæнты туджы дзæхст-дзæхст
Дзуры: «У дæ амонд рухс!»

Чызг ысфæнд кодта йæхицæн:
«Ахуыр рухсæн у йæ зынг».
Уарзон бинонтæй фæхицæн
Халонæн дæр ма у зын.

Удмæ мады фæдзæхст айста, -
Уый йæ царды нысан уыд.
Иу райсом йæ хызын райста,
Ирмæ ахуырмæ фæцыд.

Хуссайраг Ирæн йæ зæрдæ
Хаста кадджын лæджы ном.
Мæргъты минхъæлæсон зæлтæй
Дзаг уыд горæт æмæ ком.

Лæг нæма федта изæртæ
Уымæй райдзастдæр, хуыздæр.
Сонтæй бazzад уым мæ зæрдæ,
У мæ уд-мæ дзæцц ныр дæр.

Уым кæддæр æвзонджы сæнты
Кодтон стъалытæй æз хал.
Зæдты зæд Амуры сæнтæй
Уæд куыннаæ уыдтаñ æз хъал!

Ам Зæлинаæ дæр фæхъæстæ:
Зæд ын бадарта сырх сæн,
Зæды буц рæвдыд ныхæстæй
Нал ысхъарм кодта хуыссæн.

Зæрдаæ уарзынмæ фækъæртт и, -
Уый йæ нал уагъта фынæй,
Æмаæ æмдзæрæны кæрты
Уыд йæ ныхасæмбал мæй!

Саджы фисынтыл уыд амад
Чызджы равзаргæ лæппу.
Иу уыд дыууæйæн сæ амонд,
Фæлæ сонт вæййы тæппуд.

Æмаæ сусæг арты зынджы
Лæппуйы зæрдаæ дæр сыгъд.
Чызджы-иу куы федта уынджы, -
Раст дзы аргæрæтты лыгъд.

...Уалдзæг - царды мад, ныййарæг
Æрдзы бауадзы йæ уд,
Мæргytæн сисын кæны зарæг,
Скæны дун-дуне рæсугъд.

Æмаæ стъалыджын изæры
Сусæг сыгъд кæны зæрдаæ:
Уарzon уарzonæн фæзары:
«Ды мæ амонды сæр дæ!»

Уыцы зарæгæн йæ мыдæй
Сты мæ геройтæ хъæстæ:
- Хатыр ракурон дæ фыдæй,
У чындзæхсæвы рæстæг! -

Загъта лæппу, - ахуыр фестæм,
Каст ма у æндæр цæмæ?
- Фыд... мæ фыд цъæх бирæгь фестдзæн,
Зон, лæбурдзæни дæумæ...

- Минаæвæрттæм кæс æнхъæлмæ,
Фыдæн дæр кæндзыстæм хос.
Уый нæй, уæд цæуын уæ хъæумæ
Æмæ мæ фækæнæд фос...

- Ды ысфæнд кодтай ыскъæфын?..
Уый мæнæн нæ уыдзæн кад...
- Нæ, нæ чындзæхсæвы скафын
Демæ сарæхсдзæн мæ мад!

Хъазæн ныхæстæ йæ удæн
Чызгæн царды хос ысты.
Чифæнды куылфæнды худæд, -
Абон у йæ цин ыстыр.

Уыцы рухс уалдзæг фæуддзыид, -
Зæрдæйы бын уд тæлфыид.
Уынгмæ байтыгъта йæ рудзынг
Æмæ циндзæссыг сærфы...

...Минаæвæрттæн фыд цы загъта! -
Нæй чындзы цæуæг чызг ам!
Чызджы дзыккутыл æруагъта
Уый зырыргæнгæ йæ арм.

- Нæй лæппу зæххыл дæ аккаг,
Стæй нæй хæдзары æфсин...
Чызг æй бамбæрста - æнаккаг!
Æмæ бафснайдта йæхи.

Рæстæг уад æмæ йæ уарzon
Иу æмбисæхсæв æрцид.
- Ам зындоны дæу куыд уадzon? -
Загъта, - фезмæл, Зæли, цырд!

.Рæстæг уайы, ивы тагъд-тагъд.
Зоны «фыд», Зæли кæм ис,
Æмæйæм мæнг тел ныццавта:
«Ингæнмæтæры мæн низ!?

Чызг йæхæсgæ фыдмæ уади,
Уымæ фæкæсын - йæхæс.
Чызг ныр дидинæг уыд - уарди, -
Уый цур бад æмæйæм кæс!

Æхсæв сызнатис йæмондаг -
Уым Зæлинæйы сынтаег...
Æмæйæм сындæг-сындæг
Лæг хъуызы... фæхицæн зондæй...

Чызг лыгъди, кæдæм? Нæ зылда.
Мæнæ хид. Йæбыны дон.
Уым дыууæ уды нывзылдта,
Фесты уылæнты дæлдон:

«Фыды» худинаг нымбæхста,
«Фыды» хъамайæ ныргæвста,
Хæдзар бабын ис бынтон...
Хъазыд сай дзыккутæй дон!

Лæг йæудæгтæй фæхаудта,
Нæу фыдæлты фарн йæуарт,
Йе 'гæдæуттыл æвæры фаутæ, -
Уæд дзæгъæл зайды йæмард.

ТЪУРИТИ Константин

ÆМБАЛИ СОРÆТ

Этюд

Хор æ рохс æма æ гъарæй батавта æрдзæ. Мæнæуи æфсертæ уæрæх будури думгæмæ фелаудтонцæ денгизи уолæнтуа. Нæуæг карст кæрдæгбæл дони æртæхтæ æрттивтонцæ арви стъалутау. Сæумон рæуæг думгæ зур-зургæнгæй гъазта бæлæсти къалеути хæццæ. Игъустæй алирдигæй цьеути зæлланг зар.

Мæнаæ гъæдæмæ ци къæдзтæ-мæдзтæ над адтæй, уобæл фæццæйцудæй еу æригон лæбпо. Æ къохи хаста минкъий салин хурдзин. Æ цуди гъæр адтæй цидæр ездон. Гъæди хурфæй райгъустæй гæркъæрагæ цьеуи уаст. Фæндаггон фиццаг бæлæсти æхсæн ку фæцæй, уæд æ цудæй басабур æй, æма еу сатæг сауæдони рази æрлæудтæй. Зæнхи бунæй хæбал-хубул кæнгæй, калдæй дессаги рæсог дон, æма, æхеçæн фæд аразгæй, уадæй идардмæ. Кæдзос дони дууердæмæ накæ кодтонцæ сурх æстъæлфæ кæсæлгитæ, æма хори тунтæмæ сæ рæгътæ æрттивтонцæ æвзестау.

Сауæдони сæрти бахезгæй, лæбпо æ над идардлæр исходта гъæди æрдозæмæ. Кæддæр гъæдгæси минкъий гъæдæй конд хæдзарæ кæми адтæй, уоми нур исирæзтæй арф кæрдæг. Æрмæст ма æ бунати цавдæй лæудтæй еци устур дор. Уобæл гъæдгæс Инал арах саста æхсæртæ æ дууæ седзæр сабийæн.

Фæндаггон хæстæг бацудæй дори размæ æма имæ лæмбунаæг никкастæй, еу рæстæг æ гъудитæ кумæдæр рандаенцæ... Арф ниууолæфтæй æма дорбæл цалдæр зилди æркæнгæй, æ хурдзинæй исиста цидæр æфсæйнæгутæ æма дзæбокæ. Арф,

цердигунэй ниуулэфтэй ёма байдэлта дори фэрстэй амайун. Цөвгарэ ракосгэй, лэбпо эхе өруагын дори фарсмэ цъях кэрдэгбэл. Эваст кэрдэгтийн өхсэн раудтад сүгэдэлтэй. Энэгээснээ цидэр сагъясхүз райста. Арф гүйтити ранигүүлдэй, цэститэбэл раудаэнцаа ө бицьеи бонтэй, ө хуэздээр өмбал Цэрай...

Дууэ сабий - дууэ өмбали кэрдэзбэл бухст дэр нээ фэрзтонцэ. Бонсауэй-изэрмэ сээ өрсэгтэй өрвистонцэ еумэ. Сээ кэрдэзий өнөй етэй хуэргэ дэр нээ кодтонцэ. Уони лимэндэйнадэмэ гэсгээ сээ нийергутэй дэр ма еу бинонти цард кодтонцэ.

Бицьеутэй берэх уарзтонцэ тумбул тэллитэй газун, өсслэгээхэсүн, гъэдээмэ цэун.

Еу фэззигон бон исфэндэй кодтонцэ өхсэрэе тонунмэ гъэдээмэ фэццэун. Дууэ өмбали, изэрэйраги бафунэй кэнгэй, сэумон хорискасти хэццээ рапаст өнцээ сээ балци. Сээ фэндаг сэмэ цубурдэр цэмэй кастайдаа, уой туххэн сээ кэрдэзмэн таурэхьтэй кэнгэ цудаэнцаа...

Цэрай өхээдээр өмбал Хазбийн ракодта «Аргэсги» таурэхь, - Хазби ба Цэрайэн - «Цэлкости Гуймани».

Еу афони бахьяртгэнцаа «Ахсэргүнмэ». Сээ хурдзинтэй сээ өрсэгтэй өрсэгтэй, сехуар исходтонцэ, уэлтэй байдэлтонцэ өхсэрэе тонун өмбали уедзун. Уайтагыд сээ хурдзинтэй райдзаг өнцээ, сэхе баистонцэ өрдозэмэ, гъэдгэсийн хэдзарэмэ ци устур дор хэстэг адтэй, уой размэ. Дори фэсте хори ауун исбадгэй, өркэлдтонцэ сээ 'хсэргээ өмбали сээ кэдзос кэнун байдэлтонцэ сээ цэргэлтэй. Ахсэргээ дорэй-дорнэ сэтгэй, сээ кэрдэзмэн лэвэрдтонцэ өхсэри нэмгүйтэй. Куст фэуугэй, еу минкэйн рауолафэн, зэгъягэ, сэхе дори фарсмэ фэлмэн цъях кэрдэгбэл өруагытонцэ. Хазби хүссэгбэл өхцүл алтэй, өмбали уайтагыд рафунэй өй. Цэрай уомаа өсгэй өхээдээр худтэй. Еу афони ин исэнкъяард өй, өмбали исфэндэй кодта е 'мбали райгъяал кэнун. Зэнхэй даргын кэрдэгийн халээ истонгэй, дори ауун иннаа фарс фэцэй өмбали уордигэй Хазбийн фий радзихьи-михьи кодта. Уотэ еу хатт, дууэ хатти. Хазби, цума өхнүүн цидэр уидта, уоййаа базмалдэй өмбали байгон кодта өхээдээр. Уайтагыд базудта, өхээдээр уйнэййэй өй ка фенэхай кодта, уой. Цэргэг фаггэбп кэнгэй дори иннаа фэрсти багызтэй е 'мбалмэ. Кэрдэзий соргэй зелдох кодтонцэ

дорбæл. Игъустæй се 'гъæлдæг худт æгас гъæдæбæл. Еу афони кæрæдзей райахæсгæй, гъæбесæй хуæцунбæл фæцæнцæ. Хазби æ буни æрбакодта Цæрайий, æма ин зæнхæмæ кæрдæгбæл æ сæр фæлмæн нилхьивта. Цæйбæрцæ рахаста дууæ лимæнemæн сæ гъазт, уæдта сæ фийтæбæл цидæр сугъди тæф исæмбалдæй. Фæйнердæмæ ракæс-бакæс кæнгæй, рауидтонцæ, гъæдгæси хæдзарæй хъуæцæ куд калдæй, уой. Гъостæбæл исæмбалдæй сувæллæнтти цъæхахст:

- Гъæдгæси сувæллæнттæ! Содзунцæ! - нигъgъæр кодта Цæрай, æма ледзæг фæцæй фæдеси. Хазби дæр е 'мбали фæсте, уотемæй. Эмуад бакæнгæй, еу æвнæлд фækкодтонцæ хæдзари дуармæ, фал е æхгæд разиндтæй. Арæх еу гъæдгæс Инал æ дууæ минк'ий седзæр сувæллонебæл нихгæнидæ дуар къумайæй, æхуæдæг ба гъæдæ гъæуай кæнуунмæ рандæ уидæ. Мæнæ нур дæр уотæ рауадæй, æма сувæллæнттæ, медæгæй зингæй гъазгæй, арт бафтудтонцæ хæдзарæбæл. Хæдзарæ сабургай сугъдæй. Игъустæй медæгæй сувæллæнтти тухулæфт кæунгъæр. Цурд февналгæй, дууæ æмбали, хæдзари рази согфадæни ци фæрæт адтæй, уомæй къума расастонцæ æма хъуæци хурфи ærbайсавдæнцæ. Сау хъуæцæй зингæ дæр неци кодта æма зин иссерæн адтæнцæ сувæллæнттæ. Уæдмæ арти æвзæгутæ дæр алирдигæй лæборун байдæдтонцæ. Кæцæйдæр сувæллони хуфун иссудæй æма уæд биццеутæ хуссæни буни раирдтонцæ гъæдгæси сувæллæнттæй еуей. Эндæмæ кæдзос уæлдæфмæ æй радавтонцæ. Минк'ий кизгæн æ пъолций кæронбæл зинг бацæфстæй æма æй уайтагъд рахуссун кодтонцæ. Кизги хъурæй исервазтæй арф уолæфт æма кæунгъæр:

- Алан! Алан!

Гъæр кодта кизгæ æма æ минк'ий, листæг къохæй амудта содзæ хæдзарæмæ, агурдта æ минк'ий æнсувæри...

Хæдзари хурфи арт бунтон истухгин æй æма хъæбæр тæссаг адтæй уордæмæ бацæун. Фал биццеутæ - ервæзунгæнгутæ уобæл нæбал рагъуди кодтонцæ æма нæуæгæй фæрраст æнцæ. Хазбийæн æ уæле æ хъæблæлтæ содзун байдæдтонцæ æма, æндæмæ рауайгæй, æхебæл дон æркалдта. Э мæтæ минк'ий биццеу фæййервæзун кæнуунбæл адтæй, æма æнхус кæнуунмæ куд уадæй, уотæ ба цæфсгæ хæдзари сæр æркалдæй. Еуварс, сугъдæй рагæбп кæнгæй, æ фарсæ Цæрайий æма минк'ий сувæллони ку næ рауидта, уæд гъæди ниййазæлдæй æ тарст

Гыер:

- Нæ! Уомæн уæн нæййес!»

Содзгæ гъæдтæ еварс кæнгæй, гъæрæй кудтæй Хазби. Игъустæй гъæдгæси минкъий кизги кудт дæр. Ёрæгиау хъуæци мæнцæ гъæдти бунæй исзиндтæнцæ е 'мбали фæсонтæ, æ бауæр сугъдæй адтæй сай-сауид. Цæрай лæудтæй дæлгоммæй, æ гъæбеси минкъий биццеу нилхъевгæй. Цума ма ин нур дæр сугъдæй тарстæй, уотæ æй гъæуай кодта.

- Цæрай! Цæрай! - иғыал кодта Хазби е 'мбали. Исзилдта уой цæсгон æхемæ, фал... Уалинмæ базмалдæй сувæллон Иçæрайи гъæбеси. Тухуолæфт кодта. Хазби æрбаиста æхе гъæбесмæ гъæдгæси биццеу, æма æй нилхъивта æ реумæ. Хустæй е 'носон фунæййæй Цæрай, æ цард, сувæллæнттæ срвæзун кæнгæй, равардта.

Æхе ниддæлгоммæ кодта Хазби е 'мбали реумæ, æма цæстисугæй æхснадта æ ростæ.

Еци рæстæг бæстæ ниссабур æй. Хори фæлмæн рохс тунтæ кæмидæр мегътæ æма сай хъуæци аууон фæцæнцæ. Нæбал игъустæй гъæдæй цьеути зарун дæр. Ервæт дууæ сувæллони Хазбïбæл сæхе ниттухтонцæ æма, Цæраймæ кæсгæй, хæкъурцæй кудтæнцæ. Сæ тæнæг минкъий ростæбæл уадæнцæ цæстисугтæ. Ёрдæгсугъд гъæдти бунæй сай хъуæцæ...

Арф ниуулæфтæй Хазби, æма æ хæдони реуи дзиблæй къохмæрзæн исиста ма си æ цæстисугтæ ниссæрфта. Ё цæститæбæл ци уæззау нивæ раудæй, уомæй ма æ медбунати æнцад, æнкъардæй бадтæй, уæдта фестадæй æма науæгæй дор амайун байдæдта. Ё къохти æвнæлд адтæй арæхстгай, цума си æ кæлдæри лимæн - Цæрайбæл цийнæ кодта. Къурц-къурц кæнгæ игъустæй æ дзæбокæ æма дорамайæн æфсæйнæгути гъæр. Куст куд идардæр цудæй, уотæ дорбæл бæрæг дарун байдæдта æ кæлдæри æцæг æмбал - Цæрайийи сорæт, æ гъæбеси минкъий сувæллон, уотемæй. Цалдæр боней фæсте цæттæ адтæй æригон бæгъатæри скульптурæ. Дори ругтæ ниссæрфгæй, Хазби æнæдзоргæй лæудтæй æма æнкъард каст кодта е 'мбали цæсгонмæ, уæдта æрæгиау медбилти баҳудтæй æма исдзурдта:

- Дæ бон хуарз ме 'носон, æнæмæлгæ æмбал! - æма дорæй конд хузæ æ хъури ракодта. Кæлдæрау нур дууæ æмбали адтæнцæ еумæ. Кæд æма Цæрайийи æригон зингзæрдæ æмбал, сувæллæнттæ сугъдæй ервæзун кæнгæй,раги рацох æй, уæддæр Хазбийæн ба цæрдзæй æносмæ...

СУВАЭЛЛӘНТТИ ДҮЙНЕ

НӘҮӘГ ТӘЛМАЦТАЕ

Ганс Христиан АНДЕРСЕН

ГЪӘДДАГ ДОНИХЪӘЗТАЕ

Идард бәсти, зумәг зәрбатгутә күмә фәттәхунцә, уоми цардәй паддзах. Адтәй ин еуәндәс фурти юма еунәг кизгә. Паддзахи еуәндәс фурти скъоламә Ҷаңгыон иссанцае, алке реубәл дәр си ѡрттивта стъалу, сә фәрстәбәл ба дзәгъал-мугъул кодтонцә җасаргәрдтә. Финсгә кодтонцә сұғызәринә фәйнәгутәбәл хъазар дортәй, киунугә кәсунмә ба хъәбәр арахстәнцә. Еу загъдәй, әңгәм паддзахи фурттә адтәнцә. Сә хуәрә ба айдәнау ѡрттевгә къелабәл бадтәй юма дессаги киунуги нивтәмә кастәй (еци киунугәбәл паддзах ә мулки ѡмбес бағиста!). Ләгъуз нә цардәнцә! Фал син берә нә рахаста.

Сә фидә-паддзах дуккаг уосән әрхудта хъәбәр гъигкаг силгоймаг, ә сувәлләнтти ин әппундәр ка нә бауарзта, уәхән. Е рабәрәг әй тәккә фиццаг бон: паддзахи галауани хунд иуазгутә игъәлдзәгәй сәхе ерхәфстанцә, сувәлләнттә ба аллихузи гъәзтитә кодтонцә, сәхе иуазгути хузи әвдистонцә, фал син сә фиди уосә хъәбунтә юма фәткүти бәсти равардта къосидзаг әзменсә, гъома, е ести адгийнаг әй, зәгъгә “й әнгъәлетә.

Къуәрэй фәсте фиди уосә кизги равардта еу гъәуи зәнхкосәг ләг юма уосән, естәбәл әй исахур кәнтә, зәгъгә. Еу цалдәр рәестәги фәсте ба паддзахән ә фурттәй уотә ләгъузтә фәдзлзурдта юма си паддзах ә еминә фәууидта.

- Уә сәртә уе 'ккой, уотемәй әгомуг цъеути хузи тәхетә ардигәй! - загъта биццеутән еу бон фиди уосә.

Биццеутә фестадәнцә гъәеддаг донихъәстә әма пәр-пәрәй къәрәзгитәй ратахтәнцә гъәедти сәрти.

Сәхуәрә ии гъәүи цардәй, уой сәрти ку тахтәнцә, уәд ма рагсәумә адтәй әма ма хуәрә фунәй кодта, биццеути ба фәндадтәй уомән хуәрзбон зәгъун әма хәдзәртти сәрти сә базуртә телгә ратәхә-батәхә кодтонцә, фал сәмә сәхуәрә не "ригъал ай. Әма гъәеддаг донихъәстә бәрзонд мегъти уәнгә истахтәнцә әма раевгъудәнцә устур тар гъәдәмә.

Мәнкъәй кизгә ба байзадәй зәнхкосгүти хәдзари әма кәрдәги цъәх сифәй гъазта, аендәр гъазән имә н'адтәй. Сифә ницъицъасә кодта 'ма еци цъасәй хормә ку искаесидә, уәд имә уотә кастәй, цума, е 'нсуварти цәхәр цәститә уидта, хор ин ае рос ку батавидә, уәдта имә уотә кастәй, цума, ин е 'нсувартә фәлмән ба ракодтонцә. Бәннәтә цудәнцә кәрәдзей фәлбәл. Уадусмә дидингути рәвдауәгау ку ракәнидә 'ма сәх ку бафәрсидә, сумахәй ма рәсугъидәр ести ес, зәгъгә, уәд дидингутә сәх сәртә бателиуонцә әма дзуапп радтиуонцә: «Мәнкъәй кизгә махәй рәсугъидәр ай», зәгъгә. Хуцаубони, цид, есле зәронд уосә ахәдзари дуармә Хуцауи номбәл финист киунугә ку кәсидә, уәд ин фәлмән дунгә а тъафитә хатгәй фарста радтидә: «Дәүәй әууәнкәдәр ма есле ес Хуцаубәл?» Киунугә дунгән дзуапп радтидә: «Мәнәй әууәнкәдәр Хуцаубәл мәнкъәй кизгә ай».

Уаләнгә кизгәбәл рацудәй финдәс анзи әма ай сәхемә парвистонцә. Ә фиди уосә 'й ку фәууидта, куд хъәбәр рәсугъд әма кондгин ай, уой, уәд а мастиен кәрон нәбал адтәй әма кизгәй а уодесәг фәууидта. Уой дәр гъәеддаг донихъаз бәргә фестун кодтайдә е 'нсуварти хузән, фал ин мадзал н'адтәй - паддзахи а кизги фәууинун фәндадтәй. Фиди уосә бацудәй әртайән уатмә, уоми ба адтәй әртә фудинд хәфси. Сә еуемән си фиди уосә раба кодта 'ма ин загъта:

- Паддзахи кизгә әртайән уатмә ку әрбацәуя, уәд ин а сәрбәл исбадә - уадзә әма дәу хузән гъәла әма зинадәгәнагә исуя; ду ба ин а тәрнихбәл исбаддзәнә, -загъта уосә дуккаг хәфсән, - уадзә мә дәу хузән фудинд исуя кизгә, а фидә дәр ай куд нәбал бафәсмәра, уотә. Ду ба, -загъта әртиккагән, - исбаддзәнә кизгән а зәрдәбәл - уадзә әма

исуа дæу хузæн æнæцæстуарzon æма уой бæлахæй гъезæмарæ кæна!

Фиди уосæ хæфсити донмæ рауагъта æма дон цъæх-цъæхид фестадæй. Уой фæсте ба кизги æрбакодта æртайæн уатмæ, æ хъæппæлтæ ин раласун кодта, ма ин загъта, донмæ ниххезæ, зæгъгæ. Кизгæ донмæ ниххизтæй, хæфситæ ин æ сæрбæл, æ тæрнихбæл æма æ зæрдæбæл æрбадтæнцæ, фал сæ кизгæ гъуди дæр не "ркодта, куд адтæй, уотемæй донæй исхизтæй - уотæ æнæтæргæтæд æма Хуцауи уарзон адтæй æма ибæл кæлæнгæнæг

фиди уосæ æлгъистæ не 'рцидæй.

Фиди уосæ уой ку фæууидта - æ кæлæнтæй неци рауадæй, зæгъгæ, уæд баздахтæй æма кизги цъæх æнгози цъарæй нийсарста, æ дзиккотæ ин испихсилтæ кодта æма кизгæмæ æхе хузæй нецибал адтæй. È фидæ 'й нæбал бафæсмардта - а мæн кизгæ нæй, зæгъгæ; иннетæй дæр æй некебал гъуди кодта, æрмæст ма ибæл къæбуцитæ æма зæрбатгутæ цинæ кодтонцæ, фал æгомуг адтæнцæ етæ ба, неке сæмæ æ гъос æрдардта.

Мæгур кизгæ зæрдæбунæй никкудтæй, æ фæлмæн æнсувæртæ æ зæрдæбæл æрлæудтæнцæ, хæдзарæй рацудæй æма гъæдæрдæмæ æ цуд исходта. Кумæ цудæй, уой дæр нæ лæдæрдтæй кизгæ, фал е 'нсувæрти иссерунвæндæ исходта æма æхеçæн дзурд равардта, цалæнгæ сæ иссерон, уæдмæ сæ алли рауæн дæр агордзæнæн, зæгъгæ.

Гъæдæмæ ку бахъæрттæй, уæдмæ æрталингæй, над нæбал уидта æма фæлмæн кæрдæгбæл æхе æруагъта, æ сæр бæласи къодахбæл æрæвардта æма Хуцаумæ искувта. Гъæди еу æстуф дæр некæцæй игъустæй æма кизгæ бафунæй æй. Èгас æхсæвæ дæр æ фуни е 'нсувæрти уидта, цума, бабæй еумæ адтæнцæ æма сæ суvæллони гъæститæ игъæлдзæгæй кодтонцæ. Сæумæй ку æригъал æй кизгæ, уæд хор дзæвгарæ исцудæй, фал бæлæсти сифтæ уотæ бæзгин адтæнцæ, æма хорæн æ еугай тунтæ се 'хæнти сæхеçæн над кодтонцæ æма цъæх кæрдæгбæл æртевæнтæ калдтонцæ; дидингути тæфæй зæрдæ игъæлдзæгдæр кодта, цьеутæ ба кизги алфамбулай заргæ ратæх-батæх кодтонцæ. Минкъæй идардæр сауæдони сур-сур игъустæй. Фал си айдагь сауæдон на 'дтæй - цалдæр мæнкъæй къанауи сæ рæсог дон хастонцæ дессаги рæсугъд цадæмæ, æ алли фарс бæрзонд къотæртæ ирæзтæй, уони астæу сирдтæ сæхеçæн донмæ баçæуæн бунат исходтонцæ æма кизгæ уобæлти бацудæй

цадәмә; ә дон уотә рәсог әма әнәзмәлгә адтәй әма си, цума, бәләстә әма къотәртә сәхемә айдәнәмә кастәнциә, уотә зиндтәй. Кизгә цади донмә ку әргубур кодта, уәл әхеңәй фәттарстәй, ә цәсгом уотә сай әма фудинд адтәй. Ә цәсгомбәл дон әркалдта әма ә уорс бауәр нәүәгәй исәрттивта. Әхе ниртадта әма, ду уой ку фәууидтайсә, - уәхән рохснағцъарә бауәр, уәхән рәсүгъд кизгә еунағ паддзахән ләр нә адтәй!

Кизгә ә дзаумәттә исходта әхебәл, ә дууә даргъ дзиккәй исбидта әма сауәдонәй е 'донуг басаста, уәлтә гъәди рараст әй, кумә цудәй, уой дәр нә зудта, уотемәй. Е 'нсувәртәбәл сагъәс кодта, Хуцау әй әнә әнхус нә ниуудзәнәй, уобәл ә зәрдә дардта. Хуцау исирәзун кодта фәткү бәләстә гъәди, цәмәй си алке е 'стонг сәттә. Кизгә дәр еу уәхән фәткү бәлласәй әртүртә рәзә әма е 'стонг уонәй басаста; бәлласән рәзи уәзәй ә къалеутә зәнхәбәл әрәмбалдәнциә әма сәмә кизгә буцәутә исходта, уәлтә идарләр ә над кодта. Гъәди уотә сабур адтәй, әма кизгә ә къахи гъәр дәр игъуста, еу цьеу-әзмәләг дәр си н'адтәй, уотә тар адтәй әма имә маргъ дәр нә тахтәй; бәрзонд бәләстәй хор дәр нә зиндтәй. Әма кизгә әхемә уотә еунағ әма әнәфәккасәг әркастәй `ма ин зәгъән дәр нә адтәй. Ку әрәхсәвә 'й, уәлтә дуйне никки талингәдәр ниццәй. Кизгә әнкъардәй әхе кәрдәгбәл әруахта. Әвеппайди имә уотә фәккастәй, цума, бәлласи къалеутә сәхе райеуварс кодтонциә әма имә Хуцау әхүәдәг әркастәй фәлмән цәстәнгасәй, ә алфамбулай ба мәнкъәй изәйтә ратәх-батәх кодтонциә. Сәумәй ку әригъял әй, уәл әй нәбал ләдәрләтәй, уони ә фуни фәууидта әви игъаләй. Идарләр бабәй ранәхстәр әй, әма ибәл исәмбалдәй еу зәронд уосә, ә къохи рәзәй идзаг цetenә. Кизгә 'й бафарста, зәгъгә, гъәди ибәл паддзахи суәндәс фурти некәми исәмбалдәнциә, уомәй.

- Нә, - загъя зәронд уосә, - фал әзинә дони биләбәл фәууидтон еуәндәс гъәддаг донихъази, сә сәртәбәл сугъзәринә гоппатә.

Әма зәронд уосә кизгән баамудта, кәци рауән фәууидта хъәсти, уой. Дони дууә билсбәл ирәзтәй бәрzonд бәләстә, сә къалеутә дони сәрти кәрәдземә хъәрттәнциә. Кизгә зәронд уосән раарфә кодта әма дон-дон рацудәй донәфтүйәнмә, дон денгизмә кәми бахъәрттәй, уордәмә. Денгиз адтәй

æнæбæræг устур, некæми си зиндтæй нæдæр науæ, нæдæр науи пæлæз. Денгизи билæбæл ци дортæ адтæй, етæ дессаги лигъз адтæнцæ, денгизи цæхъал сæ ислигъз кодта. Кизгæ рагъуди кодта, куд æнæфæлмæцгæй архайдта денгизи цæхъал еци дортæ ислигъз кæнунбæл æма æхеçæн дзурд равардта, æхуæдæг дæр уотæ æвæлмæцгæй ке коcдзæнæй, уæдта денгизи цæхъалтæн раарфæ кодта хуарз зундбæл æй ке исаразтонцæ уой туххæй. «Мæ зæрдæ мæмæ уотæ дзоруй, цума мæ мæ хъазар æнсувæртæмæ еу бони бон сумах ке фæххæсдзинайтæ», зæгъгæ, æхеçæн загъта кизгæ.

Денгиз ци кæрдæгутæ рагæлста билæмæ, уони æхсæн адтæй euæндæс уорс донихъази сеси; кизгæ сæ æрæмбурд кодта, сестæбæл æрттивтонцæ дони тъинккитæ - кенæ æртæх адтæнцæ, кенæ ба цæстисугтæ, ци бæрæг адтæй? Денгизи билæбæл неке адтæй, æдзæрæг рауæни хузæн, фал кизгæмæ ба уотæ нæ кастæй; денгиз æхе æйийвта аллихузити: арвæл сай мегъæ ку рабадидæ, уæд, цума, денгиз нигъгъæр кæнида: «Æз дæр мæхе зонун сай кæнун!», æма цæхъалæй æмбохун райдайидæ, æ сæрбæл ба уорс финкитæ рабадидæ. Арвæл мегъæ сурх ку радаридæ, уæдта денгиз дæр сурх дидинæги хузæн æхе равдесидæ. Еуæй-еу хатт денгиз радаридæ кæрдæгхуз цъæх, иннæ хатт - уорс. Фал æппундæр дунги цъита ку некæцæй цæуидæ, уæддæр денгиз билгæрæнти сабур æзмæлл кодта, цума хуссæг сувæллон исуолæфида, уотæ.

Хор нигулунмæ ку æрхæстæг æй, уæд кизгæ раuidта донихъæзти бал, етæ тахтанцæ денгизи билæмæ, сæ сæртæбæл адтæй сугъзæринæ гоппатæ. Кизгæ къотæррæбун æхе банимахста.

Донихъæзтæ æрбадтæнцæ денгизи билæбæл æма сæ устур уорс базуртæ ниттилдтонцæ. Куддæр хор ранигулдæй, уотæ донихъæзтæн сæ сестæ æрæгъзалдæнцæ æма euæндæс кондгин паддзахи фурти фестадæнцæ. Кизгæ е 'нсувæрти рафæсмардта, æ фур цинаæй нигъгъæр кодта æма сæ хьюритæ кæнун райдæдта. Æнсувæртæ дæр сæ хуæрæбæл хъæбæр фæццина кодтонцæ. Сæ цинаæн кæрон нæбал адтæй, уæд ходгæ кодтонцæ, уæд кæуæгæ. Сæ кæрæдземæн ратауæрæхь кодтонцæ, сæ гъиккаг фиди юсæ сæ куд бафхуардта, уой.

- æгас бон мах тæхæн донихъæзти хузи, - загъта хестæр æнсувæр, - хор ку ранигулуй, уæд бабæй адæймæгтæ фестæн.

Æма хор цалæнгæ нæма ранигулуй, уæдмæ, гъæуама, јæнхæбæл уæн, кенæ ба арви бæрzonдаïй æрхаудзинан æма ниццахбурцæ уодзинан. Цæргæ кæнæн идард бæсти, денгизæн æ иннæ кæрони, хъæбæр рæсугъд рауæн æй, фал нæ нæхе райгурæн бæстæ æхемæ уотæ æлвасуй æма еци устур денгизи сæрти, даргь надбæл алли бон дæр æрбатахæн, цæмæй уæддæр æхсæвæ нæ райгурæн зæнхи фæууæн. Гъæди сæрти батæхæн æма кæми цардан, еци галауан фæууинæн, уæдта, нæ мади ингæн кæми æй, еци уæлмæрдтæ. Дæу дæр, нæ хъазар хуæрæ, ами иссердтан, фал дæ наæ хæцæ ба кутемæй райсæн, нæдæр нæмæ науæ ку нæйиес, нæдæр ба уотид бæлæгъ?!

- Ци хузи уин фенхус кæнон, уæ кæлæнтæй уæ ци мадзалæй исуæгъдæ кæнон? -катај кодта кизгæ.

Бони цъæхтæмæ фæдздзубанди кодтонцæ æнсуæртæ æма сæ хуæрæ, хор куддæр искастæй, уотæ бабæй æнсуæртæ дони хъæзтæ фестадæнцæ æма фæттахтæнцæ, æрмæст кæстæр æнсуæр байзадæй æ хуæри хæцæ; æ сæр æ хуæри гъæбеси æрæвардта æма ин кизгæ æ сестæбæл æ къох æрдауидæ. Уотемæй æгас бон еумæ фæцæнцæ. Изæрæй ба иннæ æнсуæртæ дæр æрбатахтæнцæ. Хор ку ранигуллæй, уæд бабæй адæймæгтæ фестадæнцæ.

- Исон, гъæуама, ардигæй фæттæхæн, - загъта кæстæр æнсуæр, - фал дæ ами еунæгæй нæ ниууадздинан, нæ базуртæбæл дæ денгизи сæрти фæххæсдзинан.

- Аæцæгæй дæр, рапсетæ мæ уæ хæцæ! - загъта кизгæ.

Æгас æхсæвæ федар уестæй хизæ фæббидтонцæ æма си кизги исбадун кодтонцæ. Ку æрсæумæй, уæдта бабæй æнсуæртæ дони хъæзтæ фестадæнцæ æма хизæбæл сæ биринкъитæй исхуæстæнцæ, 'ма уæларвмæ истахтæнцæ. Кизгæ ма фунæй кодта æма 'й хор куд нæ гъигæ дардтайдæ, уотæ еу æнсуæр æ сæрти тахтæй, хорæй æй аууон кодта.

Хъæбæр бæрзæндти тахтæнцæ хъæзтæ æма сæмæ денгизи наутæ мæнкъæй цьеути хузæн зиндтæнцæ. Сæ фæсте ба адтæй устур мегъæ æма ибæл бæрæг дардтонцæ еуæндæс хъази æма кизги аууонтæ. Кизгæ цæмæдесæй кастæй уонæмæ, уæхæн дессæгтæ некæдма фæууидта.

Æгас бон тахтæнцæ хъæзтæ, хъæбæр тагъд кодтонцæ, фал сæмæ уаргь ke адтæй, уомæ гæсгæ ба куд тæхиуонцæ иннæ бæнти, уомæй сабурдæр тахтæнцæ. Кизгæ хъæбæр тарстæй,

хори ранигулдмæ денгизи астæу ци къæдзæх адтæй, уомæ ку нæ бахъæртонцæ, уæд хъæстæ денгизи сæрмæ адæймæгтæ фестдзæнæнцæ æма сæ еугурдæр денгизи ранигулдзæнæнцæ. Ёма Хуцаумæ ковун райдæлта, фал къæдзæх некæцæй зиндтæй, хор ба ниллæгæй ниллæгдæр кодта. Уæдмæ сай мегътæ æмбурд кæнун райдæлтонцæ, дунгæ тухгин кодта, арв æрттивта æма гæбар-губур кодта, еу загъдæй, сæ уавæр хъæбæр тæссаг иссæй. Хори еу кæрон денгизбæл æраæмбалдæй, уæддæр къæдзæх нæма зиндтæй. Хъæстæ сæ фæстаг тухтæй тагъдæр тæхун райдæлтонцæ, хорæн ба е 'мbes денгизи ранигулдæй, æма ма хорæй удзесни бæрцæ ку зиндтæй арвбæл, æрмæст гьеуæд фæззиндтæй денгизи къæдзæх æма имæ хъæстæ фатау сæхе раяугътонцæ. Хори фæййауони хæццæ хъæстæ къæдзæхбæл æрбадтæнцæ æма адæймæгтæ фестадæнцæ. Дунгæ ба тухгинæйтæхундæр кодта æма денгизи цæхъалтæ сæ сæрти калдæнцæ. Ёнсуവæртæ сæ хуæри сæ астæу бакодтонцæ, уотемæй Хуцаумæ кувтонцæ, ке райервазтæнцæ, уой туххæй.

Сæумæй дунгæ æрсабур æй, хор ку искастæй, уæд бабæй æнсуവæртæ хъæстæ фестадæнцæ æма сæ над идардæр кодтонцæ. Кизгæ бæрzonдæй кастæй æма имæ, денгизи сæрти ци зæхмегъæ бадтæй, е уæд галауани хузи зиндтæй, уæд устур науи хузи. Хъæстæ ба тахтæнцæ æма тахтæнцæ. Ёппун фæстаг бахъæртæнцæ сæ цæрæн бæстæмæ. Ёрдæ адтæй хъæбæр рæсугъд, дессаги бæлæстæ си ирæтæй, адтæй си хуæнхтæ, идардæр ба устур сахартæ. Ёнсуവæртæ еу лæгæти размæ æрбадтæнцæ æма сæ хуæрæн уоми хуссæнбунат искоитонцæ.

- Хуарз фунтæ фæууинæ нæуæг бунати, - загъта ин æ кæстæр æнсуവæр.

- Ох, æма мæ фуни ку фæууининæ, сумах хинтæй куд æнгъезуй фæййервæзун кæнун, уой, - загъта хуæрæ.

Уотемæй бафунæй æнцæ æма кизгæ æ фуни дæр ма кувта Хуцаумæ е 'нсуവæрти туххæй. Ёма дин æ фуни ку фæууинидæ, цума хъæбæр бæрзæндти батахтæй еу галауанмæ, уордигæй ба имæ рацудæй зæронд уосæ, гъæди ибæл ка исæмбалдæй æма ин е 'нсуവæрти - донихъæзти хабар ка ракодта, е.

- Даæ æнсуവæртæн ес фæййервæзæн сæ кæлæнæй, - загъта уосæ, - фал дæмæ разиндзæнæй уæхæн хъаурæ? Дон дæу рæвдаугæ къохтæй фæлмæндæр æй, дортæ ба уæддæр ислигъз кæнуй, фал ресун ба нæ зонуй, дæу æнгулдзитæ куд

реодзәнәнцә, уотә; донән зәрдә нәйиес, дәуән тәссаг әма гъсәмарәй куд реодзәнәй, уотә. Уинис мә къохи пуруса? Уәхән пурусатә әрмәстдәр ирәзүй ами, ләгәти рази, уәдта уәлмәрдти; ниссәгъуди кәнә, айдагъ етә дин исбәздзәнәнцә. Єртонә еци пурусатә, дә къохтә кәд хәппилтә исуодзәнәнцә, уәддәр. Уой фәсте сә дә къәхтәй әрәууаәрдә әма си халә балвесә; уомәй ба еуәндәс хизхаст хәдони исбийә даргъ дусти хәщә, әма сә де “нсувәртәбәл багәлдәә әма уәд сә кәлән фесәфдзәнәй. Іермәст дә заәрдәбәл дара - күддәр косун райдайай әма цаләнгә куст фәууай, уәдмә дә цъухәй еунәг дзурд дәр куд нә исхая, уотә, кәд дә куст берә әнзти рахәсса, уәддәр. Фицагидәр ци дзурд искәнай, уомәй де ‘нсувәрти зәрдитә хъәмайай рәхуст әр҆цәудзәнәнцә әма сә уодтә исесдзәнәнцә -сә цард әма сә мәләт дәу къохи әнцә! Гъе уой ма феронх уо!

Зәронд уосә кизги къохбәл пуруса бадардта, содзагә рист исходта ә къох әма кизгә фегъял ай. Әма бони рохси ә рази фәууидта пурусай цъәполә, раст ә фуни ке фәууидта, уәхән. Ә уәргутәбәл әрбадтәй әма Хуцауән раарфә кодта, уәдта ләгәтәй рацуәдәй әма пурусата тонун райдәдта. Ә къохтә исхәппилтәнцә, фал уәддәр цинә кодта, е ‘нсувәрти ке фәййервәзүн кәндзәнәй, уобәл. Дзәвгарә ку әртудта пурусатә, уәд сә ә къәхтәй әрәуурста әма си халә исәльвиста.

Изәрәй әнсувәртә ку әрцудәнцә, уәд фәттарстәнцә, сә хуәрән бабәй сә фиди уосә кәлән исходта әма никъкуәтти ай, зәгъгә. Фал ин ә къохти хәппилтә ку фәууидтонцә, уәдта ‘й баләдәрдтәнцә, ервәзүн сә ке кәнүй сә кәләнәй, уой. Кәстәр әнсувәр никкудтәй ә фур тәрегъәдәй әма ә цәстисугтә ци хәппилтәбәл әркәлиуонцә ә хуәри къохтәбәл, уоми хәппилтә фәциидәр уиуонцә, сә рист дәр фесәфидә.

Кизгә ахсәвә дәр нә бафунәй ай, ә куст кодта. Дуккаг бон ин еу хәдонә цәттә адтәй әма иннә хәдонәбәл райдәдта косун, хъәбәр тагъд кодта.

Әвеппайди фегъустәй куйи рәйун әма цауәйнонти әзгули. Кизгә фәттарстәй, ә пурусати хәццә ләгәтмә бацуудәй әма әхе әрнимахста. Уәдмә ләгәти раз күйтәй байдзаг ай, уәдта цауәйнонтә дәр әрәмбурд әнцә. Цауәйнонти кондгиндәр еци бәсти падзах адтәй әма кизги ку фәууидта, уәд деси

бацуудаёй-уæхæн сахи рæсугъд некæд фæууидта.

- Кутемæй æрбафтудтæ ардæмæ, сахи рæсугъд? - бафарста паддзах. Фал кизгæ æнæдзоргæй æ сæр батилдта. Дзорæн ин нæ адтæй, е `нсувæрти уодтæ æ къохи адтæнцæ. Ёхæппилтæ къохтæ ба æ раздарæни буни банимахста, паддзах сæ куд нæ фæууидтайдæ, уотæ.

- Рацо мæ хæццæ! - загъта паддзах, - ами дин изайгæ нæй. Кæд æма куд рæсугъд дæ, уотæ зæрдæхæлар дæр дæ, уæд дин цилле æма хъæдаввæ дарæс ратдæнæн, дæ сæрбæл ба дин сугъзæринæ ходæ никкæндзæнæн æма мæ галауани цæрдæнæ.

Бæхбæл æй æ разæй исæвардта, кизгæ æхе кæунæй мардта, фал ин паддзах загъта, зæгъгæ, æз дин дæ амондбæл архайун æма мин есгæд арфæ кæндзæнæ.

Уотемæй кизги раласта æма изæрæрдæмæ бањæрттæнцæ паддзахи сахармæ, æ фур дессаги рæсугъд галауантæй æма дзиуари сугъзæринæ сæртæй тæмæнтæ калдta! Паддзах кизги æ галауанмæ æрбакодта, фал е ба æ кæунæй нæ сабур кодта. Лæггадæгæнæг силгоймæттæ ибæл цилле, харæ æма хъæдаввæ дарæс искоитонцæ, æ дзиккотæ ин сугъзæринæ хæлтти хæццæ исбидтонцæ, æ хæппилтæ къохтæбæл ин тæнæг къохæрходтæ бакодтонцæ. Кизгæ уотæ исфедудта æма имæ фур рæсугъдæй баќæсæн дæр нæбал адтæй. Паддзах æй æхецæн æнкæййаг исхудта, кæд ин æ фæсдæуинтæ дзурдтонцæ, зæгъгæ, гъæди кизгæ кæлæнгæнæг æй æма æ кæлæнæй паддзахи зæрдæ байагайдта. Паддзах сæмæ нæ байгъуста, кизги къохбæл рахуæстæй æма æй рæсугъддæр уатмæ баխудта, уоми ба еу дуар байгон кодта æма дин уоми ба лæгæти хузæн фæлуст уат ку разиннидæ, зæнхи ба пурусати цæпæлтæ, фарсбæл ба, ци хæдонæ исцæттæ кодта кизгæ, е.

- Ами дæ зæрдæбæл лæудзæнæй дæ раздæри цæрæн бунат, - загъта паддзах, - мæнæ дæ кустæттæ дæр, кæд дæ аци гъæздуг уæтти æрфæндæуа дæ раздæри цард æримисун, уæд.

Кизгæ æ фур цинæй расурх æй æма æ медбилти баխудтæй, уæдта паддзахи къохæн раба кодта. Паддзах ба бардзурд равардта сугур дзиуæртти дзæнгæргутæ дæр кудрайдайонцæ цæгъдун-паддзах киндзæхæвæр кæнуй, зæгъгæ. Ёма къуæтти, гъæди кизгæ паддзахи уосæ исцæй.

Паддзахи фæсдæуинтæ аллихузи ардудтонцæ паддзахи, фал си некæмæ игъуста, кизгæ ба зæрдæхæлар паддзахи бонæй-

бон фулдær уарзта, фал ин исдзорән ба нæ адтæй. Ёхсæвæ лæгæти хузæн уатмæ бацæуидæ ѡма æ куст кодта. Уотемæй гидæймаг хæдонæ бийун ку райдæдта, уæд æ пурusatæ фæнæнцæ. Ёхсæвигон мæйрохси уæлмæрдтæмæ рацуудæй ѡма шин уоми ба кæлæнгæнæг уостита ку æрæмбурд уиуонцæ, сæ ктыæдзæ-мудзæ нихтæй нæуæг æвард ингæнта къахтонцæ ѡма мæрдтæ сæ дæндæгтæй тудтонцæ. Кизгæ хъæбæр тарстæй, фал Хуцаумæ искувта, пурusatæ æртуудта ѡма сæхемæ æрбаздахтæй. Пске æй фæууидта, æрмæст æй саугин гъæуай кодта ѡма бабæй шицæзахæн загъта, зæгъгæ, дæ уосæ кæлæнгæнæг æй. Паддзах гуруссæхæ кæнун райдæдта ѡма æхсæвæ æхе фунæйгæнæг искоудта, æхуæдæг ба æ уоси гъæуай кæнун райдæдта. Е дæр, куд алли æхсæвæ, уотæ лæгæти хузæн уатмæ бацуудæй ѡма æ куст кодта. Паддзах æнкъардæй æнкъарддæр кодта, æ уосæ уой уидта, фал ин æ лазæ нæ зудта, кæд ин хъæбæр тæргæнæд кодта, уæддæр. Уалæнгæ бабæй æ пурusatæ фæнæнцæ ѡма бабæй æй уæлмæрдтæмæ цæун гъудæй, кæд хъæбæр тарстæй, уæддæр - айдагъ еунæг хæдонæ ма ин байзадæй бийуйнаг. Мæйрохс æхсæви бабæй рандæй уæлмæрдтæмæ, фал æй шалдзах ѡма саугин гъæуай кодтонцæ, æ фæдбаэл цудæнцæ шима паддзах ингæнта бæл кæлæнгæнæг уостити ку фæууидта, уæд фæстæмæ раздахтæй - сæ еу уоной адтæй, минкьи раздæр æ фарсæмæ ка хустæй, е.

Æма паддзах загъта, зæгъгæ, адæм ин истæрхон кæнæнта. Адæм загътонцæ, арти содзgæ æй, куд кæлæнгæнæг, уотæ.

Æ дессаги галауанæй æй уазал ахæстдонæмæ бакодтонцæ, æ харæ ѡма хъæдаввæ дарæси бæсти ин æ къохи бакодтонцæ æ пурusatæ цопæлттæ хуссæнти бæсти, уæдта æ пурусайæй бид хæдæннтæ. Фал уосæн уонæй хъазардæр лæвар н'адтæй ѡма бабæй цинæгæнгæ æ кустмæ бавналдта. Гъæунгæй ба имæ шгъустæнцæ адæми æфхуæрæн дзурдтæ, еу адæймаг нæ разиндтæй, тæргæнæд ин ка бакодтайдæ, уæхæн.

Ку æризæр æй, уæд ахæстдони къæрæзгити рæбун дони хъæсти базурти æстуф исцудæй - ѡма дин е ба кæстæр æнсувæр ку разиннидæ - æ хуæри иссердта! Уалæнгæ иннæ æнсувæртæ дæр æрбатахтæнцæ ѡма сæ хуæрæ æ фур цинæй гъæрæй никкудтæй, æ цинæн ба кæрон нæбал адтæй - æ кусти кæрон æрхъæрттæй, е `нсувæрти кæлæнæй фæййервæзун кæндзæнæй, æхебæл ба нæ тухстæй, кæд ѡма зудта, еунæг æхсæвæ ма

цәрдзәнәй, уой, сәумәй ба ай арти ке басодзәнәнәнциә.

Саугин имә әрбацуудај, ә фәстаг сахәттә уой хәңциә Хуцаумә ковгәй куд рарвета, уотә. Фал ин уосә ә сәрәй баамудта, рандәуо, зәгъгә. Еци ахсәвә гъәуама ә куст фәңайдә, кенә ба ә еугур хыйамәттә дәр фәдзәнәгъәл адтайонциә. Саугин рандәй мәстгунәй әма уоси әлгъетгәй. Уосә ба ә куст кодта. Миститә дәр ма ин әртәрегъәл кодтонциә әма ин се 'нхуси хай кодтонциә - пурисай хәлттә әмбурд кодтонциә зәнхәй әма сә уоси размә әвардтонциә, борәмәлгъә ба къәразги тәрхәгбәл исбадтәй әма ин аегас ахсәвә ә рәсүгъд зартә кодта.

Рагсәуми, хор нәма искастәй, уотә кизги әнсувәртә паддзахи галауанмә бацуудәнциә паддзахмә, фал сә гъәуайгәстә медәмә нә бауагътонциә, паддзах ма фунәй ай, зәгъгә. Сә хъәләбамә паддзах рацуудај, фал уәдмә ба хор искастәй әма әнсувәртә донихъәзтә фестадәнциә әма галауани сәрти фәттахтәнциә.

Уәдмә адәм сахари кәронмә гулфәй цәун райдәйттонциә - кәләнгәнәг уоси арти куд содзәнәнәнциә, уой уинунмә. Гәбәр бәх уәрдүни байефтихтонциә әма уоми раластонциә әнсувәрти хуәри, е 'рагъбәл ин дирзәг голлагәй пәләз багәлстонциә, уотемәй. Ә дессаги рәсүгъд даргъ дзиккотә е 'усхыитәбәл әрпурх әнциә, ә цәсгони ба тоги цъирт нәбал адтәй, уотә нийвадәй. Фал ә куст ба нә уагъта - пурисай халәй фәстаг хәдонә бидта. Адәм ибәл гириз кодтонциә, аллихузи әфхуәрән дзурдтә имә дзурдтонциә.

- Кәсетә ма кәләнгәнәгмә, ә кәләнта нур дәр нә уадзуй!
Раинсәесун гъәуй!

Әма ин ә бил хәдәнттә есунмә куд гъавтонциә, уотә ба дин еуәндәс уорс донихъази ку әрбатәхидә, уәрдүни фәрстәбәл әрбадтәнциә, әма сә устур базуртә әртилдтонциә. Адәм фәттарстанциә әма сәхе фәстәмә райстонциә.

- Етә Хуцауәй әрвишт әнциә! Уосә азумгин нәй! - дзурдтонциә адәмәй беретә.

Тәрхон әнхәстгәнәг силгоймаги къохбәл фәххуәстәй артмә ай бакәнөн, зәгъгә, фал уосә тагъд-тагъдәй дони хъәзтәбәл хәдәнттә багәлста әма ә рази фестадәнциә еуәндәс хуәрзконд паддзахи фурти - е'нсувәртә! Әрмәст кәстәр әнсувәрбәл ә еу къохи бәсти байзадәй базур-хуәрән

- Гъе нур мæе бон дзорун аей! - загъта хүгерх. - Неци азумгин
дæн!

Адæм ку фæйийидтонцæ еци дессæгтæ, уæд ин ниллæг
аракувтонцæ, а уоди кæдзосдзийнадæ си байрагæсæй.

нæбал бантæстæй фæстаг хæдонæ кæронмæ исбийун, еу дус ин нæбал исфагæ æй.

- Гье нур мæ бон дзорун æй! - загъта хуæрæ. - Нечи азумгин дæн!

Адæм ку фæууидтонцæ еци дессæгтæ, уæд ин ниллæг æркувтонцæ, æ уоди кæдзосдзийнадæ си байрагæс æй. Фал силгоймагæн ба еци тарст, гъезæмарæ æма фургустæй æ хъаурæ басастæй æма мардау е 'нсуваæти гъæбеси æрхаудтæй.

- Аæгæй дæр нечи азумгин æй, - загъта хестæр æнсуваæр æма адæмæн ратауæрæхъ кодта сæ дессаги хабæртæ. Цалæнгæ е дзоргæ кодта, уæдмæ ба дин бæстæ дессаги фæлмæн зæрдæмæдзæугæ дидинæги тæф ку фестидæ - етæ ба дин арти æхседæрftæ талатæ ку раудзиуонцæ æма арти бæсти си устур дидинæги къотæр ку исирæзидæ! Сурх дидингутæй е 'дзаг! Тækкæ сæрæй ба æрттивта устур уорс дидинæг, паддзах æй æртудта æма 'й æнсуваæти хуæри реубæл æрæвардта æма силгоймаг уайтагьд æрæскъиттæй!

Æгас дзиуæртти дзæнгæрæгмæ сæхуæдтæ низзæлланг кодтонцæ, цьеутæ бæлттæй æртахтæнцæ æма еугур адæм дæр, паддзах æ уоси хæццæ сæ разæй, уотемæй паддзахи галауанмæ парапст æнцæ.

БАГЬÆРАТИ Зини тæлмац

АНГЛИСАГ РАДЗУРДТАЕ

ДЕССАГИ КЬЕРЕ

Еу хатт нæ сæхемæ рæфтад кæнунмæ фæххудта нæ мадинсувæр Роберт. Зæрдæ нин байвардта, мин адæймагей хъйамæт кæбæл ес, уæхæн кьеерайæй фæххинцунаæй.

- 1000 адæймаги ке цæттæ кодтонцæ, уæхæн тьорт?!
- Хуарз, биццеутæ, - загъта нæ мадинсувæр, - исон æй рæфтадбæл уæхуæтдæ фæууиндзинайтæ.

Дукаг бон Роберттæмæ фæццудан. Ку сæмæ бахъæрттан, уæд хъæбæр бадес кодтан, - уæхæн устур аæмæлдæй си неци фæууидтан, иннаæ хæттити хузæн сабур адтæй хæдзари.

Фингæбæл æрбадтан, фиццаг хуæруйнаæтæ æривардтонцæ, фал мах ба нæ каст дуармæ исаразтан, тьорт нур фæззиндзæй, уæд фæззиндзæй, зæгъгæ, уой æнгъæлдзауæй.

Æма дин е ба хумæтæги тьорт ку разиннидаæ - неци уæлдай устурдæр адтæй.

- Зæрдæ нин кæмæй æвардтай, айæ еци тьорт нæй, - загъта ме 'нсувæр.
- Е æй, - загъта Роберт.
- Уотæ зæгъунмæ гъавис, æма аци минкъий тьорт 1000 адæймаги цæттæ кодтонцæ?
- Фиццаг бал си фæйинетæ, мæ дзæбæх биццеутæ, уæдта къариндас æма гæгъæди райсетæ 'ма мин фенхус кæнетæ нимайунмæ... Гъенур ба игъосетæ, - загъта нæ мадинсувæр, - тьорт цæмæй искаенай, уой туххæн фиццагидæр гъæуй инсад, æма 'й банимайæн, уой исцæттæ кæнунбæл цал адæймаги

фәккустонцә. Зәнхә бахумә кәнун гъәүй, гъәцән имә бахәссун, похци кәнун, ниййаразун, ку скәса, уәд уой гъуд кәнун, тилләг исесун әма берә уәхән куститә. Хумә бакәнунмә ба гъәүй дзубур, gotten. Goton искәнунмә ба - әфсәйнаг. Әфсәйнаг кәмәй рауайа, уой туххән гъәүй әрзәткъахгутә, уой тайунгәнгутә, курдонтә... Курдонтәй ба курд - әрмадзә аразунцә гъәддзаутә, гъәдәфадгутә, аразгутә... Етә еугурәйдәр хъямәтгүн әнцә. Гъәүй бәхтә ефтингзун. Бәхтән ба саргъ, илонитә әма иннә дзаумәуттә кәнун. Уони ба кәнунцә гәрзәй. Гәрзи куст ка кәнүй, етә дәр нимайгә 'нцә. Гъәүй куройнә исаразунмә берә ләгтә, куронгәстә, уоми медәгәй куройни җәлхитә, фидтә зелгутә. Гъәүй механиктә, пълотниктә, куройнә ка цалцәг кәна уәхән дәсни косгутә...

Нур барагъуди кәнайтә, тьорт цәмәйти конд әй, уобәл, сәкәрбәл. Уони ласунцә идард бәститәй. Расагъәс кәнайтә, наутә исаразунбәл җәйбәрцә адәм архайдтонцә, наутәргути ка ахур кодта, кәми сә ахур кодтонцә, еци азгъунститә ка аразта, киунугутә син ка финста, уони ка уагъта мухури... Цәйбәрцә фермертә, зәнхкосгутә сәүдегертә архайдтонцә еци гъуддаги!

Никки ба ма наә гъәүй әйкитә, әхсир, сойниа...

- О—о, барән, әрлаеуүә, дада, - исцъәхахст кодтон мә бунатәй, - минәй рахизтәнцә дә адәм...

- Еугурей наәма банимадтон, - дорәвзалу ка къахта, уой ка ласта, дзалгъаиндзә, тебитә кәнунмә әфсәйнаг ка мадзал кодта...

Тьорт ба къохмәрзәни тухт адтәй. Ами дәр банимайун гъәүй, хъумацбәл хъямәтгәнгүти - зәнхкосгути, тунәуафгүти, тунәуафәнтә, хуйән станоктә машиннәтә аразгүти, хуйгутән сәхе...

Махәй байруагәс әй, тьорт исцәттә кәнунмә әңәгәйдәр 1000 адәймагемәй фулдәр фәййархайуй...

ДУДЗИГЪАР

«Алло», зәгъыгә, нигъыәр кодта ә бабамә, фиццаг хатт хуәнхаг гъәумә ка фәещудәй, уәхән минкъий бищеу Генри.

- «Алло» - райгъустәй гъәр дзуапп.

- Кæци дæ? - бафарста деси бафтуйæг Генри, уомæн, аæма дудзигъæр уæди уæнгæ некæд фегъуста.

- Кæци дæ? - рафæнзта æй дудзигъær.

- Гъела! - нигъгъэр кодта Генри ё тух-æ bonaëй.

- Гъела! Гъела! Гъела! - ниййазэлдэй хонхэй цалдэр хатти нидэнгэнгэй.

Үәд биццеу хъәбәр исмәстгүн ай, әма 'ймә ләгъузтә исдзурдта. Хонхәй ин дудзигъэр ә алли дзурд дәр рафәнзта.

Генри, хонхæй æ хæцæ дзорæги ку некæми æрастæфтæй, уæд фæууадæй, æма æ бабай райардудта, кадæр мæмæ, зæгыгæ, æнæфсæрттæй дзоруý.

- Йа, Генри, - загъта баба, - ду дæхе дзурдтæй уæлдай неци фегъустай. Еци лæгъуз дзурдтæ фицаг дæу билтæ загътонциæ. Ду фæлмæн, хæлар дзубандитæ ку кодтайсæ, уæд фæлмæн, хæлар дзубандитæй дзуапп фегъустайсæ.

Дзæбæх дзурдтæ дзæбæх дудзигъæræй æрбаздæхунцæ.

Уруссаг сөвзагмæ сœ ратæлмацкодта Зæлети И.

Был в саду кипарис, а в саду кипарис
Был в саду кипарис, а в саду кипарис

ТЕТЦОЙТИ ТАЙМУРАЗ: 80 АНЗИ!

Сентябри мэйи 80 анзи əнхæст кæнүй зингæ дигорон финсæг Тетцойти Гацири фурт Таймуразбæл. Зин сфæлдистадон фæндæгтæбæл рацуðдæл поэт. Цард ин æ размæ əввардта цæлхдортæ, фал уæддæр əнæфækкеугæй цудæй размæ æ нисанмæ. Æ нисан ба адтæй поэзий бæрzonдdæр къæпхæнтæмæ схезун. Æма æ кьюхи əфтуйгæ дæр бакодта.

Дигорон азæлгæ дзурд мухур кæнуни барæ ку нæбал адтæй, уæддæр ибæл æ кьюх не систа. Еуæндæс анзей дæргьи ин æ финститæ рауагъдадæ есгæ дæр нæ кодта. Уæддæр æ нифс нæ басастæй, уæддæр бухстæй. Махмæ гæсгæ е æй æцæг бæгъатæрдзийнадæ. Æ лæги кари æй Таймураз. Æнзтæ сæ кæнон кæнуңцæ. Фæллæмæгь æй е 'нæнездзийнадæ. Æма ин нæ зæрдæ зæгъуй, æ нæтæй цох куд уа, сфæлдистади ба ма нин нæ зæрдитæ берæ əнзти куд рохс кæна.

ТЕТЦОЙТИ Таймураз

* * *

Мæнæ бабæй мæ фиди хæдзари
Сувæллонау аbonи цæрун.
Кæддæрау нæ дзатмабæл хебари
Халтъама 'хсири хæццæ хуæрун.

Мæнæ бабæй гъæuggag фонсæргъæуттæ,
Уотæ адгин цæгъдгæй сæ синæр,
Сæ ниллæг сиугæбæл нур мæ гъæумæ
Руги хæццæ хæссунцæ изæр.

Изәр ба истулдта хуәнхти сәрмә
Түмбул мәйә, ссугъдта әй гъәуән.
Дәнтти зармә, бәләсти сәр-сәрмә
Гъәу әргъосәй фәллади хузән.

Тургъә кәнүй ку 'хсири тәфагә,
Ку әфтуд дзәгәрәги әсмаг;
Үәси сәр гъог әсдәруй е 'взагәй,
Кизги сәр мадә фасуй цума.

Әрцудәнцә нихәсмә синхәннәттә,
Хумгәнгутә, лимәнтә йеугай;
Анзи бакуст кәнунцә тәрхәннәттә -
Ци равардта әфсерәй еу га;

Пайда ке 'нцә колхози фусдзогтә,
Рагацау идзулуңцә хъәбәр -
Ке нәбал феддәнәннә налогтә,
Сә уйнаг ке уодзәнәй хуәздәр...

Мәнә бабәй мә фиди хәдзари
Сувәллонау әхсицгә цәрун.
Нә дзатмабәл әүүәнкә мәйдари
Халтьама 'хсири хәеццә хуәрун.

Цъәрәхснәги зурагә рәузыармә
Нә дугъд гъог, синәр цәгъдгә, рәхций.
Кәддәрау, ә цигъд ахсгә, фәсдуармә
Мә нийерәг мә хәеццә хуәций:

- Нур, биццеу, трактористәй кустайсә,
Стур пайда нин хастайсә дүйней:
Гъәдәй еу лух нәхемә ластайсә,
Ләвардтайсә әхцабәл инней.

Ә тракторәй къәвда уәд' мәйдари
Уотә ласта стур лухтә Губа.
Искодта си дессаги хәдзарә,
Әлхәнүй нур «Победә». Ду ба?

Дæу кæддæр æппæлдтæнцæ гъæуггæтæ,
Бæргæ адтæ æгъдаугин, сæрæн.
Нур финсис киунугутæ. Цæй лæг дæ?
Киунугутæй нæййес-нæ цæрæн!

Дæ финансун лæги куст нæ 'й мæ цори.
Ракæсай дæ фалдзосмæ, гормон, -
Нæ гъæуй дæ киунугæ Диgori,
Нæ гъæуй æй дæ уарзт дæр бунтон.

Аци финансун пайда куст ку уидæ,
Уотæ зин ку нæ уидæ æцæг,
Уæд Диgori алкедæр финансидæ,
Уидæ алли хæдзари финансæг!

Уæд дæ финстæй, æдта, ци агори?
Цæбæл мари дæхе дæр, мæн дæр?
Æндæр куст ердзинан дин Диgori,
Æндæр куст мин райдайæ, æндæр!»

«Нæ!» Æрмæст исфæразтон ме 'муодæн.
Æлхъивтон дæндæгутæй мæ маst.
Фал куддæр исдзурдтайнаæ, гъеутæ
Никкудтайнаæ богъ-богъæй æваст.

* * *

Бæлццон силгоймагау, бæласæ лæууий
Фæснад гæни хуми кæронмæ.
Бæрзонд нартихуармæ цибæлæй кæуий,
Æ сæр ку бателуй бæлццонмæ.

Æ фарсмæ - цъæх хумтæ, æ сæрмæ - цъæх арв
Низзарун æрвонг æй лæфииннæй.
Зинний æ сифтæрти æзмæлди æ йарф
Нимæхсгæ æрхун, æ ниццийнæ.

Тæвди æ аууони æрбадуй бæлццон,
Слæууй æвеппайди къæвдай дæр.
Сæттуй нин нæ уæгæ, дæттуй нин æнцон,
Фал ами кæцæй фæззиндтайдæ?

Кæд кизгæ, сæ хумтæй сæхемæ цæугæй,
Бæлцон лæгти къуарбæл фембалдæй
Æма син над радтгæй, гье уоци лæугæй,
Цъæх бæрзæ бæласæ фестадæй.

СОНЕТ

Ес знаг. Не `сбадуй пихсаууони,
Нæдæр нæ надмæ йе æд фат,
Нæ фæд н' агоруй æнафони,
Уатмæ не `рбахсуй æ гранат.

Ес знаг дæхеми. Йевгьюд бони
Нурмæ цæрагæ фæстезад,
Цума дæ тækкæ уæрдундони
Рагон æфсади уагъд салдат.

Ду ба `й агорис зæрдихæлдæй
Н' астæу æма ни знаг æнгъæл дæ
Бæлвурд нуртæккæ дæр фондзей,
Дæ гурухситæ дæ `хсинунцæ
Уойайу цæсгомбæл нæ уинунцæ
Дæ дууæ цæсти кæрæдзей.

ГÆР!..

Цултæн тохмæ. Уæ тургьи искудтæ.
Дзурд дæр мин не `сфæразтай зæгъун.
Ругæ надбæл мæ зæрди æфтудтæ,
Изæрдарти кæнинæ æрхун.

Æз де `ной еу минут дæр нæ уинæ,
Мæ зæрдау дæ мæ реуи хастон.
Дæу имисгæй, мæлæтмæ цæуинæ,
Дæу имисгæй, мæлæти састон!

Ду фæстуғыд дæ цæгатмæ æрцудтæ,
Æриздахтæн карз тохæй æз дæр,
Уæддæр ахид мæ зæрди æфтудтæ,
Æнгъалдтон дæ дуйнети хуæздæр,

Нæ, нæ, ходун де 'мбаргæ әнгасæй,
Ес де 'нгаси фæсмони усхъæз.
Гæр, аз тугъди байзадтæн әгасæй,
Куд фæммардтæн дæ зæрди уæл аз?!

БИЛГОН

Нихъкури, ниббатæ кæнунцæ
Цæхъалтæ билгони тухаст,
Аз айнæт уæрагмæ 'ркæлунцæ,
Фæстæмæ 'здахунцæ аæд гъаст.

Билгон син нæ зонгæй сæ кемæ,
Идард æрвгæронмæ кæсуй:
Нæдæр сæ уорамуй æхемæ,
Нæдæр сæ æхецæй æхсуй.

Уоййау ду. Мæ уарзт мин нæ зонис,
Дæхецæн әнцадæй цæрис.
Нæдæр мæ дæхемæ бафонис,
Нæдæр мæ дæхецæй тæрис.

* * *

Ду цо мæ фарсмæ федар зæрдæй.
Нæ уарзт, не 'ууæнки нифсæн цо
Фæнди лигъз надбæл, фæнди хæрди -
Нæ зин исодзæнæй әнцион.

Æз дæн мæтур де 'ной. Мæ царди
Мæ мулк мæ зæрдæ 'й, фал е дæр
Дæу ай мæ цийни, мæ никъарди,
Ку аз бустæги афтедæй.

Æз дæн де 'ной къуæтти. Уой асæ
Æнæ æвзаггин, әнæ хъур -
Цума әнæ сифтæр бæласæ, -
Æнæ фæндуrdзæгъдæг фæнdur!

* * *

Уатмæ бацуудтæ айфонмæ...
Уæ гъæунги ма лæуун.
Уорс акъадзити аууонмæ
Цийнæй сосæтгæй кæун.

Мæн фæндуй сатæг мæйрохси
Дæ къæразгæмæ кæсун,
Ун дæ фарсмæ мин æноси,
Мин æноси еумæ ун!

Куд цæуон уæд æз, ме 'фсараЙ,
Мæ хæдзарæмæ, зæгъай!
Кæд дæ хæциæ мæ хебарæ
'Ма мæ зæрдæ фæххастай!

* * *

Цума тоггини хили фæдбæл
Мæнæн ме 'рдхуарди фæххеçæн,
Хатгай æнæдæр лæгу рæстæгмæ
Æз раевварсун мæхеçæй.

Цума нимæхсгæ гадзирахат
Мæхе кæдзос бæлдæн исун,
Уоййау мæ еци гацци сахат
Фæрсæй мæхемæ фækкæсун.

Уæд ми нихмæвæрд дууæ зунди
'Ма дууæ лæги фæццæруй;
Сæ еу æ кард цæвуй мæ сунти,
Иннае мæ фарсмæ фæццæуй.

Сæ еу фестауй мæ финститæ,
Иннае сæ артмæ фæххæссуй.
Фал æрæскъетун мæ риститæй,
Хор мæ зæрдæмæ никкæсуй.

Уинун райдайун мæ рохс федæн,
Мæ нифс мæ ристи нигæнуй

Фал еунæг уогæй дууæ ке дæн,
Гъе ми æруагæс нæ кæнуй.

ДИГОРÆ

Де 'ной, Дигорæ, куд нæ хzonун,
Куд нæ фæразун æз цæрун!
Зæрдаæй фæндуй мæ дæ уарзон ун.
Хуæздæр амондмæ нæ бæллун.

Дæ алли кьюм дæр, алли дор дæр
Зонун, куд евгъуд фиццаг уарзт.
Раст ма дæ сæрмæ арви хор дæр
Кæнуй зæрддагдæр мади каst.

Уарзун дæ сатæг дзæхæратæй
Мæргъти цъæбар æма цъубур,
Де 'васт дунгитæ, дæ къæвдатæ,
Дæ арви 'рттивд æма гур-гур.

Куд стонг æ мади гъар къæбæрæй, -
Æппун не 'фсæдун дæ уиндæй,
Дæ дзурд, дæ тохи зари гъæрæй,
Дæ лигъз æвзаги циргъ зундæй.

Фæнди æнцион, фæнди отхарæ,
Фæнди æнтæсти уæд мæ тонх -
Æрмæст ду дæ мæнæн ме 'фсарæ,
Мæ нифс, мæ зæрдæ, мæ уорс хонх.

Ку суай мæнæй тухгин арази,
Ку уон мин хатти æнтæстгин,
Уæддæр æз дæн дæуæн дæ рази
Дуйней дуйнемæ ихæсгин.

Мæнæй маке кæнæд нур гъаст,
Æрмæст ду ке дæ мæ хевастдæр

Хормæ тæхагæ фиццаг уарзт
'Ма азæлгæ фæстаг уарзт дæр.

* * *

Ци дин кодтон, æдта, ци ди дарун?
Æнæ дæу тар арвау ниммæйдарун.
Æнæ дæу цæмæн кæнун æнод,
Мæ нийерæг Дигорæ, мæ од.

Гæр, циуавæр зæрдæ мi ниввардтай,
Æхсирау мин, æдта, цi бадардтай,
Циуавæр кæрдзинæй мæ хастай,
Циуавæр авдæни мæ узтай?

Фулдæр знаг мин фестуй дæ бафauæг,
Мæ зæрддагдæр уарzon - дæ бастauæг.
Нæ уадзун биндзæ бадун дæубæл,
Ду - ме 'сонмæ, мæ тохmæ стур bæлд.

Ци тухæй мæ æлvasi дæхемæ,
Ци цъухæй мæ æрветi дуйнемæ,
Ци уарztæй мæ рæвдауи фæлмæн, -
Цæмæн уотæ зинаргь дæ мæнæн!

Кæд мæ реui косис зæрди бæсти,
'Ма æноси дæубæл банихæстdæn.
'Ма мин кæд дæ кæронмæ цæргæ 'й.
Дæ маstæй, дæ фуруарztæй нæргæй.

Тетцойти Таймураз

Таймурази мадæ

Тетцойти Таймураз .
1949 анз

Æ бинойнаг Луизæ

Таймураз æ бинонти хæцца

ЦЕРУКЪАТИ АЛЕКСАНДР ТАЙМУРАЗИ ТУХХЕН.

Тетцойты Таймураз ирон аив литературајы жер-нигджын быдырмæ арбаңыд нығсджын жæже бар-лынгай «æд гутон, æд галтæ». Кæм бынтон аңаж-ниәлд, зæрæстон, кæм та уæлæнгай къахт зæххыты райдыдта хүм кæнин, мыггаг тауын, тыллағ афсаныйн — поэтикон тыллæг. Нæ фысджыты хистæр фæлтæр — Гулуты Андрей, Мамсыраты Дæбе, Хæзази-беты Хæзазибет — уайтагъоддæр бағиппайдтой, ары-сон поэт курдиатджын кæй у, жæже йыл кæй хæжүү, шнæмæнг, фæхæцын.

Лирикон хъайтары а.гыхуызон лыстæг аңкъарæн-тие арф хатыдта, фæраэста сæ жæдисын дæр. Ныхасы шыланг, эмоционалон сусæг агайжантæ, сæйраг хъуы-мыны — уидон кæрæдзиуыл аңгом бадтысты. ынтырыдисты шумæ. Чырыстонхъæчуыл алфајмбылайы пдагджын фæзбынтæ, Урсдоны доны сæууон къуыс-къуыс жæже ахсæвьи сабыр сыр-сыр, комы дымгæйы ү.иæфт, дæрддæзæф хохы цъæхнæгуу хизæнуæттæ жæже үрс цъититы тыбар-тыбур — уидон шууылдæр жæбичат кодтой наэ поэты зæрдæйи, уым ногæй гуырдисты жемæ гæххæттыл сæхи жæдистой ног хузызы, ног царды бацæуггæйæ. Аердзы фæлмæн узæлд, уышмæ тызмæг карз рæсугъоддæнад, аердзы хъыг, сагъæс жæже цин күнд жæмбæрста, уымай тынгдæр аңкъардта адæйма-джы удыконды «æмбæхст» бынæттæ, фæндтæ, бæл-лицтæ. Таймураз жæд мæдæймиджы миддуне æд-дæг-мидæг тæвæрдта, баста сæ кæрæдзиуыл. Хъæууон скъолайы ахуыргæнгæйæ уый тынг раджы базонгæ үйрissаг жæже дунейи стыр поэтты сфаелдистадимæ, ахуыр кодта сæ культурæйыл. Уыци зонындзинæдтæ жæже поэтикон дæснүйад ын фæпаракатдæр жæже фæарфæдæр сты Мæскуйы Горькийи номыл литературуон институты ахуыры бонты. Иæ цард, иæ литературуон күист баст у адæмлы цардимæ, нæ абоны жæже наэ фидæны стыр хъуылдæгтилиæ.

АДÆМОН СФÆЛДИСТАДÆ

РАГОН ОБÆЙГРÆ

Раги хумæ ку балхæниуонцæ, уæд цирти бунат дær аелхæдтонцæ. Нур хонхи ци обæйттæ ес, уонæй ба æз Кертибийти Кертибий æма Хъойбайти Бицийæй уотæ фегъосинæ: уæхъæццаг хæдзарæй ами обай некæмæн е. Етæ рагон даст æнцæ, грекъи даст. Фал зæнхитæ ке адтæнцæ, е си уæйæ ку кæнидæ, уæд ин и обай дær (æ зæнхæбæл ка уидæ, уой) æ хæццæ рauæйæ кæнидæ. Ма хумæ ке номбæл уидæ, обай дær уой номбæл исуидæ. Диғорон адæми фидтæлтæ обайии ивæргæ дær нæ кодтонцæ сæ мæрдтæ. Баивæриуонцæ обайии уæхæн, æма цирти буuat кæмæн нæ уидæ. Кенæ фуд зумæг ку искæнидæ, 'ма цирт искъахæн ку нæ уидæ, уæд ка рамæлидæ, уони баивæриуонцæ обæйтти. Ёндæр æз тауæрæхъæй дær некæд фегъустон, Диғорæ ескæд обайии æвардтонцæ мард, уой.

*80-анздууд Хъиргъути Геүәрги Бекмæрзай фурти дзурдтæй
æй Кæлухи ниффинста 19-аг июли 1964 анзи Цагъати Анастасия*

НИМÆДЗИ БÆРЛÆГГÆНÆНТæ

Нæ фонси нимæдзæ ба уотемæй бæрæг дардтан: нæ карди кæрдбадзæбæл, кард æ хумпьюраэй фелвасианæ, æ мæкъур æрдиги никъæттæ кодтан. Сæдтæн, инсæйттæн 'ма еугæйттæн хеçæн хузи никъæттæ адтæй. 'Ма еци никъæттæмæ гæсгæ зудтан нæ фонси нимæдзæ.

*Чихтисти Хæмиц Мæрзахъули фурти дзурдтæй æй Секери
ниффинста 21-аг июли 1964 анзи Цагъати Анастасия*

ÆФЦÆГГÆСТÆ

Раджы дардтой æфцæггæстæ. Къæмынты тигъыл уыди хъæмпы цына. Уыцы тигъ Елиайы тигъ хуинны. Цынайæн схæв дæр æмæ бон дæр йæ цуры уыди гæс.

Фæснæлы сæрмæ Уызынæджы тигъыл дæр уыди хъæмпы цына. Уымæн дæр - гæс. Нары, Хъалайы рагъыл дæр уыди хъæмпы цына. Доныфарсы, Къумбылты тигъыл дæр уыди хъæмпы цынатæ. Уыдонæн дæр уыди гæстæ.

Ныр-иу раджы, е Гуырдзыйырдыгæй, е æндæр искæцæй тыхгæнджытæ куы рацыди, уæд-иу Суар (Сауæры) æфцæгæй куы ракастысты, уæд, Къæмынты рагъыл цына чи хъæуай кодта, уый-иу цæ федта. Æмæ уый арт бандзæрста цынауыл. Фæснæлы уый Къæмынтæй цынайы рухс федта, мæ-иу уый дæр уыцы сахатыл бандзæрста арт йæ цынауыл. Хъалайы рагъыл чи уыд, уый-иу Фæснæлы рухс куы федта, уæд уыцы сахатыл арт бандзæрста йæ цынауыл. Уый та-иу федта Къумбылты, уый. Æмæ уый дæр уыцы сахатыл бандзæрста арт. Мæ-иу уæд Дыгургом цыдисты фæдисы Уæллагкоммæ.

Раджы-иу адæм ныхасы цæттæйæ бадтысты. Сæ куыстаг дæр иу семæ уыди.

Къæмынты, Хъараты мæсыджы фарсмæ, алы мыггагæн дæр йæхицæн бадæн къæйтæ дардтой. Мæсыджы фарсыл та алы мыггагæн дæр уыди саджы сыкъатæй рагъæн йæ гæрзтæ ауындзынмæ. Фæдис-иу куы фæцыди, уæд-иу сæ хæдзармæ уайын нæ хъуыд: цæттæйæ бадтысты ныхасы.

*Гæвдышты Илья Бæргесы ныхæстæй йæ ныффыста
Мустыздæхы 24-æм июлы 1964 азы Цагъаты А.*

ГАБОНÆ (ковæндонæ Гулæри)

Габони кувд, мæнæуæ æфсерæ ку рафтаудæ, уæд кæниуонцæ.

Гулæр кæми цæрунцæ, уой сæри еу зæнхæ Габонæ хуннуй. Тауæрæхъæй уотæ байзадæй, зæгъгæ, изæдтæ ратахтæнцæ Уæллагирæй, ма Габони хури бабадтæнцæ. Уоми æртингæс нæзи бæласи фестадæнцæ. Æртингæсемæй ба еу маргъ фестадæй 'ма фæттахтæй, 'ма Цæгати бабадтæй. Æндæр еци

фалдзос бәласә некәми адтәй. Нур ба си нәбал хонунцә бәласә, бундзәфхәйтә ма си ес. Гъе Гуләри еци бәләстән күвтонцә Габони кувди. Косарт ба кувди бони еу устур дорбәл кәниуонцә, Косартгәнән дор әй худтонцә.

Габони кувдән силаестәг нә кодта дзол. Дзолтә ин нәләстәг кәнидә. Ә дзол ба Габони гул хундтәй. Стур дзолтә ин кәниуонцә, 'ма еци дзолтә кувддонәй хәдзәртәмә хастонцә. Хәсгә ба сә кодтонцә се 'рагы.

Курдтонцә Габонәй зад тилләг, сәрәгас.

Аци кувд кодтонцә Гуләр әма Дзинагъя. Дзинагъай ба Габони кувддони адтәй дортә, ма уонән күвтонцә. Еци кувддонә сәхуәдтә ис쓁顿цә Дзинагъя.

*Етдзати Уруси Байсати фурти дзурдтәй әй ниффинста
Мостиздәхи 25-аг июли 1964 анзи Цагъати А.*

МУГГӘГТИ ТАУӘРӘХҮТӘЙ

Гагуати равзурун. Беритә раздәр Тимболтә хундтәнцә. Дууә әңсүвәри рантәстәй. Лезгори ба зәнхә мәрдзәстә адтәй, 'ма уоми сәхең бунат әркодтонцә. Сә фалдзос цәрәг нә. Еци дууә әңсүвәри Гагу 'ма Сата хундтәнцә.

Еу бол Гагу цауәни фәщүдәй. 'Ма, нур Донифарс кәми әй, уоми ба тегъәбәл исбадтәй. Дон баниузта. Кәссүй, 'ма хәмпәлтә әзмәлүнцә. Фәймәкастәй, ма дин е ба - саг. Фәйәхста. Раймардта. Байгүд кодта. Сагъәс кәнүн байдәдтә а дессаги цәрән әй: гъәдә дәр, дон дәр, зәнхә дәр әй е.

Сәхемәе бацуудәй, 'ма е 'нсувәрән загъта: дессаги цәрән иссердтон, "ма цәүән уордәмә. Сата нә бакумдта. Е 'нсувәрән дәтгә дәр неци кодта. Рандәй Гагу. Тегъәмәе иссүдәй. Устурдори рәбүн әрбадтәй, 'ма имә гъәр кәнүй: «Сата мә сайд, мә сайд!» Е ба ци ми басайдта, зәгъгә, ә фәдбәл рацуудәй. Гагу ба си сайгә неци кодта, фал цәмәй дуйне фәууидтайдә, е әй фәндә адтәй. Уотемәй әй ә фәсте әрбасайдта Сапай зәппадзә әма Къари адаги уәнгә. Уоци рауән сәхең әхсән ис쓁顿цә.

Уәдәй фәстәмәе Донифарси Гагуатә исмуггаг әнцә. Лезгорә ба Сатай цәүәтәй рацуудәнцә.

1885 анзи игурд Берити Зикира Баззей фурти дзурдтæй æй ниффинста 15-аг июли 1964 анзи Лескени Цагъати А.

Етдзатæ Гулæри цардæнцæ. Уордæмæ ба Ходæй æрбалигъдæнцæ. Ходмæ ба Хъобанæй æрбалигъдæнцæ лæги марди фæдбæл. Уоми сæ муттаг Едзатæй адтæй. Ходæй ба Дунтæмæ æрлигъдæнцæ. Нур дæр ма Дунти ес Етдзати хумтæ. Гулæрмæ ба, зæнхæ си фулдæр ке адтæй, уой фæдбæл бафтудæнцæ.

Дунтæмæ си ка æрлигъдæй, етæ дууж æнсувæри адтæнцæ - Гату `ма Гетæ. Гатуй фурт ба адтæй Фацбай. Фацбай 187 анзи фæццардæй. Фацбайи фурт ба - Созо. Созой фурт - Хамбий. Хамбийи фурт - Цъæхой. Цъæхойæн ба ес æртæ фурти.

Етдзати Уруси Байсати фурти дзурдтæй æй ниффинста Мостиздæхи 25-аг июли 1964 анзи Цагъати А.

ФÆЛДЕСУН

«Орæзмæг рамардæй. Рохсаг уæд! Мæнæ ин æ хæдзарæ рохсаг зæгъун кæнунцæ, `ма рохсаг уо, рохсаг, Орæзмæг! Де `нгæн - рохс, дæ мæрддзаг - уорс. Аги комæй, арти комæй дæу туххæй харзгонд ка цæуй мæрдти фæндагæй, етæ дæ размæ кæдзосæй лæууæнтæ. Исфедуйуни фæлдесонд син ма уæд. Дæ байзайæггаг дин рохсаг зæгъунцæ, рохс цардæй фæццæræнтæ!

Аци адæн æрцудæнцæ дæу туххæй рохсаг зæгъунмæ, `ма дин уони хьиамæт мæрдти фæндагмæ хуарзæн æнхус уæд. Фæстаги хуарзбæл фæууодæ дæ байзайæггагæн. Аци фæрзеу ба дæ рази кæдзосæй лæууæнтæ. Де `стонг, де `донуг си саст уæнтæ. Хайвæндагæн хай бакæнæ, æнæбари хай макæмæн бакæнæ. Рохсаг уо, рохсаг! Дзенети хуаллаг адæ кæнæнтæ дæ рази аци фæрзеу. Махæй дин ца хæлар æнцæ, мæрдти Барастурæй дæр дин уа хæлар уæнтæ».

Уæдта хæларгæнæг цæнхæ барæгæнуй фæрзеу æма ниуазуйнæгтæбæл, дон æргадзуй, `ма сæмæ кардæй равдедуй.

Бясти Дрис Гайсæни фурти дзурдтæй æй ниффинста Дур-Дури 31-аг июли 1964 анзи Цагъати А. Уæд Дрисбæл цудæй 91 анзи.

СКЪОДТАТИ ЭЛЬБРУС

МАРДИ АЕГЬДАЕУТТИ ТУХХАН

Дигорон адәмон сфәлдистадәмә ләмбунәг ку әркәсай, уәд дәхеңән исбәрәг кәндзәнә, марди аегъдауттә күд дессаг әңцә әма адтәнцә, уой. Марди аегъдауттәбәл ци адәмон поэзи финст цудәй, уой ба адәм сә цъухәйдзоргә сфәлдистади берә әности дәргыи әхсәдгә әма лигъзгәнгә цудәнцә әма фәстагмә әцәг айев литературон уадзимиси хузә райсидә. Уәхән поэзимә хаунцә гъарәнгитә әма фәлдиститә дәр. Еци сфәлдистадән уотә тухгин айевадон хузә нае уайдә, дигорон мәрдәгъдауттә сәхуәдтә ләмәгъ ку адтайуңцә, уәд. Сфәлдистадә аци рауән царди әцәгдзийнадә әвдесәг ай. Дигорон мәрдәгъдауттә әңцә карз, хаттгай фәүунцә зин хәссән. Марди аегъдауттә рагон дзамани күд хастонцә нае фиддәлтә, уой Гарданти Михал сәдә анзей размә ниффинста. Уоми али фәzzеләнән, али миуән дәр ес әхе бунат, әхе афонә әма әхе фәткә.

Гардані фурт райдәдта, адәймаг ку наема рамәлуй, фал адзали сәйгә ку әруй гъеуәдәй. Гъе, уордигәй рагагъонмә райдайунцә мәрдәгъдауттә. Гарданти Михал финста: «Адәймаг хъәбәр ку әрсәйгә уа, ә мәрдти надмә е 'ргон ку раката, уәд ин әмбәлуй хъәбәр хәстәгуттәмә әма уарzon әнгартәмә аегас уоди гъәргәнәг рарветун.

Аеркәсүйнаг:

а) еци гъәргәнәг и хәстәгутән - әнсувәртән, хуәртән, мади әрвадтәлтән, кайестән фегъосун кәнүй сәйги номәй, е хъәбәрдәр сәйгә 'й, әруәззау сәгуогәй, ағаззаг наебал ай, зәгъгә.

б) и хәстәгутән аегъдаумә гәсгә әмбәлуй и сәйги марди бонмә сәхе цәттә кәнун.»

Зәгъян ес, нурма Михали хузән арф әма ләмбунәг, сәйрагдар ба - раст, некема ниффинста дигорон аегъдаутти туххан. Аегъдау күд әнхәстгәнгә 'й фәд-фәди, етә финст әңцә

пунктгай, пункти медæгæ ба ма си ес æркæсүйнæтæ, феппайуйнæтæ әма әндærхузи лæдæрунгæнæн, бæлвурдгæнæн гъудитæ.

Аци дзубандитæй уой зæгъуммæ гъавун, әма мах еци рагон æгъдæуттæй рæсугъддæр æгъдæуттæ нæма æргъуди кодтан иерæнгæ. Әма сæ кæд рæсугъддæр нæ кæнæн, уæд нæ сæ фæффудконддæр кæнууммæ ба барæ æппунддæр нæйиес. Еци гъуддаг уодзæй æверхъау, уæдта царди ирæэти, размæэ цуди нихмæ арæст. Уотæ нæ зæгъæн, әма Гардани фуртмæ куддæрилддæр финст әнцæ зиани æгъдæуттæ, раст гъеуутæ әнхæст гæнгæ 'нцæ абоний царди медæгæ. Уомæн уæн дæр нæйиес, хъæбæр нæ ку фæндауа, уæддæр. Али рæстæгæн дæр æхе домæнтæ ес. Әзинæ раст ци гъуддаг адтæй, е абони зулун æй, кенæ ба - иннердæмæ. Фал еци дессаги æгъдæуттæй нури доги әнхæстгæнæн кæмæн ес, ә хъаурæ әма си ә уæзæ ка нæма фесафта, уони ба цæмæн гъеуама æйиевæн әндæртæй, әма ахид ба - әнæуинд, фудконд æгъдæуттæй?!

Дуйнебæл зианæй уустурдæр бæллах нæйиес, уомæй зиндæр зин нæйиес. Гъулæгæн, е беретæмæ гъаргæ дæр нæ кæнүй. А фæстаг рæстæги уомæй еуæй-еу рауæти политикæ исаразунцæ. Е Хуцауæй дæр тæрегъæд æй. Разинний уæхæн адæм дæр әма уæззau зиангун хæдзари тургæй æхецæн трибунае исаразуй, ә дзурдаргæвддзинадæ бавдесунмæ фæгъгъавуй æрцæуæг адæмæн. Әрцæуæг адæм ба дигорон зиани фæууй хъæбæр берæ, уотæ зæгъун дæр мин тæрегъæд ма уæд, фал - æгæр берæ. Е дæр, æвæдзи, раст нæй. Мийаг театрмæ, е ба циркмæ цæуис?! Әма, æгæр берæ адæн кумæ æрæмбурд уа, уоми ба ин әнæ театри хузæн уæн дæр нæйиес, уомæн, әма æрцæуæгтæн мардбæл сæ зæрдæ әнхузæн нæ фæрресуй. Уотæ ин уæн дæр нæйиес, - кæмæн хæстæгæдæр фæууй рамæлæг адæймаг, кæмæн ба - идардæр, æцæгæлон уогæй ка 'рцæуий, уомæн ба - неке. Әма уæхæн адæймаг зиани уогæ архайгæ дæр ци кæнүй?! Хабар фегъосуй е - телевизорæй, е ба әндæр ескүцæй, ескæмæй әма мардмæ фæццæуий æррæстæ «мардмæ фæццæуни» туххæн, цæмæй æй адæм фæууинонцæ, æхе бавдесунмæ. Гъе, еци рауæн райдайунцæ нæ æверхъау кæнгæ миутæ, нæ «театралон ролти» гъазт.

Нæ синхаг - еу хуарз лæг (рохсаг уæд, ә ном ин нæ финсун) мæ фиди хæццæ ескумæ зианмæ ку цæуиуонцæ, уæд сæ

кәрәдзей уотә бафәрсиуонцә (ка фәрраздәр уидә, е), «кричать будем или спокойно постоим?», зәгъгә, әма «спокойно постоим»-бәл әрләууиуонцә. Фал еци фарста әңгәлони зиани фәдбәл уидә, сә еуей хәстәг еске ку рамәлидә, уәдта, си гый-гый, уәхән дзубандиән уән н'адтәй.

Мәрдзогойнә әнә кәүәгәй, әнә дәсни гъарәнгәнәгәй нә федауй. Фал кәүгә кәмән әй, етә дәр хеңән адәм әңцә. Ә зәрдә кәмән нә ресуй, уомә еци ихәс нә хай. Фал нури рәстәги ба беретә, кәун имә нә фәццауý, җәстисуг си нә гъаруý, уотемәй гъела гъәргәнгә баңаңың кири сәрмә. Силастәги еу хай ба кири фалдзос әртумбул унцә, әма гъәуәйттә кәнүнцә, «хузтә есунцә, стуфтә ба финансунцә» сә сәри «видеокамеритәбәл», уой фәсте син дзоруни, койти әрмәг куд уа, уотә.

«Енә күдтәй әма әнә гъарәнгәй мард тәрегъәддаг әй», зәгъгә, нимадтонцә адәм рагон дзамани. Уой худтонцә «әтгәуәг мард», зәгъгә. Бунтон уотә дәр, гый-гый, зиангин хәдзари бийнонтән зин куд нә уодзәй. Җәстисугтә әма, зәгъуý, гъарәнгә мардән дзенетмә бахаунмә ағыз әңцә, цәмәй хүәрзти хәңцә уа, уой туххәй. Фал мах ци «кәнгә күдти» кой кодтан, уомәй тәрегъәддәр ба ма мардән ци уа?! Рохсаг, дан, ку нә зәгъай фингәбәл мардән, дә хьиамәттә ин ку нә ниххәлар кәнай, уәд е тәрегъәд әй, сайд күдт ибел ку кәнай, гиризгәнәгай, уәд е ба, зәгъуý, хуарз федауй?!

И «рохсаг» зәгъун ба адәм сәхе туххән әргүди кодтонцә. Рохсаг зәгъун гъәуý фингәбәл, е рагон әгъдау әй, уой нихмә дзорән нәййес, фал фингәбәл не сбадгәй дәр, зианән дә медзәрди әңгәгәй рохсаг ку зәгъай, уәд е дәр, мәнмә гәсгә, рәдуд нә уодзәй. Аци гъуддаги алкедәр гъәуама сәребарәй архайа, куд имә растидәр кәсүй, уотә.

Еумә райсгәй, дигорон нуриккон мәрдәгъәддәттә әнәмәнгәй тухгин әма дессаг әңцә, фал бал син мах кәсән сә гъәнтәмә, раст ци нәй, уонәмә. Нә республики газеттә, радио, телеуинунади арах исесунцә аци темә. Уәлдәр куд загытан, уотә еуәй-еутә зианәй политикә исаразунцә, әгъдауән әхе фәсаууонмә рагәлдэгәй. Берә руаһенти ба газеттә, әндәрти хъаугъя исесунцә зиани финги әгъдәугти фәдбәл: сәр кәми ивәргәй, цал гагидауи уадзгә 'й, «плау»

гъарәй хәсгә 'й әви уазаләй, фәстаг гагидауә бәркади туххән фәүүй әви рохсаг фәzzәгъунцә әма ма берә уәхән листәг миутә. Аци фарстати алкедәр дәсни, бәгъатәр әма зундамонәг фәүүй. Әңгәгәй дзорун ци әнәфәуунд миути нихмә гъәүй, уоми ба не 'ндеуй. Не 'ндеуй зәгъун, ести әнгъалдзау кәмә фәуунцә - хецаудә, гъәздугуги зиәнттәмә фулдәр адәм ке әрцәүй, фулдәр әхца си ке ниввәрунцә, еци къеләстәрән миути нихмә. Мәхүәдәг еу къуар анзей разәй әвдесән адтән уәхән цауән: мәгур уосә рамардәй, ә фурт дәр - мәгур әма си и фурти хъәбәр хәстәгутә «фәстон хъалтә» ке фәххонунцә, уәхәннә, дзурдән, әртә соми ниввардтонцә. Еу цалдәр боней фәсте ба «фәстон хъалтән» сә идардәр хәстәг - колхози сәрдари хеон фәэзиан әй, әма си сәдә соми «исәгъда» кодтонцә, қәд әма сә әхцай фәрәзнити әнхус бунтон иннердәмә гъудәй, уәлдәр.

Етә дин нае кәнгә миутә, нае әастфәлевән әма әастәмә миутә.

Әнәмәнгә, мәрдәгъдәуттән сә фулдәр консервативон әнцә, не 'ййевунцә берә әности дәргы.

Хуарзәй си ци байзадәй, уонәй еу әй, мәрдгин бийнонтән хеуәннә, хәстәгутә әма синхәннә күд әнхус кәнунцә, е. Еци хуарз әгъдау, цид, деси әфтулта әрцәуәг адәми. Нури уәнгә дәр дигорон адәммә марди күлт хъәбәр уәлиау әвәрд әй. Никки ба ма әгъдәуттә адәм сә цардиуаги уавәртәмә гәсгә аразтонцә. Адәм күд мәгурдәр әрронцә, уотә сә кәрәдзей әнхус фулдәр гъәүй, күд гъәздугдәр уонцә, уотә ба изолдәр кәнунцә кәрәдземәй, уомән, әма уәд алкедәр уотә гъуди кәнүй, - а мән җәмән гъәүй, мәхүәдәг дәр фагә ку дән, ести амәлтә кәндзәнән, зәгъгә. Дессаг макәмә фәккәсәд, нае дзубандий сәрмә әнхәст нае хауј, фал исходтон уәхән хатдәг: зианмә фулдәр адәм Җәун ке райдәдтонцә, е әвдесән әй - цард ләгъузләргәнгә, размә наәфал фәстәмә ке җәүй, уомән. Адәм тухст уавәри ку бахаунцә, кәрәдземә уәд әрбанғом унцә.

... Марди әгъдау исрәсугыд кәнүни ахсиаг бунат ахәссунцә гъарәнгитә әма фәлдиститә. Гъарәнгә әй әнахур сфердистадон жанр. Хуцауи ләвар скурдиадә кәмә нае уа, уәхән силгоймаг, дзурдарәхст уогәй дәр, нае базондзәй хузәнен гъарәнгә кәнун, «ә гъарәнгәмә дортә дәр ма күд

фækкæуонцæ», уотæ. Лæгъуз лæгбæл зин гъарæнгæгæнæн æй, уомæн æма мардæн æ лæгъузи кой næ киндæүй, гъæуама ин хуарз дзурдтæ иссерай, æма уæдта е ба мæнгæдтæ уодзæнæй. 'Ма мæнгæдтæ дзорун ба зиани æгъдау æнхæстгæнгæй бустægidæр næ фæтгуй.

Гъарæнгæй æрцæуæг берæ адæми цæститæбæл рауайуй рамæлæги сорæт, æ зæрдихатт, æ мінеугутæ, æ царди над. Еци æгъдау адæми берæ цæмæйдæрти гъæуай кодта, ахур сæ кодта хуæздæр унмæ тундзунбæл. Али лæг дæр, зиани уогæй, ниссагъæс кæнидæ, мæлун æй ke гъæудзæнæй æнæмæнгæ, æма æ мард цæмæй ма фæхходуйнаг уа, уой туххæн ба 'й раст цæрун ke гъæуай абони.

Журнал «Ираæфи» раздæри номерти ци гъарæнгитæ ниммухур кодтан, етæ сæ айевадон æмвæзадæмæ гæсгæ фæйнæхузти 'нцæ, уомæн, æма хеçæн силгоймæгти дзурдтæй финст æрцудæнцæ.

Дæсни гъарæнгæгæнгутæ нур дæр дзилли 'хæн зундгонд æнцæ.

Марди æгъдæутти фæлдесуни гъуддаг дæр цæмæдессаг æй. Адæймагæн рагон дзаманти фæлдистонцæ, æ царди медæгæ цæмæй пайда кодта, уони: хуæруйнаг, ниуазуйнаг, къахидарæс æма гуридарæс; лæгæн - бæх, тохæнгæрзтæ, силгоймагæн ба - кæрдæн, содзийнæ, хæлптæ, æлхуйнæ æма æндæртæ. Фæлдесгæ кæниуонцæ анзмæ цалдæр хатти. Еугур фæлдиститæ дæр æнхæстгонд цудæнцæ дзубандити хæццæ. Финст ка рцудæй гæгъæдibæл, еци фæлдистити тексттæй тæккæ поэтикондæр æй «Бæхфæлдесуни» текст - næ адæмон сфаелдистади тæккæ гениалондæр уадзимистæй ey. Е æй хъæбæр рагон, скифаг æгъдау, фал æй æрæги дæр ма æнхæст кодтонцæ Диғоргоми.

Гъеууотæ æносон æнцæ мæрдæгъдауттæй eyетæ.

Журнал «Ираæфи» дуух хатти ниммухур кодта «Бæхфæлдесуни» тексттитæ: ey - Собити Инали финст, иннæ ба - Темирати Заурбеги. Аци номери ба мухур кæнæн «Бæхфæлдесуни» æндæр вариант, цæмæй кæсæгæн æ зæрдæбæл æрæфтуйа недзаманон дессагдæр æгъдæуттæй ey.

БÆХФÆЛДÆСУН

Адтæй еу лæг, æнæтæргъæл лæг,
Æма ин лæхъүæн райгурдæй.
Йеци лæппой Кæнтæ дæлмагурмæ енцег фæххастонцæ.
Уой фæсте ба и бищæу рамардæй;
Мæрдтæмæ ку цудæй, уæд æ бæхбæл æ саргь исæвардта.
Гæрзæ ин нæ адтæй, æма æхсинцьий цъарæй
идонæ исходта,
Сибулдзи цъарæй ба æ саргь исаразта,
Æ бæхбæл рабадтæй æма цæун байдæдта;
Дзæндзет ибæл иссudæй, Дзæрæнзет ибæл иссudæй,
Фæндагтон адæм, æма сæхемеднимæр загътонцæ:
«Изæд æрцæуй, идауæг æрцæуй».
- Изæд дæр нæ дæн, идауæг дæр нæ дæн, - зæгъгæ, загъта,
- Мæгур лæг дæн, мæрдтæмæ цæун,
Гъæуаггин дæн æма мæ гъæуаггинæй ба ма раудзетæ.
Дзæндзет æрафестæг æй æма ин хуарз гъæст
идонæ равардта,
Дзæрæнзет рафестæг æй æма ин æ саргь равардта.
Цæун байдæдта æма йбæл Хори фурт Мæхæмæт,
Мæйи фурт Мæсæмæт иссudæй,
Гъæздуги фурт ибæл Хæмæтхъан иссudæй,
Фæрнуги фурт ибæл Сæмæтхъан иссudæй.
«Изæд æрцæуй, - загътонцæ, - идауæг
æрцæуй», - загътонцæ.
- Изæд дæр нæ дæн, - загъта,-
идауæг дæр нæ дæн - загъта-
Мæгур лæг адтæн, æрвадæнгон адтæн,
Гъæуалимæн адтæн, хæстæгхæссæг адтæн,
Æзнагсæдтæг адтæн, тогагор адтæн.
Мæрдтæмæ цæун, гъæуагкин дæн,
Гъæуагкинæй мæ ма раудзетæ.
Хори фурт Мæхæмæт рафестæг æй
Æма ин ўе `фтуагитæ равардта,
Мæйи фурт Мæсæмæт рафестæг æй
Æма ин æ саргъæмбæрзæн равардта,
Гъæздуги фурт Хæмæтхъан рафестæг æй,

Мæрдтибæстти
Бигъати Юрий конд хүзэ

Æма ин æ думетонг равардта,
Фærнуги фурт Сæмæтхъан рафестæг æй
Æма ин равардта хуарз æхсæ.
Уæдта сæ бафарста: «Куд уодзæнæй мæ фæндаг?»
‘Ма ин загътонцæ: «Еу уосæмæ бахъæртдзæнæ,
Æндзалæ æ фæдзал, конгъæдæ æ содзинæ,
Фæстæ йе ‘нгурстæуæн, уотемæй зæнхи æскъудтæ хуйуй».
Дес фækкодта æма сæ бафарста:
«Уотæ цæмæн æй йе?»
«Йеба уотæ уомæн æй, - зæгъгæ ин загътонцæ, -
Уæлæбæл лæггæнагæ адтæй, мæрдти надæй æй федуй,
Йеба уотæ уомæн æй;
‘ма-ey æй изолти рацо:
Уой тæргъæддзинадæ дæуæн дæр рахилæ кæндзæнæй.
Уомæй ку баевгъуйай, еу ма уосæмæ бахъæртдзæнæ,
Айкæ рæвæйнæй бæттуй, æма ин ибæл нæ хъæртуй».
«Йе уотæ цæмæн æй?» - зæгъгæ, сæ фарста.
«Йеба уотæ уомæн æй:
Синхони карк имæ ку низзаидæ, римæхсгæ æй кодта.
Нур ба æй мæрдти надæй федуй -
Йеба уотæ уомæн æй;
Изолти рацо, дæ фæндагæн дин рахилæ кæндзæнæй
уой тæргъæд.
Уомæй уоддæр ку бацæуай, еу ма уосæмæ бахъæртдзæнæ,
Сæдæ татхай астæу бадуй,
Лæкъæрдæ къæпe æ къохи даруй,
Еунæг татхай берекет ин си нæййе.
Фарста бабæй сæ: «Йе уотæ цæмæн æй?»
«Йеба уотæ уомæн æй, - зæгъгæ, загътонцæ, -
Уæлæбæл æхе губун æфсаста,
Хæстæг нæ хаста, синхони нæ уарзта,
Бинонти нæ аста, æ мæрдти надæй æй федуй:
Изолти дзи рацо, дæ фæндагæн дин рахилæ кæндзæнæй.
Уомæй ку баевгъуйай, еу ма уосæмæ бахъæртдзæнæ.
Дууæ татхай астæу бадуй, сæдæ татхай
берекет ин си йес,
Сугъæринæ къæпe æ къохи даруй».
Десгæнгæ сæ фарста: «Йе ба уотæ цæмæн æй?»
«Йе уотæ уомæн æй, æма уæлæбæл æхе губун нæ уарзта,
Æ бинонти æфсаста, хæстæги хаста, синхони аста,

Æ мэрдти над урух æй,
Уомæй ци дзурд фегъосай - стур бæстæмæ цæудзæнæ, -
Дæ гьосалгьи бахæссæ.
Уомæ ку баевгъуйæй, еу ма уосæмæ бахъæртдзæнæ,
Сæдæ гьоги доцуй `ма ин си еу гьоги берекет нæйье».
«Йе уотæ цæмæн æй?» - зæгъгæ, загъта.
«Йеба уотæ уомæн æй:
Уæлæбæл æхе губун æфсаста,
Хæстæги нæ хаста, синхони нæ аста,
Æ мэрдти надæй æй федгæ кæнуй,
Изолти рацо - фæндагсодзæг, хузесæг æй.
Уомæй ку баевгъуйай, еу ма уосæмæ бахъæртдзæнæ,
Дууæ гьоги доцуй, сæдæ гьоги берекет ин си йес».
«Йеба уотæ цæмæн æй?»
«Йеба уотæ уомæн æй:
Уæлæбæл æхе губун нæ уарзта,
Бинонти æфсаста, хæстæги хаста, синхони аста.
Уомæй ци дзурд фегъосай, -
Стур бæстæмæ цæудзæнæ, -
Дæ гьосалгьи бахæссæ, райзæгъæ.
Уомæй уоддæр ку бацæуай, еу ма уосæмæ бахъæртдзæнæ:
Уæраси къустелæ æ рагы даруй,
Хæрдмæ ибæл имисуй, урдугмæ йе `фæкъуати кæлуй»
«Хуцауи дессаг! - зæгъгæ, загъта, - йеба уотæ цæмæн æй?»
«Йеба уотæ уомæн æй:
Уæлæбæл къумæл цæгъдгæй имæ синхон къумæлгор
ку бацæуидæ,
Уæд уомæн къумæл нæ лæвардта, йеба уотæ уомæн æй.
Изолти æй рацо, фæндагсодзæг, хузесæг æй.
Уомæй уоддæр ку бацæуай, лæг æма уосæмæ бахъæртдзæнæ:
Галдзар сæ буни, галдзар сæ уæле,
Къилдуунвæлдагъдæй хуссунцæ, нæ сæбæл хъæртуй,
Кæрæдзæмæй æй райвазæ-байвазæ кæнунцæ».
Хуцауи дессаг! Йеба уотæ цæмæн æй?»
«Йеба уотæ уомæн æй: уæлæбæл кæрæдзей
Нæ уарзтонцæ, йеба уотæ уомæн æй.
Изолти си рацо, фæндагсодзæг, хузесæг æнцæ.
Уомæй уоддæр ку бацæуай, лæг æма уосæмæ бахъæртдзæнæ:
Тæрхъосдзар - сæ буни, тæрхъосдзар - сæ уæле,

Дæлхъур-уæлхъурæй хуссунцæ, кæлгæ-уæлгæй
сæбæл хъæртуй».
«Хуцауи дессаг! Йе уотæ цæмæн æй?»
«Уæлаæбæл кæрæдзей берæ уарзтонцæ,
Дæлæбæл дæр кæрæдзей берæ уарзунцæ,
Сæ мæрдти над урух æй.
Уонæй ци дзурд фегъосай, -
Стур бæстæмæ цæудзæнæ, -
Дæ гьосалгыи бахæссæ.
Уомæй уоддæр ку бацæуай, еу гаццамæ бахъæртдзæнæ,
Надбæл дæргъæмæ хуссуй,
Æ хурфæй къæбистæ рæйунцæ».
«Хуцауи дессаг! Йеба уотæ цæмæн æй?»
«Йеба уомæн æй, æма амæй æндæмæ ци адæм уа,
Йетæ сæ мадæ, сæ фиди коммæ нæбал кæсдзæнæнцæ,
Фæндтæ сæхемæ ессæнæнцæ, æнæ æгъомæй дзордзæнæнцæ,
Сæ мæрдти надæй æй федгæ кæндзæнæнцæ,
Изолти æй рацо, - фæндагсодзæг хузесæг æй.
Уомæй уоддæр ку бацæуай, тæрхони бадæг
адæммæ бахъæртдзæнæ:
Фæруæ лæдзгутæ сæ къохи,
Фæруæ къелатæбæл бадунцæ.
Фæруæ фингитæ сæ рази,
Устур кæрцитæ уæлæфтауæ,
Бинаг ходтæ схъелхæттæ,
Ниссæбæл систæ æнцæ,
Ниссæбæл лискъæ æнцæ».
«Хуцауи дессаг! Йеба уотæ цæмæн æй?»
«Йеба уотæ уомæн æй: уæлæбæл тæрхони бадæг
адæм адтæнцæ,
Растæн хæран тæрхон кодтонцæ;
Сæ мæрдти надæй æй федгæ кæнунцæ,
Фæндаг содзæг, хузесæг æнцæ, идæрдти си рацо.
Уомæй уоддæр ку бацæуай, еу ма адæммæ бахъæртдзæнæ:
Æвзестæ къелатæбæл бадунцæ,
Æвзестæ фингитæ сæ рази,
Устур кæрцитæ уæлæфтаугæ,
Салходтæ скъелхæттæ».
«Хуцауи дессаг! Йеба уотæ цæмæн æй?»

«Йеба уотæ уомæн æй:
Уæлæбæл тæрхонибадæг адæм адтæнцæ,
Растæн раст тæрхон кодтонцæ;
Хæрамæн хæрам кодтонцæ;
Сæ мæрдти над урух æй.
Уонæй ци дзурд фегъосай, -
Устур бæстæмæ цæудзæнæ, -
Дæ гьюсалгыи бахæссæ, райзæгъæ
Баздæхæ сæмæ, басæфæрсæ» -
Басæмæзæдæхуй, басæфæрсуй.
«Дæллаг фæндаг, - загътонцæ ин, - фæндагсодзæг,
Уæллаг фæндаг - хузесæг,
Астæуггагбæл ниццаудзæнæ,
Еу хеди гьюсмæ никъæртдзæнæ,
Фатхъæдæ'ма фæдæрхъез,
Сибулдзæ æма тасæн уес;
Байраг бæх æznæмагæ,
Биццеу бадæг стъæлфагæ,
Уомæй дæр ма фæттæрсæ,
Ниццафтæ кæнæ, фæууордæг уодзæнæ.
Дзенети бакæсæн туппурмæ бахъæртдзæнæ;
Биццеутæ дæмæ æхсири цадæй рауайдзæнæнцæ:
«Нана æрцæүй», - зæгъдзæнæнцæ;
«Баба æрцæүй», - зæгъдзæнæнцæ.
Баба дæр уин æрцæудзæнæй,
Нана дæр уин æрцæудзæнæй.
Æ дзиппæй син дуумæн фæткъу исласуй,
Басинсæниуаруй.
«Над кæми æй, уой мин баамонетæ».
«Над мах барæ нæй.
Нæ астæу сугъæринæстуггин лæхъуæн бадуй,
Над уой бæрагæ æй».
Сугъæринæстуггин лæхъуæн имæ рауайуй,
Æ разæй фæррастуй,
Дзенети цъæх зæлдæбæл ин
Сослани хæццæ æнхæтинаæ куд уа,
Урузмæги хæццæ æнбадинæ куд уа!»
Йæци марди уоди бæстæ кæми æй,
Аци марди уоди бæстæ дæр уоми уæд!

Æ бæх æртикъахуг фæсахсæн искæнүй,
Дзенети дуар ин хæрхæргæнгæ байгон кæнүй,
Гургургæнгæ ин адæм исистунцæ.
«О, 'гас цæуай, иузæг, - зæгъгæ, ин зæгъунцæ, -
Кæми адтæ, куд адтæ?»
«Æрзимайха Зимайхи фурт адтæн,

*Марди реубæл топпихуасæ содзун.
Туйгъанти Махарбеги конд хузæ.*

Æхсæвæ райгурдтæн,
И бонæ Сослани æфсæдти фæццудтæн,
Гори федар басастон,
Æнæ агъонæй нон ке ракодтон,
Уой туххæй мин ай уæнгæ фæндаг адтæй».
«Уæлæмæ 'й искæнетæ.

Сослани хæццæ æнхæтинæ куд уа,
Уруzmæги хæццæ æмбадинæ куд уа!»
Йеци марди уодибæстæ уæми æй,
Аци марди уодибæстæ дæр уоми уæд.

Æрмæг мухургонд æриудаей киунугæ «Памятники народного творчества осетин»-æй. (Владикавказ, «Ир», 1992).

Редакцийæй: Аæрги еу финсæг-профессор официалон æмбурди дзурдта, не 'взаг сæдæ анзей размæ куд адтæй , уомæй берæ гъæздугдæр фæцæй, зæгъгæ. Нæ ада:ми фольклор хуарз ка зонуй æма 'й арф ка лæдæрой, е зинтæй сарази уодзæнæй уæхæн гъудий хæццæ. Не 'взаг, гъай-гъай, фæстаг сæдæ анзи уруссаг æма фæсарæйнаг дзурдтæ æхæцæн саккаг кодта, æма с æнæмæнгæ гъуддаг æй - компьютер æма интернети доги æндæр гæнæн нæйиес. Цаудгомау ахургæндтæ, финсгутæ æма ахургæнгутæй беретæ тох кæнуңцæ ирон æвзаги «кæдзосдзинадæбæл», уотæ дзорунцæ, нæхе ирон æвзагæй уæлдай нæ неци гъæуй, цифæнди гъуди зæгъæн дæр ибæл ес. Уони фæдбæл ку цæуæн, уæд гобийæй байзайдзинан XXI æноси, уомæн æма техникон революци никки карзæрæй цæудзæй. Компьютер æма интернети доги мах гъæуама сæребарæй пайдæ кæнæн, æгас дуйне кæбæл æнвæрсүй æма наукон, техникон, философон æма æндæр гъуддæгти устур æнтæст æ къохи ке фæрци бафтуйй, еци интернацион дзурдтæй, терминтæй.

Фал ке кой кодтан, еци профессор, махмæ гæсгæ, раст нæй. æндæр æвзæгтæй æрбайсгæ дзурдтæ æнционæй банимайæй ес, фал ка банимайдзæй, сæдæ анзей дæргыци не 'взаги уедæгтæй цæйбæрцæ бахускъæй, уой? Уой дæр циавæр уедæгтæй! Адæми уоди тогдадзинти хæццæ син рабарæн ее - уонæми тог ку нæбал цæуа, уæд уод мæлгæ кæнүй.

Не 'взаг сæдæ анзей размæ куд рæсугъд, буидорон, бæзгин æма гъæздуг адтæй, уой æвдесæнæн ниммухур кодтан «Бæхфæлдесуни» берæ варианттæй еу.

ГУРДЗИБЕТИ Барис

ФАДАУИ МÆСУГ (*Фиддæлтиккон таурахъ*)

Уорсдон әма Сгумей цæугæдæннæ кæми баеуунцæ, кæрæдзей хуæртая кæми рагъæбес кæнуунцæ, уой уæлбилæ әхе идæртæбæл райвазта Фадауи фæзæ.

Конд, уиндæй әй әрдæг гъæуаггин нецæмæй ниууагъта, анзæн ә алли афони дæр адæймаги цæстикаст әхемæ здахуй. Уæлдай зæрдæмæдзæугæдæр ба уалдзæг әма сæрдигон бонти фæуүй. Зæлдагæ хæлттæй бил горьцьетау сурх, уорс, цъæх, бор, цæстæн әхцæуæн, уолæфæнтæн әхсиздзгон адгин тæфгæнагæ деденгутæ әй е 'мхузон æрттевгæ дарæстæй киндзdzон кизгау ку исфæлундуунцæ, уæд. Аердзи цæстуарзон лæвар - әндæр дзурдтæй ин зæгъæн нæййес. Абони федзæрæг әй, фал си кæлдæр ба цард фицгæ донау әхсистæй, хьюпplæгтыæ уагъта. Ами цæргутæн сæ бæхæргъæуттæ, сторфонсæй никкæнæнтае н`дтæй. Фезонæги тæф зæрддагон дзихъи кодта адæймаги уолæфæнтæ.

Абони уонаен сæ кой, ә гъæр дæр нæбал ес. Рæстæг сæ е' нæбун æвæрæнти раги бафснайдта. Аермæст ма нæмæ еци догæй, фæллад бæлццонау, æрфестæг әй аци әрдози бæстастæу лæууæг седзæрæнгæс æгомуг мæсуг. Сугътонцæ әй монгойлаг æнæхонгæ тухгæнгутæ - нæ басуғыдæй, æхстонцæ әй немуцаг лæборгутæ - нæ ракалдæй. Нæ бакумдта басæттун, фækкеун æности догтæн дæр. Эх, нур аци мæсуги мадзора дортæ искурдиадæй исдзурдтонцæ, зæгъгæ, уæд берæ алæмæтон тауæрæхтæ фæдзdzорионцæ, фал...

Абони аци мæсуг уайсадæг киндзау мадзорайæй лæуүй. А ниййергутæй седзæрæй бæzzайæг сувæллонау æнкъард, æрхунхузæй фæлгæсүй ә фалдзостæмæ. Кæддæрау ма абони дæр хеуони цæстæй кæсүй - не 'сиййивта сæбæл ә зæрдæ, фал... ка ин нидзdzора ә царди хабæрттæ, ә зæрди хæртæ, кæд, миййаг уобæл әй ә тухст, ә гузавæ. Зæрдæй-зæрдæмæ никкæсæн фæтка нæййес - мæнгæй нæ зæгъуй нæ фиддæлти

жембесонд. Ка ин бакаэсдзэнэй ә царди хабэртти әнәфинст киунугә. Кәд нә арми бафтуя, уәд махән ә царди нивтә ратаус кәнун ес нә зәрди. Царди ци нә фәуүй. Хаттәй-хатт ма әнәгъавгәй топпи нәмуг нисамбәл дәр ку исәмбәлүй.

...Уалдзәәг. Хори цалх уозгә-уозгәйраги ниййиста әхе хүәнхти фәстемә. Фал ма уәддәр дзәбәх рохс адтәй. Нур ма сә рәсүгъд зартә кәнунәй нәма башцадәнциә зарәг цьеутә. Фәзи фәйнәффарс цәугәдәнти уоләнти сәбар-субур изәйрон ахъуз әрдози реубәл рәдзәгъдүй.

Мәсуги алфамбулайти цәргүтә әэмизмәлд кодтонциә. Сә хәдзәртти изәргүйтә кәнунбәл сә уодтә гъардтонциә. Ка дон хаста, ка пеци арт кодта, цалдәр силгоймаги гъоцитә дүгътонциә. Еу дзурдәй, кустгъомтәй еу дәр ә рәстәг дзәгъәли не 'рвиста, фәйнә-фәйнә кусти кодтонциә. Н' адтәй әнәнеке мәсуги нигулән фарси нихәс дәр. Уорс закъә цалдәр зәронд ләги цәбәлдәр зәрддагонаәй сә хабэртти тунә ниванстонциә. Хуцау ә зонәг, цәбәл адтәй ә дзубанди. Еци усми гъогдоцәг силгоймәттәй еу, ма факкәна, әма әй доцунмә ка гъигә дардта, уәхән рагзад уәс ә гъәбеси фелваста әма әй лолцагъди әндәбила февардта. Зәронд ләгтәй еу фенгаст әй силгоймагмә. Дзоргә неци исходта, фал ә сәр батилдта әма зәнхәмә сәцциә-кәсә кәнгәй байзадәй. Ци ма раңудәй, әма къәхти бунәй әрф нийнәфтәй әма нилләг гъәләсәй исдзурдта:

- Әнгъәлдән, мә хортә, не сәвд әрцудәй.
- Цәбәлдәр гъенцүн кәнис, цидәр mast дин әвдирзуй дә реу, нә боц хестәр, - бафарstonциә әй ә фәрстәмә бадгутә.
- Ци ма уа, уомәй тухстагдәр гъуддаг, нә силдзәуәт нәбәл иуонги хъаурәй тухгиндәр кәнун байдәдтонциә, әрхәндәгхузәй загъта е, әма сәрәй бунмә радзурдта, минкъий раздәр әвдесән ци цауән адтәй, еци хабар.

- Ка фелвасдзэнәй уотә рәуәегәй уәхән дордуппи хузән хуәрзхаст уәс? - бафарста ә фарсмә бадгути әма сәбәл ә цәстә рапаста.

Аэз, зәгъгә, си еунәг дәр нә разагъта. Фәдзлзурдтонциә сә кәстәртәмә дәр. Уонәй дәр уәхән гъуддаги ә нифс неке бахаста. Зәронд ләг фестадәй ә бадгә бунатәй әма мәрдадзи ләууяга, ә гаркъос ләгдзәбәл ә арми тъәпәнтә әдтәгуәле

æввæрд æркæнгæй, райхалдта æ зæрди сагъæсти къубулойнæ:

- Ацал-ауал анзи кадгин æма радгинæй фæццаардан нæфи迪
уæзæтбæл. Дæ цæсти сay, зæгъгæ, нæ кæрæдземæн некæд неке
бауайдзæф кодта. Муди къости цард фækкодтан, фал, - æма
дзæвгарæ рæстæт æ цъухæй дзурд нæбал райгъустæй. Цавддорау
æнæзмæлгæй лæугæ байзадæй.

- Нур, мæ хортæ, бакæнæн уотæ, бийнонти цард унаффæй
федауй æма ниффæндæ кæнæн, - æрæгиау, тарф фунæййæй
цума райгъал æй, æ сæрбæл бæрzonddæр нæххуæцгæй,
нæуæгæй райдæдта дзорун.

- Гъæди кусти нæхе лæгуæттæ бакодтан, фургустæй не 'уонг
иуонгбæл нæбал хуæцуй. Фур мæллæтгæй, фæззигон фæсалæ
лумгæмæ резæграу, хафт хæлорæй цæрæн. Нæ тог бадрижани
донæй тæнæтæр иссæй. Нæ хæкъæлтæ ба цъæхулай едагау
фур листæг ницæнцæ. Хæдзарæ фæндæй цæруй. Цалинмæ нин
нæ силдзæуэт не 'нæбон нæма базудтонцæ, уæдмæ ледзgæ
ардигæй, æппундæр бæласи тала кæми не 'рæзуй, уæхæн
бунатмæ. Дæ балгъетæги хæдзари силгоймаг унаффи бартæ
æхемæ райсæд.

Еци дзурдтæ зæгъгæй, зæронд лæг дуккаг хатт æ цæстæ
рахаста нихæси бадгутæбæл. Еу дзурд си неке цъухæй исхаудтæй.
Уотæ зиндтæй, цума æнæ дзоргæй ка фулдæр бабухсдзæй,
убæл ериси бацудæнцæ.

Цидæр алтæй, уæлдæр фæзи цæргутæ хестæри фæндæ сæ
зæрдæмæ райстонцæ. Ниуугътонцæ сæ цæрæнтæ æма,
нуртæккæ ногъайаг адæм кæми цæрунцæ, уоми æрбунат
кодтонцæ. Уогæ, сæхуæдтæ дæр ногъайæтæ алтæнцæ. Сæ фиди
уæзæг нæ ниуугътонцæ дууæ æнсуvæри, еу мади бæдæлтæ -
Фадау æма Соппæр.

Еу цæстоми цæститай - æмхузон сæ бакаст, сæ уиндæ. Толдзæ
бæласи бундзæфхæдтау иуонггин, хъаурæй хъаурæгин,
лæгигъæдæй лæгигъæдгун. Сæ фидæлтæй син ци ес, ци бон
байзадæй, уонæбæл цæрун базудтонцæ, куд фæззæгъунцæ, сæ
фезонæги адгин тæф фæндагæнти æхемæ худта, сойнæ донаен
ниуазтонцæ, сæ царди бонтæ амондгунæй æрвистонцæ.

Æрмæст син еци уодæнцойнæ цард берæ нæ рахаста.
Бийнонти гъуддаг ку бакодтонцæ, уæд сæ муди къæм бахаудтæй.
Файноститæ не 'сфедудтонцæ, уомæ гæсгæ кæрæдземæ изол
цæстæй кæсун байдæдтонцæ æнсуvæртæ дæр. Сæ дзурд

кәрәдзебәл нәбал бадтәй. Сә астәу әхсилкъә әфхуәрән дзурдтә арәхәй-арәхдәр кодтонцә. Цәйбәрцә бухсун әнгъезүй? Еу кәми адтәй, уоми Соппәр Фадауән бакой кодта:

- Еу фиди фурттә ан, еу тог, еу истәг, кәрәдземәй нин раледзән нәййес - мади бәдолә хъазар әй, фал әнсувәртә еу әмбәрзти буни әносмә нә фәеццәрунцә, хуәздәр уидә, хеңән артәй ку цәрианә, уәд.

Фадау ә кәстәрән аразий дзуапп равардта. Рагәй дәр әй уотә фәндәе адтәй, еци гъуддагмә ә билицъәрттә рагәй хуардта, фал фиццаг дзурд уой цүххәй исхауа, уотә ба ә сәрмә нә хаста. Нур, фадуат ин фәууогәй, уәлдай нецибал загыта.

Кәстәр әнсувәр аразий дзуапп райсгәй, ә гъудити халә идардләр раниванста:

- Ес нәмә, цәмәй цәрән, уойбәрцә циййес, фал мә дзубанди мулкәбел най. Нә фиддәлтә дәр си иливд н'адтәнцә, фал си Нарти дүйнемә сә хәеццә неци фәххастонцә, мах дәр уотә. Мулкән бакосгәй иссерән ес, әнсувәр ба хумә, игуәрдәни нә зайуй. Мә хыамәттә дин хәлар уәнтә, нецәмә дәмә батхалдзәнән, әппун мин ку неци бахай кәнай, уәлдәр, фал мин нә къәсәргәс Силәмәй ба «нә» ма зәгъә, - фәецәй ә дзубанди Соппәр.

Фадау ләмбунәг игъуста е `нсувәри дзубандимә, фал Силәми коймә ба ә медбунат батухсәгая кодта, е`рфугтә фәттар әнцә, әма тузмәгхузәй исдзурдта:

- Нә, мә мади зәнәг, ду ци зәгъис, е нә рауайдзәнәй. Силәм мә къәсәри 'й, мән нәбал әй, зәгъгә, дә фәсте нә ранәхстәр уодзәнәй. Ку ракъаңдзәф кәна, уәдта... - загыта ма Фадау әма...

Соппәр ма ци ракодтайда, е `нсувәр әй дзоргә ниууагъта, ке хәеццә дзурдтайда. Сә рәхеңәни гъуддаг әңционтәй ке нә ниллух уодзәй, уой зонгәй сагъәсти ранигулдәй. Силәм әрмәст къәсәргәс нә, фал ма хуарз цауәйинон дәр адтәй. Уой уәләмхасән мә зонәнгин дәр. Хәедзарәбел хуарздинадә, фидбилиз цәудзәнәй, зәгъгә, уәд әй ә фәлхәнтәй баләдәрун кәнидә. Фидбилиз ләдәрун кодта ә зәрдихалән әнкъард неунәй. Цийни хабар уодзәнәй, зәгъгә, уәдта ә къахи буни гъәмпи халә дәр нәбал сәттидә, ә губуни цъарә, е`рагъбәл зәрддагон ратолә байдаидә. Уәхән әрдзон зундгин

сфэлдистадэй фэххецэн ке бафэнлдзэнэй. Соппэрэн кэд зин адтэй, уэддэр бабэй дуккаг хатт э цэсгом ниддардта э хестэрмэ.

Аци хатт Фадауи зэрдэх фэтгэнэг эй, энэбари исарази эй е 'нсувэри фэндонбэл. Цалдэр стори, уойбэрцэх фустэх эма Силэм иуэрци Соппэрэн бахай кодта, уэртэх Сгумей донуордэг фэзэх дэхүүүэд, - бафтудта ма э дзурдтэбэл Фадау. Бахай кодта, фал э зэрди масти къумэлхий арф кэмидаэр бафснайдта, кэд эй райхалдзэнэй, уэхэн фадуатмэхэнгъялмэх кэсгэй.

Соппэр е 'нсувэрэй идардмэх нэх фэллигъдэй. Сэхэд фиддэлти мэсуги скэсэнээрдиги эхийнаги хэццэх аразун райдэдтонцэх мэсуг (абони дэр е 'хэлддзэгтэх бэрэг дарунцэх фэзи). О, райдэдтонцэх си аразун мэсуг, ластонцэх имэх дор хэстэгдэх адэгтэй, сугьтонцэх кыирэх, фал... Цэмэй зудтонцэх, фидбилиз сэмэх ранихъяэрүүн аэрвонг топпи кэсэнэй ке кэсүй, уой.

Еу бон Соппэр эма эхийнаги Хадизэх баeftигътонцэх сэхэд къобор галтэх эма Уорсдони билгонмэх тэссэртти цэхүэг надбэл фэхуурдуг кодтонцэх.

Силэм сэхэд фэстэе рацуудэй, фал эй Соппэр фэстэмэх раздахта. Куй кэхүэгай бакъес-къес кодта эма эхе зэнхэбэл фэгтэгэхээн кодта. Эх раззаг дуух къахебэл эх сэхэд уээззэх уагыд эхрэдтэй, донэйдзаг цэститэй эхецаумэх искастэй. «Цидэр фидбилиз нэх хэзүй», - рагьуди кодта Соппэр, фал дзоргэх неци искохтада. «Ци уа, уой уэд, Хуцау ци зэгъя, уобэл дуух зэгъяэн нэйийес», - уэхэн гүйтдэх кэнгэй сэхэддаг идарддэх радардтонцэх Хадизи хэццэх. Берэх цэхийнаг син н'адтэй, уайтагыд донгони балэудтэнцэх. Райдэдтонцэх уэрдуни гуфи дортэх цурхун. Еу дор, дуух, эхтэй. Еци усми Фадауи мэсугиэрдигэй райгъустэй топпи гэрэх, уой хүэдфэстэе ба Силэмийн хэс-хъес.

- Хуцау дин эй ма нийхатир кэнэд эхомуг куйийн тэргэхэд, - исдзурдта Соппэр эма, эх цэститэх дони разелгэй, уэрдуни фарсбэл эхе бауга.

- Абонэй фэстэмэх нин ами цэргэх нэбэл эй, - эх цэстисугтэх тэнуадэлтэй къохмэрзэни кэрэнэй сэргэй, бафепайдта Хадизэ.

- Нэбэл, мэх яарzon цардэмбэл, нэбэл, фал тог тогэй не

хснадауий, уәddәр мади бәдолә хүннүй әма...

Соппәр әма Хадизә еци медәхсәвә баефтигытонцә сә уәрдунтә, ци кунауәккаг мортә сәмә адтәй, уони си байвардтонцә әма ранәхстәрәнцә сә фиддәлти нәуәг цәрән бунатмә.

Цәйбәрцә рәстәг раңдуәй, Хуңау ә зонәг, уәдта сәмә фәххабар киндәй, Фадау адзалисәйгә фәцәй, зәгъгә. Мугкаги хестәр фәдзлурдта Соппәрмә:

- Фәццо, мә хор, дә еунәг әнсуവәрмә әма әй әрласә. Зонун әй, зин дин әй, фал әнсуവәр уәлдәйттә нәййес. Адәми әффәрмә берә әй әма мин мә зәронд сәрән аргъ исказә. Арвәй Хуңау уәхән дор ма 'рхаун кәнәд, адәм сә фәндагәй ке нә раевварс кәнонцә, се 'фсәрмә куд берә әй, сә хъаурә дәр уотә устур әй.

- Фарна дәмә бадзорәд, нә уәздан хестәр, берә әнзти ма нин әнәнезәй фәццәрә, фал... Мә мади бәдолә мин изгә зәгәләй мә зәрдә әнәхатирәй фәгъгъәдгин кодта, изгә әффәйнаги лух әрәгәмә ке әгас кәнүй, уой ба дин амонун нә гъәүй. Дәүән «нә» зәгъуни бәсти мин мәләт хүәздәр ке әй, е дәр мин зонгә әй, әрмәст... - мәстхуз әма әнкъардәй дзуапп равардта Соппәр әма фәрсәги каст бакодта мугкаги хестәрмә.

Зәронд ләги цъухәй дзәвгарә рәстәг дзурд нәбал исхаудтәй. Ә бунати сагъдорау бадгә байзадәй, әппүн фәстаг загыта:

- Зәрди гъәдгом зин дзәбәхгәнән әй, арази дән еци гъулдаги дә хәеццә, фал әнсуവәр уәлдәйттә ке нәййес, е ба ди иронх ма уәд, мә дзәбәх кәстәр. Уой фәдбәл дин мә зәрди ес еу тауәрәхъ радзорун, кәд мәмә байгъосун дә зәрди ес, уәд.

- Ка дәмә байгъоса, е әз, - дзуапп равардта Соппәр. Зәронд ләг райдәдта дзорун:

- Цардәй әма адтәй дууә әнсувәри. Цардәнцә, фал фәстагмә ба сә дзурд кәрәдзебәл нәбал бадтәй. Уотә раудадәй, әма цалдәр анзи кәрәдземә дзоргә дәр нә кодтонцә. Еу кәми адтәй, уоми кәстәр әнсувәр исфәндә кодта е 'рдхуәрдтә 'ма әнсувәри бавзарун. Цауәни уогәй, рамардта дуудәссүон саг. Еунәггәй ин ци бакодтайда сирдти баридауәг Әфсатий уәхән устур ләварән? Цәмәйдәрти әй бамбарзта әма е 'рдхуәрдтәбәл әрзилдәй.

- Лæг рамардтон æма мæмæ æ бафснайунмæ фækкæсетæ, -
курдта си е.

- Аэз дæуæн лæг марунмæ æрдхуард нæ дæн, дæ сæræн ци
хуæздæр, еци фæræзнæ кæнæ - раст цума еумæ дзубанди
бакодтонцæ, уоййау си адтæй алке дзуапп дæр.

Уæд бадзурдта, цалдæр анзи ци æнсувæри хæццæ нæ
дзурдта, уомæ.

- Лæг рамардтон æма...

- Рагæй дæр дин уомæй тарстæн, мæ еунæг æнсувæр, -
тухстхузæй ма исфæразта дзорун, æма еци усми фæцæуæг
æй. Кæстæр æнсувæр æй саги марди сæргьи балæуун кодта.

- Мæнæ дин, ци лæги марди кой кодтон, е - ходгæй загъта
кæстæр, æ къохтæ идард фæххаста æ «тоггин» æнсувæри
нихъхьури кæнунмæ».

Уобæл фæцæй æ дзубанди хестæр.

- Гъенур гъуддагæн дæхуæдæг фæууо тæрхонгæнæг, -
бафтудта ма дзурдтæбæл æма арф къæхти бунæй ниууолæфтæй.

Соппæр уæлдай нецибал загъта. Аразий дзуапп равардта æ
хестæрæн æма еци бон рабалици кодта æ фиди уæзæгмæ, æ
тухст сæйгæ мади бæдолæ ласунмæ.

Цалдæр боней фæсте æй исæмбæлун кодта æ фиди нæуæг
цæрæн бунатбæл. Іерфæсмон кодта Фадау бæргæ æ рæдудбæл.
Хатир ракурдта Соппæрæй.

- Мæнæй ка уа, е æ мади бæдолæбæл макæд исустурзæрдæ
уæд.

Уомæн æй адæм нæ, фал нæ сфæлдесæг æрдзæ дæр нæ
хатир кæнуй. Уомæн уæ æвдесæн агорунмæ идардмæ цæун нæ
гъæуий. Мæнæ уин мæхуæдæг цардæгас æвдесæн, - загъта е æма
арф зæрдибунæй игургæ цæстисугтæ æ ростæбæл ставд
цæппозуртæй æрзæй кодтонцæ.

Гъе уæдæй аци бонмæ федзæрæг æй, ке кой ракодтан, еци
мæсуг дæр. Уæдæй аци бонмæ æй хонунцæ бунæттон цæргутæ
«Фадаи мæсуг», зæгъгæ. Бунæттон цæргутæй нæ фeronх æй
Фадаи æнсувæр Соппæри ном дæр. Мæсуги хорнигулæн фарс,
Сгумей дони уæлбилæ фæзæ ба раҳудтонцæ Соппæри номæй
- «Соппæри фæзæ». Уоци номæй æй хонунцæ абони дæр.

ПУБЛИЦИСТИКА

АЕЛБОРТИ Хетæг

ДИГОРГОМИ (Очерк)

Хабæрттæ муггагтай æнцæ. Еуетæ си зæрди арфмæ ниххезунцæ, уодбæл хумæллæгау стухсунцæ, сæри зунди борæмæдзау рагъарунцæ æма сæ адæймаг цæргæ-цæрæнбонти нæбал фeronх кæнуй.

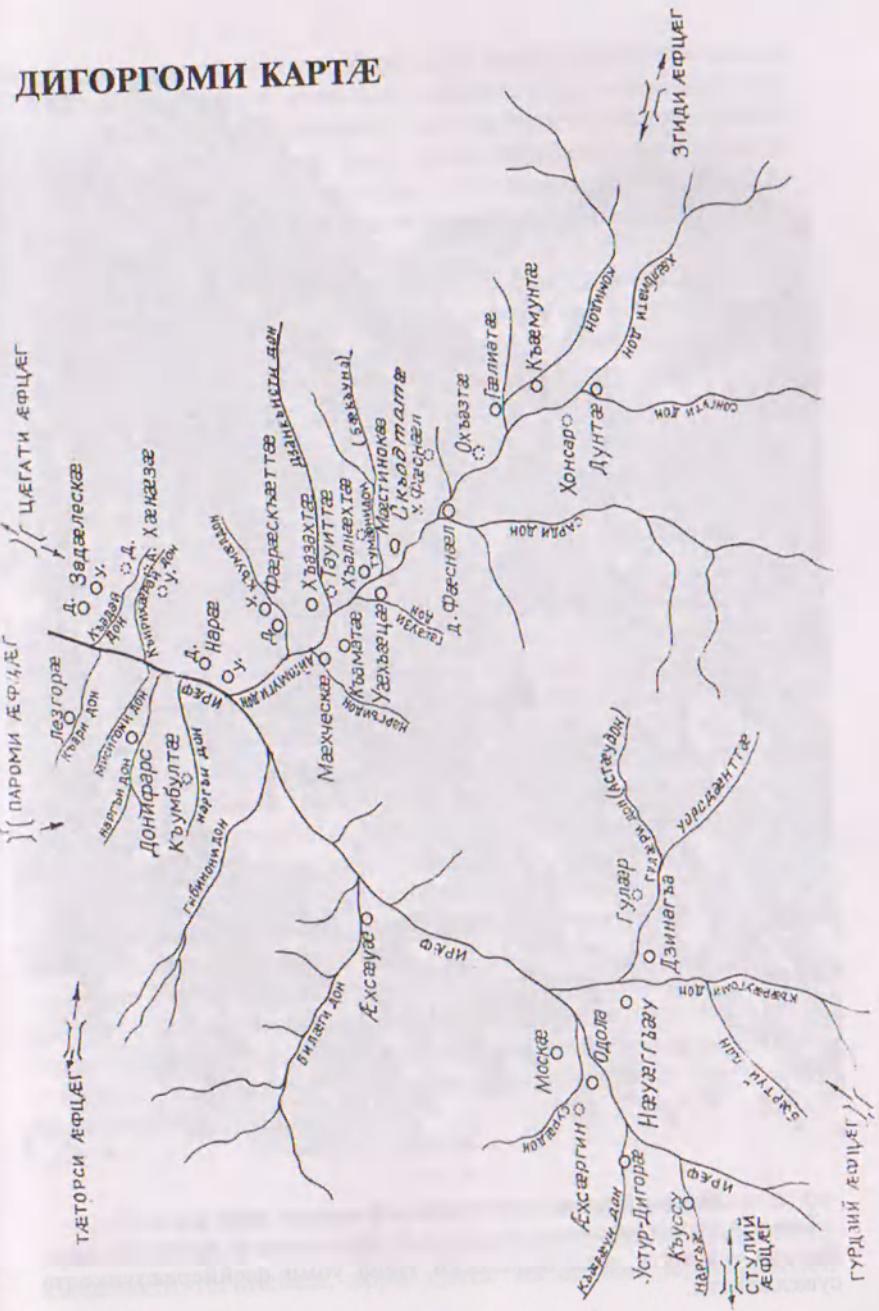
Иннетæ сæ фæууинуни, фегъосуни фæсте хумидайæни мæйи метау ратайунцæ, адæймаги зæрди æгæр-мæгур стъæлфæ бæраæг дæр сæ фæсте нæ ниуудзунцæ, уотемæй ærbaisæфунцæ.

Хабæрттæ æцæгæйдæр муггагтай æнцæ, фал æз инсæй анзей размæ Дигоргоми ци фæууидтон æма ци фегъустон, етæ дорбæлфинстau мæ зæрди ниххаудтæнцæ. Абони дæр ма мæ цæстити рази се 'мбæрцæ слæуунцæ еци таурæхьон нивтæ 'ма сорæттæ, мæ гъостæбæл фæууайунцæ циуавæрдæр кæлæнгæнæг муртæ, фегъосун мæ фусун, ме 'мбæлцон Георгий дзубанди, æма мæмæ уотæ фækкæсуй, цума цудтæн, æностæ сæ еугæндзон цуд кæми баорæдтонцæ, æма нин сæ хъаймæти хабæрттæ сабур æвзагæй кæми дзорунцæ, али бæласæ, али дор изæдбадæн æма ковæндонæ кæми æй, аргъæутти бæгъатæрти æнгæс адæм кæми цæруй, уæхæн зæнхæбæл.

А сæрди бабæй адтæн Дигоргоми.

Фицлаг уиндæ, дан, зæрди хай æй, дуккаг - зунди. Инсæй анзей размæ ке фæууидтон, еци нивтæ бабæй снæуæг æнцæ

ДИГОРГОМИ КАРТАЕ

Дигори Изәди ләгәт (хузи ай амоуяй уорс фат).
Темур-Алсахъи әфсәдтә бундзагъд ку никкодтонцә Кубани будурти
Дигори әфсәдти, уәд Задәлески Нана уоми фәййервазункодта
сувәлләнти.

мæ зæрди, зудæй нихъурдтон арф нараæг кæмттæй цæуæг сæрзелунгæнæг зæлтæ, игъустон тæлтæг æхсæрдзæнти сæх-сæх, фæхстæй мæмæ сæ дидинвæлуст цæститæ никъулдтонцæ кæрдæггун æрдоztæ æма, раст цума гæрзбæндæнæй алваст адтæнцæ, уæхæн нараæг игуæрдæнтæ. Зæрийнаæ хор хонхай-хонхмæ æ хæрдгæ тунтæй хед æвардта æма бæлцони цæстæ еу æрдзи нивæй иннемæ сайдта.

Цудтæн бабæй нæуæгæй Ирæфи бæлтæбæл хонхмæ, медæмæ, игъустон æрдзи алæмæти зармæ, мæ гъудитæ ба мæ фæххастонцæ уартæ инсæй анзей размæ цаутæ æма хабæрттæмæ, мæ цæститæбæл уадæй хумæтæг хуæнхаг лæг Малити Геуæргий фæлгонц, æ билти сабур æзмæлд, æ кæдзос æма рæвдаугæ цæстингас. Игъустон ин æ зæлдагæ дзубандимæ æма мæ фæндадтæй, уæрæх коми сæрти цъæх арвæл зелдох кæнунбæл ка схуæстæй, уæхæн цæргæс фестун æма, Геуæрги æ таурæхьи ке кой кодта, еци дессагон бæстæ кæрæй-кæронмæ басгарун...

Хабар, дан, сæрæй ку нæ радзорай, уæд зин балæдæрæн æй. Цæвettон, ке кой кæнæн, еци хумæтæг хуæнхаг лæг Малити Геуæргий (адæм æй еугурæйдæр Гега худтонцæ) астæуккаг биццеу Хасани хæццæ æз базонгæ дæн æртæ 'ма инсæй анзей размæ, Мæскуй ма ку ахур кодта, уæд.

Дуух сæрди ба фæд-фæди исуйнаг журналист редакций дæр ракуста - практикæ, цид, кодта, хатт телефонæй ку дзурдтан, уæд ин загътон, гъуддаги фæдбæл мæ йæ райгурæн бæстæмæ - Дигоргоммæ бауайун гъæуий, зæгъгæ.

- Нæхемæ-еу æнæмæнгæ фездæхæ. Мæ мадæ 'ма фидæ Мосги цæрунцæ, æхцæуæн син уодзæнæй дæ фæййиндæ. Хуæздæр фусун не 'ссердзæнæ.

Мæхе срæвдзæ кодтон æма мæ надбæл рааст дæн Дигори коммæ. Мæ кæстæр æмбали хæццæ дзубандигонд куд адтан, уотæ Мосгæмæ къæдзал-мудзул нараæг нæдтæбæл бахъæрттæн.

Хуарз мæ баниузæг кодтонцæ Геуæрги æма æ бийнойнаг Чегаон Иветæ.

* * *

Хуæнхти хор раздæр ранигъулуй, фал талингæ ба æрæгæмæдæр кæнуй. Дудзи рохс ма æ фагæ фækкафуй къæдзæхти тегъæбæл, хори тунтæ ма арвæл æрдæфæнтæй

тәмәнтә фәккаунцә, уәдта еу афони сәхе паримәхсунцә әма бони рохс ә бартә стъалугин әхсәвәмә радтүй. Уәхән изәртә-еу уидтон мә райгурән Джери коми, уәхән изәрбәл исәмбалдтән Дигоргоми.

Арвәл стъалутә иссугъәнцә. Хуәнхаг гъәу әхе фунәймә цәттә кәнун райдәдта. Гъәугәронәй райгъустәй кедәр зийнадәгәнгә күйиң рәйд. Нә бакомкоммә туппурбәл дзалгъәди къотәрти астәу ку еу руаң, ку - иннеми дудзи әрттивд кодтонцә әхсәви рохсгәнагә хъәбузатә. Геуәргий хәңцә үәлиндзәбәл даргъ къелабәл бадтан әма дзубандитә кодтан.

- Исон хуарз бон уодзәнәй, - ә ңаңтә арвәл рахәсгәй, загъта мә фусун. -Сәумәңъәхәй фәннәхстәр уодзинан сауәрмә. Фал нә ңаңдәрбәрцә фестәгәй бауайун гъәудзәнәй.

- Хүмеси сауәрмә машинаң фәндаг нәййес.

- Фестәгәй ңаңуммә зийнадә нә кәнун, - загътон әз. - Дәс литри ба сауәрәй естихузи нә рагың рахәсдзинан. Фал ңәмәй бәрәг әй, исон хуарз бон уодзәй, е?

- Зин базонән нәй, - загъта Геуәрги әма талингә арви ңәгатаг хаймә ә къохәй райамудта. - Уәлә еци ирд стъалу уинис? Ахсахъ-Темур хуннүй. Ләмбунәг имә қәсә: берә цидәртә дин байамондзәнәй. Ехәнрезә 'йәл цума бахуәстәй, уойяу зир-зир ку кәна, уәд фәууазаләй тәссаг әй. Науәд, естәбәл цума цийнә кәнүй, уойяу дәмә иғъәлдзәгәй ә ңаңтә фәнникъолә-фәнникъолә кәнүй, уәд е ба ирд, хоргун рәстәги бәрәггәнән әй.

- Әма Ахсахъ-Темур ба ңәмән хуннүй? - рафарston әз.

- Е рагон хабар әй, - загъта Геуәрги. - Кәд, миййаг, бафепбайдтай, уәд ардәммә дә фәндаг, Әхсәуә, зәгъгә, уәхән гъәуи цорти цудәй. Ардигәй имә 7 километри уодзәнәй, гъәу әрәнцадәй Мәңгүтәй минкүй уәлдәр. Е әй Дигоргоми рагондәр гъәутәй еу. Ә рәзти ба Ирәфмә кәлүй, әнәгъәнә Иристони дәр әмбал қәмән нәййес, уәхән ңаңгәдон - Биләгидон. Арви ңаңхәй сугъәгдәр, әлутону - йә адә. Сәрдәй-зумәгәй ә хузә не 'йевүй. Җәүй Биләги коми арфәй, фал ләкъун некәд кәнүй...

Әңгәйдәр, Мәңгүтәй ку рааст дән гакъон-лакъон хурин надбәл, әма Әхсәуәмә ку схъәрттән, уәд мә размә фәңәй, әма ә цори бауорәдтон. Деси мә бафтудта ә кәдзосдзийнадә:

іңбәх-цъәхид, сәгъи цәстәу - ирд, аргысуннан. Митрополит
бищцеу дони билтәбәл раңо-баңо кодта, әма 'И раффигтон

- Бищцеу, аци дон ниуазунмә бәззүй?

Бищцеу мәмә десгәнәгау әрбакастәй, уәдта гылыш
ниххудтәй, устур ләгау ә къох ракъуәрдта әма уәлә
раевгъудәй.

Әдули фарст ми ке схаудтәй, уой әрәгиау баләдәрдән.
Ниццудтән донмә, әма си мә армитъәпәнти 'дзәгтә цалдәр
хатти адгинән баниуазтон.

Геуәргийән бищцеу кой ку ракодтон, уәд баҳудтәй:

- Әхсәүә, мә хор, циргъзунд әма дзурдарәхст әнцә,
үотемәй си ке раервазтә, уобәл цийнә кәнә. Цәстисуги
хузән хүәнхаг дон ниуазунмә куд нә бәззүй, әхсәйуаг
минкъий бищцеу дин дзуапп уомә гәсгә нә равардта. Фал
дзуапп ка райста, уәхәннә тә дәр адтәй. Донифарси еу
циргъзунд ләг цардәй. Цалдәр хатти әригъуста, Әхсәуи, дан,
дессаги дзурдарәхст әма зундгин адәм цәрүй, зәгъгә, әма
'й бафәндадтәй әхсәйуәгти хәццә ә арәхстдзийнадә
бавзарун. Әрциудәй Әхсәуәмә әма гъәуи нихәси әрләудтәй.
Хестәр адәмәй уоми неке байяфта, сәрдигон бон адтәй,
кустафонә, уәхән рәстәг алке фәстәмә къохтә агоруй.
Нихәси цалдәр минкъий бищцеу гъазтонцә. Донифәрсаг
устур ләдзәг е 'фәрикъәдзәмә саразта әма бищцеути
фәрсүй:

- Уә ләгтә кәми 'нцә, уәйгутә?

- Әфсәртән цәгингизтә кәнунмә рандаңцә, - ә цәстә
дәр не 'рфәлкъуәрдта бищцеутәй еу.

Донифәрсаг хуарзау нәбал фәцәй къәбәдай дзуапмә,
сә минкъийтә уәхән дзурдарәхст кәмән әнцә, уонән сә
устуртә ба циуавәр уодзәнәнцә, зәгъгә, рагъуди кодта, ә
бәрзәй ранихта әма фәстәмә ә фәд-фәд Донифарсмә пааст
әй.

Аци хабар нин ходәги хуасә куд нә фәцайдә.

- Әма дин уой ку дзурдтон, - ә дзубанди идардәр кодта
Геуәрги. - Биләгидон куд рәсугъд әй, уәхән рәсугъд кизгә
кәддәр рантәстәй Әхсәуи. Адтәй авд әнсуварей еунәг хүәрә.
Сә мүггаг ба адтәй Ләдәртәй. Кизгә ку съомбәл әй, уәд ә
рәсугъди кой әнәгъәнә Диғорәбәл райгъустәй, коргутә 'йә
ци нә бәстәй цудәй, уәхән нәбал байзадәй. Фал ком

некәмән ләвардта, е 'нсувәртә дәр ай некәмән аккаг кодтонцә. Уәд а бәсти фәэззиндәй фидбилизи ләг - а ном Ахсахъ-Темур. Е кизги багъяуай кодта, әма базудта, али сәумә дәр Биләгидонмә ә гогойни хәццае ке әрцәүй, уой. Еууәхәни кизгә ә гогойнә донәй куд райдзаг кодта, уотемәй ә сәргыи баләудтәй Ахсахъ-Темур, фәлләбурдта кизгәмә, ә бәхмә 'й багәлста әма нифтардәг әй.

Æнсувәртә бәхи къәхти гъәр ку райгъустонцә, уәд хәдзарәй бәргә рагәппитә кодтонцә, фал байрағи 'й - Алсахъ-Темурән ә ругә дәр нәбал райяфтонцә. Әрмәст ма сә хуәри гогойна седзәри хузәнәй ләудтәй Биләгидони билгәрон.

Æнсувәртә сорун райдәдтонцә Алсахъ-Темури. Сорунцә "й хуәнхти, сорунцә 'й будурти. Еу рауән ай фәццәйәйяфтонцә. Фәдесонтәй нәбал фәййервәзәнәй, зәгъгә, Ахсахъ-Темур уой ку базудта, уәд скувта: «Уә, Хуцәутти Хуцау, атә мә зәнхәбәл нәбал ниуадзәнәнцә, фал мә арвмә исесә!»

Хуцау ай стъалу фестун кодта, әма Ахсахъ-Темур арвбәл рабадтәй. Æнсувәртә баләдәрдтәнцә, Ахсахъ-Темур Хуцаубәл ахе ке бафәдзахста әма уәларвмә ке рафардәг әй, уой. Әма етә дәр уәд Хуцаумә скувтонцә: «Табу дәүән, не Сфәлдесәг! Нә бафхуәрәги нин нае къохәй ма раудазә, нае ходуйнаги гъәр әнәгъәнә бәстәбәл никхәлеу уодзәнәй. Исесә маx дәр уәларвмә, еци хуарздзийнадә нин ракәнә».

Хуцау фегъуста әнсувәрти курдиадә әма уони дәр стъалутә фестун кодта. Сорунтә бабәй байдәдтонцә Ләдәртә Ахсахъ-Темури. Ә фәдбәл бәргә бафтудәнцә, фал уәдәй нурмә ә байяфунән неци мадзал ерунцә. Изәрәй Ахсахъ-Темур арвбәл ку разиннүй, уәд ай Ләдәртә сә разәй истумбул кәнунцә. Сәумәрдәмә 'й бәргә әрхәстәгүтә кәнунцә, фал уәдмә әрбон уй, әма бабәй син хори рохсмә фесәфүй. Уотә - әности дәргьи, - фәцәй ә таурахъ Геуәрги...

Æз мә цәстә арвбәл рапастон. Геуәрги мин күмә амудта, уоми тәмәнтә калдта Ахсахъ-Темур, ә цәстә мәмә хийнә никүулд кодта. Ләдәртә ә фәсте фәдесонти цирәгътая авдемәй сугъдәнцә. Maх систадан әма хәдзарәмә фәццәуаг ан.

Сæумæй Ракæсæни хонхбæл (Геуæрги уотæ худта Цæгати сæрмæ бæрzonд айнæг къæдзæх) күддæр хори фиццаг тунæ раниздæвдæй, уотæ Геуæргий хæццæ машини рабадтан, гъæуама нæ фæндаг радардтайланæ Хумеси сауæрмæ. Мæ фусуни нимадмæ гæсгæ Мосгæй машини фæндаг еу аст километри бæрцæ адтайдæ. Уонаæмæ ма баftauæ фестæгæй руайуйнаг дууæ километри Байти цагыди хедæй сауæрмæ.

Бонигон хуæнхти цифæнди тæвдæ ку ya, уæddæр си сæумæраги ба хъæбæр уазал фæууй. Уотæ æй нæхемæ Джери коми дæр. Фал Диgorгоми сæумæ уæddæр цæмæйдæрти хæцæн кæнүй. Ами ком уæрæх æй. Москæ æрæнцадæй доргун хонхи туппурбæл, æ сæрмæ райтигъд æй Циликъай æнæдон ком, Мæгьи бадæни хæзниятæ, рахесæрдигæй -Кудзæфтауæни гæмæх фахс (аци бунæттæ мин æгасæйдæр Геуæрги лæмбунæг фæййамудта нæ фембæлди фиццаг бон, дзалгъæдгун къулдунтæбæл ку тезгью кодтан, уæд). Цæгат æгасæй дæр гъæдæй æмбæрзт æй, фал æй цума еске раст ауæдзæй фæлдех кодта - къахвæндагæй уæлæмæ - бæзгин нæзи гъæдæ, къахвæндагæй дæлæмæ - уомæй бæзгиндæр сифтæргун гъæдæ. Сæумæй ragи хæдзарæй ку рахезай, уæд дин дæ уолæфæнтæ ниццæвдзæнæй, хуæнхаг æхсæви уазали хæццæ ка «бантултæ», схæлæмулæ `й, еци æмхæццæ гъæди хуæрзæф. Ирæфи дон далæ кæмидæр коми бунæй нидæн сур-сур кæнүй, уордигæй дæр уæлдæфмæ сатæг уолæн лæборуý. Саггъазæни хъæпæнтæ сосæни мæйи дæр нæ тайунцæ, æ хуæлбуни Къæрæугоми цьеңе уорс уæйлаг нимæтtau рафæлдæхтæй хуæнхти гъæбеси æма æ лумгитæй лæдæрсуй уорс æхсири хузæн дон. Етæ дæр сæ уазал æрбауолæфти хай гæлдзунцæ сæ фалæнбулайтæмæ.

Еу дзурдæй, еууæхæни сæумæраги Мосгæ, кенæ синхаг гъæутæ - Ахсæуи, Одолай, Стур-Диgorи, Къуссий, Дзинагъай, Нæуæгхъæуи - ку райгъал уай, уæд дæхе ести гъар дзаумай æрбатохæ, кенæ æнахур бæсти дæвдæг уазал дæ бауæри рагъардзæнæй, ехæнрезæ дæбæл бахуæцдзæнæй, уæхæн, æма де «фæртæ кæрæдзæбæл нæбал æрæвæрдзæнæ.

Уæхæн сæумæ адтæй уæд дæр. Геуæрги мин дæрдгун

Раги дзамани хүэнхбэсти къалиндарты өмнө сахаттэй н 'адтэй, фал наа адәм кәеддәрилдәр әргүудигин адтәнцэ, зудтонца, бони афонас күд бәрәггәнгэ 'й, зудтонца къуәреттэ, анэтэ нимайун, мәйә ә нәүәги арвәел кәд фәzzиннүй, ә цалхидзагәй әхе кәд равдесүй, хорххәтәнтә кәд раләүүнцэ, хумидайян кәд райдайуйүй өмнө берәж әндәр дессәгтэ.

Түйгъанти Махарбет. **ХОРХАЕТӘНИ БӘРӘГГӘНӘН**

къандзол ме усхъитæбæл æрбагæлти

- Хъалæй гъар хуæздæр æй, мæ хор, сиумон ~~у~~шиш и си дæр сæйгæ кæнүй.

- Цæй, цæуæн? - ме 'мбæлцонмæ фæрсæрдеме биш тан

- Тагъд ма кæнæ. Уæхæн идард балци æна фæндагтæн и ба цæуий? Чегаон на нуртækкæ парæвдзæ кæндзæнæй.

Иветæ нин фæндаггаг райвардта.

Гъæуæй цалинмæ рахизтан æма фæтæн фæндагбæл не 'ртон Хæресæрдæмæ раздахтан, уæдмæ Геуæрги неци дзурдта, тæссаг нæдтæбæл цæугæт мæ на хьор дардта, уотæ 'й лæдæрдтæн. Аз дæр, мæ уод мæ къохи хастон, æма ма уотемæй дзубандитæбæл адтæн? Фал лигъз фæндагмæ рахъæртгæй ба ме 'мбæлцон базмалдæй æ медбунати:

- Хæрæгуæрдунаæй уæлдай аци надбæл нецæмæй ес цæуæн. Сæрдигон ма - гъа, фал зумæгон ба ами бæллах æй.

- Ку 'йбæл исахур уай, уæд æнцон æй, - загътон æз, - нæхемæ дæр уæхæн нæдтæ ес, фал сæбæл адæм уæддæр æнæбари цæунцæ.

- Фидбилизæн берæ на гъæуий, - мæ дзурд мин райста Геуæрги. - Еу хатт си на гъæуккаг бицьеу æд машинæ рахаудтæй, Габетæй адтæй, Гена æ ном. Рохсаг уæд... Ехх... Гъæуи аргъ лæхъуæн адтæй Гена...

- Хуцау æй алкæмæндæр тæрхонгæнæг, - загътон æз.

- Уотæ ка гъуди кæнүй, æма хуæнхти дзæнæтон цард æй, зæгъгæ, е рæдуйй, - æ къох ракъæрдта. - Хуæнхтæ тузмæг æнцæ. Лæмæгтьæн на хатир кæнунцæ. Аermæстдæр федар зæрдитæ æма нифсгун уодтæ цæрунцæ ами. Фал си уæддæр на фиддæлтæ царди хуастæ амал кодтонцæ, æндæр гæнæн дæр син н'адтæй. Уотæ -мах дæр: фонс дарæн, хумзæнхи, игуæрдæни гæппæлтæ нин си ес, табу Хуцауæн, на хедфæллойнæй цæрун фæразæн. Цард исхуарз æй. Уотæ маке зæгъæд, лæгъуз цæрæн, зæгъгæ. Аз уотæ фæкковун алкæддæр

- О, Хуцау, аци цард нин на къохæй макæд райсæ. Уæдта 'йбæл æууæндун, абонæй исон хуæздæр ке цæрдзинан, уобæл,

- Геуæрги уотæ нифсгунæй, зæрдæрохсæй дзурдта, æма 'йбæл æппундæр гурусхæ на кодтон, æцæгæйдæр уотæ ке уодзæй уобæл.

- Гъæумæ ссæуæн фæндаг тæссаг æй, исаразун æй гъæуий, фал имæ къохтæ на хъæртунцæ, - дзурдта Геуæрги. - Уой хигъд

паддзахвæндаг хуарз æй, фæтæн, машинтæ 'йбæл дууердæмæ кæнунцæ. Дæхуæдæг æй уинис.

Фал аци над дæр раздæр æвадуат адтæй. Мæ хестæр æнсувæр Афæхъой дæр аци фæндаги азар басугъта. Ёригонæй бацараЙтуд æй, мæгур.

- Кутемæй? - рафарстон æй æз.

- Мах æртæ æнсувæри æма еу хуæрæ адтан. Афæхъо - нæ хестæр. Фæуидтайсæ 'й: Мæцутæй нæхердæмæ ку разелай, уæд æрбахъæртдзæнæ устур хедмæ. Нур дорæй конд æй, фал фиццаг хед ба ренцъитæбæл араэст адтæй. Еци ренцъитæ æрбала斯顿цæ дæлæ коми думæгмæ æма сæ Дидинати цори æркалтонцæ.

- Сайтæнтти хед ке хонунцæ, уоми? - мæ зæрдæбæл æрбалæудтæй Дигоргомæй ракезæни нарæт хед арф, æнæбун коми сæрмæ. Бунмæ си Ирæфи донмæ ку никкастæн, уæд мæ сæр разилдæй. Уæхæн дессаги хед некæд фæуидтон.

- Уомæй минкъий дæлдæр, фадгонди. Уордигæй хецауади бардзурдмæ гæсгæ ренцъитæ æрбаласун гъудæй Мæцутæмæ галтæбæл, уомæн æма нæдтæ лæгъуз адтæнцæ. Афæхъо галтæ исефтigъта, ренцъитæ ласгæй кæмидæр туххуæст искодта ' ма, дæ балгæтæг - уотæ, медæгæй си цидæр раскъудæй.

Уой адæбæл æруатон æй æма рамардæй. Афæхъой еунаæг седзæр фурт Уане уоци хедбæл ку фæццæйцæу, уæд æ цæстисугтæ æруайунцæ...

Нæ машинæ тухуолæфтæнгæй хилдæй хурæ надбæл уæлæмæ

- Хæресæрдæмæ, Гъобий цьеует дæлбазурмæ.

Одолайæй Стур Диgorи 'хæн мин Геуæрги бауорамун кодта:

- Рахезай, мæ хор, хуæнхаг фæндæгтæбæл тагъд кæнун неци пайда æй. Сугъдæг уæлдæфæй рауолæфæн.

Фæндаггæрон тъæпæн дорбæл æрбадтæй Геуæрги. Алфамбулай дуйнебæл нæ цæстæ рапастан. Фæндагæн æ фæйнæ фæрстеми, хуæнхаг фадуæтти фæтæн исхонæн кæмæн ес, уæхæн игуæрдæнтæ дидинвæлустæй тæмæнтæ калдтонцæ. Сæ хуæрзлæф уолæфæнтæ дзиги кодта, зæрдæн цидæр æнахур æхцæуæндзийнадæ лæвардта. Урух коми цума Ирæфи цуд фæссабурдæр æй - æ унæр дæр уотæ хъæбæр нæбал игъустæй, æрмæст ма æ сабур «сæр-сæр» накæ кодта сæумон уæлдæфи. Цæгати гъæдæмбæрзт фæхстæ тархуз дардтонцæ æма си

әдосигкон мегъәй ци бәндзуг рафәстеват әй, е цума перәни цъоппи иситтәнәни содзийнитәбәл ниннихәстәй, уоййау әнәзмәлгәй ләудтәй.

Фәндагән ә уәллаг фарс мә цәстәе әрхуәстәй дорәй конд циртдзәвәнтәбәл. Идард н' адтәнцә 'ма сә цормә исцудтән. Фәрракәсә-бакәсә сәмәе кодтон, фал си нә -финст бәрәг, нә - әндәр ести. Әрмәст сәе еубәл адтәй хъәмай хузәгонд, иннебәл - кәрдәни. Циртдзәвәнтәе хъәбәр рагон ке адтәнцә, е се 'ндаг бакастәй дәр бәрәг адтәй. Сәе тегътә фәкъкъаппил әнци, рауәнай-рауәнти сәбәл цъәх әмә сурх гъуна әрбадтәй. Амайән дортәй беретә нәүи буни фәцәнцә.

- Атә Хәмицати Хәмици әмә ә уоси - кәсгон әлдари кизгә - Фатъимәти рәсугъди циртдзәвәнтәе 'нци, - райгүустон Геуәргий дзурлтә. Циртдзәвәнтәмә мә уотә әдзинәг кәсгәй ку фәууидта, уәд мә размә исцудәй.

- Рагон хабар әй, әвәдзи, - циртдзәвәнти дортәмә кәсгәй, бафеппайдтон әз.

- Зәрәндти нимадмә гәсгә 'йәл әртәсәдә анземәй минкыйдәр нә цәудзәнәй, -загъта Геуәрги. - Уәләе еци гъәу Стур Дигорә хуннүй, - коми урух зәнгәбәл ка әрәнцадәй, еци гъәумә мин райамудта. - Хәмицати Хәмици уоми цардәй. Әгүдзәг игурд н 'адтәй, дойнаг дорәй дон рауадзәнәй, зәгъгә, әмәй фәззәгъунци, уәхән. Әхеңәй сәрәндәр адәймаг, дан, аци зәнхәбәл нәма 'рәфсадәй. Уогә ин ә хабар нур алкедәр зонуй, Дигорә 'йәл қадәнгә дәр ма исходтонци.

- Ци зар ибәл исходтонци, уой фегъустон, фал ин ә хабар ба бәлвурд нә зонун, - загътон ин әз.

- Кәсәги Тасолтанти авд әлдар әнсувәремән адтәй еунәг хуәрә - Фатъимәти рәсугъд, - дзорун мин райдәдта Геуәрги. Ә киндзи цәун афонә ку 'рхъәрттәй, уәд әнсувәртә федогтә парвистонци се 'мсәр әлдәрттәмә Ирәмә, Кәсәгмә, Цәцәнмә... Гъома, сә еунәг хуәри ратдзәнци, Ногъай паддзах Хъирим-Солтани әмбесонди бәхәргъяуттәй әруәдән уадәмдзо сәдә әфсорхы ка 'рбакәна, әрмәстәр уомән. Хъаурә бавзаруни барә равардтонци Стур-Дигорән дәр. Хәмицати Хәмици әхе срәвдзә кодта, Кәсәгмә рандәй, әмә ә нифс, ә зунд әмә ә тухи фәрци Стур-Дигорәмә Фатъимәти рәсугъди әрбахаста.

Фудæвзаг ци не 'халуй, уæхæн неци ес. Хæмиц æма Фатъимæти рæсугъд цард ке зæрдæмæ нæ цудæй, етæ цъухтæ хæссун райдæдтонцæ Тасолтанти æнсувæртæмæ, уæ сиахс, дан, уин уæ еунæг хуæрæй фагуссæрфæг исаразта, зæгъгæ. æнсувæртæ еци маestгунаæй æрбацудæнцæ Дигоргоммæ сæсиахси марунмæ. Мæнæ ардæмæ ку схъæртгæнцæ, уæд сæбæл Хæмиц æхуæдæг рамбалдæй, - е ба уонæмæ цудæй, Кæсæгмæ, æ каййестæмæ. æнсувæртæ дæлæ-уæлæ нæбал фækкодтонцæ, саг фæræтмæ æрцудæй, зæгъгæ, æма 'й уоми рамардтонцæ.

Уой фæсте гъæумæ сæ хуæри хонунмæ исцудæнцæ. Фал Фатъимæт сæ размæ ку рацудæй ма 'й ку фæууидтонцæ, уæд сагъдауæй байзадæнцæ: сæ хуæра фур арæстæй тæмæнтæ калдта. æ дарий хъæппæлтæ, æ налхъутти æрттивдæмæ цæститæ тартæ кодтонцæ. Цæйдæрбæрцæ рæстæг æнсувæртæй дзорунгъон некебал иссæй. Балæдæрдæнцæ сæ рæдуд, базудтонцæ, хæран æвзаги азар син сæсиахси ке басугъта, уой. Фал ма ци гæнæн адтæй, æма хестæр æнсувæр æ хуæрæн радзурдта, кедæр фудæвзаги бæлахæй ци фидбилиз исаразтонцæ, уой.

Ниббогъ-богъ колта, нинниудта Фатъимæти рæсугъд. æ уатмæ бацудæй, болат кæрдæн æ дуси баримахста. Хæмици кæми рамардтонцæ, уордæмæ ку рагъæрттæнцæ, уæд Фатъимæт е 'нсувæртæн загъта:

- Раудзетæ мæ, мæ кьох ибæл уæддæр байвæрон.

Бæхæй æрхизтæй, æ лæги размæ исцудæй, æ цори æ уæргутæбæл æрхаудтæй. Цæйбæрцæдæр æдзинæг фækкастæй Хæмици цæсгоммæ, уæдта циргъ кæрдæн æ дусæй фелваста æма 'й æ зæрди ниссагъта.

Дууæ уарзæг уодей ами байвардтонцæ, æма син мæнæ аци циртдзæвæнтæ ниссагътонцæ. Уæхæн æй Хæмиц æма Фатъимæти æнамонд хысмæти таурæхъ, æз æй куд зонун, уотемæй. Цæбæл дзорæг æй е? Адæймаги уарзондзийнадæ куд сугъдæг æма тухгин æй, æ фудзæрдæдзийнадæ, хæран, инæйнондзийнадæ дæр, гыигагæн, уотæ тухгин æнциæ, - æ дзуанди балхий кодта Геуæрги.

- Рæсугъд алке дæр гъæуй, - бадзурдгæлдæн кодтон æз дæр.

- Фал æгасей фагæ нæй, - загъта Геуæрги. - Адæймаги кæд ескæд ести исафа, уæд - æ хеуарzonдzийнадæ. Цалинмæ «мæнæн-дæуæн»-бæл уæлахез кæна, уæдмæ дзиlllitæ æцæг

амонд не 'ссердзæнæнцæ. Уомæн, æма «мæнæн» æй, дæлуймонтæ арæхстгинаæй кæмæй пайда кæнуунцæ, адæми раст надæй зулунмæ кæмæй æсхуайунцæ, уæхæн изазнаæ. Соңца, хицæ, хæран, фудæнхæ, гадзирахат, - ка фæууодзæй нимад бæстизнаги хотухтæ. Берæ 'нцæ уæдта сæ еугурей адæймаг зонгæ дæр нæ кæнуй, фал, дан, марг адгин фæууй, - дзурдта ме 'мбал.

- Аæма уæд нæ хуæргæнæг ба ци æй? - гъуди кодтон мæхе меднимæр æви 'й дзоргæ скодтон, магъа, фал мин Геуæрги дзуапп равардта сабур гъæлæсæй:

- Кæрæдзей уарзун. Е æй нæ хуæргæнæг.

Аæз имæ мæ гъæлæсæй кæсгæ байзадтæн, аци лæг зонæнгин ма уа, зæгъгæ.

* * *

Циртдзæвæнти цорæй цалинмæ Стур-Дигорæмæ хæццæ кодтан, уæдмæ инсæй минуттемæй фуллæр нæ рацудæй. Дигоргоми гъæутæ кæрæдземæ хæстæг æнцæ: цæрунæн бæзгæ алли риндзæ дæр ревæд некæд адтæй, алкуцæй дæр сæ фæууиндзæнæ абори дæр цæргæ гъæутæ, мæсгутæ, кенæ хæдзаруæттæ. Фидæй-фуртмæ хуæнхбæсти зæнхæ фагæ некæд адтæй, дзæбæхдæр гæппæлтæ хумзæнхитæ 'ма игуæрдæнтæн аурстонцæ. Уæдта æрмæст зæнхи кадавардзийнадæмæ гæсгæ нæ кодтонцæ фиддæлтæ тегътæ æма риндзитæбæл сæ гъæутæ: сæйрагдæр адтæй æдасдзийнадæ...

Хуæнхæгтæн се 'рдзон æзнæгтæй тækкæ тæссагдæр адтæнцæ лæсæнтæ, дортолæнтæ æма зæйтæ, етæ кæмити цæуонцæ, уордæмæ хæстæг цæрæнуат аразæн нæйиес: раги уа, æрæги, ескæд дæбæл сæ бæллах æмбæлгæ кæндзæнæй. Иннемæй ба риндзæ фæлгæсæн æй: тухи догæ адтæй кæддæр, тузмæг дзаманти ба алкедæр æхе гъæуай кæнун гъудæй. Аæма ма риндзæбæл бæрзонд тутъдон мæсуг ку самайай, уæд дæмæ æ сæрæй зиндзæнæнцæ æрбацæуæнтæ далæ коми думæгмæ - фудгол дæмæ сонт-монтæй не 'рбагъуздзæнæй, ронуæгъдæй дæ не феййафдзæнæй. Уæдта мæсгутæ кæрæдземæ зингæ гъæуама кæнонцæ: фæдеси дзамани-еу сæ сæртæбæл бадæг хъалагъуртæ еу иннемæ фæздæгæй нисан лæвардтонцæ, æма, цид, усми фæсте коми думæгæй коми раæбунмæ фæдеси хабар байгъустæй: гъæйтт-мардзæ, хуæнхæгтæ, фудгол тухи

фэндагбæл æрлæудтæй, лæги сæр нæ багъудæй. Æма хуæнхбæсти адæм сæ гъæуайкæнунаðæ уæхæн уагæбæл ке сивардтонцæ, уой фærци берæ тухгæнгуги бæрзæйтæ расастæнцæ Дигоргоми гъæутæмæ бацæуæнти...

Гeuæрги мин машинæ бауорамун кодта Стур-Дигори нихæси бæрæгастæу. Нихæси лæудтæнцæ цалдæр лæги æма цæбæлдæр еци зæрдиуагæй дзурдтонцæ. Гeuæрги машинæй рахистæй æма син сæ къохтæ райста. Сæ тухдзурд æма къохти тилдæй бæрæг адтæй, цæбæлдæр тухуаст мæстгун ке адтæнцæ, е.

- Къæсибадгутæ! - гъæр кодта лæгтæй еу, æвæдзи, сæ хестæр. Æз сæ ами ку `rbайяфтайнæ, уæд син сæ сунтæ мæ лæдзæгæй ниссæститæ кодтайнæ!

Æз дæр рахистæн, салам син равардтон, æма иуазæг дæн, уой фæййингæй сæ дзубанди фæссабурдæр кодтонцæ.

- Гега, иуазæги хæццæ ку дæ, раздахетæ, еблагъæ бакæнтæ, - сдзурдта дуккаг лæг, хæмпосрехæгун.

- Фарнæ уæмæ бафусун кæнæд, фэндагбæл ан æма нæ нæ евдæлуй, фал ци хабар æй, Беслæн, ести бæллæх? - загъта Гeuæрги.

- Ци ма фæууй, æдта! - сдзурдта, Беслæн ке схудта, е. - Æдосæ фæсахсæвæр, адæм дæлæ клубæй ку рацудæнцæ, уæд циуавæрдæр æгæнонтæ мурæ ниццавтонцæ дзæбокæй æви фæræти цæгатæй, - цо, мараудзæ, байзонæ! - загъта еу æригон, хуæрзарæзт лæхъуæн-лæг.

- Max неци фегъустан, - сдзурдта Гeuæрги.

- Æма тухгин цæф н'адтæй, кадæр æй рæуæггомау бакъæрдта, фал æ зæлланг Стур-Дигорæ æма Къуссуй цæргутæмæ уæддæр фегъустæй.

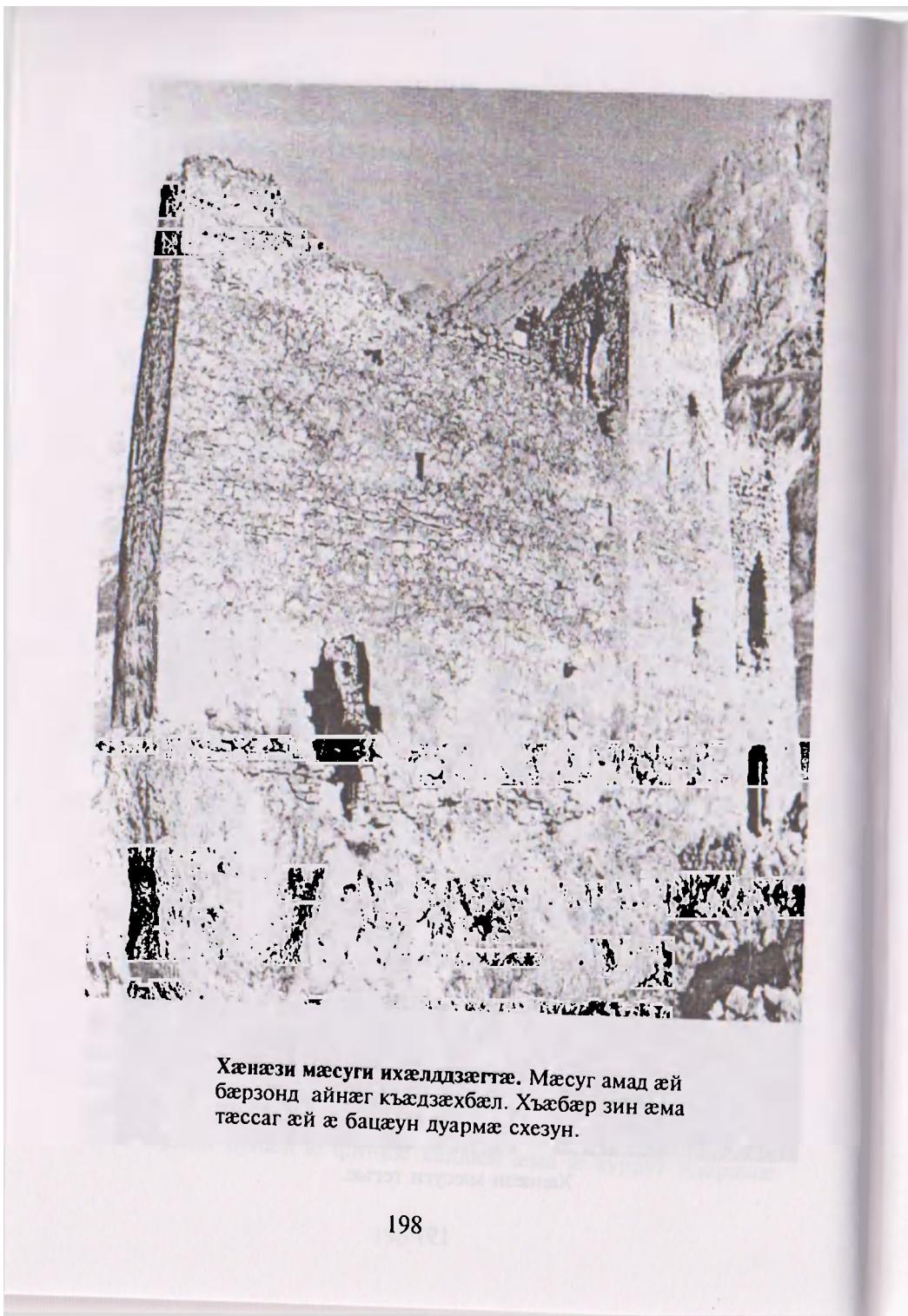
- Еске дæр ма уотитæ кæнуй? - æ сæр батилдта Гeuæрги. - Еци мурæмæ æвналæн ес? Цума к'адтайуонцæ, Уомар, ка "ймæ бандиудта?

- Талингæ адтæй æма 'й неке базудта, - загъта хуæрзарæзт лæхъуæн-лæг.

Гъæуи астæuti ци дон кæлуй, уой стур-дигойрæгтæ Къæрæу хонунцæ. Нихæси лæгтæ Къæрæуæн æ рахесфарс лæудтæнцæ, донуордæг ба нæудзар туппурбæл цалдæр биццеуи сатæгсау догъон бæхи ратæрæ-батæрæ кодтонцæ. Беслæн сæмæрайамудта, æма нæ цори февзурстæнцæ æд бæх. Саулохæн æ алли æрдой бунæй æ финкæ калдæй æма æ хуррут идардмæ

Хәнәзи мәсуги тегъә.

Хөнөзи мэсуги ихэлддзэгтэ. Мэсуг амад өй бэрзонд айнэг къэдзэхбэл. Хъэбэр зин јма тэссаг өй ө бацэун дуармæ схезун.

игъустэй.

- Аёдосæ мурæ ка ницавта? - мæстгунæй бафарста Беслæн.

- Ама мах ку неци зонæн, - дзуапп радтуммæ нæ бафæстиат æй биццеутæй еу. - Куцукки хæццæ мах Хæресæй айсоми раҳъæрттан.

- Мадта маха Таймурази хæццæ æзинæ Аёркъедахæни sog кæнуни адтан, фæлладæй ниффунæй ан æма ци гъæуама фегъустайланæ, - загъта иннæ бицуе.

Хабарæн неци базондзæй, Беслæн уой ку балæдæртæй, уæд æ къох ракъуæртта, лæдзæг æ сунтæбæл цæхгæрæвæрд ракодта æма нараæт гъæунги уæлæрдæмæ хъур-хъургæнгæ параст æй. Иннетæ дæр фæххæлеу æнцæ, æрмæст ма Омар нæ цори лæугæй райзадæй.

- Кумæ рабалц кодтайтæ? - рафарста нæ е.

- Хумеси сайæрмæ цæуæн, мæнæ аци лæхъуæни гъæуй хуасийнæн, - мæнмæ райамонгæй, дзуапп равардта ме 'мбаæллzon.

- Цæуæн, фæууинун дин кæнон, ци мури кой кæнунцæ, уой, - загъта Геуæрги, Омари хæццæ дæр ку фæххæцæн ан, уæд.

Гъæуихæцаи, дохтури, гъæууон клуби бæстихæйтæ кæми парæнгъæнцæ, уордæмæ хæстæг дууæ ставд цæгиндзебæл цуппар æфсæн цæгемæй ауигъд адтæй егъau дæнгæрæтгæнæн, мурæ ke худтонцæ, e. Е згъæр фæсссаубун æй, фал ибæл изги морæ н'адтæй - сæрмагонд æмтадæй конд мурæ хормæ æрттевæнтæ калдта. Гурдзиаг дамугъатæй ибæл цидæртæ финст адтæй, фал ци - цо, базонæ 'й. Уæхæн дессагæй си неци бафеппайдтон, æма хуæнхаг лæгтæ хъæлæба цæбæл исесонцæ, зæгъgæ, Геуæргийæн загътон машини ку сбадтан, уæд.

- Аци мурæ рагон æй, дууæсæдæ анземæй минкъийдæр ибæл нæ цæуий, ами кæдæй æй, уæдæй нурмæ, - загъта Геуæрги. Киристон дин будуйраг гъæути ку стухгин æй, уæд æ тæфагæ хонхмæ хъæртун дæр байдæдта. Гурдзиаг, уæдта нæхе дингæнгутæ гъæуæй-гъæумæ зилдæнцæ, адæмæн дзурдтонцæ, муртадтаг динбæл уæ къох исесетæ, e раст нæй, нæ рагфиддæлтау бабæй нæуæгæй киристон дини дæлбазур æрбалæууетæ, зæгъgæ. Киристон дин райсунбæл ка сарази 'й, уонæбæл дзиуарæ æфтудтонцæ, лæвардтонцæ ин хæдонæ æма нæуæг ном. Уæд ами саразтонцæ минкъий аргъauæн дæр.

Аргъауәндонә ба әнә дзәнгәрәгәй күд адтайдә?! Хестәр ковәг ләгтә ниффинстонцә Гурдзимә, Стур-Дигори зилди аргъауәнән әвәстеватәй мурә гъәүй, кенәдта хуәнхаг адәм әнә дзәнгәрәги цагъдәй ковунмә нә цәунцә, зәгъгә. Цубур рәстәгмә дзәнгәрәг Стур-Дигорәмә әрбахъәрттәй, еу гурдзиаг әй е рагы рахаста әфцәгбәл. Еци гурдзиагән ма мизд дәр бағистонцә - мурни хурфи цәйбәрцә цудәй, уойбәрцә ин цәнхә равардтонцә әма фәстәмә әфцәгбәл рафардағ әй. Дзәнгәрәг ба Стур-Дигори аргъауәни цори әрауигътонцә. Үәдәй нурмә ами ләүүй. Фал хуәнхаг адәм сә фиддәлти динбаәл үәлдәр сә къох не систонцә, сә зәрдәмә хәстәг нә райстонцә саугинти әма дини киунугути. Сә фиддәлтә күд күвтонцә, нур дәр уотә ковунцә Стур Хуцаумә, изәдтә әма идаугутәмә. Ами комбәл дәләмә күрандәуай, үәд фәүүиндзәнә: алли гъәүән дәр ес әхе изәд. Дзинагъай цәргрутә ковунцә Габонәмә, Уәхъәцә - Узунәгмә, Фәснәл - Нәлизәдмә, Нар - Сосланмә, Задәлесгә - Нанамә, Лезгор - Никколамә, Думтә - Зиниамә... Max, Стур-Дигори цәргрутә, ковән һәхе Идауәгмә, табу ин уа. Е нә ервәзунгәнәг әй. Емини дзамани дәр нә е фәййервәзун кодта. Мадта уәхән бон нә фәуүй, 'ма хуәнхаг ләг әхе Уасгергибәл ма бағәндәхса. Тәхгә-нәргә Уасгерги, Уорс Елия, Алаурди - етә әнцә, махмә адәймаг сә ходаистәй кәмән дзоруй, еци баридауәгтә. Әма сәмә суғылғаңзәрдәй дәр уомән ковән.

- Әма үәд аргъауән ба ци фәцәй? - рафарston әй әз.

- Клуб си исараstonцә советон дзамани. Ә фәрсти исәрститә ин кү ракъахай, үәд си раздәриккон хузтә, финстита разиндзәнәнцә. Фал етә феронх әницә. Ами кәддәр аргъауәндонә ке адтәй, уой хестәртәй фәстәмә зонгә дәр беретә нәбал кәнунцә. Фал и мурә байзадәй. Уомән дәр ә комкоммә нисанеуәг феронх әй. Нуртәккә нә фәдесон әй. Коми ести стур бәллах кү әрцәүй, әрмәстәр әй үәд нищәгъдунцә. Әз базәронд дән, фал ин е стуф цалдәр хаттемәй үәлдай нә фегъустон. Къелойти биццеу әма Малити кизги Ирәфи дон кү фәлласта, үәд; минкъий уоддәр нә фәндагбәл еу бунат, Скъолма хүннүй, уоми еу хатт биләй машинә скъоладзаути хәццә кү рахаудтәй әма си Гегати минкъий кизгә кү фәммардәй, үәд; еу дзамани әмбесәхсәвәне скъолабәл зинг кү сгъазта, үәд... Не 'нгъезүй мурәмә уотә

'вналун. Абони ами алли цәрәг дәр мури гъәләсәй тәрсәж кәнүй: кәд ә зәлланг райгүстәй, уәд фәдес әй. Ёма гъәуи хестәр Беслән дәр, циувәрдәр әнәбакәнгута мурә ке ниццаутонцә дзәгъәли, уобәл исмәстгүн әй. Абони 'й еу ниццаевдзәй, исон - иннә, әма уәд мури фәдес мәңгә кәнүй, Хуңай бахезәд, фал әңгәфәдес ку 'р҆цәуа, уәд ибәл искебал баууәнддзәнәй, - фәңәй ә дзурд Гега.

Цәйдәрбәрцә рәстәг ны неци дзурдта. Хуәнхаг над къәдзал-мудзултә уадәй нә разәй. Фәндагән ә рапесфарс дәр, ә галеуфарс дәр картофи хуәрзгүдгонд хумтә цъаҳ-циъәхид дардтонцә. Ёз гъудитәбәл фәддән. Мурә... Емини дзаман...

- Еминә ба ами кәд адтәй? - рафарстон Геуәргий, еу хәрдбәл ку сервазтан, әма нә над гәзәмә ку фәллигъздәр әй, уәд.

- Кәд, уой дин бәлвурдәй неке зәгъизәнәй, фал Стур-Дигори ке адтәй, уой ба алкедәр зонуй. Уой туххәй фиддәлтәй байзадәй таурәхь. Раги кәддәр, дан, еминә адәймаги хузи фәецәйцудәй Стур-Дигорәмә. Далә Къәмбури буни синдзгүнмә ку схъәрттәй, уәд ибәл стурдигойраг ләг Хуйманти Гими, зәгъә, рамбалдәй. Кәрәдземән салам равардтонцә, уәдта 'й Гими фәрсүй:

- Кумә дарис дә фәндаг, хуарз бәллцон?

- Стур-Дигорәмә цәун, Хуйманти Гимий хәдзарәмә, - дзуапп равардта фәндаггон.

Алкедәр си ә фәндагбәл рааст әй.

Гими базудта, аци әнхүр бәллцон еминә ке әй, уой, әма фәсвәд нәдтәбәл фәстәмә гъәумә фездахтәй. Алкәмән дәр фегъосун кодта, еминә ссәүй, әма уә дуәрттә федар исәхгәнетә, маке ин байгон кәнәд, зәгъә. Сәхемә бацуңдәй, дуәрттә федар исәхгәдта әма бийнонтән хабар радзурдта. Фал хәдзари нәүәт киндзә адтәй, е бадтәй ә уати әма неци фегъуста. Уәдмә еминә схъәрттәй әма сәмә баҳуаста. Киндзә рауда, дуар фегон кодта, әма, дә балгъетәг уотә! Еминә комитәфи хузән фестадәй әма хәдзари раҳәлеу әй. Киндзә мардәй әрхаудтәй дуаргәрон. Гими уой ку раудта, уәд гъәунгәмә ратахтәй әма ә гъәләсиздаг нигъгъәр кодта:

- Фәдес, Стур-Дигорә, мә хәдзари еминә фәззиндтәй!
Алке ә сәр бафснайәд!

Адæм гъæунгтæмæ ракалдæнцæ, фал ци кодтайуонцæ, уой нæ зудтонцæ. Тæрхæнттæ кæнуунмæ берæ рæстæг н'адтæй. Уæд хестæртæй ey уотæ зæгъүй:

- Нæхе дзиуарæбæл бафæдзæхсæн, Сугъдæг Уасгергибæл, кенæ Идауæгбæл.

- Ёма кæци дзиуарæбæл бафæдзæхсæн нæхе, ка нин банхус кæндзæннæй? - бафарста иннæ.

Үәд Күргүгъостәй еу ләг, Байтемурухъ, зәгъгә, фәндөн бахаста:

- Сагъедахъи фат фехсән, ёма, ци дзиуари бунатмә әрхая хастәгләр, уони дзиуара бәл нәхе бафәлзәхслзинан

Еугрæйдæр исаразинцæ уæхæн унафæбæл. Фат фехстонцæ, е зир-зиргæнгæ ратахтæй æма тækкæ Идауæги ковæндони къæсæрбæл ниссагъдæй. Адæм ниххæррает кодтонцæ Идауæги ковæндони цормæ æма 'йбæл сæхе бафæдзахстонцæ.

Еминæ `й ку балæдæртæй, адæм си ервæзdzæнцæ, уой, уæд сæмæ лæборун байдæлта, фал æй Идауæг нæ уагъта. Еминæ мегьи бæндзуг фестадæй æма адæмбæл æхе ниццавта, фал æй Идауæг зелгæ уадæй раевварс кодта. Еминæ бабæй уæд берæгъи хузи лæборун байдæлта, фал кæцæйдæр æнæнгъæлæги сæдæ куйий фæззиндтæнцæ æма `й сæ разæй истумбул кодтонцæ. Еминæ адæнмæ бахъæртуни амал ку нæбал ирдта, уæд уалæ Хургоми сæрмæ сцудæй, нæзи цирагъи къудур фестадæй æма, пеллон калгæ, гуппитæгæнгæ æхе адæмбæл раугъта. Еци усми хонх фæкъкъæртт æй æма си Ирæф фегурдæй, дон байвæдæй æрæхгæдта емини фæндаг. Содзgæ цирагъи къудурæн æ тъæпп цæ угæдони фæццудæй, æ суф-суф иссудæй, фал ма уæддæр уордигæй фесхъиудтæй æма адæнмæ хæстæг нæуи ниххастæй. Уотæ фæйлервæзун кодта Идауæг еминæй Стур Диgorи. Уæдæй фæстæмæ Идауæгæн кувд кæнæн. Фацбадæн - уотæ хуннүй нæ бæрæгбон. Гъома, фат Идауæги ковæндони ке рабадтæй, уомæ гæсгæ. Фацбадæн фæууй зумæги бæстастæу, æнсури мæйи. Алкедæр фæййархайуй Идауæгæн хуæздæр нивонд æрхæссунбæл, зæрдиуагдæрæй баковунбæл. Нæ адæмæн уарзон бæрæгбон æй. Фидæй-фуртмæ хестæртæ уотæ фækковунцæ: зæрæндтæ æригон кæмæ кæнунцæ, кæстæртæ - ираэзгæ, уоци Фацбадæн нæбæл дзæбæхæй æрцæуæд, æма бабæй къода галтæ куд февгæрдæн.

Æма е хумæтæги нæй. Махæн Идауæг бандус кодта, табу

ин уәд, фал алли руаһен уотә н' адтәй. Иристони берә кәмттә
емини рәстәги зәппәдзтәй сә тәккә идзаг әнцә.

- Хонхи Дәргәевси уәлдай фулдәр әнцә, - загътон аэз. -
Берә си ес Курттати коми дәр.

- Ёма Уәллакоми ба? - мә дзурд мин райста Геуәрги. -
Мәхческәмә хәстәгі зәппәдзти әнәгъәнә гъәу ес. Мадта
Мәңгүти дәр - уотә. Адәмбәл уомити еминә ке на байаурста,
е бәрәг ай...

Берә хәттити на үедагә исәскүнунмә гъавидә, фал-еу
уәлдәр Хуцауи, на изәйтә, идаугути фәрци фәййервастан,
- дзурдта идардәр Геуәрги. Уотә адтәй сахи әфсәдти
әрбампурсти рәстәги дәр, уотә адтәй къулур Темури дзамани
дәр. Еци къулух Ахсахъ-Темур, дан, сауәнгә Әхсәуәмә
исхъәрттәй. Гъауи пазрәбун ци гъәддаг кәрдту бәләстә ес,
уони мүггаг дәр, зәгъүй, әфсәдтә әрбахастонцә Кети цорәй.

Кәд нимәдзәй берә н' адтан, уәлдәр фудголбәл зундәй
тухгиндәр кодтан. Сәумәй, дан,раги Темур ә цатири ку
райгыал ай әма фаләнбулайтәбәл ә цәстә ку рахаста, уәд
исуидта Әхсәуи тугъдон мәсугтә - нараәг доргун рагъбәл
кәрәдзей фәсте парәнгъәнцә цохъай бәрцитай әма син
тохәнгәс хузә ләвардта е. Темур хонхәрдәмә фәzzәги
райдәлтә стәр, рәстәг уазалгомау адтәй. Мәсгута: ку суидта,
уәд ә фәсдзәүинтәй цалдәремән бардзурд равардта,
исцәуетә әма, дан, базонетә, ка си ес, етә ци мурхәг әнцә.
Етә дәллаг мәсугмә исуадәнцә. Ә дуар игон адтәй, әма
медәмә бакастәнцә. Уинунцә: мәсуги бәрәгастәу арт
цәфсүй, арти фарсмә силгоймаг бадуй әма тәскүи (цетейни)
медәгә уәрас къумәл фәлсадзүй. Уосә ләхурд (къупхә)
фелвасүй, ә дууә армитъәпәней әхеңән ай фелхъевүй,
къумәл әрләдәрсүй, ләмарәнтә ба артбәл бакалуй әма етә
дәр сорәй арти ниггүпп кәнунцә. А циуавәр дессаг уа, зәгъгә,
сгаргутә мәсугмә цәун наебал бандиудтонцә, сә уоститә,
дан, уәхән тухгин кәмән әнцә, уонән, дан, сә ләгтә ба
циуавәр уодзәнәнцә, зәгъгә. Сә къәдзилттә фәстәмә
раздахтонцә, әрциудәнцә әма хабар сә фәттәгән радзурдтонцә.
Темур дәр фәттарстәй, е 'фсади исистун кодта әма уой
адәбәл уордигәй әхе райста. Әхсәуәгтә ма Темури әндәрхузи
дәр фәттәрсүн кодтонцә. Әфсад гъәуи буни ку әрәнцадәй,
уәд адәм ба уәллаг мәсуги әрәмбурд әнцә әма сәхе тохунмә

цæттæ кодтонцæ.

Геуæргиати Бæрег мæсуги сæрæй æфсадмæ ракастæй, æма багузавæ кодта: «Анæн мах тухæй неци бакæндзинан, хинæй сæбæл ку нæ рацæуæн, уæд». Бунмæ æрхизтæй, æма мæсуггæстæн радзурдта, Темури æфсади нихмæ армæй хуæцæн ке нæйиес, уой туххæй. Берæ фæттæрхæнттæ кодтонцæ, фæстагмæ силгоймæгти хестæр зонæнгин Телæхъурон уотæ зæгъуй: «Цидæрилдæр инсад ес, уой ардæмæ рахæссайтæ». æфсинттæ хестæрмæ байгъустонцæ, мадта куд адтайдæ. Телæхъурон киндзитæмæ фæдзлзурдта æма кæрдзинтæ кæнунмæ бавналдтонцæ, - кæрдзин ба уæхæн ку адтайдæ, - лæги бæрзæндæн, æнæгъæнæ ивазнæ ба - æ уæрхæ.

Сæумæраги Темури развæдсгаргутæ фахсбæл ку схæрд кодтонцæ, мæсгути бæрæг базонæн, зæгъгæ, уæд сæбæл æхсæуæгтæ еци кæрдзинтæ ратулдтонцæ. æфсадмæ бакæсун дессаг адтай: бæхтæ-еу фур тæссæй сæ фæстæгутæбæл ислæудтæнцæ æма-еу сæ бæхгинти Билæгидонмæ нинтъухтонцæ, хъадиртæ бунтон иссæрранцæ, аци Хуцауи æлгъист фонс ба æппундæр сæ хеçæутти коммæ нæбал кастæнцæ -зæбæтдзæгъдæн кæнгæ ниййарц æнцæ кьюхбунтæмæ æма адæргæй зир-зир кодтонцæ. Уони фæууингæй, хуарзау нæбал фæцæй кьюлух Темур. А цидæр фидбилизи бæстæмæ ку 'рбафтудтæн, зæгъгæ, загъта, сæ кæрдзинтæ уоййæстæ кæмæн æнцæ, етæ сæхуæдæг ба цæййæстæ уодзæнæнцæ, æвудæй, дан, мæ сæр бафснайон æма уойадæбæл ледзæг фæцæй Диоргомæй.

- Бæргæ, аци таурæхъи куд æй, уотæ ку адтайдæ, фал æцæгæй ба Темур æгæр берæ фидбилизтæ исараzta нæ адæмæн, - загътон æз. Цуппæрдæсæймаг æноси нæ фиддæлти Ахсахъ-Темур æ карди фийбæл ке бафтудта æма e 'фсæнцъух берæгъти æхсаргæрдти цæфтæй сæрисæфæни билæбæл ке адтæнцæ, e мæ зæрдæбæл æрлæудтæй.

- æцæгæй куд адтай, e Задæлесги Нанай хабарæй бæлвурд æй, - загъта Геуæрги. - Байгъосай ин æ кадæнги дзурдтæмæ:

«Тогуарæ æркодта, тогуарæ æркодта

Тъæпæн Диорæбæл, Тъæпæн Диорæбæл.

Ахсахъ-Темури æфсæнцъух борæтæй

Сæ цьях будуртæ ку батар æнцæ.

æфсæнбид кауæй æнгомдæр, федардæр

Сæ фалæмбулай æртеголæнцæ...

Сæ сахъ фæсевæд - лæгæй лæг хуæздæр
Се знæгти къохæй тоглæсæн кæнуңцæ...
Сæ сугъд бундорбæл, сæ сау фунукбæл
Уæд ма разиннүй дзилли амондæн
Силæстæг дуйнебæл...
Сæ еумæйаг мадæ Задæлесги Нана».

- Гъеууотитæ, мæ хор, æцæгæй ба уотæ адтæй, - загъта Геуæрги. Иннæ агъуд тухгæнæг Хъæрæм Кермени æфсад Диgorи бунæскьюд кæнуңмæ ку рабалц кодта, æма æхсæвеят кæнуңмæ далæ Задæлесги бунмæ Морги ку 'рбадтæй, уæд ибæл æхсæвигон тог-тумугъ исходта, къæдзæх рафæлдæхтæй æма æхуæдæг æд æфсад бабун æй. (Куд не 'нхус кодтонцæ нæ адæмæн Хуцау, изæдтæ æма идаугутæ?!). Абони дæр ма еци бунат ихæлд хуннүй. æрæгий уæнгæ дæр ма, цид, си кæрдтæ æма мудзурати сæститæ иссердтонцæ. Хумæтæги рауадæй уотæ? Нæ. А бæсти алцæмæн дæр хецау ес, æнæгæс неке æй. Хуцауи фудæнхæ бабун кодта тухгæнæги. Фал сæйраг е нæй. Знаг знаг æй, уинис æй, марунмæ дæмæ цæуý, ду æй ку нæ рамарай, уæд дин дæхе рамардзæнæй. Е дæр царди рæстдзийнадæ 'й - фидæй-фуртмæ уотæ адтæй. Фал ма лæдзæгæн æндæр кæрон дæр ес: цæмæн ан хевидхуартæ, цæмæн ихæлуй нæ мæсуг æхе дорæй. Седанти бæгъатæр авд æнсувæри фудголи нихмæ хъазауати тохи ку бацудæнцæ, уæд син нæхе думæстæр æма губундзæл робæстæ ба тесмел кæрдтæй се скъелти науæртæ гæрзитau уагътонцæ.

- Е бабæй уæд куд? - бафарстон æй.

- Седанти мæсуг тækкæ тегъæбæл адтæй. Некæцирдигæй имæ адтæй бацæуæн. æнсувæртæ мæсугмæ бацудæнцæ "ма уордигæй истухтонцæ сахи æфсади нихмæ. Бон, къуæре фæттухтонцæ, æма мæсуг нæ састæй. æма уæд сахи æфсади уæлдæр унафгæртæ катай кæнуң байдæдтонцæ, ци бакæнæн, зæгъгæ. æма сæмæ уæд хуæрзgæнæг фæззиндтæй - нæхеон. Илгъаг уæйгæнæг алли тугъди, алли адæммæ дæр фæуүй иссерæн. æнсувæртæн, дан, сæ дон ку нæ ниййаузайтæ, уæд син неци бакæндзинайтæ, зæгъгæ, син байамудта е.

«Кутемæй син ниййаузæн сæ дон?» - бафарстонцæ 'й етæ. «Уæ хъадиртæй еуемæн цæнхæ бадаретæ, æртæ боли 'й скъæти фæддаретæ, уæдта 'й рауадзлзинайтæ -хайуан дондзæуæн æхуæдæг иссердзæнæй», - загъта уæйгæнæг.

Рагон чиртдэгүүнчилэг

206

Ахалчийн гэхүү

207

Æцæгæйдæр уотæ бакодтонцæ. Цуппæрæймаг бон хъадири рауагътонцæ, е смодгæ-смодун мæсуги пазбунти ратæх-батæх кодта. Еу рауæн зæнхæ æ сæфтæгæй ракъахта, æма си гали сикъатæ ракалдæнцæ - мæсугмæ дон еци сикъатæбæл цудæй. Æнсувæртæ æнæ донæй байзадæнцæ æма сæ сахи æфсæдтæ басастонцæ. Фал уæйгæнæг дæр берæ фонс не сæнтудта æхецæн. Знаги балхон ку базудта мæсуггæсти сосæгдзийнадæ, уæд гадзирахатæйцæуæгæн æ сæр ракъуæрун кодта, - æхеуони уæйæ ка кæнуй, е æцæгæлони ба æртæ хатти рауæйæ кæндзæнæй, зæгъгæ. Еци хабарбæл цуппарсæдæ анзи цæуй, фал æй уæддæр неке иронх кæнуй. Цалинмæ аци тугдæфхуæрд зæнхæбæл цæрæг, цьеуæзмæлæг уа, цалинмæ ма Седанати æндон мæсугæй еу дор дзорунгъон уа, уæдмæ 'й адæм зондзæнæнцæ. Æнцойнæ некæд иссердзæнæй гадзирахатæйцæуæг, адæм æй ку ралгъетонцæ, уæдта ин Хуцауи бон дæр неци 'й, - загъта Геуæрги.

* * *

Æрдзæ баевдалдæй æма, рæсугъддæр имæ ци нивтæ адтæй, уони ами - Мадзасги дæлвæэти, Байти цагъди æма Хумеси æркалдта. Геуæрги машинаæй рахизтæй, æ цæсгон ниррохсæй, зæрдæн æгæрон адгин ка 'й, еци нивтæ цума фиццаг хатт уинуий, уотæ. Мæн дес кæнуунмæ нæ евдалдæй: нæ цæстити рази еу нивæ инней æйийивта, еу иннемæй тæмæссагдæр, еу иннемæй зæрдæскъæфдæр - цума аргъæутти бæстæмæ бахаудтæн, уотæ мæмæ кастæй. Хонхи цъоппæй хонхи бунмæ æртæ æхсæрдзæни Мигъдауи æртæ киндзæлзон кизгау сæ хæрдгæ дзигготæ фастонцæ, уолæнтæ-уолæнтæй къæдзæхи фæхстæбæл фæрсæй-фæрстæмæ налхъуттау тæбар-тубур кодтонцæ. Еу синæгæй иннемæ - сæррæтт, еу къæдзæхæй иннемæ - сæх-сæх, æртæ æхсæрдзæни æвæллайгæй ерис кодтонцæ, къæдзæхтæбæл къурфаути ка хуæздæр ракафа, уобæл. Хумеси дæлбазур, æхсæрдзæнти финкæкалгæ æрдæфæнтæ сæхе кæми паримахстонцæ, уоми хæрдмæ фæццудæнцæ цъæхбазур нæзитæ, еци æнæфсесæй нихъуардтонцæ хуæнхти цъоппитæй се 'рра тахти хауæг дони пурхæнтæ.

Галеуæрдигæй еци æдзæмæй æма сæрустурæй лæудтæй Ракæсæн хонхи нигулæн фахс, рæдзæ-мæдзæ кодтонцæ Гъобий æфцæгбæл тæссаг ссæуæнтæ, унгæг зæйуæттæ цæуæги цæстæ

сайдтонцæ сæхемæ сæ фæлмæн метæнгасæй. Ёцæг хуæнхаг листваæндаг нур райдæлта, - Хæреси дуар байгом æй, æма раст цума бæллцони æ хъури ракæнуунмæ гъавта, уоййау зиндтæй.

Геуæрги мæ разæй къахвæндагбæл цурд-шурдæй цудæй, цидæр ахсгиаг гъуддагмæ байрæги кæнунаæй цума тарстæй, уоййау. Ёз дæр архайдтон æ фæдбæл тагъддæр цæун, фал мин мæ цæстæ сæхемæ сайдтонцæ хъæллæрдзий æма нинæгти зад къотæртæ, хæдзари асæ дойнаг дортæ, «цæгæрдаст» сатæг байбунтæ æма фæстиат кодтон.

Геуæргий байяфтон сауæдæни цори бадгæ. Зæнхи бунæй ци дон æнгъæвзтæй, уомæ сæрæй райамонгæй, æ медбилтæ байдзуллæй, уæдта мæмæ æ къох батилдта, рацо, мæнæ ами æрбадæ, зæгъгæ. Ёз æнæдзоргæй бацудтæн æма сауæдони цори тъæпæн дорбæл мæхе æруагътон. Геуæрги къала къоппай идзаг сауæдони донæй фелваста æма мæмæ 'й æрбадаргь кодта:

- Раниуазæ, а Хумеси сауæр æй...

* * *

Фæстæмæ ку раздахтан, уæд нæбæл Къуссуй хæрхæмбæлд фæцæй бæрзонд, хуæрзæлвæст лæг Чегати Еза - Геуæргий кайис - æма нæ лæгдухæй сæхемæ бахудта. Еза адтæй бæгъатæр тугъдон лæг. Хуарзæнхæгонд æрцудæй Ленини орденæй, уæдта ма никкидæр берæ тугъдон ордентæ ма майдантæй. Ёртикъахуг фингæбæл бадгæй берæ зæрдиуагæ дзубандитæ фæккодтан кæраæдземæ. Еза мæ фæффæрститæ кодта, уæдта загъта:

- Кæд ма ескæд фæррæдуай ардæмæ, уæд дин мæнæ фусун - цæттæ, - æма æ реу бахуаста.

...Хъисмæтæн ци загъдæуа! Нæ бафсастæй, мæгур, Еза, ци нæуæг хæдзæрттæ скодта, уоми цæрунаæй. Ке нека æнгъæладтæй, уæхæн фудбæллах æрцудæй Диоргоми. Ёмбесæхсæвæ æности мет ракалдæй Наргыи унгæг комæй æма Езай нæуæг хæдзари æрдæг ранихъуардта, раст æй цума кардæй ралух киндæй - æ растæмбес дунд-далагъан фæцæй. Еза, æ лæгæмдүх бийнойнаг Хæмицион Мария æма сæ фондзанззуд бæдоли бæдолæ цæмæй æнгъæл адтæнцæ, æма син еци фудæхсæвæ хъисмæт сæ гъар гъæццолтæ мети уазал мæрдлзæгтæй райевдзæй. Ёнæгъæнаæ Диорæ ухеригæнгæй агурдтонцæ тæрегъæддаг зæйласт бийнontи. Скъахтонцæ сæ мети бунæй æма сæ банигæдтонцæ. Роxсаг уæнтæ!

* * *

Хумесәй фәстәмә Москәмә ку рахъәрттан фәсарәфтә, уәдмә хор дзәвгарә ракъолә 'й. Тургы Геуәргий әнсувәри хестәр фурт Заур әма әхе кәстәр фурт Леонид косарти хәцә архайдтонцә. Уоддәр нәзи къудурбәл бадтәй синхәгти зәронд ләг Габети Буцула әма кардәй цидәр къуәцәл амадта.

- Хуарзраги рахъәрттайтә, - загъята Буцула, ә бадәнәй исистгәй. - Биццеутә дәр нуртәккә ракәвдә уодзәнәнцә. Еци сауәрәй ниуазунмә нәе раластайтә?

- Цәмәннәе, уойбәрцә дәр ку ниуазиайтә.

Еу инсәй литри горәтмә хәссунмә, еума уойбәрцә ба ами ниуазунмә. Фестәгәй имә дзәвгарә бауайуйнаг ес, дәхүәдәг әй хәездәр зонис, рагын хәссунмә уәззау адтәй, әндәра си фулдәр рахәссун дәр әнгъизтәй. Еу гәбәт си ревәдәй рахастан.

- Не 'узәгән е 'ннәе әриудмә сауәрмә уәрдунфәндаг исараздзинан, - ә медбилти баҳудтәй Буцула. - Биццеүән Ләбодай әхсәрдзән фәууинун кодтай, Гега?

- Даң болән уай, Ләбода уәләе кәми 'й, мах ба кәми адтан?!

- Кәд ма 'ймә адтайда дууә-әртә километри, - загъята Буцула, - иуазәг фәууидтайдә, әнәгъәнә Кавкази дәр әмбал кәмән нәййес, уоци донхауән.

Цалинмә нәхе 'хсадтан, уәдмә фуси фид устур арахъуадзән аги пәлхъ-пәлхъәй фунхтәй. Чегаон әма ә киндзә Хъазахон Наташә, гъәйтт, зәгъгә, къеретә кодтонцә. Синхәгтә хәдзарәмә әмбурд кәнүн райдәдтонцә, уомән әма сәмә Заур хонәг раквиста, иуазәг нәмә ес, рацотә әма 'йбәл еумә рацийнә кәнән, зәгъгә.

Йа, ниммәлән дин ма уа, нә хуәнхәсти устур әгъдау!

Устур кадә мин исқодтонцә. Фицлаг кувдәй фәстәмә әгасеми дәр мә кой кодтонцә: «Иуазәгарәх уән», «Нә иуазәг нәбәл дзәбәхәй әмбәләд», «Нә иуазәги хай нин Хуцау макәд райсәд»... Ниуазәнтә мин равардтонцә, хъәбәр мә сбоц кодтонцә әма мәхециәй куд нә ниббоз адтайнә.

Фегъәлдзәг кодтан, фәззардтан. Уәдта бәзәрхугтә, мәрзәздухт, сурхуадолә батъәра ләг Бета нин заргә дәр ракодта. Ниффинстон ин ә дзурдтә:

«Ой, Къахаууони дон ба,
Ой, мæ бæлæгъи дон.
Ой, Габиц нигъгъэр кодта:
Ой, æнæзонгæ хуæнхти,
Ой, никкодта мæ мæлæти бон!
Ой, Хуæнхти хуæздæр ба,
Ой, Сау хонх æй, Сау хонх.
Ой, Габиц нигъгъэр кодта,
Ой, мæнæн мæ цард ка базонун кодта,
Ой, мæргъти хуæздæр сау хой æй, сау хой!
Ой, Хезнити хуæздæр ба,
Ой Тæторс æй, Тæторс æй.
Ой, Габиц нигъгъэр кодта:
Ой, мæнбæл дууадæс анзи сау ка бадардта,
Ой, е мæ уосæ `й!
Ой, Мадзасги цадæ ба,
Ой, кæлгæ `ма зелгæ `й.
Ой, Габиц нигъгъэр кодта:
Ой, мæнæн мæ бийнонтæ байзадæнцæ,
Ой, кæугæ `ма неугæй!»

Еци зар цауæйнобæл æй. Дуккаг уæхæн н `адтæй Дигоргоми, Заури дзубандитæмæ гæсгæ. Фал цауæйнони хьисмæт куд фæууу арах, уотæ раудæй Габицæн дæр æ гъуддаг. Хæмицай фурт æгайнæг къæдзæхтæбæл, бацæуæн кумæ нæййес - Куйдар æма Къахаууони цауæн кæнун уарзта. Уонæнти тæссæртти, цьяххъæстæ зуртæбæл дзæбодуртæ арах æнцæ, дайронтæ ба æд уæриккитæ сауæнгæ курæнти сæрмæ дæр æрхæцæунцæ. Габиц цьеуи цæстæ нæ евгъаудта. Куд дзорунцæ, уотемæй рамардта мин дзæбодури. Фал къахаууони къæдзæхтæбæл цауæнгæнгæй рахаудтæй æма... Æ мард ин къурейæй фулдæр фæййагурдтонцæ, ергæ дæр æй сунтитæмæ гæсгæ исходтонцæ. Зар ба `йбæл уомæ гæсгæ исходтонцæ, æма бæгъатæр лæг адтæй.

- Цалинмæ, дан, уорс дзæбодур рамарон, уæдмæ, мин Хуцау мæ цард ма райсæд, уотæ, дан, дзоридæ Габиц, - загъта Буцула. - æма, дан, е `сæфти хуæдразмæ в æ къохи бафтудæй. Раst Куйдари къæдзæхтæбæл рамардта уорс дзæбодур. Кувд дæр ма скодта. Уой фæсте æй адæм нæбал уагътонцæ цауæни, мабал, дан, фæццо, Хуцауи размæ дæхуæдæг устур дзурд

загътай ёма æ сёрти ма рахезæ. Фал коммæ на бакастæй, еу хатт ма, дан, Къахауони тæссæртти разелон, уæдта наæбал фæццаудзæнæн. Аевæдзи, æцæгæйдæр адзали надбæл муд конд ес, æндæр...

- Карнæ, мæ хортæ, карнæ, - иуони стæгмæ ракæс-бакæс кæнгæй, загъта æртиккаг хестæр Дзæрæх. - Хуцауи нихмæ цæуæн наæйес.

- Цауæн кæнун дæр нези хузæн исуй, - æ дзурд ин райста Геуæрги. - Цауæйнон сирди кæцæй фæгъгъæуай кæнуй, æхе размæ дæр ин хъисмæт уæхæн риндзæбæл æрбадуй. «Æнгъæд» зæгъун зин æй цауæйнонæн. Цæйбæрцæфæнди ку рамара, уæдлæр еудадзугæй æ гьос хуæнхтæмæ даруй. Феронх си уй еу гъудлаг: Хуцау дин ци дæдта, уомæй фулдæрмæ ку лæборай, уæд син сæ аргь дæхе царæй федис.

- Габиц, дан, фун фæууилта, - загъта Дзæрæх. Раst æ сæрисæфти хуæдразмæ. АЕ фун æ мадæн ку радзурдта, уæд, дан, зæронд уосæ æ уæргутæ ниххуаста. Габиц, зæгъуй, ибæл ходæгæй мардæй: фунтæ-идитæбæл, дан, ку æууæндтайнæ, уæд, дан, еунаæт дзæбодур дæр наæ рамардтайнæ.

Уотемæй, кæрæдземæй дзурди барæ есгæй, наæ курухон хестæртæ дзубанди кодтонцæ.

- Алцидæр ес, махæй не `руагæс кæнуй, æндæра, - загъта, мæ фарсмæ ци лæг бадтæй, е.

...Буцулай ку бафарстон, де `нсувæр Агубекир куд æгъдауæй фæммæрдæй, зæгъгæ, уæд дзæвгарæ рæстæг неци сдзурдта, æ дирзæг æнгулдзити `хæн махоркæй хе æздухт тамаку берæ фæрраууæрдæ-баууæрдæ кодта, уæдта æраæгиау загъта:

- Уорс Елиай азар æй басугъта, ма наæмæ фæххæран уæд. Бæрzonдбæл бадæг адæми Руймонæй куд гъæуай кæнуй, - æ зæрдихудти бацæуæги дæр уотæ бафхуæруй, - Буцула ставд тамаку спъæртт кодта ёма идардæр дзурдта. - Уæлæ нин Астæуккаг тегъæбæл къурфауи еу игуæрдæни гæппæл адтæй, дууæ ласæгхуари кæми æркæрдæн уидæ, уæхæн.

Еу сæрдигон бон Агубекирæн уотæ зæгъун, исуайæ игуæрдæнмæ, рахсæдæ 'й, кæрдæг ку фæйтарф уа, уæд æвгъяу æй нинсæндуимæ. Агубекир рандæй, фал ести фидбилиз ке цæудзæнæй, уой цума зонгæ кодтон: æ фæд-фæд фæрраст дæн æз дæр, фал æригон рæувад биццеуи куд гъæуама исæйяфтайнæ - мæнæй дзæвгарæ раздæр исхъæрттæй

игуәрдәнмә. Мә зәрдә ниссәххәтт кодта, ме `ссудмә цитә куста, уой ку фәууидтон, уәд. Игуәрдәни бәрәгастәу ләудтәңцә стори сүгъд аәстгутә, әма сә Агубекир зуввуттитә кодта бәрзи къотәртәмә. «Ма сәмә бавналә!» - бәргә ма нигъгъәр кодтон мә гъәләсиздаг, фал байрағи `й, - Агубекир стори хъалхъосбәл хуәстәй әма мәмә әәзинәг кастәй, - иннә стгутә ин калд фәцәнцә. Ци ракодтайнә, уой нәбал зудтон `ма фур адәргәй биццеу лиәдзәгәй ницавтон. Ци зин баләдәрән адтәй, циуавәр аәстгутә адтәңцә, е. Кедәр дууә гали хезгәе-хезун уордәмә исәфтудәнцә, әхсәвә игуәрдәни бәрәгастәу тәрфауи әрхустәңцә, әма сә уотемәй арв ницавта. Агубекир, әригон, әнәрцәф биццеу кәцәй зудта, әрвдәвдәмә әвналаң нәйиес, уой, әма дууә галей сүгъд аәстгутә игуәрдәнәй бәрзунмә фәккалда.

- Ка не `мбалдәй, уәхән гъуддаг бакодта, - сабур гъәләсәй загытә Дзәрәх.

- Агубекир дәр әрвдәвд дорәй фәммардәй, - идардәр ә дзубанди кодта Буцула. - Гъәуифцәги фийяу ку адтәй, уәд фудзәйә раңудәй, арв Бадәнти къәдзәх әрцивта, әма хонх райхалдәй. Финги асә тугулдортә ратулдәнцә. Агубекир әхе стур ләгәти раримәхсунмә бәргә гъавта, хъәрттәдәр имә бәргә бакодта, фал әй дортәй еу, раст ләгәти баҳезәни, әрәййафта... - Буцула арф ниууоләфтәй, тамаку бабәй нәуәгәй спъәртт кодта. - Да фудгол дәр уой ку фәууинидә. Е `мбал фийяу гъәумә фәдес нигъгъәр кодта, Агубекирбәл цидәр бәллах әрцидәй, зәгъгә. Цидәр бәллах... Бабун әй, мәгур. Мәхүәдәг әй иссердтон далә дәлләй пихсибуни. Дорр әй ә хәцә үой үәнгә фәххаста. Әгас ма адтәй, мәгур. Цидәр зәгъунмә ма гъавта, фал...

- Табу уәд Уорс Елиайән, - загытә Дзәрәх, - кай зонүй Агубекир еци әрвдәвд аәстгутәмә ку нә бавналтайдә, уәд ибәл уәхән фидбилиз не `рцудайдә.

- Ци загыдәуа? - нилләг гъәләсәй сдзурдта Буцула, - Хуцауи дзурдбәл исарази унаң әндәр ци нә бон әй? Дессаг әй адәймаги әрдзигъәдә. Хуцау әй сфердииста, мин мин фәндаги кәми байдайунцә, уоми `й әргәлста әма ин бафәдзахста: цәүгәуо, аци фәндәгтә еугурәй дәр дәу әнцә. Әрмәст зонә, анәй дә еунәг фәндаг фәххондзәй цардамондмә, уәдта дзәнәтмә. Раст над равзарун, тәгәр

бæлласæбæл зонгæ сифтæр иссерунæй уæлдай нæй, фал бафæлварæ. Ку фæррæдуай, уæд дæ цард дзæгъæли æй. Уотæ загъта Сфæлдесæг. Фал æй уæддæр бунтон дзæгъæл нæ ниууагъта, равардта ин зунд æма нифс, æма уони фæрци адæймаг лæгæрдуй размæ, кумæ, уой хатгай æхуæдæг дæр нæ фæззонуй, уотемæй:

- Э бæллах уой медæгæ 'й, æма нæ нихи дзиуарæбæл ци финст фæууй, уой бакæсун неке бон æй. Уоци дамугъатæ киунуги финст нæ "нæ, - баҳудтæй Дзæрæх. - Фал еу гъуддаг бæрæг æй: дæхе ку гъæуай кæнай, уæд дæ Хуцау дæр хуæздæр гъæуай кæндзæнæй.

- Энæмæнгæ уотæ 'й, - загъта Буцула. - Фал цард ци дамугъатæй финст æй, уой æцæгæйдæр Сфæлдесæгæй фæстæмæ неке зонуй. Хуарз, рæсугъд зар исиста Бета, мæ зæрдæмæ цæуий, фал мæ зæрдæмæ хæстæг некæд истон æма нæ есун цауæн. Тог си ес, уой кой нæ кæнун. Берæгъ дæр равгæрдуй сæгъни, рæубеси, дзæбодури, фал уомæн æндæр гæнæн нæйиес. Хуæрун æй гъæуий. Е 'рдзигъæдæ уæхæн æй. Фал адæймаг берæгъæй ку фæттогмондагдæр уй, уæд е ба ци æй? Бунтон минкый биццеу адтæн, æма уæд ци фæййидтон, е абори дæр мæ цæститæбæл ку рauайуй, уæд нигъæрзун. Хонсарай-цæгатæй ами сикъе арах æй, уе 'гас дæр æй зонетæ. Еууæхæни берæгътæ зайуйнаг сикъей дзогæй фæххæцæн кодтонцæ æма 'й расурдтонцæ. Сикъе, æхецæн тæргæй, гъæуи фæммæдæг æй, ардæмæ мæмæ берæгътæ не 'рбандеудзæнæнцæ, зæгъгæ. Дæнг фæццудæй æма цæрæгой фæффæлдæхтæй, æ гæндзæхтæ ма бацагъта æма ниссабур æй. Э топпи хуæцæ ма калдæй, уотемæй Кортó æ синхагмæ гъæр кодта: «Гъей, Хуарелдар, ауæхæн уарунбони цæбæл рабадæн, е нæмæ æхе къахæй æрцудæй». Мæ фидæ, Дзандар уой ку фæууилта, уæд Кортойæн бауайдзæф кодта:

- Е æхе сирдæй гъæуай кодта æма адæми 'хæн æхецæн римæхæн агурдта. Ду ба? Куд баҳуæрдзæнæ еци æнамонди фид? - æма нитту кодта.

- Фезонæггаг дин барвæтдзæнæн, уæд цæбæл тухсис, - загъта ходгæй Кортó.

- Уæдæй фæстæмæ цауæни амæтtagæй мæ цъухмæ комидзаг некæдбал исистон, - æ дзубанди идардæр кодта Буцула. - Уой фæсте цауæни номбæл ме 'нгурæ Ирæфи дæр некæдбал

багэлстон.

- Эма нур ке фид хуярис, е ба? - э дзурд райгъустэй мэ нихмэбадэг Петурэн. - Е ба тэрэгъяд нэй?

- Эмбаргэ адэймаг косарт ку фэлкэнүй, уэд ёгасей разэй Хуцаун ном иссеруй. Адэймаг Хуцауэн нивонд ку скэнүй, уэд е Хуцауэн дэр фэндон ай, адэймагэн ба уомаёй э зэрдээ фэлмэндэр кэнүй. Уотэ аэнгъялтай, ёма а бэстэе еунэг ай? Гъэдэмэ ку цэуай, уэддэр, аэдзэрэг бэстэмэ цэуягау, ронуягъядэй `ма аннэмэтэй ма цо. Фиддэлтэй байзадэй: дэ фидбилиз гъэди дэр дээ размэ бадуй: Гъэди сайтан э ном. Фиццаг къотэрмэ ку бахъяртай, уэд Гъэдэрэхснэгбэл дэхе бафэдзэхсэ, гъэдээ дэу нэй, ду си дэхецэн артдзухи фагэ амал кэнис, фал е дэр лэвар некэмэн ай. Гъэдэрэхснэг хуннуй гъэди (баридауяг) дзиуарэ, кенэба Гъэдох. Тухгин ай ейэ, э зэрдэмэ ку нэ фэццэуай, уэд фидбилизи дэр бахаудзэнэ. Ду, Петур, Ирафи билгэрөни устур фэурэ бэласэ ку калдтай, уэд дэ къах цэмэн ралух кодтай фэрэтэй.

- Хулуй фэурэбэл фэрэт фэлгурдэй, ёма...

- Адэймаг куд минкьийдэр зона, уотэ ин аэнциондэр цэрэн ай, - загыта Буцула. - Дэ къах ку фэллух уа, уэд исдзэбэх уодзэнэй, фал еци лух цэй туххэй ай, уобэл ку некэд рагьуди кэнай, уэд уотэ къудуронэй фэццэрдзэнэ, неци балэдэргэй.

- Анаёй адэймаг ци нэ фэгъосдзэнэй, уэхэн нэйье, - э меднимэр байдзулдэй Петур. - Сэхе барэ сэ уадзэ, уэд сэумэмэ дэр дзубандитэ кэндзэнэнцэ - е атэ `й, е уотэ `й...

Мэн ба фэндадтэй, цэмэй зэрэндти дзубандийэн кэрөн ма уа. Цидэрилдэр дзурдтонцэ артэ хестэри, е зэрди арфмэ гъардта, аци бэстэ, аци зэнхэ, аци адэм, аци аэгъдау, аци фарнэ мэхе ке ай, мэ тоги, ме `стэги ауя ке ай, уой мэ зэрдэй анкъардтон, ёма `й кэд мэ сэрг энхэстэй нэ ахэста, уэддэр мин еци гъуди цидэр ахцэуэндзийнадэ ёма нифси мэсуг араста мэ уоди. Эма уомаёй мэхецэй боз адтэн, ардэмэ ке арбахаудтэн, уой туххэй.

- Стур мэсуг листэй дортэй амад куд ай, адэймаги цард дэр мэмэ уотэ кэсүй, - Буцула идарддэр ниванзта э гъудити къубулоинэ. Бон, дан, цэуай ёма фарнэ э хэццэ хэссүй. Уэхэн дзурд байзадэй фиддэлтэй. Некэд фэгъосдзэнэ, бон

цæуй æма æ хæцца фидбилиз хæссуй, зæгъгæ.

Адæймаг нифсæй цæруй. Лæгæн æ нифс рапсæ æма рамæлдзæнæй. Цифэнди ку уа, уæддæр хуæздæрмæ æнгъæлмæ кæсүй. Еци гъуддæгтæ - листæгæй-устурæй кæрæдзей хæцца баст æнцæ, уонæй конд æй адæймаги царди мæсуг. Алли гъуддагæн дæр аргь кæнун гъæуй, циувæр фæстевæг ин уодзæнæй, уомæ гæсгæ.

- Иуæй-еу хатт, дан, суйни саст дæр фæррæстмæ уй, - баҳудтæй Дзæрæх.

- Уоци æмбесонд æнаæбундорон нæй, - загъта Геуæрги. - Дæ дзубандимæ гæсгæ мæ зæрдæбæл æрлæудтæй, Дзæрæх. Рагон хабар æй. Еу лæгæн, дан, æ бæх фесавдæй. Кæми 'й нæ фæййагурдта, уæхæн бунат нæбал байзадæй. Кæд баҳуардта, ескæми ниммардæй, зæгъгæ, гъуди кодта, фал æ хуали дæр некæми разиндтæй. Лæги катаййæн кæрон нæбал адтæй. Еци дзамани гъæуи фонс манхъайæй фæссæйгæнцæ æма се 'мбес фæццағæди 'й. Адæймаги уодигъæдæ дессаг æй: лæгæн уомæй æ масти æмбес исцудæй: «Хуарз, æма мæ бæх фесавдæй, æндæра ибæл нез дæр баҳуастайдæ, æма мæ цæстити рази ку рамардайдæ, уæд мин берæ зиндæр адтайдæ», - гъудитæ кодта. Цæйбæрçæ рæстæг раңдæй, Хуцау æй зонуй, нез фесафтæй, уотæ ба фæззиндтæй лæги бæх æд байраг. Лæги цийнæн кæрон нæбал адтæй. Мæнæ ци хуарз æй, загъта, бæх фесафтæй æма æд байраг фæззиндтæй. Байраги хæссун райдæдта æма си æмбесонди æфсоргь рауддæй. Еу бон ибæл лæги фурт рабадтæй, мæртингал ин æ хури бунти æрбайсæфунмæ куд гъавта, уотæ хайуан никъкъиллеппитæ ласта, биццеу бæхæй æрхаудтæй, æ зæнгæ бæндæни здухстæй райзадæй, бæх æй цæйдæрбæрçæ æ фæсте фæрраласæ-баласæ кодта, æма, дæ балгъетæг уотæ - æ къах расастæй. Хъаймæти хай ку фæддæн, - смæстгун æй фидæ.

- Мæ фурти тентек миутæй мæ сæрæн ку нæбал дæн. Нур ин ци кæнон?» Дохтурмæ 'й фæлласта æма ин е æ къахбæл къæпхæнта сæвардта, хъаланкар хъумацæй æй кема æргъи хæцца бабаста æма сæ парвиста. Сæумæраги сæ хæдзарæмæ баҳуаст æй: «Синхаг паддзахи хæцца тугъд райдæдта, фæсевæдæн тугъдмæ цæугæ 'й». Биццеу хæдзари байзадæй. Лæг цийнæй мардæй: «Хуарз æма мæ фурт æ къах басаста, æндæра 'й тугъдмæ ракодтайуонцæ...»

Лæгтæ баҳудтæнцæ.

- Ёнæ рæуонæй адзал дæр нæйиес, - загъта Буцула. - Гъæуама адæймаги нифс макæд сæтта - хуæздæрмæ ёнгъæлмæкæсæгбæл цæуй хуарзийнадæ дæр.

* * *

Мæнгæдтæ 'нцæ еци дзубандитæ, æма, дан, адæймаг кедæр зæрди æностæмæ фæццæруй. Уæлæбæл номæй уæлдай адæймагæй неци байзайуй, фал е дæр цæвæги фæлахси хузæн ниффехсуйуй, цæгати тегъæбæл мегти пъæстуайа ратайуй... Ёносон а дуйнебæл неци ес. Нæдæр цард, нæдæр кадæ, нæдæр намус, нæдæр ходуйнаг. Алкедæр си еууæхæн рæстæги хъурани раервæзуй, æма æ фæд-фæд дæр фесæфуй. Гæнахи гъоргъæй ма фæстæмæ слæсунни фадуат фæууй, фал рæстæги гъоргъæй ба - нæбал. Уомæ гæсгæ æносон цард æма æносон кадæбæл ма сагъæс кæнæ: дæ рамæлæти фæсте де 'мтог, де 'мæстæг адæми зæрди хуарз номи хæццæ еунæг бон ку фæццæрай, уæддæр дин фагæ 'й, Хуцау дæ аци цардмæ ци нисанæн равардта, уой исæнхæст кæнун дæ къохи бафтудæй. Ёндæра рохсаг ба алкæмæн дæр фæззæгъунцæ.

Тобæ, tobæ. Уæхæн гъудитæ мæ сæри некæд райгурдайонцæ. Уони æдосиккон кувди Буцула загъта, адæймаги цард неци æй, искаст æма никкаст, зæгъгæ, - Дзæрах циуавæрдæр Къæрæси рамарди кой ку ракодта, уæд. Уæд мæ Буцулай дзубандитæ сагъæси нæ бафтудтонцæ, ахур сауæдонæй дон ниуазæгай мæмæ фæккастæнцæ. Фал сæумæй фæстæмæ фæндагмæ нæхе цæттæ кæнун ку райдæдтан, уæд мæ сæри цъагъанай синдзау цæмæдæргæсгæ ниххастæй еци дзубанди, æма ин сласунни фадуат нæбал адтæй. «Ёносон кадæ æма намус неци 'нцæ», «а дуйнебæл æносон неци æй», «рæстæги хъуранæй слæсæн нæйиес». Мæ сæр сристæй, мæ къох ракъуæрдтон, евдæлон рæстæг сæбæл рагъуди кæндзæнæн, ёндæра мин æгæр уæззау сагъæстæ 'нцæ, зæгъгæ, загътон. Дзаумæттæ машини куд æвардтон, уотæ мæмæ Геуæрги сдзурдта:

- Ёдосæ, æхæвæй минкый рартах кодта, æма-ey ниххезæн фæндагмæ дæ гьос дарæ. Зæнхæ нурма биринцъаг æй.

- Ахур дæн ауæхæн нæдтæбæл, - загътон æз.

Геуæрги æ бийнойнаг Чегаони дæр райста æ хæццæ горæти сæйгæдонæмæ цæунмæ, еунæгæй, дан, мæ нифс нæ хæссун. Моски гъæугæрон уæлмæрдти рæзти сабургай цудан

машинаобаэл. Иветээ минаэг гъялэсэй сдзурдта:

- О, Нарти Кэнтээ, фэндараст нээ фэkkæнетэ!

Дæлфæзæмæ ку рахæццæ ан, æма урух надбаэл будурæрдæмæ не 'ргом ку радардтан, уæд Геуæрги æ медбунати базмалдæй æма игъялдзæгæй загъта:

- Табу дæуæн, Хуцау, фэндаги хуарзæнхæ нæ уæд, хуасагор цæуæн æма нæ кьохи бафтуйæд!

«Хуасагор цæуæн!» Æз мæхуæдæг хонхмæ фæццудтæн хуасагор мæ сæйгæ æрвадæн; Геуæрги, хуæнхаг лæг ба хонхæй будурмæ рааст æй еци гъуддаги. Кæми 'й еци хуасæ, æгасæйдæр ке агорунцæ? Хонхи æви будури? Зæнхæбæл æви уæлæрвти? Дони æй æви сор зæнхæбæл? Эви уогæ дæр нæй, æма адæймаг æхе хуасæнгъæл сайгæ дæр фækkæнуй, 'ма уотемæй ристæн æнцондæр бухсæн фæууй.

Мæ уоди рæбуйнаг къуми кæмидæр фæззиндтæй еу гъуди: «О, Хуцау, кæд мин цæруни фадат равардтай, уæд мин, зиндзийнæдтæй цидæр ес, уони цæмæн æвзарун кæнис? Адæймаг фид, стæг æма тогæй конд æй, зæнхи бауæр цæмæй конд æй, уонæй, фал æ рист уæхæн тухгин цæмæн æй? Эма ма адæймаг бауæри ристæн естихузи фæразуий, фал уоди ристæн ба ци кæна? Е Хумеси сугъдæг сугъзæрийнæ сайæрæй нæ дзæбæх кæнуй, дохтур дæр ин æнæбон æй».

- Биццеутæн зæгъдзæнæ æма Кебегихсаст раздæр ракæрдонцæ, - сдзурдта Геуæрги, æ бийнойнагмæ е "ргон раздахгæй. Хор æй ку басодза, уæд æвгъяу æй.

Иветээ неци сдзурдта, æрмæст æ фæлмæн хизæй е усхъитæ æнгондæр æрбатухта 'ма æнцад бадтæй.

- Ка 'ниæ Нарти Кэнтээ, уæдæйти сæ кой ку скодтай? - бафарстон силгоймаги.

Дигорон адæми рæсугъд æгъдау куд раstdæр амонуй, уомæ гæсгæ Ивети бæсти дзуапп равардта æ лæг:

- Аци мæнгæ дуйнейæй ка рандæй æма æцæг дуйнейий ка æй, а зæнхæбæл ка уодуй, уони мах хонæн Нарти Кэнтæ.

Æртæ Нарти æма Кэнтæ. Уони ба куд нæ зонун! Уæллаг Нарт - Алæгатæ, Астæуккаг Нарт - Æхсæртæггатæ, Дæллаг Нарт - Бориатæ. Фал Иветээ Нарти Кэнтæ мæрдти хæццæ цæмæн бæттуй? Уæдта кæд уотæ 'й, уæд уæлион адæммæ ци хузи барæ дарунцæ? Еудзурдæй, хуæнхаг адæм мæ стурæй-минкъийæй, нæуæгæй-зæрондæй, сæ алли миуæй, сæ алли

дзубандиæй деси æфтудтонцæ. Сæ цифæнди дзурди фæсте дæр фарст, сæ цифæнди гъудий ауон - сосæгдзийнади æнæбун цъай. Фæззиндтæй мæмæ замманай гъуди. Хуцауи ку фæндæуа, уæд евдæлон рæстæг равзардзæнæн, иуазæгуати æрцæудзæнæн аци бунæттæмæ, Геуæрги æма иннæ хестæрти хæццæ фæдзæдзордзæнæн, фæффæрсдзæнæн сæ. Кенæ ба, арф кæрдæги æнæбон хуасдзуу уес хæссун куд нæ фæффæразуй, мæ зунд дæр æгас еци хабæрттæ уотæ нæ фиций, уæлвунхæй, æбæркадæй фесæфунмæ ба æвгъяу æнцæ. Кæд Хуцауи бафæндæуа, уæд бабæй мæ ардæмæ гъæуий. Ёрмæст хуасагор нæ, æз иннæ хатт æрцæудзæнæн Хумеси сайæрæй исахуадунмæ нæ, нартихуари кæрдзинтæ - гудунтæ, фезонгутæ хуæрунмæ, уæдта хуæнхаг бор, толдзæ дзаумаяи стад арахъ ниуазунмæ нæ, фал Дигоргоми, æрдхуæрæни Ирæфи зунди дзæм-дзæми донæй мæ фагæ баниузунмæ, мереттаг бæмпæгæй æма лайун зæлдагæй фæлмæндæр ка и. еци æрттевгæ дигорон уаз дзубанди игьосунæй мæ мондæгтæ суадзунмæ.

* * *

Алцидæр Хуцауæй аразгæ `й. Къохи ци `фтуяа, е - хуарз, ести бæлдат ку кæнай, уæд е дæр Хуцауи фæндон æй. Инсæй анзей фæсте исæнхæст æй мæ фæндæ. Инсæй анзей фæсте нæуæгæй цудтæн Ирæфи билтæбæл уæлæмæ, хонхмæ, мæ цæстити рази лигъдæнцæ зæронд, фал ахур, ке нæ феронх кодтон, уоци нивтæ. Уой бæрцæ фæххестæр ан, æндæр ма ци? Берæ гъуддæгтæ - хуарз дæр, лæгъуз дæр. Гъулагæн, нæбал æнцæ æгас Геуæрги, Буцула, Дзæрæх... Сæ цæрæнбунат Нарти Кæнти æй нур. Ауодæнтæ сæ кæстæртæбæл, сæ уæлион зæрдæ сæбæл макæд исæйевæнтæ. Фæккаргун æнцæ Иветæ, Уане æма иннæ уæдиккон кæстæртæ дæр. Цард цæуий, фæстæмæ нæ, фал - размæ. Бон цæуий æма фарнæ æ хæццæ хæссуй. Не `ййевуй æрмæстдæр мæ гъудий хатт. Ирæфи нæрæмон сандæрахъ кафт инсæй анзей размæ мæ уодбæл ци донвæд ниуагъта, е абори дæр æгас æй, æма, цалинмæ цæрон, уæдмæ идзаг уодзæнæй уарzonдзийнадæй еци æмбесонди бæстæ - Дигоргом æма æ изæдæнгæс адæммæ...

РАГОН ХАБАР.

ТУЙГЪАНТИ Махарбек

КЪОСТА ДИГОРИ

1896-аг, кенæ 1997-аг анзи сәрди Ирæфи билæбæл Секермæ хæстæг Текъати гъæуи адтæй хумæтæги дигорон киндæхсæвæр, æрцудæнцæ имæ Иристони алли рауæнтæй хунд иуазгутæ. Киндзи уатæй тургъæмæ рапонунмæ цæттæкодтонцæ. Тургъи ба даргъ рæнгъæй ралæудтæнцæ, аллихузон национ дарæсти нæлгоймæгтæ æма силголимæгтæ, кафтонцæ симд. Идардæй æрцæуæт киндзхон фæсевæд сæ кафти итинги бацудæнцæ, фæндадтæй сæ фæстагмæ ма сæ айевадæ никки хуæздæр равдесун, æма сæмæ кæд сæ хестæртæ гъæрæй дзурдтонцæ, уæ бæхтæ ærbakæнетæ (æхсæвæ бонмæ сæ фæсевæд гъæуи фæсте хизтонцæ) æма сæ ефтиндзетæ, зæгъгæ, уæддæр сæ семун на уагътонцæ.

Æвеппайди колдуармæ ærlæудтæй линейкæ, науæт иуазгутæ си бадтæй, уотемæй. Уони æхсæн адæм уайтагъд базудтонцæ Къостай. Æ уæле адтæй нимæт, донхуз бухарходæ, уорс-донхуз цохъа. Гъазтæл райгъустæй: «Къоста æрцудæй!» Кафгутæ сæ кафун ниуугътонцæ, фæндур бандадæй, алке æ бунати слæудтæй: кизгуттæ рапæнгъæнцæ хадзаргæрон, лæхъуæнтæ ба - колдуармæ хæстæгдæр, æма тургъи астæу рауæгъдæй, цæмæй науæт иуазгутæ хæдзарæмæ сæреbaræй бацæуонцæ.

Къостай æмбæлцæннæтæ адтæнцæ дохтур Хетæгкати Андухъапар, ротмистр Гайтати Иналухъ æма, куд гъудикæнæун, уотемæй - Кочинати С.

Æгъдаумæ гæсгæ хæдзарæрдигæй арфæ ракодтонцæ иуазгутæн, ниуазæнтæ син рапастонцæ. Къоста ниуазæн райста æма е 'рух раздахта, æ фалдзос ка лæудтæй, еци адæммæ. Ци дзурдта, уой бустæги бæлвурдæй æримисун абони мæ бон не 'суодзæй, фал ин æ сæйраг гъуди ба ирдæй дарун мæ зæрдæбæл.

Е дзурдта, цәмәй нә адәм сәхеэздәр әгъдауттә әма традицитә гъәуай кәнонцә, фал уой әмрәнгъә ба ма иронх кәнонцә, ци рәстәг сәбәл әрзилдәй, уой. Фәсевәдмә сидтәй цәмәй ахури фәндагбәл цәуонцә. Сидтәй, цәмәй нә адәм әнгомәй, кәрәдзей нимайгәй цәронцә: беретә, дзурдта е, хецаудән козбаугәнгәй мәгур әнәфәххүәцәг адәми сәхеэтибуни кәнунцә, ес уәхәнттә дәр, ә мүггагәй, ә ес-бонәй, кенә ба әхсәнади ци гъар бунат ахәссүй, уонитәй схъәл ка 'й.

Дзилли әрбаугәнгәй, старшинатә, пъиристуфтә әма администраций иннә косгүти хәрам әма тухеуәги нихмә тохкәннуни бәсти әрмәстдәр ахе пайдайән ка косуй, етә разәнгард кәнунцә никки хәрамдәр гъудәгтәмә хецауди, тухстдәр әма гәвзукдәрмә тәрунцә, ә сәрбәл сдзорәг кәмән нәййес, уони.

Къостай алли дзурд дәр дзәбоки цәфау әмбалдәй игъосгүти зәрдитәбәл. Сәхеэти бунмә әруагытонцә, уотемәй игъустонцә адәм оратормә. Дзурд ку фәецәй, уәд ай е 'мбәлти хәццәе баҳудтонцә хәдзарәмә. Фал гъазти адәмәй ә бунатәй неке фезмалдәй - уәхән уавәри адтәнцә әма Къоста уотә ку сдзурдтайдә, «Мә фәдбәл!», зәгъгә, уәд фәсевәд ә фәдбәл ниххәррает кодтайуонцә - се 'хсән берә адтәй, ахур ка кодта, уәхәнттә.

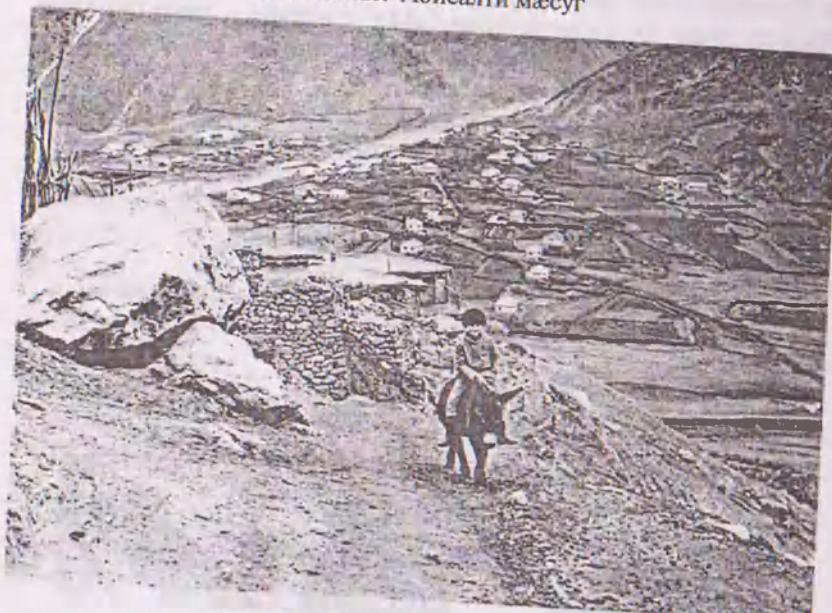
Гъазт күддәр әрминәг ай, адәми зәрдитә сәнкъусун кодта Къостай дзурд. Фал горени фәсте синхон турғын бафеппайән адтәй әндәр күяр дәр - етә адтәнцә бунәттон хециәуттә, уездонгәндтә, сәудегертә әма әндәр уәхәнттә. Сәхеэти уозгалдәй бәрәг адтәй, Къостамә куд мәстгүн кәнунцә, е.

*Үрүссаг әвзагәй тәлмац.
Финст әрциудәй евгүүд әнносу 30-аг (?) әнэти*

Мæхческæ. Абисалти мæсуг

Дзинагъа

ГОБЕТИ АРИГАН

ГОБЕТИ МУГГАГИ РАВЗУРДИ ТУХХЛЕН

Гобети муггаги равзурди туххэй ес дууæ фæйнæхузи таурæхьи: сæ еуемæ гæсгæ, Гобети муггагæн ес гурдзиаг равзурд, иннемæ гæсгæ ба - дигорон. Фиццаг таурæхьи куд æй, уомæ гæсгæ Гобетæ рацуудæнцæ Казбегий гъæүæй. Е æй Гурдзий, Кавкази хуæнхти рæгъти цæгатварси фахсбæл, Дзæуæгигъæуæй 45 километри идæрдæн æфсæддон-гурдзиаг надбæл. Еци гъæуи цардæй Гобедашвилити муггагæй æртæ æнсуværi: Иосиф, Лаврентий æма Гобе (аци таурæхь евгъуд æноси 20-30 æнзти ниффинста Гобети Афай).

Æнсуværtæ фустæ дардтонцæ, адтæй сæмæ цалдæр сæдае фуси. Зумæги рæстæги ба уойбæрцæ устур дзогæ хуæнхти зин æфсадæн адтæнцæ хуæруйнагæй, æма, цид, сæ Хъæзлармæ фæттæрионцæ. Уалдзæги бабæй сæ фæстæмæ бакæниуонцæ сæ гъæумæ.

Уотемæй, еу хатт фæстæмæ ку 'здахтæнцæ майи мæйи, уæд сæмæ мæхъæйлæнттæ балæбурдтонцæ æма син сæ фустæ есун байдæдтонцæ. Æнсуværtæ гæрзæфтонг адтæнцæ æма сæ астæу тох баеудагь æй. Берæ мæхъæйлæнттæ, дан, си мард æрцудæй, ка ма си байзадæй сæрæгасæй, етæ ба фæллигъæнцæ.

Уой фæдбæл мæхъæйлæнттæ устур къуар æрæмбуурд кодтонцæ сæ маst есунмæ æма бабæй, еу кæми адтæй, уоми ба кæрæдзей æхсун райдæдтонцæ и æнсуværti хæццæ. Нæуæгæй бабæй берæ мæхъæйлæнттæ фæммардæй.

Æртæ æнсуværi дæр тогесуни тæссæй, сæрайгурæн гъæу Казбегиæй исистадæнцæ. Иосиф æ бийнонтι хæццæ Хебимæрандæй, Лаврентий дæр æ бийнонтι хæццæ Гезей æрцардæй (Хеби æма Гезе - гурдзиаг гъæутæ), Гобе ба æ цардæмбал Наталий хæццæ Хоби æфцæгбæл (униау æй Къоби æфцæг. Г.А.) бахизтæй Диgori коммæ, æма нури дзаман Стур-Дигорæ ци бунати æй, уоми æрцардæй.

Æвæдзи си уæди рæстæги берæ адæм нæма цардæй, фал уой фæсте ба Дигоргоми тækкæ стурдæр гъæу иссæй.

Иннаæ таурæхъмæ гæсгæ ба Гобетæ дигорæннтæ адтæнцæ рагæй дæр, цардæнцæ Кавкази хуæнхти рæгътæн сæ хонсарварс фахсбæл, Гурдзий, Рехуати гъæуи. Муггаг нийвулдæй æма дууæ гъæуи иссæнцæ - Рехуатæ.

Рехуати Гобетæ Стур-Диgori Гобетæмæ цудæнцæ, куд се 'рвадтæлтæмæ, уотæ. Инсæйæймаг æноси райдайæни рехуатаг Гобетæ сæ мадтæлон æвзагбæл дзурдтонцæ (гъома, дигоронау). Фал сæ фæсевæдæй ба уæд беретæ гурдзиагау дзорун райдæдтонцæ. Нури доги ба еци бастдзийнæдтæ нийхалдæнцæ, рæстæг куд цæугæ цудæй, уотæ кæрæдземæй идардæр кодтонцæ фæйнæ рауæнеми цæрæг æрваддæлтæ. Уой туххæн финсуй Макъалатия Серги Иосифи фурт æ киунуги «Хуæнхаг Рачъя» (гурдзиаг æвзагбæл, рауагъдæ «Накадули», Тбилиси, 1987 анз).

«Хуæнхаг Рачъя» æй профессор Серги Макъалатия Иосифи фурти фишаг киунугæ. Е 1926-1928 æнзти адтæй хонхи Рачъай æма æвзарæн куститæ ниффинста. Адæми рæнгъæмæ сæ рахаста 1930-аг анзи. Киунуги ес Рачъай цæрæг дигорæннтæ æма ирæннтæй ци Гурдзиаг муггæтгæ равзурдæй, уони туххæй сæргæндтæ. Гобеджашвилити муггаги туххæй е финсуй:

«Цæмæдессаг игъосункæнуинаг ес Гобеджашвилити муггаги равзурди туххæй. Ралигъдæй Дигорæй. Адтæнцæ æртæ æнсувæри: Гобеджа (Гæбиц), Хæмиджа (Хæмиц) æма Иа. Диgori сæ къохтæй лæг фæммардæй, æма, тогесунæй тæрсгæй, сæхе бааууон кодтонцæ Рачъай хуæнхи. Бацудæнцæ æнхусагор Рачъай æлдар Церетелимæ (Цъæриттæй). Гобеджа æма Хæмиджа бæхбæл бадтæнцæ, астæуккаг æнсувæр Иа ба - хæрæгбæл. Фæндагбæл робас рамардтонцæ æма й Церетелиæн балæвар кодтонцæ. Е сæ хуарз исиуазæг кодта, фулдæр кадæ скодта Иайæн, хæрæгбæл ке бадтæй, уой тухæн. Æхсæвæ син галауани бауат кодта, æма уоми дæр кадгиндæр бунат Иай фæцæй.

Дуккаг бон сæ фæрсуй, ке си кæми æрцæрун фæндуй, уомæй. Иа загъта, робас кæми рамардтон, уоци бунати, дан, мæ æрцæрун кæнæ. Хæмиджа си ракурдта, Диgori хæццæ мæ, зæгъгæ, бафедаун кæнæ, æма фæстæмæ раздæхон. Гобеджай Рачъай тæрфауи, æндзæри æрцæрун бафæндæадтæй.

Церетели исæнхæст кодта фæндæнтæ. Иайæн кадгинæн Азнаури ном равардта æма 'й, робас кæми рамардта, еци бунати æрцæрун кодта. Нур дæр гъæу хуннуй Садмели - ном баст æй дзурд «робасбæл»...

Уордигæй равзурдæй Иашвилити муггаг. Гобеджа æрцардæй тæрфайи æма си равзурдæй Гобеджашвилити муггаг, нур дæр гъæу хуннуй Гъеби (гъеби - тæрфай). Хæмиджа фæстæмæ Дигорæмæ раздахтæй æма уоми исæвзурдæй Хæмицати муггаг. Етæ ærvadeуæг кæнуңцæ Рачъайаг Гобеджашвилитæ æма Иашвилити хæщæ.

АССИЙАГИ РАДЗУРД

Æцæг хабар

Гермайнаг демократион республикæй 1975 анзи маҳмæ æрбацуудæнцæ дууæ уодæнкъайий иуазæгути Кавказ фæууинунмæ. Фицагдæр уони фæндадтæй æрдзи дессаг рæсугъд рауæнтæбæл æрзелун. Уомæ гæсгæ маҳ фæщудан Кæсæгæрдæмæ балций - Эльбрусмæ, Чегеми æхсæрдзæнтæмæ, æрвхуз цадитæ фæууинунмæ. Еу балций рæстæги еу коммæ фæззилдан 'ма уоми бафарстан кæсгон лæги, аци ком кумæ цæүй, зæгъгæ. Е нин загытæ: «Ком цæүй балхъартæмæ, е ба хуæнхæстæ æй 'ма машини цæун зин æй, æндæр си фæууинуйнæтæ ес, æрдзæ рæсугъд æй.» Мæ 'уазгутæ ракурдтонцæ мæнæй, цæмæй бацæуæн, хуæдтолгæ кумæ бацæуа, уой уæнгæ. Рандæйан 'ма бæрзонд хуæнхрæбун еу стургомау гъæумæ бахъæрттан. Уомæй идардæр над нæбал адтæй. Гъулæг куд нæй, фал гъæуи ном нæ багъуди кодтон. Уоми нæбæл гъæугкæтæ æрбамбурдæнцæ, æгасцæуайтæ нин загытонцæ, уæдта нæ бафарstonцæ, ка ан. «Мæ 'мбæлтæ æнцæ немуцæтæ, мæн иуазгутæ, фæндуй сæ Кавкази æрдзæ фæууинун», - загытон æз. Еу æригон лæги кумæдæр ферви斯顿цæ гъæуи цæргутæ, махæн ба загытонцæ, минкъий фæллæууетæ, зæгъгæ. Еу цæйдæрбæрцæ рæстæги фæсте æрвист лæг æрбаҳудта еу хуæрзрацæргæ, уорсrehæ, бæрzonдgомау хуæрзконд лæги. Лæг æмраст мæнмæ æрбацуудæй 'ма мæмæ дзоруй кæдзос дигорон æвзагбæл: «Ду нæхе адæмæй дæ, е дæ хузæй бæрæг æй». Банæбæл цийнæ кодта: æгас цотæ иуазгутæ,

медәмәе рацотә, зәгъгә, нәмәе нилләудтәй, иуазәг гъәунги дарун ходуйнаг әй. Мах нә кумдтан, фал нә уәddәр хәдзари тургъәмә фәммәдәг кодта, нә хуәdtолгәе нин бәләсти буни аууони райвардтонцә, нәхе дәр нин исбадун кодтонцә.

Зәронд ләг мән бафарста, Диgorи кәми цәрис, зәгъгә. Ёз ин сдзуапп кодтон, горәти, зәгъгә. Е мин загъта, - е хуарз әй, ду горәти ке цәрис, фал дә фиддәлтәе кәми цардәнцә? Дзуапп ин равардтон, Устури-Дигори, зәгъгә. Ләг баходәзмоләе кодта: «Е ләdәргәе дзубанди әй».

Радзурда зәронд ләг уәхән хабар.

- Ёссәенттәе ма диgorәнттәе еу адәми мүттәг ан. Уой иғъосгә әрцудтән нә фиддәлтәй. Ассий уәдта Кәсәги зәнхитәбәл раздәриккон фәлтәрти цардәнцә дигорон адәм, алантә ке хуттонцә, етә. Фал ралләудтәй уәхән дзаман, 'ма нә фесхъәттәг кодтонцә нә цәрән бунаеттәй. Хъәбәрдәр ба мәнә нә синхонтә (ә къохәй райамонгәй Кәсәгәрдәмә). Уоци адәмтә фулдәр адтәнцә, исхәлә-мулә ан 'ма минкъийгай не 'взаг фесавдәй, исәйийивта.

Мах ахил берәе цәрагә 'нцә, мә фиди фидә 93 анзи, мә фидә 88 анзи фәеццаrdәнцә, мәнбәл цәүй 82 анзи. Дәумә дессаг кәсүй, әвәдзи, әз дигоронау кәцәй зонун дзорун. Зәгъдзән дин: мәнә нә гъәүән ә дзавгарә фулдәр әмбес диgorәнттәе 'нцә, фал ма еунәг әз байзадтән, нәхе 'взагбәл ка дзоруй, е. Махән нә фиди фидә, әз ке 'рәййафтон, е карз ләг адтәй 'ма хәдзари бийнонтә нә уагъта әндәр әвзагбәл дзорун дигорон әвзагәй фәстәмә. Ёз мәхүәдәг фәлмән разиндтән 'ма мәхе цәуәт, уони цәуәти сәхе 'взагбәл не 'сахур кодтон. Гъе, уотемәй исәфунцә әвзәгтә, уой хәецца адәмтә сәхүәдтә дәр.

Мә фидә, әз мәхүәдәг дәр арәх цудан Стур-Дигорәмә, Къуссумә. (Ә къохәй бамудта хуәнхтәмә). Уалае уоми әфцәг ес, уобәлти ку бахезай уәд Диgorәмә ниццаудзәнә, бонирдәгәй фулдәр рәестәг нә гъәүй. Уәдта мах гъәуәй, иннә гъәутәй берәе рандәй цәрунмәе уордәмә 'ма фулдәр әрцардәнцә Диgorи. Раст зәгъгәй, фәстәмә ка раздахтәй, уәхәннтә дәр адтәй.

Биццеу (уотә мәмәе дзурдта), нур ба мә баләдәрдтә, еу адәм ке ан, уой. Къохи әнгүлдзитән хеңгәнгәнән наийиес».

Хуәнхтә дәр худта «хәнхтә». Ёз әй бафарстон хуәнхтә

цәмән хонис «хәнхтә», зәгъгә, әма мин загъта: - «Зәнхи цъарәбәл етә хәнхити хузән әнцә, уомән сә хонун хәнхтә, мадта күд?!»

Уәхән дзурдтә ма си фегъустон. «Биццеу, дәлә дә уорс тунин салбар әма цубур курәт нийлагъә кодтай цәмәйдәр» (машини цалх әйиевгәй сәбәл масло никкалдәй). Әз ин загътон, хәлаф ма къуртгән неци `й, зәгъгә. Е мин зәгъуй: «Дигоронау етә хүннүнцә курәт әма салбар. Курәттә фәуунцә даргъ әма цубур, салбартә фәуунцә кәрцгин әма тунин. Уогә силгоймаги даргъ курәт дәр Дигори пъолци хонунцә. Рәстәг күд әйиевуй, әвзаг дәр уотә әйиевуй сабургай».

Цалинмә дзубанди кодтан, уәдмә косарт ракодтонцә. Әз син загътон, наә гүдәй косарт, зәгъгә. Е ба уотә зәгъуй: «Нә фиддаелти әгъдәуттә нә фехалдзинан, уәдта мәмә гъазуи кү некебал исдзордзәй, бонхуарз мин некебал зәгъдзәй. Гъома, наә цитгин хестәр нуазгути әнә косарт ракәнгә руагъта, зәгъгә, уомәй әгадәдәр неци ес».

Хуарз наә байуазәг кодтонцә, уәдта наә рафәндарасть кодтонцә. Фәндагбәл мә немуцаг иуазгутә бафарstonцә: «У вас уже коммунизм, или у вас в этом селении родственники есть?»

Дзуапп син равардтон, фиццаг хатт сә ке фәууидтон, еци гъәуи дәр фиццаг хатт ке адтән, зәгъгә. «Но гостеприимство горцев и алансского народа таково» - бафтудтон ма мә дзубандибәл. Етә ходгәй, игъәлдзәгәй загътонцә: «Надо переходить жить сюда». Фал се `цәгәй фәддес кодтонцә, куд наә байуазәг кодтонцә, уобәл. Әз байтамал разиндтән, `ма ма естәбәлти бафәрсә зәронди, е мә арми наә бафтудәй. Хуарз наә рахаттон мә гъуди зәронди радзурдмә, раст ма ин ә муггаг дәр, ә гъәуи ном дәр наә багъуди кодтон, әрмәст ә ном хундтәй Сәруаз, уәхән ном уәд фегъустон, `ма, әвәццәгән, уомән байзадәй зәрди...

КРИТИКАÆ АEMA БИБЛИОГРАФИ

БÆЛОТИ Ира

СИЛГОЙМАГИ КАРНÆ МАЛИТИ ГЕУЛЭРГИЙ СФÆЛДИСТАДИ

Нæ финсгуты сфæлдистади ахсгиаг бунат ахæссүй силгоймаги сорæти темæ. Дзурдæн, ирон литератури фиццаг финсгутæй еу - Хъанухъати Инал зэрдибунаæ тухстæй æма финста хуæнхаг силгоймаги уавæртæбæл патриархалон царди уаги рæстæги. «Мæгур ирон силгоймаг! Кæдмаæ цæрдзæнæ цагъайраги уавæрти?» - маst æма ристæфсесæй фæрсүй финсæг. Хуæнхаг силгоймаги цардиуагæ, е 'нæбарæдзийнадæбæл тухстæй Гæдиати Секъя дæр. Еци темæбæл ниффинста æ хуæздаæр уадзимистæй еу къуар: «Азау», «Зæлда», «Дыса», «Сафирап» æма æндæртæ. Радзурд «Азау»-и автор бавдиста æригон хуæнхаг лæхъуæн æма кизги æнамонд уарzonдzийнадæ. Уони бахуардта зæронд æгъдæутти азар. Радзурди сæйраг архайгутæ сæ бартæбæл ке тох кодтонцæ, уой устур аргъæй бафистонцæ - сæ цардæй. Зундгонд поэт - тугъдон Гурдзибети Блашкай сфæлдистади æнæбарæ силгоймаги сорæт ирдæй æвдист цæуй æмдзæвгæ «Саудари бон»-и:

Чи дин кодтон, чи, мæ teу,
Нурмæ дин ку бæзтæн?
Игон уоггæй дин мæ реу,
Сay кушти ку лæстæн.

Уомæй айиевдæр æвдист æрцудæй силгоймаги æнамонд хьисмæт комеди «Æдули»-й. Цæмæдессаг æй æмдзæвгæ «Мæгур уосгор» дæр. Уоми бабæй автор ракгон кодта кæсгутæн мæгур уосгори æнæбондzийнадæ æма маst. Е æруæд бафедун нæ фæразүй æма ин æ бæлдатгонд кизги гъæздугмæ лæгмæ радгунцæ.

Тækкæ æнхæстдæрæй æма берæвæрсугондæрæй ка райгон кодта силгоймаги цардиуаги темæ ирон финсгутæй, уонæн сæ фиццæгтæй æй Хетæгкати Къоста. Е æ уод хуардта, адæми

зин зәрдәмә хәстәг әнкъаргәй.

Сәрәй ке ранимадтан, еци финансуга, уәдта уони фәсте финансуги астәу сәрмагонд бунат ахәссүй дигорон поэт-прозаик Малити Геуәрги.

Е адтәй уедагәй сәри гүни уәнгә әнәгъәнәй дәр ә адәми әңәг фурт. Е сәфәлдистадон гъәләсисуагә адтәй кәдзос әма бәлвурд; арәхсигнәй пайда кодта адәмон фольклорәй.

Геуәргий сәфәлдистадә еугурај дәр адәмон уодигъәдәй идзаг әй. Хъәбәр хуарз ләдәрдтәй ә адәми зәрдихатти сәрмагонд, хеңән националон миңеугутә: ә цәстингас а дүйнемә адтәй адәми цәстингаси хәңцә әмхузән. Ә лирикә айиевадон хуарәнтәй хуәрзгъәст әй: поэти әмдзәвгитәй цәүй зәрдән әхىцәүән гъар әма фәлмәндизйнадә. Е `взаги дессаги музыки туххән академик Абайти Васойәй хуәздәр неке загъта.

Куд загътан, уотә поэти лирики сәрмагонд бунат ахәссүй хуәнхаг силгоймаги карни темә, ә царди зин уавәртә феодалон-патриархалон әңәгдзийнади дзамани. Геуәрги `ссәй зәрдәзонәг әма гуманист силгоймаги психолори әвзаргәй, бантәстәй ин бавдесун ә уадзимисон силгоймәгти листәг уоди змәлдитә әма зәрди риститә. Аци дзурдән әвдесәндарән бәззүй, зәгъән, әмдзәвгә «Әлхүйнә».

Әмдзәвгә арәзт әй әвзонг кизги сосәг зәрди әнкъараенти бундорбәл. «Әлхүйнә», монолог ке әй кизгән әхе цардәл, уой баләдәрән ес, ләмбунәг әй ку бакәсай, уәд. Әмдзәвгә райдайүй әнәнгъәләги фарстайәй:

*Ци қәнүй, цума, ме лхуйнә,
Ку нәбал зелүй дзәбәх?*

Уарзәг кизгәе, цума, ци дүйней цәруй, уордигәй рандәй әхе хурфи дүйнемә, әма ә меддүйне әвдесүй, әргон қәнүй қәсәгән. Уәхән мадзаләй ә хыисмәтмә әркәсун қәнүй қәсәги, е `ргом ин әхердәмә раздахуй. Идардәр ба әргом қәнүй ә тухст уавәри, ә катайи рәуонә:

*Мә цәститәбәл уайуңцә
Сау нимәт әма сау баҳ,*

әма ин еци нимәтгин бәхгини сау аәрттевагә цәститә ә «зәрдә басугътонцә». Әмдзәвги сәйраг архайәг әрдзурдта, ци `йбәл әрциудәй, уой. Әзинә, хәдзари тъәпән сәр - уәлиндзәбәл бадгәй, сундакъә әлвиста, әма `й ә гъудитә идардмә, зәрдән адгин әма уарzon фәндәнн бәстихаймә

фæххастонцæ. Уой байвæд æ хуæнхаг къæси рæзти бæхгин ратахтæй. Фæйьеу æй сæ цæстæнгас:

*Нæ дæлпазбуни ey бæхгин
Фæцхайзиндтæй уæд æваст.
Мæ фидбилизæн æ хæццæ
Цæмæн фæдðæн æз æмгаст?*

Ами æрцудæй асæги цард æма зæрди монцтæй æримисгæ царди буцæу, нихмæвæрдзийнадæ. Кизгæн æ зæрди уадиндзитæ ка исæзмæлун кодта, еци æримисгæ, цæститæбæл уайгæ сорæт æцæг, цардæгас зæнхон нæлтоймагæй фæззиндтæй æнæнгъæлæги. Силгоймаг барæй-æнæбари æ æрвон гъудитæ æндзæрмæ, царди æцæгдзийнадæмæ æруагьта. È гъуди исараzта еци хумæтæг бæхгинмæ. Кизги цæстити e иссæй изæди хузæн. Лæхъуæни еунæг каст фагæ адтæй, цæмæй кизги æвæлтæрд, фал уарзтæрвонг зæрди æцæг æнкъаrænti пеллон испæрт кæна. È зæрдæ низзир-зир кодта, æ сæр ибæл разилдаeй, æ еци тухстæй ма и æнæуод халæ дæр, уодæгас бауæргъæдау фæххайгин æй æма фур адæргæй раскъудæй:

*Базир-зир кодта мæ зæрдæ,
Разилдæй мæбæл мæ сæр,
Æрискъудæй мæ сундакъæ,
Æрбадудæгътæ и күddæр.*

Малий-фурт аци сорæт исараzта, силгоймаги сæрмагонд адæмон зæрдихатт хинцgæй. Гъуддаг уой медæгæ “й, æма дигорæнттæ алкæддæр сæ кизгутти гъомбæл кодтонцæ, коммæгæс æма æфсармдзастæй. Кизгæ гъæуама адтайdæ хуарз æгъдауи хецау, уездон. Еци федар æгъдæутти арæнтæй ин раХезæн н'адтæй. Хаттгай еци æгъдæуттæ æгæр карз дæр ма уиуонцæ: цард уотæ арæзт адтæй, æма кизгæн не `мбалдæй дзилли астæумæ рацæун дæр. Фал кизгæ йæ аси ку бацæуидæ, ку байрæзидæ, уæдта `й e `нсуværtæ, кенæ ба синхи лæхъуæнтæ гъастмæ кенæ киндзæхсæвæрмæ рапониуонцæ адæми астæумæ. Уæхæн рauæни ибæл арæх æрцæуидæ æнахурæй, автор ke æрфинста «Æлхуйни», ецихузи цау: фиццаг фембæлди еске бауарзидæ.

Хуæнхаг силгоймаги туххæн финст Малити Геуæргий сфердлистиади æмбæлуй æндæр æмдзæвгити дæр: «Скъæвди гъарæнгæ», «Дзуле», «Кизги зар»... È арæзт æма меддуйней уагæвæрдмæ гæсгæ «Кизги зар» хæстæг лæууй, æнгæс æй

«Алхайнэмэ». Фал еци әмдзәвги темә җий еу минкъий әндәрәрдигон. Кизгә тухсуй е `взонги евгүд бонтәбәл. Ами дәр е әргом кәнүй кәсәгән ә зәрди арф әнкъарәнтә:

Ци мин фәеңенцә

Мәе кизгон бәннәтә?

Ами еци риторикон фарста әваст әййивд әрцәүй арф, зәрдибунаң һауаң әнәнгъәләги нийнәфтәй:

Уох, байвадәнцә

Мәе деденгутә.

Аци уавәрмә әрхаудтәй кизгә, е 'взонг бәннәтә ке раевгүдәнцә, уой фәстеуәгәй. Еци әнәхицца гувәри кой искаңтәй, автор әздахуй кәсәги җәстингас ә уадзимиси героймә. Әмдзәвгә «Кизги зар»-и һәййес царди хумәтәг, уәдта вазугин фәzzеләнтә, уарzonдzийнади мәрзәездүхт әма пъәр-пъәр раҳастдзийнәдтә. Фал си ес бәрәг бәлвурд лирикон параллельтә (*мәе кизгон бәннәтә - мәе деденгутә*). Еци әмәууон параллельти фәрци риторикон фарста тухгиндәр кәнүй, зәрдә тухуастдәр агайуй. Идардәр кизгә дзоруй ә уавәрбәл. Кай зонуй, кәддәр рәсүгүд әма гурведауцә адтәй. Мийаг әндәмәдзаст н' адтәй? Әви, ә цәргәбонти ә еунәг амондмә әнгъәлмә кәсгәй, раевгүдәй е `ригони дзаман, бадгәй байзадәй, ә деденгутә байвадәнцә әма 'ймә уарzonдzийнадә некәдбал әрәздәхдзәнәй, кенә некәд әрцәудзәнәй, - кудфәнди кәд әй, уәлдәр кәсәг еци мәгур силгоймаги зинбәл зәрдәбунәй хъонц кәнүй:

Неке гъәунцә

Мәе сау әрфгутә,

Неке гъәунцә

Мәе ҹестисугтә.

Әнәбон әй кизгә, ә уавәр фәррәвдзәдәр кәнунмә нецибал амал еруй әма Хуцауаң коруј, цәмәй базургин, әфсоргъ феста:

Әстүггин әфсоргъ,

Тәходуй, нана,

Хуцауи дзурдәй

Нур ку фестинаң.

Фал ә фәндитәй неци раяйдзәнәй, - базуртә 'йбәл нә базайдзәнәй, уәлденгизтә не `рзелдзәнәй әма ә кизгон бонтә нә раздахдзәнәй - әма әмдзәвгә фәуүй фицца

рæнгъитæй кæронбæттæнæн.

*Ци мин фæцайтæ,
Уо, ме вzonг бæнтæ?
Уох, байвадæнцæ
Мæ дедæнгутæ...*

Аци рæнгъитæ нæуæгæй кæд æрфинста автор, уæддæр син нур ес æндæрхузигомау гъуди: нур æвдесунцæ, кизгæн е “уæнгти æркалд, æ нифс бунтон ке басастæй, æма бунтон нецигъон ке æй царди æгъатир æцæгдзийнади нихмæ тохи.

Æмдзæвгитæ «Æлхайнæ» æма «Кизги зарæй» зундгонд критик-литературæввзарæг Тибилти Александр уотæ загъта: «Облеченные в изящную форму, стихотворения Малиева проникнуты неподдельным искренним чувством, полным неуловимой прелести и грации». Малити Геуæргий поэзи е исхудта «женственная», зæгъгæ, (Тибилти Александр. Литературон æмбурдгонд «Малусæг»).

Малий фурт бахранхæ кæнидæ, цъухæйдзоргæ адæмон сфæлдистадæй ци уадзимисти сюжеттæ райсидæ, уони. «Адæми зартæй» - уотæ ниффинста æмдзæвгæ «Дзулей» сæргонди буни. Æма, æцæгæйдæр аци æмдзæвгæ бунтон æндæрхузи æй иннети хæццæ рабаргæй: ами минкъийдæр ес лирики тæфагæ, сабурдæр, хебæлхуæцгæдæр æнцæ силгоймаги зæрди мæтæ æма катай, кæд уадзимисæ романтиконбæл нимад æй, уæддæр.

Аци æмдзæвгі дзубанди кизгæн æхе цъухæй нæ цæуй, фал автор, фæрсæрдигæй имæ кæсгæй, æвдесуй уой уавæр:

*Нæй Дзулей зæрда æнцойнæ,
Е æ фагæ нæ хуссий, -
Æд æхсæвæ, æд-æ-бонæ
И мæсугæй фæлгæсуй.*

«Цæбæл æй цума æ хъурмæ, ци æрцудæй, ци кæнуй», зæгъгæ фæрсуй автор æма ин æхуæдæг дзуапп дæдтуй:

*Æ бæгъатæр лæг мæсугмæ
Æртæ бони нæ зиннуй.*

Ци кæнгæ 'й Дзулейæн, кæдмæ æнгъæлмæ кæса æ лæгмæ, æ бæрæг ин кутемæй базона? Уоци гъудæгтæбæл автор берæ нæ дузæрдуг кæнун кæнуй силгоймаги дæр æма уадзевдзи кæсæги дæр:

*Уæй, Дзулe, Дзулe, ниттонæ
Дæ дзигготæ æмхицæй, -*

*Дæ бæгъатær лæг, де 'нцойнæ,
Издин фатæй мард фхæцей.
Уотемæй хүæнхаг силгоймаг æ мæгурбонбæл гъарæнгæгæнгæ
æризадæй.*

Дигорон адæми меддуйней гъæздугдзийнади æвдесæнæн бæззүй æмдзæвгæ «Зар» дæр. Аци уадзевдзий автор ниббæрæг кодта æ лирикон хъайтари рæсугъд æма тухгин уарзт. Æмдзæвгæн ес кæрзбæлвурд адæмон зæрдихатт æма хузæ. Æ араæтмæ гæсгæ æмдзæвгæ æй уарзæг лæхъуæни монолог. Е равдиста кизгæн дæр æма кæсæгæн дæр æ зæрди кæдзос æнкъарæнтæ:

*Мæ синхон кизгæн æ зæрдæ
Ку зонинæ, ку, бæлвурд, -
Уæд зæгъинæ ин цидæртæ,
Уæд зæгъинæ ин еу дзурд...*

Биццеу рагæй уарзуй æ синхон кизги, уарзуй æй сугъдæг, уæларвон уарзтæй, фал гурусхæ кæнуй, е имæ ци цæстæй кæсуй, уобæл. Хевæндæ, хецмæрез лæхъуæн æ нифс næ хæссуй кизгæн æ зæрдихатт ракром кæнуунмæ. Еци дувæнди уавæри тæрсуй, кизгæ си бунтон æхе ку раката, уомæй. Фиццаг бал гъæуама кизги зæрдæ базона, уой фæсте ба æ гъуддаг идарддæр кæндзæнæй: минаæвæрттæ барветдзæнæй. Æма минаæвæрттæ ба хумæтæги минаæвæрттæ næ, фал - æ тикиси. Номхундæй тикиси цæмæн æрвæтунмæ гъавуй, е зин зæгъæн æй. Е æй автори уæллайу гъудитæй райгургæ сорæт. Кенæ ба тикисæн næ фиддаелтæмæ цидæр сæрмагонд нисанеуæг адтæй, хæдзари артдзæсти хæццæ баст к `адтæй, уæхæн. Уæхæн гъудимæ æрцæун æнгъезуй мæнæ аци рæнгъитæ бакæсгæй:

*Фхæццæгидæ минаæвари
Гъур-гъургæнгæ næ тикис, -
Æрхæссисидæ мин лæвари
Æрхи агæ ад рæхис.*

Куд зонæн, уотемæй агæ æма рæхис æнцæ хæдзари бундори сæйраг бæрæггæнæнтæ, нисантæ. Лæхъуæни ба фæндуй æхецæн бундор исаразун æ уарзони хæццæ:

*Десæ-месæ уæд сор-серæ
Исфицинæ аги дзаг, -
Бахуæринæ уотæ берæ
'Ma фхæуунæ кæуынаг.'*

Æмдзæвги герой рагацу æхебæл æма æ амондбæл цийнæ кæнүй, æппæлгæ дæр кæнүй, гъома, зæгъгæ, мæ гъуддаг ку фæрæвдзæ уа, уæдта сор-серæ искæнун дæр базондзæнæн.

Еци сæрустур æма хуæдæффарм лæхъуæн æ фур цийнæй фудуæттæ искæнунбæл дæр арази æй, уæхæнттæ, 'ма ин уой фæсте адæми рази ходуйнаг ма кæуйнаг ка уа. Ке зæгъун æй гъæүй, уæхæн миутæбæл адæймаги «ниййардаудзæй» æрмæстдæр кæдзос æма тухгин уарзт. «Фудуаг миутæ» сæ уомæн хонун, æма серæ æй силгоймаги хуæруйнаг - нартихуари инсад, царв æма хурхæй конд æма нæлгоймагæн уонæй хуæрун æнхæст аккаг нæй.

Аци æмдзæвгæ æвзаргæй, нæ дзу班диагæй еу минкъий рахистан. Гъуддаг уой медæгæ 'й, æма си дзу班ди цæүй лæхъуæни цардуагæбæл, кизги нæ, фал... Фал уæддæр, нæлгоймагæй дæр, силгоймагæй дæр цард еудадзуг араэст æй, æма сæ еуей æвдесгæй, инней сорæт дæр æвдист цæүй æнæзингити, «фæсаууонмæ» дæр.

...Малити Геуæргий рæстtæги ахид адтæй силгоймаги æнæ æхе барвæндонæй раскъæфуни цаутæ. Уæхæн гъуддаг ку 'рцæуидæ, уæд еци бийнонтæ арах æнамондæй тухцард фæккæниуонцæ. Кенæ ба лæхъуæнæн, æ бон ке нæ уидæ, уæхæн æруæд федун кæниуонцæ кизги хæстæгутæ. Е 'мдзæвгити автор карзæй дзурдта еци фæстезад «æгъдæутти» нихмæ, нуриккон царди ка нæбал бæззуй, уони. Йеркæсæн æмдзæвгæ «Скъæвди гъарæнгæмæ». Уоми автор айїевæй бавдиста æскъæвд кизги уоди гъезæмæрттæ. Еци уадзимиси кизгæ æ мæгурбони хабæрттæ дзоргæй, гъудиадæй гъудиади æхсæн къахæй-сæрмæ никкæрзуй, «ох, æна, ци кæнон», зæгъгæ. Аци тæрегъæддаг «инæфт» арфдæр кæнүй силгоймаги фудуавæр. Бæхгинтæ 'й раскъæфтонцæ æма фæххæссунцæ фæрбунти. Кизгæ нигъярæнгæ кодта, «ци унгæт дæн, ци, ме 'рхунæй», зæгъгæ, æма кæсæги тæрегъæд сайуй. Фидбилизи бахауæт кизгæ фæдес кæнүй, æнхус агоруй аллирдигæй:

Нанамæ мин ка баяай,

Бабай цирт мин ка бахуай? -

Уох, æна, ци кæнон...

Е 'нсувæр мардæй лæууй (ка'й зонуй, æма 'й скъæфгутæ рамардтонцæ):

И цæлай буни ме 'рвадæ, -

*Мæ бони радæ, мæ радæ,
Уох, ана, ци кæнон.*

Æ киндзхонтæ дæр имæ некæцæй зиннунцæ æнхусмæ, æ фæрдгутæ, æ болат кæрдæн æма æрций æнæфснайдæй ниуугæтта.

Аци æмдзæвгæ адæймаги зæрдæ уæззау æнкъарæнтæбæл æфтауы: берæ цидæр гъудæгтæ си бавдиста поэт, - уонæй сæ фиццаг æй царди æгъатирдзийнадæ, тухмиүи фуддзийнадæ. Фал си иннердигæй ба æвдист цæуй, силгоймаг куд зæрдибунаæй уарзуй æ хæстæгтуы, е нсувæри, æ мади... Уæхæн сугъдæг уарзт зин уавæрти хуæздæр исбæрæг уй.

Малити Геуæрги айдагь лирикон жанри дæсни næ 'й, айдагь уоми не схизтæй поэзий бæласи цъонгмæ. Æ дессаги сфæлдистадон скурдиадæ бæрæг даруй эпикон жанри дæр. Æнæдузæрдугæй зæгъун æнгъезуй, æма Малити Геуæргий размæ næ финсгутæй æ нифс неке бахаста хе æвзагбæл æцæг классикон поэмæ ниффинсунмæ. (Къостай «Фатимæ» дæр финст æрцудæй уруссагау).

Геуæргий уадзимистæ æнгом баст æнцæ дигорон адæмон сфæлдистади хæццæ. Поэт фольклормæ е 'ргом уотæ ке здахта, е æвдесæн æй е сфæлдистадон скурдиади ирæтæн, е сфæлдистадон дæсниади нæуæг æнтæстæн.

Куд æ лирикон æмдзæвгити, уотæ æ поэмити дæр парахатæй æвдист цæуй дигорон силгоймаги цардиуагæ, æ уæззау уавæр бийнontи медæгæ дæр æма æхсæнади дæр. Бустæги ирдæй е æвдист æрцудæй «Дзандзирахъ».

Еци поэми уотæ тæргъæддаг æй æнамонд кизгæ, æма кæсæгæн æ зæрдæ ресун кæнуй. Æ лæг ибæл гурсхæ кæнун райдæдта, раймардта æма ин æ мард ба цæугæдонмæ багæлста. Авд къуæрей фæсте æй къаматæгтæ иссердтонцæ ма 'й донæй исистонцæ æма тæрхони дзуапп байагурдтонцæ æ маргутæй: æ лæгæй, уæдта уой ардауæг сосæг «уарзæгæй». Æма уæд и дууæ лæги сæхуæдтæ сæхеçæн тæрхон исходтонцæ: сæ кæрæдзей рамардтонцæ. Тексти Дзандзирахъ бакастæл берæ финст нæййес. Цалдæр рæнгъемæй ин автор æ уæларвон рæсугъдзийнадæ бавдиста:

- Нæхæгдзуд киндзæй, фæсевæд,
Нæ силти хуæздæр, нæ кадæ -
Дзандзирахъ - рæсугъд фесæвдæй.

Фиййау биццеу æй фæууидта мæнæ атемæй:

- Сугъзæрийнæ сурх дзигготæ

Фелаунциæ далæе дони!..

Уой фæсте ма си адтæй цалдæр æздæхи кизги дзигготи туххæн:

Усмæй-усмæмæ дæлфинкæй

Цæх ку ферттевуй фелауæн,

Фэzzиннуңциæ сугъзæрийнæ

Сурх дзигготæ уæд еу рауæн.

И фæлхъæзæнти æнçойнæ

Тæгтæ-тæгтæ фелаунциæ, -

Уалдигон хорau сæ гъазти

Æнæ дауæ федаунциæ.

Дзандзирахъи автор еунæг хумæтæг дзурдæй исхудта - рæсугъд, зæгъгæ. Кай зонуй æма 'й лæмбунæг ку хузæ кодтайдæ кæсæгæн, уæд е поэми араzтæн зæран адтайдæ. Автор кæсæги цæститæ æрлæуун кодта æрмæстдæр «сугъзæрийнæ сурх» дзигготæбæл. Е æнæдзубандийæй фагæ 'й, цæмæй кæсæг æхуæдæг идардæр банхæст кана силгоймаги сорæт, æ цæститæбæл рауайун кæна Дзандзирахъи-рæсугъди.

Æ мæлæти хабар еугур гъæугкæгтæн дæр уæззау хабар ке адтæй, цалинмæ фудгæнгути исбæрæг кодтонцæ, уæдмæ ке не 'рсаbур æнцæ адæм, е ба, зинаргъ син ке адтæй, зæрдæй сæмæ хæстæг ке адтæй, уой бæрæггæнæн æй. Цидæриддæр мîneугутæ 'ймæ адтæй, етæ цифæнди силгоймаги дæр уæлияумæ есунцæ: ездон, рæсугъд æма зундгин. Еци мîneугутæ ин автор равардта «рæнгьити астæуи», кæсæг сæ гъæуама, куд загътон, уотæ æхуæдæг æхе сæри зундæй банхæст кæна.

Къаматæгтæ Дзандзирахъи мæлæт æверхъаubæл, ка некæдма фæууиндæй, уæхæн устур бæллæхbæл банимадтонцæ:

- Ауæхæн дессаг нуронги

Некæдма риүдæй Диgori...

Е æй дзилли гъæр, сæ еумæйаг тох фудракæндти нихмæ. Геуæрги хъæбæр дæсни адтæй аллихузон поэтикон мадзæлттæй кæсæги деси баftаунмæ. Дзандзирахъ кæд поэмæн æ тækкæ райдайæнæй дæр мард æй, уæддæр æй уадзимиси сæйраг архайæг. Поэми еугур архайди дæр е цæуий аууонау райдайæнæй кæронмæ. Е æ мардаeй низмæлун кодта поэми медæгæ еугур адæми дæр, æхуæдæгга уотемæй дæр æ лæг Хъасболат æма

Къундзай фурти хузæн æгæстæй æгасдæр æй. Зæгъун æнгъезуй федарæй, - Дзандзирахъ æй æцæг дигорон силгоймаги фæнзуйнаг нивесинæ. Уæхæн кæдзосæй уидта сугъдæгзæрдæ поэт Малити Геуæрги мади, бийнойнаги, кизги, уарзони...

Æ иннæ поэмæ «Темур-Алсахъи» дæр силгоймаги карнæ хиццаг нæ раудаæй. Гъулдаг ба цубурæй уотæ адтæй, æма кæсгон æлдар Кети гъæубæл хъалон æрæвардта: дзæбæх бæх “марæсугъд кизгæ:

- Сумах - кетонти и әлдар

Хонуй абори хъалондар.

Хъалон - ѿд рæвдзæ саргъи баех,

Кизгай - рæсугъд øема дзæбæх.

Сәребарәуарзәг, хеваст кетонтә не 'сарази әңциә, кәсгон әлдар сәбәл уәлазар куд кәна, сә сәрмә не 'рхастонцә уәхән әгадә гүлдаг. Әлдарән загътонцә, федудәй, лимәнәй цәрән, зәгъгә. Фал сә е гүди дәр не 'ркодта әма Сеуойти Дигизай раскъафта. Уәд ин Кети цәрәг Темур-Алсахъ ә над байахәста, кизги байста, әлдари ба рамардта:

Æлдар фærсүй æй: - Yo, лæгай,

Ка дæ, кæмæй дæ - знаң ма уай?

- Ёз дән кетонтаң фәдесон, -

Кæсай дæхемæ, уо, кæсгон!

Фергъувд сей топп, сёма цæфæс

Алдар ку расхъиудтæй баҳхæй.
Поэмæ «Дзандзирахъи» куд, уотæ Темур-Алсаҳы дæр силгоймаги нивесинæ исаразунмæ автор берæ рæнгъитæ нæ баҳарз кодта. Уой сорæт дæр поэт бавдиста ефстаг «цъæподзæфтæй», фал ирд хуарæнтæй. Дигиза поэми архайди, зæгъун әнгъезүй, хузæнон зингæ дæр нæ кæнуй. Фал, иннердигæй ба уадзимиси цаутæ уой хæццæ райдайунцæ æмæ фæуунцæ уой хæццæ. Еци цаути медæгæ Дигиза усмæгай фæззинний. Автор æй дзорун дæр нæ кæнуй, фал си æхуæдæг ба зæгъуй:

- Айтбек и кызаре Серайтбек.

Речи съдържани във възможността

Гурдай федаңиже жаңа индүктүз

Царскіе фебраущи та икони;

Достатише иро ами септ-сай,
Берфбун зиндтөрнире тухсарвац.

Гәрдә та зөрдүү төмөнкүү түшүнчөт

Үонән сәе уинде, сәе фәккаст.

Әй үхән силае хецимәрез, -

Исүй фәстагмаг зерди нез.

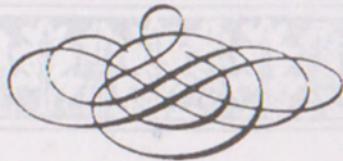
Уомәй хуәздәр ма `й күд зәгъизәнә. Дзурдтә уотә дәсни әвәрд әңцә сәе бунәтти, әма си уәлдай дәр, гъәуагә дәр неци ес. Аци цалдәр рәнгъемәй авторән бантәстәй алцәмәй әнхәст силгоймаги нивесинә исаразун. Цәмәдессаг мәмә кәсунцә фәстаг дууә рәнгъи. Фиццаг әркасти уотә зиннүй, цума си дзурд «хецимәрез» нае федаугәгомау кәнүй, нае бадуй әма уомә гәсгә сорәт бавдесунмә, цума, хъори хуасә `й. Фал е бунтондәр уотә наәй. Кай зонүй, әма ә дессаг дәр уой медәгә `й. Автор ами дәр бавдиста, айьев дзурдмә күд дәсни арәхсүй. Тәккә дәр дзурд «хецимәрез» әвдесүй силгоймаги әндаг бакости әма ә меддүйней бастдзийнадә. Күд ләдәргә “й дзурд «хецимәрез?» - хеярзгә, сәрустур, фудзукъур, хеваст... Дессагәй си неци ес, уәхән «расуғыд, әвзонг әма гъәздуғ» хецимәрез кү уа, уәд. Гъе, уәхән силгоймаги сәраппонд әма фиццагидәр ба - дигорон адәми намуси сәраппонд Темур-Алсаҳъ ә цард радтунмә цәттәе адтәй, әхе бавдиста бәгъатәрәй. Фидхуари къохтәй әй исқыхта, уой фәсте ба мәләт райста ә адәми сәребари сәрбәлтау - дзәхъиртт өнәгәй е түгъдәй кәсгон әллари фурт әма уой әфсади нихмә.

Кадәнги кәсәг нае уинүй Дигизай уарзти бәрәггәнәнтә Темур-Алсаҳъмә. Мах уой дәр нае зонән, кизгә ләхъуәни уарзта, әви нае. Ку исарази әй ләгмә цәунбәл Темур-Алсаҳъмә, уомәй анзи размә ба ин нае арази кодта мәгүри рәуонәй. Әрмәстдәр поэмән ә тәккә кәрони рабәрәг уй кизги зәрдихатт ләхъуәнмә. Күд разиндтәй, уотемәй әй Дигиза ә цардәй фулдәр уарзта, әма ә еци цард равардта Темур-Алсаҳъ кү фәммардәй, уәд. Кет сәе еумә байвардтонцә. Сә дууә ләр бавдистонцә хъазауатонәй сәхе. Тсмур-Алсаҳъ ә адәми туххәй равардта ә цард, Дигиза ба - уоцихузи исистадәй, силгоймаг әма нәлгоймаг әмбарә ке н'адтәнцә, еци рагон, зәронд фәткәвәрди нихмә.

Малити Геуәргий лирикон әма эпикон уадзимистә әңцә бустәги адәмон, әңцә әносон, күд адәм сәхуәлтә.

ЖУРНАЛ «ИРАЕФИ»
ЭНЦИКЛОПЕДИ

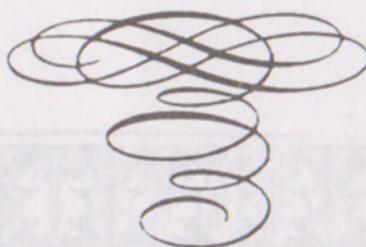

ЖУРНАЛИ АЦИ АНЗИ 2-АГ НОМЕРИ МАХ
МУХУРКӘНУН РАЙДӘЕДТАН АДӘМИ ДЗИЛАГИ ТӘККАЕ
УСТУРДӘР СӘДӘ АДӘЙМАГЕЙ НӘМТТАЕ,
ИСФӘНДӘКОДТАН УОНИ ЦАРДӘЕМА АРХАЙДИ ТУХХӘН
ХУАРЗ ЦУБУРӘЙ РАДЗОРУН. ЖУРНАЛКӘСГУТАЕН
ЗӘРДӘБАЙВАРДТАН, НӘ ФАДУАТ КУДАМОНА, УОТАЕ СӘ
ДУЙНЕЙ ИСТОРИЙ АХСИАГДӘР ЦАУТАЕ АЕМА
ХАБАЕРТИ ХӘЦЦӘ КЕ ЗОНГӘКӘНДЗИНАН. УӘХХӘН
УНАФФӘ УОМӘН БАКОДТАН, АЕМА ДИГОРОН АЕВЗАГБӘЛ
ИСТОРИОН, НАУКОН, УӘДТА ЭНЦИКЛОПЕДИОН
АЕРМӘГӘЙ АРӘЭТ КИУНУГУТАЕ НӘ ЦӘУЙ, АЕМА ЕЦИ
ГҮУДДАГ НЕ ВЗАГИ ИДАРДӘЕРИ ИРӘЭТ КҮУЛУМПИ
КӘНУЙ. ФАЛ ГҮУДДАГ УОБӘЛ НӘ ХЕЦӘНКӘНУЙ.
ЖУРНАЛИ АУ, МАХМӘ КУДКӘСУЙ, УОТЕМӘЙ ХУӘЗДӘР
АЕМА ДЕССАГДӘР УОДЗӘЙ, ДУЙНЕБӘЛ ЦИ РЦУДӘЙ
АЕМА ЦИ ЦӘУЙ, УОЙ ЗОНУН КЕ ФӘНДУЙ, УОНӘН
УӘДДӘР ЕУ МИНКЬИЙ ФАДАТ УОДЗӘНӘЙ АЕ ХУАРЗ
ЦӘМӘДЕСӘН ДЗУАП ИССЕРУЦӘН.

НӘ ЗИНАРГЪ КӘСГУТАЕ! ФИНСЕТАЕ НӘМӘ УӘ
ГҮУДИТАЕ. АЙДАГЪ АЦИ ГҮУДДАГИ ТУХХӘН НӘ, ФАЛ
УӘХЕ ЗӘРДӘ ЦӘМӘ ДЗОРУЙ, ЕЦИ ХАБАЕРТИ ТУХХӘН
ДӘР.

РЕДАКЦИ

НЕДЗАМАНТИ (НЭҮҮӘГ ЭРИ РАЗМӘ) АДӘЕМИ ЦАРД

Фиццаг финститә фәэззиндтәнцә 5000 анземәй раздәр. Фал адәми дзилагә кәдәй рантәстәй, уәдәй нурмә ба рацуудај дууә милиуани ёма фондз сәдә мин анзи. Еци дзилагәй к 'адтәй, уони стәгдартәй ахургәндтә цидәртә иссирдтонцә Скәсән Африки.

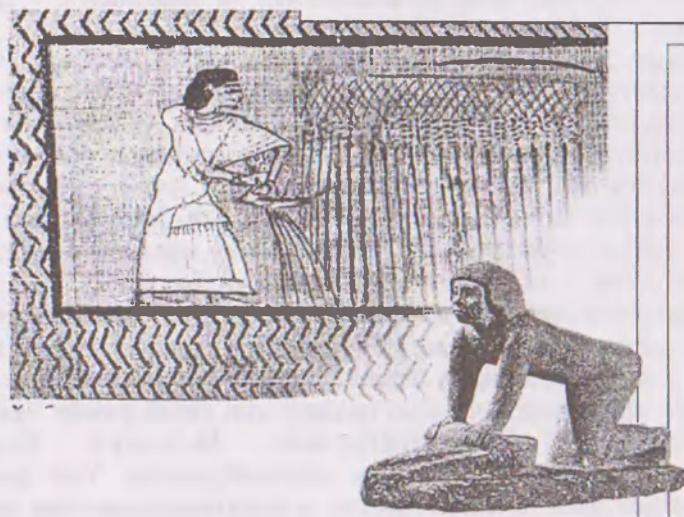
Фиццагон адәймаг - *Homo habilis* (гоминид дәр ай хонунцә) цардәй цауәни фәрци. Ё сәримагъз куд устурдәр, фулдәр кодта, уотә нэуәг гүуддәгтә зонгә цудәй. 1 милиуан анзи размә адәймаги иннәе рагфидтәл - *Homo erectus*, ё сәримагъз дзәвгарә устурдәр ке иссәй, уомә гәсгә базудта зинги хәєцә архайун, сирди цәрттәй әхеңән хъәппәлтә скодта, базудта әхеңән цәрәнүати хузән цидәртә аразун.

100 000 анзей размә фәэззиндтәй, нури адәймаги хузән ка 'й ёма нәе комкоммә рагфидтәлбәл ке нимайән е - *Homo sapiens*.

Әгас Зәнхи къорибәл цәрунән кәми бәзтәй, уоми сегасемити дәр адәймаг ку әрцардәй, уобәл 10 000 анземәй фулдәр нәе цәүй. Хъәбәр карз ёма зин уавәрти цудәй фиццагон адәймаги эволюци. Зәнхи къорийән ё фулдәр хай ку нийиех ай, уәд кутемәй раервазтәй, уобәл ахургәндтә нур дәр дес кәнунцә. 15 000 анзей размә фәгъыардәр ай, ехтә тайун райдәдтонцә. Зәнхә ё хузә скалдта, аллихузон зайдәгйтәй - тар гъәдтәй, кәрдәггүн будуртәй. Гъе уәд фәэззиндтәнцә адәми әхсәни царди фиццаг бәрәггәнәнтә. Фонсдарун райдәдтонцә, сабургай базудтонцә тилләги куст дәр. Е адтәй адәймаги царди бундорон айивд, фәндаг ин амудта нэуәг цардмә, ёма цалдәр мин анзей размә Хәстәг Скәсәни, Китайи цәгатварс, Мексики, Перуй фәэззиндтәнцә фонсдаргути цәрәнбунәттә. Уой фәсте Зәнхәбәл алли рауәнти ирәзүн райдәдтонцә горәттә, адәм кодтонцә аллихузон куститә, ёма әппунфәстаг әргүуди кодтонцә сәе царди тәккә егъаудәр гүуддаг - финсун.

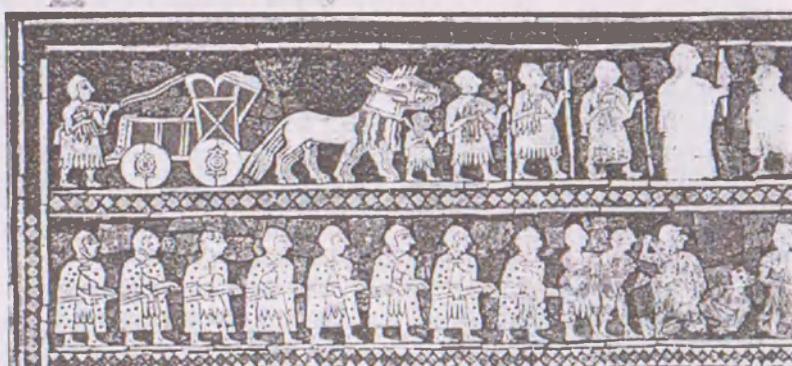
Фонс хезәни. Аци хузә байзадәй рагон адәмәй, конд ай къадзәхбәл Астүеккаг Сахари, үфөй ибаел 5000 анзей бәриңе.

Хуар нәе дарәг. Еу аеддорәйконд хирхәнданаг аехсирифәй кәрдүй хуар, иннае тугул дорәй инсүй нәемгүтә - историй агъоммәк косаенгәрзтә

Цауэйнонтæ æма хуар-
æмбургæнгутæ аллихат
кæрæдзей хæццæ сабур-
æй, лимæнæй наæ цардæн-
цæ. 10000 анзей размæ ка
рамардæй, уонæй берети
стæгдартæбæл байзадæй
æгъатир цæфтæ, тухмар-
ди ностæ. Адæм сæхецæн
цæрæнбунат байагорион-
цæ: а мах зæнхæ æй. Ин-
нетæ дæр æнцад кæми бад-
тæнцæ: а зæнхæбæл мах
барæ цæуй.
Уотемæй тугъд райдаи-
даæ кæрæдзей ниц-
цæгъдиуонцæ. (Нур ба цу-
ма ести райивта адæми
царди еци гъуддаги? Кæ-
рæдзей наæ цæгъдуңцæ
мулк æма зæнхитæбæл?)

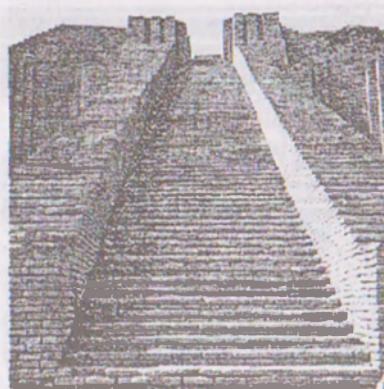
Аци хузтæ конд æнцæ Испаний хүенхти лæгæтти фæрстæбæл.
Ахургæндтæ сæ схудтонцæ «Тугъдон наедтæ»

ЦАРД МÆРДТИБÆСТИ

Адæймаги историон доги размæ дæр нæ фæндæадтæй аууҗендун, а адзали фæсте ин æппундæр нецибал уодзæнæй уоди цардæй, уобæл. Сауҗенæ ма, 35 000 анзей размæ сæ мүггаг кæмæн исæскъудæй, еци неандертайлæгтæ дæр (нæ фиддæлтæ Ното sapiens-и æрваддæлтæ) сæ мæрдти нигæнæ кодтонцæ. Еу уæхæн инæни ахургæндæк иссирдтонцæ деденгутæ. Фæстæдæр нигæд ка 'риудæй, еци мæрдти æхсæн ес уæхæннтæ, аллихузон рæсугъд дзаумæттæй фæлуст ка ѹ. Сæ хæцца ивæрд ес тохæнгæрзтæ дæр - мæрдтибæсти, дан, сæ багъæудзæнцæ.

Астæуккаг Скæсæни ци зæнхикустгæнæг æхсæнæдтæ сæвзурдæй, етæ ба сæ мæрдти уæлæбæл ниууадзиуонцæ грифтæн (тогдзух мæргътæн) хуалийæн. Грифтæ сæ фудæхсиð ку бакæниуонцæ, уæд син се стгутæ банигæниуонцæ, кæми цардæнцæ, еци хæдзæртти пъолти буни. Незаманти Египети ба мæрдтæ нигæдтонцæ сухæ будурти зменси - сор зменсæ сæмбуйун нæ уагъта бауæри, цар æма-еу дзиккотæ хъæбæр берæг рæстæги æнæвнаследау байзайионцæ.

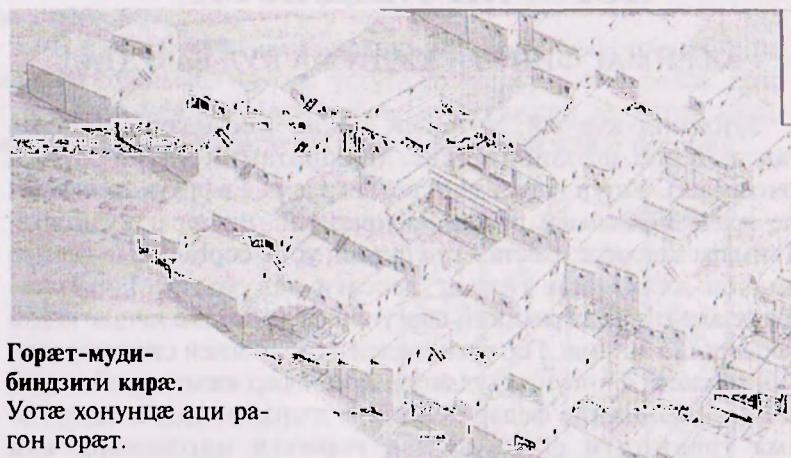
ЗАКЬОН АЕМА АЕГЬДАУ

Мæйи Ковæндонæ. Араэзт æр-
цудæй горæт Ури 2100-аг анзи
нæ эри размæ Мæйи хуцай Нанни
каðæн.

Фиццаг адæми æхсæнæдтæ берæнимæдзон н 'адтæнцæ æма сæ разамунди системæ хумæтæг адтæй. Беретæн сæ культура бæрзонд лæудтæй. Сæ меднихмæлæуддзинæдтæ, сæ хилтæ сабуркодтонцæ се 'гьдæуттæ æма традицити фæрци. Хецауеуæг си кодтонцæ хестæртæ, кенæба дини косгутæ. Зæнхикустгæнгути æхсæнæдтæ куд ирæзгæ цудæнцæ, уотæ æнæзеу куст зин адтæй, æма уомæ гæсгæ адæм кæрæдземæ æнгомдæр кодтонцæ. Фæззиндтæнцæ фæтæгтæ. Етæ донуадзæн куститæ амудтонцæ, хуæрийнаг æма дзаума иурстонцæ æхсæни иуæнгæн. Сæхуæдтæ дæр кустонцæ.

ФИЦЦАГ ГОРЭТТӘ

Горэт-муди-
биндзити кирэ.
Уотэ хонунцэ аци ра-
гон горэт.

1961 анзи археологтэй Чатал-Хаюки (Турки хонсарварс) искъяхтонцэ рагон горэт. 8000 анзей размэ уой саразтонцэ фонсдаргутэ сэма зэнхкосгутэ. Хэдзэрттэн къэрэзгитэ нэйийес. Адәм фәккосионцэ бон-сауизәрмә, ахсәвә ба хәдзэртти сәртәбәл ци цъастэ адтэй, уонәбал медәмэх ниххезиуонцэ. Хэдзэрттэх медәгэй гъездуг араэст адтөнцэ. Горэти адтэй хуцау-гали Ковәндонә, адхаймаги игурцәбәл ка уодуй, еци силгоймаг хуцауи Ковәндонә. Ёртиккааг Ковәндонааг ба ой мөлөти хуцауи номбәл, сэ фәрстәбәл ес адхаймаги стгутэх ка хсинүй, уехаен грифти хузтэ Аци горэти цардәнцэ дөсни зәрингурдтэ: кодтонцэ айдәнтэх сэма кәрдтэх обсидианэй - вулкани сай авгэй.

РАГОН АДӘЕМИ ХУЦÆУТТАЕ јЕМА ДИН

Аци дорэйконд әрдәг-ләг, әрдәг-кәсалги хузэх иссиридтонцэ Дунайи билгэрөн. Рагон адәм 10 000 анзей размэ дэр уәларвон тухтәбәл кс әүүяндтэнцэ јема син ке күвтонцэ, е гурсхаг нэй. Ка еци тухтэ цәрәгойти хузи ләдәрдтэй, ка - зайәгойти хузи.

ИСТОРИЙ РАЙДАЙАН

АДÆЙМАГ ФИНСУН КÆД ÆМА КУД БАЗУДТА

Зундгонд куд æй, уотемæй тækкæ рагондær горæттæ-падзахæдтæ фæззиндтæнцæ Месопотамий (нури Ираки зæнхæбæл). Устур цæугæдæнтæ Тигр æма Евфрати дæлвæсти нæ эрæй 3500 анзей размæ исирæстæй шумераг культурæ. Цымара зæнхитæ, рæстæг куд цудæй, уотæ соргæнгæ цудæнцæ æма си аллихузон тиллæг дессаги зад кодта. Горæттæ-прадзахæдти уæди рæстæги царгутæн сæ нимæдзæ хæццæ кодта цалдæргай минемæ. Горæтти æхсæн рапарахатæй сæудегерадæ. Еци рæстæги финсуни гъуддагæн æ кой дæр нæма адтæй, адæм сæ ракастдзиñæдтæ федар кодтонцæ дзурдлæвæрд, æгъдауттæ æма традицити фæрци. Фал горæтти цардæвæрд куд вазуггиндæр кодта, уотæ син фагæ нæбал адтæнцæ традицион гæнаентæ, информаци гъæуама лæвæрд цудайдæ еу падзахадæй иннемæ, фидæй фуртмæ. Æма уой туххæн ба æргъудикæнун гъуддæй нæуæг ести. Еци «нæуæг ести» адтæй финсуни гъуддаг - адæми цард бундоронæй ка райийвта.

Фицлаг истгутæбæл, гъæди хъуæлтæ æма æндæр уæхæн еститæбæл фæззиндтæй бæраег информаци ка хаста, уæхæн бæраеггæнæнтæ, нисæннтæ, никъæттæ. Уой фæсте ба (3000 анзей размæ) æргъæй кæнун райдæдтонцæ тæмбæлти хузæн «тъæфтæ». Еци тъæфтæ ма цыифæ куд адтайуонцæ, уотæ сæбæл финстонцæ аллихузон нисæннтæ хъæзæй, хъæзæн ба æ кæрон цорклух уидæ. Гье уомæн хонунцæ еци фицлаг финститæ «цоркфинст».

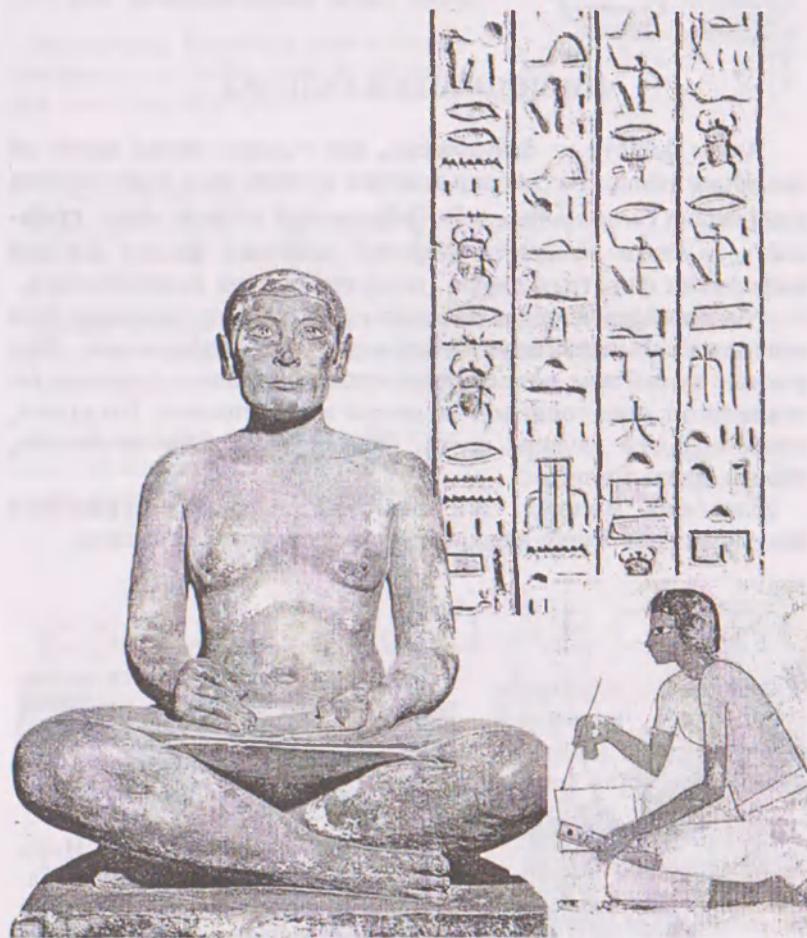
Фал «цоркфинстæн» дæр æ бон нæбал адтæй ахсгиаг вазуггин информаци еу рауæнæй иннæ рауæнмæ радтун. Æма Месопотами æма Египети фæззиндтæй финсуни нæуæг мадзal - уой фæрци айдагь фæлгонц æвдист нæ цудæй, фал ма дзурди мурæ дæр.

Цоркфинсти дзурди алли иуонг дæр æвдист цæуй хеçæн нисанæй, фал еци нисан аллихат нæ фæуий, дзурд кæбæл цæуй, еци физикон объекти æнгæс.

Шумертæ саразтонцæ устур æма тухгин падзахадæ, сæ закъонтæ, сæ царди аллихузон хабæртæ финст цудæнцæ. Са-

уәнгә ма сәмә литературон уадзимистә дәр фәzzиндәй финстәй.

Нә эрәй 2800 анзы размә шумерти басастонцә, еци рәстәги дүйнебәл тәккә устурдәр импери ка саразта, еци аккадәгтә. Фал шумерти әвзаг нә фесавдәй сә финсунади фәрци, латинаг әвзагай е дәр әносмә байзадәй историй.

Фиццаг гәгъәди. Египетаг-финсәг бадуй папируси цори. Финсунадәе дортәбәл никъәттәе-символтәй раҳизтәй иероглифтәмә. Финсун сәе райдәдтонцә черниләә сәма пъеройәй

Нисәнттәй - номмә. Аци иероглифтәй мухургонд әрциудәй фараон Горемхепи дууә номи. Хуцау Гор уарий хузи - номи раззаг дамугъя, ә бүнмә ци символтә ес, етә ба 'й әнхәст кәнунцә. Сәрккаг нисәнттә ба амонунцә: «Амони уарzon» (Амон - хүчәутти паддзах). Тумбул зелләктә (диск) нисан кәнунцә: Хор Ра.

ЦИВИЛИЗАЦИЙ РАЙГУРД

Адәм финсун ке базудтонцә, еци гъуддаг нимад цәүй сә эволюции тәккә ахсиагдәр этаптәй еубәл, әма 'й исхудтонца цивилизаци («горхетти цард», равзурсттәй латинаг дзурд *ciuitas* - гораетаг, гораети цэрэг). Адәмән фадат фәецәй информации финстити дарун, идәртәбәл әй парахаткәнуи.

Минкый әхсәнәдти цәргүтә сә гъуддәгтә уидтонцә әма зудтонцә, цъухәй цъухмә ләвардтонцә информаци. Фал рәестәг цудәй әма адәми царди тухгиндәргәнгә цудәнцә сә технологон әма социалон фәрәстәе әма гәнәнтәе. Багъудәй, әгасемән дәр ләдәрд ка уа, рәестәг қәбәл на тухәкәна, уәхән мадзал агорун.

Әма еци мадзал әй финсунадә - әнәбәрцәбәл фәүүәрәхдәр әнцә зәнхонти коммуникацион гәнәнтәе.

Тәккә рагондәр финститә адтәнцә истигутәбәл - хәнхитә, никъәтти хузи, цәүй сәбәл 30 000 анзи. Уонахай пайда кодтонцә фонс нимайнунаң, кенәба мәйи фазигә бәрәгкәнуннаң.

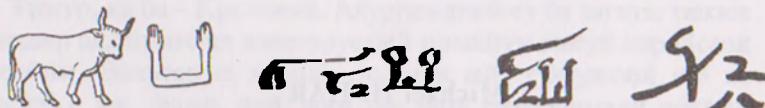
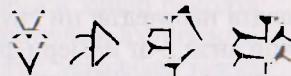
Къумәлхитәй финст (хузи). Инки адәмихат пайда кодтонцә хәлтти алли хузтәй, хинайдзаг къумәлхитәй әма уотемәй идардмәе дәр сә кәрәздәмән фегъосун кәнионцә хабәртәе.

Ахургәндтән на бәнтсттәй къумәлхитәй финсти сосәр райхалун.

ДЗУРД «КЪАМБЕЦ» АЕРТАЕ ХУЗИ ФИНСУНИ МАДЗАЛ

Рагон дуйней цивилизаци хъæбæр æргъудигин адтæй финсуни мадзæлттæ амалкæнунма. Фицаг финститæ æвдистонцæ, дзубанди ци предметтæбл цудæй, уони хузтæ - пиктограммитæ. Етæ ба фæстагмæ иссæнцæ символтæ, хатгай си предметтæн сæхе хузæ базонæн дæр нæ уидæ.

Месопотами. Къамбеци хузæ æфицагон фæлгонци нæбал зиннуй, абстрактон символтæ си раудæй.

Египет. Фицаг къамбециæн æхе хузæ кодтонцæ. Кудфæстæмæ хузæ символтæмæ рахизтæй тагъдæр финсуни мадзалæн. Ниви уинетæ, символтæ куд æйевгæ цудæнцæ, уой.

Китай. Ами дæр фицаг къамбециæн æхе хузæ кодтонцæ. Символтæмæ куд хезгæ цудæй, уой нивти уинетæ.

ХУЗТÆИ - ДАМУГЪАТАМæ

А Б В Г С

Цæгат
семитаг

Финикийаг

Рагон
грекъаг

Классикон
грекъаг

Латинаг

А Б В Г С
Кириллицæ. Ес си 43 дамугъай. Финсунциæ 'йбæл Уæрæсе, Белоруси, Болгари, Украина, Серби.

А Б В Г С
Араббаг. Алфавити ес 28 æмгъæлæсони. Евангeli фицагдæр аци 'взагбæл финст æрцудæй.

А Б В Г С
Иврит (дзиуиттаг). Зæронд Фæдзæхсти æвзаг. Алфавити ес 22 æмгъæлæсони. Гъæлæсон си нæййес.

А Б В Г С
Деванагари. Индийаг æвзæгти, уæдта санскрити алфавит. Ес си 48 символи.

100

ТÆККАЕ СТУРДÆР АДÆЙМАГИ

1978 анзи америкарг ахургонд Майкл Х. Харт рауагъта æ киунугæ «100 тækкæ стурда'r адæймаги». Уомæй пайдагæнгæй уæ мах базонгæ кæндзинан еци адæймæгти царди хабæртти хæццæ. Зонгæ уæ кæнæн, æ киунуги туххæн автор æхуæдæг, уæдта нæхуæдтæ ци гъуди кæнæн, уой хæццæ хуæрз цубурæй. Аци анзи 2-аг номери финстан 10 адæймагей туххæн. Идардæр хæссæн næ дзубанди.

Michael H. HART

THE

A RANKING OF THE MOST INFLUENTIAL PERSONS IN HISTORY

A Citadel Press Book

Published by Carol Publishing Group

Аци киунуги ци сәдәе адәймагебәл цәүй дзурд, уони номхигъди, дүйнеон историй цудбәл, әгас адәми дзилаги цардбәл устурдәр әма тухгиндәр әндәвдәй ка разиндтәй, фулдәр ка ахедүй зәнхон гъуддәгтәбәл (автор куд гъуди кәнүй, уомә гәсгә), уотә раздәр әвәрд әй.. Киунугәмә хаст цәунцә, ә рохс ном кәдзосәй ка ниуугъта, дзиллитә арфиагәй ке имисунцә әма имсдзәнцә, айдагъ етә нә, фал ма нур дәр ә кой тас әма фудаенхә кәмән хәссүй, етә дәр.

Вольтер ә «Англисаг финстәгути» уәхән хабар ракодта: Англиси ку адтәй (1726 анзи), уәд хунд әрцудәй ахургәндти әмбурудмә. Уоми дзубанди буцәумә расайдта: зәнхәбәл тәккә устурдәр адәймаг к'адтәй? Ка загъта Цезарь, ка - Александр, ка - Тимур, ка ба - Кромвель. Ахургәндтәй еу ба загъта: тәккә устурдәр адәймагбәл әнәгүрусхәй нимайун гъәүй сәр Исаак Ньютони. Вольтер ә хәццә исарази әй, тухеуәгәй нә ка басаста, е нә, фалә, дан, нин нә зунд рәстдзинади рохсәй ка райивита, е әй әгасемәй цитгиндәр әма нимайуйнагдәр.

Аци киунуги ци адәймәгти кой ес, уони номхигъд раст әй әви нә, уой мах бон наәй зәгъун. Фал бәрәг әй еу гъуддаг: ауәхән киунгә әндәр цивилизацити минәвәрттә ку аразтайуонцә (зәгъән, уруссаг, китайаг, индийаг, кенә әндәр еске) уәд номхигъди берә әйивиттә әрцудайдә, беретә си рахаудтайуонцә, берә кадәртә ба си сә бунат иссериуонцә. Куд фәнди уәд, фал киунугә ци номдзуд адәймәгтәбәл дзоруй - ка си егъаудәр, ка минкъийдәр, ка әппәлуйнаг, ка фауынаг - етә кәддәриддәр сәхемә әлвасдзәнцә фәлтәрти, дес сәбәл кәндзәнцә, федәнмә син фәндан амондзәнцә. Ци 10 адәймагей туххән радзурдтан аци анзи 2-аг номери, етә адтәнцә:

1. МӘХӘМӘТ
2. ИСААК НЬЮТОН
3. ЕСО КИРИСТЕ
4. БУДДӘЕ
5. КОНФУЦИЙ
6. АПОСТОЛ ПАВЕЛ
7. ЦАЙ ЛУНЬ

8. ИОГАНН ГУТТЕНБЕРГ

9. ХРИСТОФОР КОЛУМБ

10. УИЛЬЯМ ШЕКСПИР

Ке туххæн ма радзорумæ гъавæн, уони номхигъд:

10. АЛЬБЕРТ ЭЙНШТЕЙН

11. ЛУИ ПАСТЕР

12. ГАЛИЛЕО ГАЛИЛЕЙ

13. АРИСТОТЕЛЬ

14. ЕВКЛИД

15. МОИСЕЙ

16. ЧАРЛЗ ДАРВИН

17. ЦИНЬ ШИХУАНДИ

18. АВГУСТ ЦЕЗАРЬ

19. НИКОЛАЙ КОПЕРНИК

20. АНТУАН ЛОРАН ЛАВУАЗЬЕ

21. УСТУР КОНСТАНТИН

22. ДЖЕЙМС УАТТ

23. МАЙКЛ ФАРАДЕЙ

24. ДЖЕЙМС КЛЕРК МАКСВЕЛЛ

25. МАРТИН ЛЮТЕР

26. ДЖОРДЖ ВАШИНГТОН

27. КАРЛ МАРКС

28. ОРВИЛЛ РАЙТУИЛБУР РАЙТ

29. ЧИНГИСХАН

30. АДАМ СМИТ

31. УИЛЬЯМ ШЕКСПИР*

32. ДЖОН ДАЛЬТОН

33. УСТУР АЛЕКСАНДР

34. НАПАЛЕОН БОНАПАРТ

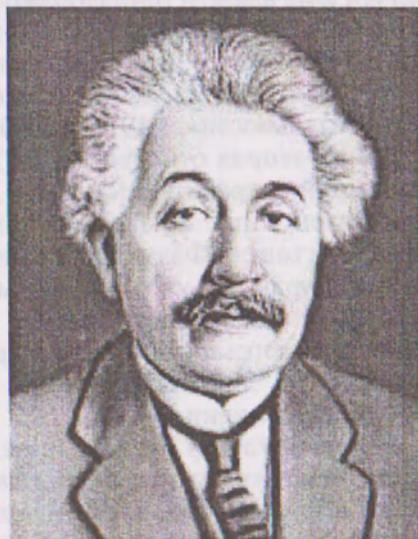
35. ТОМАС ЭДИСОН

Шенкспири мах 9-аг бунати ке ниввардтан, уой туххæн æ
кой кодтан журнали аци анзи 2-аг номери

36. АНТОНИ ВАН ЛЕВЕНГУК
37. УИЛЬЯМС ТОМАС ГРИН МОРТОН
38. ГУЛЬЕЛЬМО МАРКОНИ
39. АДОЛЬФ ГИТЛЕР
40. ПЛАТОН
41. ОЛИВЕР КРОМВЕЛЬ
42. АЛЕКСАНДР ГРЭХЕМ БЕЛЛ
43. АЛЕКСАНДР ФЛЕМИНГ
44. ДЖОН ЛОКК
45. ЛЮДВИГ ВАН БЕТХОВЕН
46. ВЕРНЕР ГЕЙЗЕНБЕРГ
47. ЛУИ ДАГЕР
48. СИМОН БОЛИВАР
49. РЕНЕ ДЕКАРТ
50. МИКЕЛАНДЖЕЛ
51. ПАПА УРБАН II
53. АШОКА
54. ХУӘРЗУОДӘГ АВГУСТИН
55. УИЛЬЯМ ГАРВЕЙ
56. ЭРНЕСТ РЕЗЕНФОРД
57. ЖАН КАЛЬВИН
58. ГРЕГОР МЕНДЕЛЬ
59. МАКС ПЛАНК
60. ДЖОЗЕФ ЛИСТЕР
61. НИКОЛАУС АВГУСТ ОТТО
62. ФРАНСИСКО ПИСАРРО
63. ЭРНАН КОРТЕС
64. ТОМАС ДЖЕФФЕРСОН
65. КОРОЛЕВА ИЗАБЕЛЛА I
66. ИОСИФ СТАЛИН
67. ЮЛИЙ ЦЕЗАРЬ
68. ВИЛЬГЕЛЬМ БАЙАХӘССӘГ

69. ЗИГМУНД ФРЕЙД
70. ЭДУАРД ДЖЕННЕР
71. ВИЛЬГЕЛЬМ КОНРАД РЕНТГЕН
72. ИОГАНН СЕБАСТЬЯН БАХ
73. ЛАО-ЦЗЫ
74. ВОЛЬТЕР
75. ИОГАНН КЕПЛЕР
76. ЭНРИКО ФЕРМИ
77. ЛЕОНАРД ЭЙЛЕР
78. ЖАН-ЖАК РУССО
79. НИККОЛО МАКИАВЕЛЛИ
80. ТОМАС МАЛЬТУС
81. ДЖОН ФИЦДЖЕРАЛЬД КЕННЕДИ
82. ГРЕГОРИ ПИНКУ
83. МАНИ
84. ЛЕНИН
85. СУЙ ВЕН ТИ
86. ВАСКО Да ГАМА
87. КИР УСТУР
88. ПЕТР УСТУР
89. МАО ЦЗЕДУН
90. ФРЕНСИС БЭКОН
91. ГЕНРИ ФОРД
92. МЭН-ЦЗЫ
93. ЗОРОАСТР
94. КОРОЛЕВА ЕЛИЗАВЕТА I
95. МИХАИЛ ГОРБАЧЕВ
96. МИНА
97. КАРЛ УСТУР
98. ГОМЕР
99. ЮОСТИНИАН I
100. МАХАВИРА

11. АЛЬБЕРТ ЭЙНШТЕЙН (1879 - 1955)

Редакшиәй: Әгас дүйней устурдәр ахургәндәй еу - Альберт Эйнштейни түххән радзорән нәййес сәнә техникон әмә наукон сәрмагонд терминтәй пайдагәнгәй. Бәргә, не скъолати сәе мадтәлон әвзагбәл ку ахур кәниуонци предметтә, уәд нә аци дзурдуати сәр дәр нә багъудайдә. Әгас дүйней әвзагтә дәр сәхе әмодон ке скодтонци, техникә әмә наукән (әвзагтән сәхең әмодон ке скодтонци) ираэзән сәнә кәмәй нәййес, еци интернационалон дзурдтәбәл мах дәр башверсун гәсүй.

Гравитаци(латынагау - «үхезе») - әмәлвәстәди тухә. Дүйней бауартае - стъалутә, планетитә - сәхе кәрәдземә әлвасунци, әмә уомәй ци тухә райгуруй, е.

Квант (латынагау - «цәйбәрцә») - электромагнитон будури агуултә ка хәссүй, еци тәккә минкъыйдәр хай (частица).

Интерференци (латынагау - «хәссәег») - рохси, мурти әмә әндәрти уоләнтә ку исеуунци, уәд уомәй ка рауайүй, еци фәззинд..

Фотон (грекъагау - «рохс») - рохси уоләни хай, уәзә си нәййес.

Альберт Энштейни америкаг ахургонд Майкл Х.Харт нимайуй инсæйæймаг æноси тækкæ стурдаэр ахургондбæл, уæтта еугур рæстæгути æма адæмти гениалондæр адæймæгтæй еуебæл. Е æргъудикодта раҳастади теори («теория относительности»). Уогæ е euнаэ дæр нæй, фал си ес дууæ теорий: 1905-аг анзи райгонкодта «хайон раҳастади теори» (частная теория относительности), 1915 анзи ба - «еумæяг раҳастади теори» (общая теория относительности). И фæстаги ахиддæр хонунцæ Энштейни гравитаций закъон. Дууæ теорий дæр хъæбæр зинлæдæрæн æнцæ æма сæ маҳ ами кæсæгæн балæдæрун кæнуунмæ наэ гъавæн. Фал уæддæр хайон раҳастади теорий туххæн еу куяр дзурди зæгъун гъæүй. Адæммæ ес уæхæн загъд, алцидæр рабаргæй базонæн ес, зæгъгæ. Рæстæг æма æрвон итигъдадæ адæймаг æнкъаруй, æрмæстдæр æхемæ раст куд кæсуй, уотæ. Альберт Эйнштейни теори ба æйиевуй адæймаги еци æносон æнкъарæни бундор.

Эйнштейни размæ фулдæр адæм алкæддæр уотæ 'нгъалдтонцæ, рæстæг æма дун-дуйней итигъдадæн æнгъезуй дурус (æдæуагæ раст) барæнтаэй сбарап: секундтæй, сахæттæй, æнзтæй, миллиметртæй, сантиметртæй, метртæй æма æндæр бæрæггæнæнтæй. Энштейни теори ба революци искодта, абсолютон рæстæг ке нæйиес, уæтта дуйней æгæрон итигъдадæ дæр, адæймагмæ куд кæсуй, уæхæн ке нæй, уой сбаельвурдкæнгæй. Дæнцæн ке хæссæн, уомæй бæрæг æй, еци теори нин цæйбæрцæбæл раййивта наэ гъуди рæстæг æма итигъдадæбæл.

Уæ цæститæбæл рауайун кæнетæ, зæнхæй секундмæ 100 000 километри тагъдадæй ка идард кæнуй, уæхæн космосон науæ - схонæн æй X. Тагъдадæ барунцæ науи хурфи бадгутæ дæр æма имæ зæнхæй е 'нгæс ка даруй, етæ дæр. Дууетæн дæр сæ барст æмхузæн æй. Еци еу рæстæги ба æндæр космосон науæ- схонæн æй Y, тæхуй, науæ X цирдæмæ тæхуй, уоцирдæмæ, фал секундмæ 80 000 километри тагъддæр. Зæнхæй дууæ космосон науи тагъдадæ ка баруй, уони нимадæй У тæхуй 180 000 километри секундмæ. Науæ X-æн æхе хурфи бадгутæ дæр уæхæн хатдзæгмæ æрцудайуонцæ. Дууæ науи дæр еци еуæрдæмæ тæхунцæ æма гъæуама сæ тагъдади иғъауги уа 80 000 километри секундмæ. Цурдæр тæхæг науæ дæр сабурдаэр тæхæгæй гъæуама изолдæр кæна раст еци тагъдадæй.

Фал Эйнштейни теори бавдиста: дууæ науей æхсæн идæрддзæг секундмæ 80 000 километри фуллдæр нæ кæнуй, фал 100 000 километри. Ами сайд нæййес. Эйнштейни гъудимаæ гæсгæ еци хатдзæг рæстæг æма итигъдади сæйрагдæр миңеуæгæй æвзуруй. Уой æнцонтæй ранимайæн ес Эйнштейни тагъдæдти араæти формулаæй.

Цалдæр анзи дæргъци Эйнштейни теорибæл неке æууæндтæй, нимадтонцæ 'й фантазибæл. Фал еци рæдуд некебал æруагъта, Хирошимæ 'ма Нагасакибæл америкæтæг атомон бомбитæ ку 'ргæлстонцæ 1945 анзи, уæдæй фæстæмæ. Гъай-гъайдæр, атомон бомбæ, кенæ ядерон тухæ кæми кæнунцæ, уæхæн завод неке исаразтайдаæ æрмæстдæр еци формулаæй пайдагæнгæй. Хъæбæр берæ æндæр адæм архайдтонцæ атомон тухæ саразунбæл, фал Эйнштейн цæйбæрцæ скодта, е ба дзурддаг нæй.

Цæмæй хуæздæр балæдæрæн Эйнштейни теори, уой туххæн æрхæсдзиан уæхæн дæнцæг: Секундмæ 300 000 километри бæрцæ ка тæхий (гъома рохси туни тагъдадæй), уæхæн космосон науи бадгутæбæл анз ку рацæуя, уæд еци анзи дæргъци ба зæнхæбæл рацæудзæй цалдæр мин анзи!

Эйнштейн Америки президент Рузвелтмæ 1939 анзи финста, фашистон Германий атомон хуæцæнгарз исаразунбæл куст ке цæуй æма Америки Еугонд Штаттæн цæйбæрцæбæл ахсгиаг æй немуцæй фæрраздæрун еци гъуддаги. Еци финстæг фенхус æй Америкæн проект «Манхэттен» царди раудзунмæ æма фиццаг атомон бомбæ исаразунмæ. Раҳастади хайон теорий фалæмбулай карз хъаугъатæ цудæй, фал уобæл ба еугурæй дæр арази адтæнцæ, æма е адтæй, адæм тæккæ дессагдæрæй ци 'ргъуди кодтонцæ нури уæнгæ. Эйнштейни раҳастади еумæйаг теори адтæй æцæг тæмæссаг! Раҳастади еумæйаг теори райдайуй уæхæн гъудиæй, æма гравитацион эффект физикон хъаурити архайди фæдбæл нæ фæззиннүй, фал космос æхуæдæг ке никъкъæлдæз уй, уой фæдбæл. Космоси зулунадæ кутемæй ес исбарæн? Уогæ уотæ нимайæн дæр куд ес, космосон итигъдадæ (космическое пространство) есть дзаумайа зулунтæ дæр кæнуй, зæгъгæ? Фал гъуддаг æцæгæйдæр уотæ ке 'й, уой Эйнштейни теори федарæй бавдиста, бæльвурд математикон бундорæвæрд ин исказынгæй. Бантаæстæй ин раст хатдзæг исказун æма фæлтæрæнти æнхусæй

ниффедар кæнун æ гипотезæ.

Эйнштейн æ теори райгон кодта лæмбунæг экспериментти фærци нæ, фал симметри æма математикон логики бундорбæл æнциагæй, уотæ зæгъун æнгъезуй - «рационализми сикытбæл»; грекъаг философтæ æма астæуккаг æности схоласттæ раст уотæ кæнунмæ гъавтонцæ.

Фал грекъæгтæ рæсугъдзийнадæ æма симметри агоргæй, сæ фæлтæрæнтæбæл син ка баууæндун кæна, уæхæн механикон теори не 'ссердтонцæ. Эйнштейни теори ба цифæнди эксперименттæн дæр дзуапп кæнүй. Эйнштейни мадзал æхе агкаг аргъ райста. Уой æгас адæм дæр нимайунцæ тækкæ рæсугъддæр, растдæр, арфдæр теорибæл иннае еугур наукон теорити астæу.

Рахастади еумæйаг теориæн сæрмагонд бунат ес æндæр рæуонæмæ гæсгæ дæр. Фулдæр наукон закъæннæй царди медæгæ пайдагæнæн æнхæст нæ фæууй. Берæ цаути бæззунцæ, фал алкæд ба нæ. Эйнштейни рахастади еумæйаг теори ба раст æй алли хатт дæр. Нæйиес уæхæн теоретикон æма эксперименталон цаутæ, æма рахастади еумæйаг теорий нимæдтитæ дурус нæ уонцæ, зæгъгæ. Федæни нæуæг эксперименттæ, ка 'й зонуй, теори раст нæй, зæгъгæ, уæхæн хатдзæгмæ æрцæуонцæ, фал нури уæнгæ ба е изайуй, абсолютон æцæгдзийнадæмæ тækкæ хæстæгдæр ка 'й, уæхæн æріүуди.

Эйнштейн теоретикон амæлттæй ке балæдæрун кодта хузи эффект (фотоэффект), уой туххæн ин лæвæрд æрцудæй Нобели преми. Раздæр еци ахсиаг фарста физики ахургæндти къуммæ тардта. Æ теоретикон бундорæвæрди е лæдæрун кодта, æрдзи фотонтæ, кенæ рохси кванттæ ке ес, уой. Интерференцибæл экспериментти фærци раги сбæрæг æй, рохс электромагнитон уолæнтæй конд ке æй. Раздæр уотæ нимад цудæй, уолæнтæ 'ма рохси кванттæмæ еумæйагæй неци ес, зæгъгæ, фал Эйнштейни гипотезæ кæрз нихмæ адтæй классикон теориæн. Æ хузиэффекти закъонæй царди медæгæ парахатæй пайдагонд цæуий, фотони туххæн ци гипотезæ райгон кодта, е ба квантон теорий ирæзтæн устур агъаз фæцæй æма абони дæр æй еци теорий бундорон хай.

Эйнштейн ци скодта, уомæн агкаг аргъ искæнуни туххæн æй Ньютони хæццæ рабарæн. Ньютони теоритæ æнционлæдæрæн

æнцæ, фал генийбæл уомæ гæсгæ 'й нимад, æма сæ е райгон-кодта, е исаразта фиццаг. Энштейни рахастади теоритæ ба бустæги зинлæдæрæн æнцæ, цифæнді лæмбунæгæй сæбæл ку æрдзорай, уæддæр. Ес уæхæн гъуди: устур ахургæндæй дæр, дан, ефстæгтæй фæстæмæ кæронмæ неке лæдæруй уони.

Абони мах уотæ нимайæн, - зæгъуй М.Харт, - æма Эйнштейни теори æ медесмæ гæсгæ Исаак Ньютони теориæй «растдæр» æй. Мадта, дан, æй нæ номхигыдь ба дæлдæр цæмæ ниввардтан? Уомæ гæсгæ, æма Ньютон ниввардта нуриккон наукæ æма техникаен бундор. Нуриккон техники исирæзт Эйнштейни фærци нæй, фал Ньютони фærци.

Эйнштейн райгурдæй 1879-аг анзи Германий, горæт Ульми. Ахур кодта астæугкаг скъолай Швейцарий æма 1900-аг анзи швейцайраг цæрæги бартæ райста. 1905 анзи Цюрихи университети философий дохтури къæпхæнмæ исхизтæй, фал еци рæстæги академион институтти æхеçæн бунат иссерун æ бон н'адтæй. Уæддæр еци анз ниммухур кодта æ докладтæ рахастади хайон теорибæл, хузи эффектбæл æма Броуни æзмæлди теорибæл.

Цалдæр анзей фæсте еци кустити фærци, бустæгидæр ба рахастадон хайон теорий фærци Эйнштейни кадæ фæууæлдæр æй куд тækкæ ирдæр æма хегъæдондæр ахургонд, уотæ. Æ теори хæлхъоййаг иссæй. Дарвини ма нимайæ, æндæра еунæг нуриккон ахургонд дæр нæма сæмбалдæй уæхæн фæйнæхусти аргъгæндити хæццæ. Гьеуæддæр 1913-аг анзи ба Берлинни университети профессор иссæй. Еци-ey рæстæги ма адтæй кайзер Вильгельми физики институтти директор æма Пруссаг наукити академий иуонг. Еци бунæтти косгæй æ бон адтæй науки, цæйбæрцæ 'й фæндадтæй, уойбæрцæ архайун.

Эйнштейн дзиуиттаг ке адтæй, уомæ гæсгæ ин Гитлери хецауеуæг кæнуни рæстæги Германий байзайун æдас н'адтæй. 1933-аг анзи штат Нью-Джерсий горæт Принстони æрцардæй æма æвзарæн кустити Институтти косун райдæдта. 1940-аг анзи Америки Еугонд Штатти бунæттон цæрæгбæл нимад æрцудæй. Эйнштейн фиццаг ке 'рхудта, еци силгоймаги хæццæ рахеçæн æй. Æ дуккаг уоси хæццæ ба нивгунæй фæццардæнцæ. Адтæй ин дууæ биццеуи. Ахургонд рамардæй 1955-аг анзи горæт Принстони.

Эйнштейн дуйней ци хабæрттæ цæүй, уонæмæ алкæддæр æ

гъос дардта, а цастингас арах равдесидæ политикон фарстатаæбæл дзоргæй. Е адтæй политикон æфхуæрдтити карз нихмæлæууæг, сионизми фарсхуæцæг. Хъæппæлтæ æма царди уавæртæмæ кастæй æрмæстдæр æхехузи цастингасæй. Эйнштейн берæ уарзта рагириз кæнун дæр, адтæй а карæмæ гæсгæ ездон, хуарз арахстæй гъесин фæндурбæл цæгъдуунмæ.

Ньютоны циртдзæвæнбæл финст к'адтæй, еци дзурдтæ Эйнштейнмæ минкъийдæр нæ хаунцæ: «Уадзæ ма æгæстæ цийнæ кæнонцæ, адæми дзилагæ уотæ ка срæсугъд кодта, уæхæн адæймаг ке цардæй а дуйнебæл.»

12. ЛУИ ПАСТЕР (1822 - 1895)

Францулаг химик аёма биолог Луи Пастер нимад әрцудæй медицини историй тækкæ тухгиндæр архайгутæй еуебæл.

Пастер хъæбæр берæ скодта науки ираæтæн. Дуйнеон медицини зундгонд иссæй, нез незæфтауæг микроорганизмти фудæй ке арфдæр кæнүй, уоци теорий фарсхуæцæг ке адтæй, уомæ гæсгæ. Луи Пастер исараазта профилактикон вакцинаци куд гæнгæ 'й, уой.

Пастер райгурдæй 1822-аг анзи Франций искæсæнæрдиги горæт Дольи. Медицинаæ ахур кодта Парижи колледжи. Студент уогæй нæма исбæрæг æй исуйнаг ахургонди устур скурдиадæ. Æ ахургæнгутæй еу ба уой фæсте имиста, химибæл, зæгъуй, дæснитæй н'адтæй. Фал еци ахургæнæг рæдуйгæ ке кодта, уой ин Луи Пастер бавдиста, 1847 анзи зонунади дохтури ном ку райста, уæд. Сæни тауæги кристаллти туххæн ци æвзарæн куститæ фæккодта, уони фæрци иссæй зундгонд химик æхсæз

әма инсәйанзудзудәй.

Уой фәесте ба Пастер ахур кәнун райдәдта, әңгъизт куд цәүй, уой. Луи байамудта: алци дәр сәнгъезүй, наукә уәди уәнгә ке наә зудта, уәхән микроорганизмти фәрци. Ахургонд ма бавдиста: әндәрхузи микроорганизмтә ку бахая әңгъезуни процессмә, уәд си исәвзурдзәй һәгъәугә продукт. Еци минеуәги әрәстәфтәй ба Пастер әрцудәй уәхән һәуәг гъудимә, әма микробтәй еуәй-еути бон әй һәгъәугә продукттә әма процесстә исәвзурун кәнун адәймаги әма фонси бауәрти медәгә.

Хуәцгә нэти теори ка райгон кодта, уонән сә фицаг н'адтәй Пастер. Уәхән гъудимә ма уой размә әрцудәнцә Джироламо Фракастро, Фридрих Хенп әма иннә ахургәндә. Фал әрмәстдәр Пастерән бантәстәй баууәндүн кәнун наукон әхсәнадә аллихузи фәлтәрәнтә әма аргументти фәрци еци теори раст ке әй, уобаәл.

Нез инфекций фәлбәл ку фәззинна, уәд си багъәуайгәнән ес, незхәссәг микроб адәймаги бауәрмә бахезун ку наә баудазай, уәд. Уомә гәсгә Пастер амудта, дохтурти кусти вазуггин бунат ке ахәссунцә бауәрмә цүумуртә бахаунәй хегъәуайгәнән мадзәлттә. Номхундәй ба Пастери әргъудигонд теори комкоммә ағыз фәцәй Джозеф Листерән ә хирурги архайди.

Незфәлдесәг бактериән адәймаги бауәрмә бафтуйән ес хуәруйнат әма ниуазуйнаги хәццә. Пастер иссердта микроорганизмтә ниуәсти медәгә куд исафгә 'нцә, уой мадзал. Еци миуә хуннүй «пастеризаци» әма си пайда кодтонцә, инфекци ләгъуз әхсирәй кәми исәвзурида, уомәй уәлдай алкәмиидәр.

Пастерән ә дәс әма дууинсәй анзи ку раевгъудәнцә, уәлтә райдәдта ахур кәнун таләуи нез. Е ай карз хуәцгәнез, әфтуй фонд, цәрәгйтә әма адәймагбәл. Пастер бавдиста, еци незән әхе сәрмагонд микробтә ке ес. Фал ахургонди устурдәр әнтәст ба адтәй, таләуи фәлмас тацилла исаразун. Еци ләмәгъ незихатт баудзиуонцә хәдзайрон фонси бауәрмә. Сә цардән тәссаг наә уогәй, етә ахур кодтонцә әңгъән нези нихмә ләуунбәл, иммунитет әөвзурдәй сә бауәри.

Пастер ә һәуәг әргъудигонд «хуасә» ку бавзурста фонсбәл, уәд уотә фәррәстмә 'й гъуддаг, әма әхсәнадә дес кодтонцә.

Уотæ рæхги ба исбæрæг æй, еци науæг мадзалæй ке ес пайдагæнæн берæ æндæрхузи æфтуйгæнестæй багъæуайкæнунмæ. Уонæмæ хауï хъæбæр лæгъуз æрранез дæр. Номхундæй Пастер æргъуди кодта уой нихмæ тох кæнуни фæрæзñæ. Æ теорий бундорбæл иннæ ахургæндтæн бантæстæй æндæрхузи цæфсæнэти нихмæ хуасæ иссерун, - зæгъæн, тиф, полиомелит æма æндæртæ.

Луи Пастер адтæй хъæбæр кустадзагъд, фæллад нæ зудта фæллойнæгæнгæй. Зундгонд æй æ иннæ наукон æнтæстити фæрци дæр. Æма кæд уонæн уоййасæбæл ахедундзийнадæ н'адтæй, уæддæр царди медæгæ ба сæ бунат иссердтонцæ, пайдагонд си цæуï нури уæнгæ.

Æ эксперименттæ еугурэмæй хуæздæр бавдистонцæ, бунтон листæг уодæгасбауæргъæдтæ сæхе зæрдтæй ке нæ фæззиннунцæ, уой. Пастер байгон кодта анаэробиози (бактерити) дессаги mineугутæ: уонæй беретæн сæ бон æй цæрун æнæ уæлдæфæй. Тутай тунæуафуни нэстæн Пастер ци хуастæ æргъуди кодта, уонæн ба адтæй устур коммерцион ахедундзийнадæ.

Бафеппайун гъæуï уой дæр, æма Пастер вакцинаæ ке æргъуди кодта карки халери нихмæ. Еци нез æнхиц æй хæдзайрон мæргтæмæ. Берæ фæддæзорæн ес ахургонди егъau наукон куститæбæл.

Пастер рамардæй Парижмæ хæстæг 1895 анзи. Уой арæх барунцæ дзиуарæфтауни бундорæвæрæг - дохтур Эдуард Дженнери хæццæ. Дженнери е `взарæн куститæ Пастерæй 80 анзи раздæр кодта, фал уæддæр Майкл Х.Харт ба фæстаги устурдæр лæгбæл нимайуй, уомæн æма дзиуарæфтаун тох кодта еунаæ нези нихмæ, Пастери иммунæгæнæн мадзal ба исбæстæй берæ нэстæй гъæуайкæнунмæ.

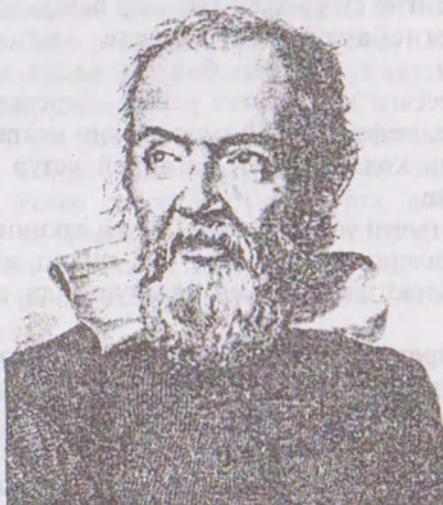
Нæудæсæймаг æноси æмбесæй фæстæмæ æгас дуйней берæ паддзахæдти адæймаги уйнаг царди дæргъцæ дууæ хатти фæффулдæр æй. Уотæ ке `сирæстæй царди дæргъцæ, е ба, Майкл Х.Харт куд зæгъуй, уомæ гæсгæ æй алли хеçæн адæймагæн дæр берæ сæйрагдæр адæми историй иннæ циfæнди устур æнтæститæй дæр. Автори аци гъудий хæццæ мах дæр арази ан. Уотæ уайуй, æма ни алкæмæндæр нуриккон наукæ `ма медицинæ дуккаг цард лæвар кæнунцæ. Адæймаги царди бæннтæ ке радаргъæнцæ, е æрмæст Пастери фæрци ку

адтайдæ, уæд, дан, æнæгурусхæй аци киунуги тækкæ фиццаг бунати уой ниввардтайна - зæгъуи Харт.

Фал гъеуæддæр æппундæр дузæрдугкаг нæй, евгъуд фæстаг дууæ æносеми рагмæлæт ке фестæндæр æй, е Луи Пастери фæрци дæр æй. Уомæ гæсгæ ба нæ номхигъди æрахæста бærzonдdæр бунæттæй еуей, - финсуй Харт.

13. ГАЛИЛЕО ГАЛИЛЕЙ

(1564-1642)

Италиаг устур ахургонд Галилео Галилей райгурдæй 1564 анзи горæт Пизи. Наукон анализи мадзал ка сирæзун кодта иннæ ахургæндтæй фулдæр, уонæн æнæмæнгæ сæ фиццаг Галилей æй. Аэригонæй ахур кодта Пизайнаг университети, фал æй æхцай нæхъæртони фудæй ниууагъта. Гъеуæддæр ин 1589 анзи бантæстæй ахургæнæгæй ниллаеуун еци университети. Цалдæр анзи фæстæдæр косун райдæдта Падуайнаг университети факультети æма си фæцæй 1610 анзи уæнгæ. Гъе, еци рæстæги бафтудæнцæ æ къохи æ наукон æнтæститæн сæ фулдæр. Ци егъуа наукон куститæ скодта, уонæн сæ фиццаг

хауй механикәмә. Аристотель күд амудта, уома гәсгә уәззау дзаумәуттәе сәрәй бүнмә цурдәр хаунцә рәуәг дзаумәуттәй. Берә ахургәндти фәлтәртәе еци гъудий хәңцә арази адтәнцә, уомән әма грекъаг философән устур кадә алтәй. Фал Галилей еци тезисбәл әнхәст не 'үүәндтәй әма цалдәр экспериментти искәнгәй, уайтагъд исбәрәг әй Аристотель раст ке н'адтәй. Гъуддаг уой медәгәе 'й әма әңгәгәй ба еугур дзаумәуттәе дәр, уәззау уа, рәуәг уа, хаунцә әмхузән тагъдадәй, уәлдәфбәл хафуни фудәй ма фәссабурдәр уәд, әндәра. (Уотә дәр нимайунцә, зәгъгә, Галилей ә эксперименттәе қәнгәй, дзаумәуттәе гәлста Пизи, бәрzonд мәсүгәй, фал е раст нәй.) Уәхән гъудимә әрцәугәй Галилей арфдәр къахун райдәдта. Бустәги бәльвурд исбарста дзаумай хауни рәстәг әма үәй дәргән над раңудәй, уони. Исбәрәг кодта, ести предмет күд бәрzonддәрәй хая, уотә тагъдәрәй-тагъдәр қәндәнәй ә тахт дәр. Еци наукон иссерд әхуәдәг ахсиаг әй. Е хүннүй ратагъдади әнәййевгә коэффициент (постоянный коэффициент ускорения). Никки ахсиагдәр ба е әй, әма Галилейән бантәстәй берә әмбаст наукон экспериментти хатдзәгтәе математикон формули баеу қәнун. Нуриккон науки медәгәе әнә математикон формулитәе әма мадзәлттәй пайдагәнгәй фезмәлән нәйис.

Галилейи иннәе устур әнтәст әй инерций закъони райгон. Фиццаг адәм уотә гъуди кодтонцә, әма әзмәләг дзаума әхе зәрдтәй әрсабур уодзәй, әрләудзәй, змәлун әй ци хъаурә қәнүй, уой ин кү рандә қәнай, уәд. Фал бабәй Галилейи фәлтәрәнтә бавдистонцә, еци гъуди рәдуд ке әй, уой. Әзмәлд ка уорамуй, еци хъауритән рандәгәнән кү уайдә (кәрәдзей әздирвуни, хафуни хъаури хузәннән), уәд хауәг дзаумай тахт некәд әрләудтайдә. Еци принцип әй физики сәйрагдәр принциптәй еу. Ньютон әй фәббәлвурдләр кодта әма 'й әхе сәрмагонд системәмә бахаста әзмәлди фиццаг закъони хузи.

Тәккә дессагдәр гъуддәгтә Галилей байгон кодта астрономий. 1600-аг әнзти райдайәни астрономий наукә адтәй ә тәккә хәлхъойтәбәл. Хъаугъатә цудәй Коперники гелиоцентрон теорий фәдонтәе (Хори дун-дүйней центр ка худта) әмә раздәриккон геоцентрон теорий фарсхуәцгүти 'хән - ета ба дун-дүйней центри Зәнхи җвардтонцә . 1604

анзи Галилей дзиллæн фегъосун кодта, Коперники гъудий хæццæ арази ке 'й, фал сæ уобæл цæмæй бауæндун кæна, уæхæн мадзæлттæ ба 'ймæ еци рæстæги нæма адтæй. 1609 анзи ба базулта, Голландий телескоп ке исаразтонцæ. Галилеймæ бахаудтæй айдагъдæр телескоп куд конд æй, уой æрфинст, æхе ин нæ фæууидта, фал имæ уæхæн ацъагъуæ разиндтæй æма рæхги ба æхуæдæг телескоп исаразта. 'Ма Галилейи арвмækæсæн адтæй дзæвгарæ рæвдзæдæр. Еци нæуæг фæрæзнæй пайдагæнгæй анзи дæргьи æ кьюхти бафтудæр цалдæр æмбаст наукон æнтæсти. Мæйæмæ кæсгæй, уæхæн хатдзæгмæ æрцудæй, æма е лигъз кьюре нæй, фал ибæл ес хъæбæр берæ арф арæхътæ æма бæрзонд хуæнхтæ. Аервон бауæртæ, куд зиннуий, уотæ æмлигъз æма раст нæ 'нцæ, фал сæ уæлцъарæ æй зæнхи уæлцъари хузæн хæнхултæ. Е кастæй Аерфæни фæдмæ æма уидта æхсирухуз мегъæй æмбæрzt æрвон бауæр нæ, фал æнæгъæнæ стьалути устур кьюпхæ. Етæ уотæ изол æнцæ арви итигъдади "ма хумæтæг цæстæй хæцæнтæй нæ зиннуунцæ, фал цума исеу унцæ, уотæ. Планетитæмæ лæмбунæг фækкастæй, æма фæууидта, Юпитери алфамбулай æ цуппар «бæлццони» (спутникки) ке зелунцæ.

Уоци хатдзæгæй исбæрæг æй, - астрономион бауæртæ æрмæст зæнхи аллифарс нæ зелунцæ, фал цифæнди æндæр планети алфамбулай дæр. Галилей кастæй хормæ æма 'йбæл уидта хорон фæдтæ. (Уой размæ æндæр адæм дæр æстæфтæнцæ хорбæл цидæр фæдтæ, фал ци 'нцæ æма кæцæй фæззиндтæнцæ, уоци фарстатæмæ ба наукон косгути æргом Галилей раздахта.)

Е æрæстæфтæй, мæйæ æма Бонвæрнонæн сæ фазитæ æнгæс ке 'нцæ. Еци еугур хатдзæгтæй бæлвурд бæрæг иссæй Коперники теорий рæстдзийнадæ, гьюма, зæнхæ æма иннæ планетитæ зелунцæ хори алфамбулайти. Телескоп ке исаразта æма уой фæрци наукон закъæнттæ ке байгон кодта Галилей, уомæй иссæй еугур дуйнебæл зундгонд адæймаг. Фал Коперники теорий фарс ке хуæстæй, уой туххæн имæ аргъауæндæнти косгутæ фæннихмæнцæ æма ин 1616 анзи бардзурд равардтонцæ, цæмæй бал Коперники теори адæми 'хæн ма парахат кæна. Цалдæр анзей дæргьи Галилей тухстæй дингæнгуги æлхъивдæй. 1623 анзи папа римаг ку рамардæй, уæд æй райийивта папа Урбан VIII-аг. Ахургондæн æрдæгсос, æрдæгæргомæй лæдæрдгонд æрцудæй, хъордард ке нæбал

цæудзæнæй, е.

Уой фæсте æхсæз анзей дæргьи Галилей финста æ тækкæ зундгондæр куст - «Диалог Дуйней дууæ тækкæ сæйрагдæр системей туххæн». Кiuнуги финст адтæй, Коперники теори ка гъæуай кодта æнæгурусхæй, уæхæн æвдесæндартæ. Мухури уагъд æрцудæй 1632 анзи дини косгути цензури аразийæй. Фал кiuнууга куддæр фæззиндтæй, уотæ ба дингæнгутæ исагъудæнцæ æма тагъд рæстæги Галилей æрлæудтæй римаг инквизиций тæрхони размæ. Фудгин æй кодтонцæ, 1616 анзи ци дзурд равардта, уой ke фехалдта, уой туххæн.

Куд фæуий, уотæ берæ дини ахургонди ke тæрæнгатæ кодтонцæ, уой нихмæ адтæнцæ. Еци дзамани аргъауæндæнтти бустæги карз фæткæвæрдтæ нимайгæй дæр Галилейбæл ци гъуддаг нихастонцæ, е адтæй гурусхаг æма ин æппунфæстаг ба лæмæгь тæрхон искодтонцæ. Ахæстьонæма 'й næ бакодтонцæ, фал ин искодтонцæ медхæдзайрон ахæсти тæрхон æма цардæй æ замманай вилли Арчетрий. Бардзурдмæ гæсгæ имæ иуазæг гъæуама ма цудайдæ, фал еци уагæвæрд æцæгæй ба æнхæстгонд næ цудæй. Æ устурдæр æфхуæрдбæл нимад цудæй, Зæнхæ хори алфамбулати ke зелуй, æ еци гъуди райьевун, æма уæд æндæр гæнæн ин næ уогæй 60-анздзуд ахургонд тæрхони бони уотæ бакодта. Магъя, æцæг æй, æви næ, фал, дан, Галилей тæрхони рæстæги æ дзурд ку фæцæй, уæд бунмæ Зæнхæмæ никкастæй æма сосæггæй загъта: «Уæддæр зелгæ кæнүй!»

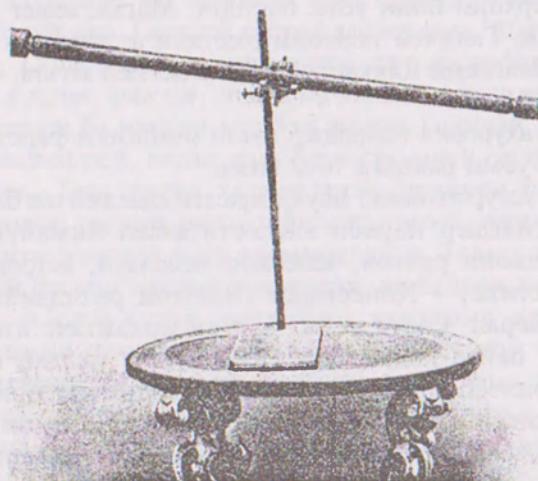
Арчетрий ахургонд идардæр куста механики фарстатæбæл. Мæлгæ дæр уоми ракодта 1642 анзи.

Галилей устур хьиамæт науки ирæсти æвæдæй næ байзадæй. Тækкæ ахсгиагдæр наукон æнтæститæбæл нимайун гъæуий инерций закъони район, телескоп исаразун, астрономий e 'взарæн куститæ, - Коперники гипотези рæстдзийнадæ ke фæрци исбæрæг кодта, етæ. Науки ахрайгæй ци нæуæг мадзæлтæй пайда кодта, етæ ин кæнунцæ уæлдай кадæ. Æ размæ ци философтæ-натуралисттæ фæнзтонцæ Аристотели сагъæстæ, уонæй игъауги Галилейи куститæ адтæнцæ æндæр, бæлвурдæр, æнæсайдæр бундорбæлæвæрд. Е уæхæн гъудий хæццæ арази н 'адтæй, æма наукон фарстати нимади лæгтæ, кенæ æхсæнданон ахрайгутæ ци зæгъонцæ, уой фæдбæл цо, зæгъгæ - фæнди Аристотель уа, фæнди ба аргъауæндæнтти

косгутæ. Ё наукон куститæ федаркодта аллихузон фæлварæнтæй. Астæуккаг æности аллихузон архайгутæ берæ фæдздорионцæ, ци гъæуама æрцæуа, е цæмæ гæсгæ æрцæу, уобæл, Галилей ба ци гъæуама æрцæуа, уой базонуни туххæн фæлварæнтæ кодта. Иннетæй игъауги æ наукон архайди мистикон æримисгæ миутæй нæ пайда кодта, фал царди æцæгдзийнади æууæлтæй. Ецирдиги Галилей адтæй æ размæк 'адтæй, уоци ахургæндтæй дзæвгарæ «нуриккондæр», нæуæгдæр сагъæсгæнæг, сауæнгæ ма Ньютонæй дæр.

Бафеппайун гъæуй уой дæр, æма Галилей адтæй динбæл æууæндæг адæймаг. Кæд ин тæрхон искодтонцæ, уæддæр динæй дæр, аргъауændonæй дæр нæ бартæстæй. Ёрмæстдæр тох кодта аргъауæндæнти хæцауди хæццæ, наукон кусти 'й цæмæй хьор ма даронцæ. Ё фæсте рантæсæг фæлтæртæ 'йбæл дес кодтонцæ - сæребарæ гъудий сæрвæлтау ке исистадæй еци тузмæг дзамани.

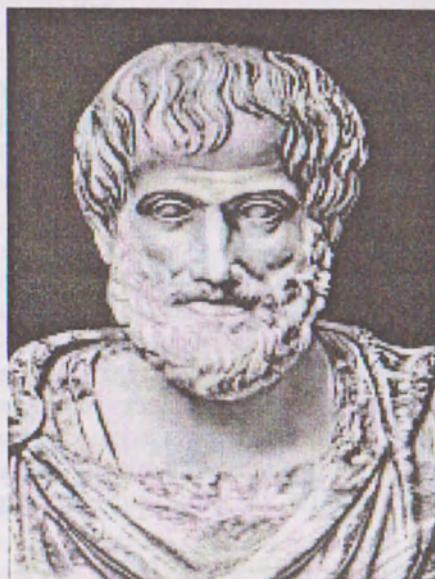
Гъеуæддæр тækкæ ахсиагдæр ба е адтæй, æма наукон æвзарæн кустити нæуæг мадзæлтæ ке æргъуди кодта, е.

Галилейи телескоп

14. АРИСТОТЕЛЬ

(384-322 əнзти недзаманти)

Аристотель адтәй рагон дүйней устур философ әма ахургонд. Е исараста формалон логики ахурадә, исгъәздүг кодта философи, наукәмә бахаста егъяу әвәрпәләгтә.

Аристотель нә ахуркәнүй, адәймаги ىарди, уәдта ахсәнади ىарди алли фәzzеләнән дәр әнцайән ке ес гъудибәл әма наукон анализбәл; дун-дүйне әвеппайдий, хъәрәу цаути къохти нәй, кенә ести әнәбәрәг хәлхъой уәларвон тухти дәлбарә, фал цидәрхузи раст закъәнтти бундорбәл әвәрд; аләми арф сагъәс кәнун ке гъәүй әрдзон дүйней алли фәzzинди аппәбәл дәр; уобәл әүүәнкә, әма нә хатдзәгти гъаумама әнцайән, ци фәzzиндитә әстәфән, уонәбәл, уәдта логикон бәлвурд гъудитәбәл. Аристотели еци гъудитә, тралицитә әнцә мистикә әма уәларвон әбәрәг тухтәбәл әүүәнки нихмә, уомә гәсгә рәстаяодән кодтонцә нигуләйнаг цивилизацибәл.

Аристотель райгурдәй недзаманти 384-аг анзи Македоний Стагири горәти. Ё фидә зундгонд дохтур адтәй. Ёвдәсанздуудәй Аристотель Афинәмә рандәй Платони Академий ахур кәнүнмә. Фәцәй си инсәй анзей бәрцә, уәдта Платони рамәләти фәсте ба рандәй уордигәй. Ё фиди хузән ә тоги адтәй биологи әма «практикон наукәмә» тулавастдзийнадә. Платони фәрци ба бауарзта философи.

342-аг анзи Аристотель Македонимә әрбаздахтәй әма паддзахи әртиндәсанздууд фуртән хәдзайрон ахургәнәгәй нилләудтәй. Еци биццеуи ном адтәй Устур Александр Македонаг. Аристотель әригон Александр цалдәр анзей дәргын фәййахур кодта.

335-аг анзи Александр паддзах ку иссәй, уәд Аристотель нәүәгәй Афинәмә рандәй әма уоми әхе скъола - Ликей (лицей) байгон кодта. Афини бабәй фәццаардәй дуудаес анзи. Растви рәстәги ба Александр е `фәсәти хәецца ахәсгәе шудәй зәнхитә тугъдити. Македонский факт наә иста ә ахургәнәгәй, фал ин характеристәй әхцатә ләвардта ә наукон әвзарән куститә кәнүнмә. Ахургондән паддзахадә әхцай фәрәзниятәй некәд әнхус кодта уәди уәнгәе, уәдта уой фәсте дәр берә әности дәргын.

Фал уәддәр Аристотель бустәги әдас ба н' адтәй, Александр хәецца баст ке адтәй, уомәй. Ахургонд ләудтәй паддзахи карз, әгъатир әгъдәутти нихмә. Александр Аристотели хүәрифуртбәл ку фәггүрусхә `й, уәйгәнәг әй, зәгъгәе, әма `й ку рамардтонцә, уәд ахургондән дәр тәссаг адтәй уой халә рапхәрунәй. Фал әй паддзах әхе уагбәл ниууагъта.

323-аг анзи Александр ку рамардәй, уәд Афинә Македонскийни нихмәләүүәг къуари дәлбарәмә бацуудәй әма Аристотельн, куд «цъумурән», уотә тәрхон исаразтонцә. Ё карна Сократи карни хузән рауадәй, әвдай әхсәз анзей размә ка рамардәй, уой. Е горәтәй ледзгәй загъта, зәгъгәе, Афинән философиябәл гириз кәнүни барә наә радтдзәнән. Рамардәй недзаманти рәстәги 322 анзи 62 анздзуудәй. Деси әфтауй Аристотель цәйбәрцә скодта, е. Max уәнгәе ә куститәй әрхъәрттәй авд әма дуунисәй, фал ахургәндтә куд нимайунцә, уомә гәсгәе ба ә киунугута 170-әй минкъийдәр н' адтәнцә. Цәйбәрцә зудта әма кәбәлти рапхъәрттәнцә ә

наукон куститæ, етæ аенцæ уæди рæстæги анæгъæнæ наукон энциклопеди. Аристотель финста астрономибæл, зоологибæл, эмбриологибæл, географибæл, геологибæл, физикæбæл, анатомибæл, физиологибæл æма, рагон грекъæтгæн зундгонд иннæ наукитабæл. Æ куститæн сæ еу хай адтæй, æ размæ ци зонундзийнæтдæ æмбурдгонд æрцудæнцæ, уонæй; иннæ хай, гъæугæ информаци æмбурд кæнуумæ ке байхуæрста, уони æрмæгутæй; æртигкаг хай ба - æхе анæбæрцæ берæ æвзарæн æма æртасæн архайди æрмæгутæй.

Цæмæй аллихузти наукити æвзарæгæн бæzzай, уой туххæн гъæуй хъæбæр берæ зонун. Фæстæдæр ци фæлтæртæ цардæй, уонæй уæхæн анæуаг гъæздуг эрудици ефстæгтæмæ адтæй. Аристотель адтæй хегъæдон философ, е финста этикæ æма метафизикæбæл, психологи æма экономикæбæл, теологи æма политикæбæл, риторикæ æма эстетикæбæл. Финста ма никкидæр ахурадæбæл, поэзибæл, варварти æгъдæуттæбæл, Афини конституцибæл. Ци næ ба зудта уæд! Æ куститæй еу адтæй цалдæр фæйнæхузи паддзахадей конституцитæбæл финст, æвзурста син сæ хуарз, сæ лæгъуз гъуддæгтæ, барста сæ кæрæдзей хæццæ, анализ син кодта.

Æвæдзи, æ тækкæ ахсиагдæр куст æй логики теорий туххæн. Аристотель нимад цæуй философий еци хай и бундорæвæрæгбæл. Æма æцæгæйдæр æ логикон зунди раҳости фæрци бантæстæй ахуради фæйнæ рауæнеми уотæ берæ скæнун Аристотельæн. Уомæ адтæй куст рараст кæнуни лæгигъæдæ. Ци курухон хатдзæгтæмæ æрцæуидæ, етæ царди медæгæ берæ фæззелæнти бæзтæнцæ. Аристотель адтæй лæмбунаæг, пайды кодта æцæгдзийнади бундорæй, экстремист æма мистик næ уогæй. Анæмæнгæ, рæдуйгæ дæр кодта, фал еци гъудити устур денгизи уагъта минкъий рæдудтитæ. Нигулæйнаг философий ирæэтбæл Аристотели архайд хъæбæр фæббæрæг æй. Æ куститæ тæлмацгонд æрцудæнцæ рагон æма астæуккаг æности латинааг, сирияаг, араббаг, италиаг, францаг, дзиуиттаг, немуцаг уæдта англисаг æвзæгтæмæ. Фæстæдæри грекъаг финансугтæ ин æ куститæ ахур кодтонцæ æма десæй мардæнцæ. Византиаг философтæ дæр уотæ. Æ куститæ ислами философибæл уотæ фæббæрæг æнцæ, уотæ 'й исæййивтонцæ, æма цалдæр æносей дæргъи европаг философибæл неци уадæй уой рази. Араббаг еутур философти тækкæ зундгонддæртæй еу - Аверроэс

рагъавта ислами теологи ёма Аристотели ахурадæ фæйьеу кæнунмæ. Астæуккаг ёности тækкæ дзурдзæугæдæр дзиуиттаг философтæй еу - Маймонид дæр си уæхæн синтез исаразунмæ гъавта иудаизми хæццæ. Фал ецирдиги тækкæ зундгонддæр ёма тækкæ фæнзуйнагдæр куст ба «Сумма Теологии» ниффинста устур киристон ахургонд Фома Аквинский. Аристотели гъудити уацари ка бахаудтæй, еци астæуккагæносон ахургæндæтæ уотæ берæ 'нцæ, ёма сæ нимæдзæ дæр зин базонæн æй.

Аристотельæн астæуккаг ёности, раст мæнæ изæдмæ нæ ковдзæнæ, уæхæн кадæ адтæй. Ё куститæ надрохсæнæг цирағы хузи н'адтæнцæ, фал иуæнгтæбæттæн рæвæйни хузæн, сауæнгæ ма уорамгæ дæр кодтонцæ наукон æвзарæн архайд, уомæн ёма неке нифс кодта уонæбæл биндзи фæд ниууадзун дæр. Гъай-гъайдæр æ фæлонти уæхæн «хъæрау æууæнкæ» æ рæстæги Аристотели зæрдæмæ нæ фæццудайда, уомæн, ёма æхуæдæг уарзта сæребарæ гъуди, æргом дзуанди. Алцæмæн дæр ес фæххуæздæргæнæн.

Аристотели ахуради фæззелæнтæй еуæй-eutæ абони махмæ æверхъяу кæсунцæ. Дзурдæн, е адтæй цагъайради фарс, уомæн ёма, дан, æрдзи арæзт уотæ 'й. Ё еци гъудимæ гæсгæ силгоймаги нимадта æхсæнади медæгæ, æррастæ, хъумацæн æмпъозæн куд уа, уой хузæн. Аци дæнцæй бæрæг æй, уæди рæстæги наэлгоймаги рази силгоймагбæл ке неци бартæ уадæй. Фал Аристотели уæдиккон гъудитæй беретæ дессаг ёма бунати 'нцæ нуртæккæ дæр. Зæгъæн: «Мæгурдзийнадæ революци ёма фудракæнлдзийнæдтæ расайй...» «Адæмæн унафæ куд гæнгæ 'й, уобæл сагъæсгæнгутæ еугурдæр уотæ нимайунцæ, ёма сæйраг хæцауади карнæ фæсевæди ахургондзийнадæй аразгæ 'й». (Аристотели рæстæги, гъай-гъайдæр, æхсæнадон ахурадæ нæма адтæй, уæддæр е ба гъуддæгтæ размæуинæг адтæй.) Фæстæдæр ёности Аристотели кадæ дзæвгарæ фæддæркиудтæй. Гъсуæддæр уойбæрцæ рæстæги дæргьци пайдагонд цудæй царди медæгæ æ куститæй, ёма ахургонд Майкл Х.Харт фæсмон дæр ма кæнуй, æ номхигъди 'й уæлдæр бунати ниввæрун æ бон ке нæй, уобæл. Е Аристотельæн æхе фуд нæ 'й, фал æ сæрæй ци дууадæс лæги лæуий номхигъди, уони æгæр устур фæд ниууагъди «фуд» дуйнеон историй медæгæ.

15. ЕВКЛИД

(Æ хабәрттæ зундгонд əнцæ недзаманти 300-аг анзæй фæстæмæ.)

Нæ номхигъдæй æрмæстдæр къуар лæгемæн ес еугурдуйней зундгонд грекъаг ахургонд-геометр Евклиди хузæн кадæ. Кæд æма сæ уодæгасæй Наполеон, Устур Александр, Мартин Лютери хузæн лæгтæ зундгонддаер адтæнцæ Евклидæй, уæддæр рæстæг куд цæүй, уотæ ба уой кадæ фулдæргæнгæ цæудзæй уони кадæй. Аци ахургонд кæд цифæнди нимади æй, уæддæр ин æ царди хабæрттæмæ ба дæсни н' ан. Уой зонæн, æма Евклид Александри ахургæнæг адтæй Египети недзаманти 300-аг анзмæ хæстæг. Циуавæр континентбæл æма кæци горæти райгурдæй, уобæл нæбал дзорæн, фал ма, сауæнгæ, кæд райгурдæй уæдта кæд рамардæй, етæ дæр бæрæг н' æнцæ. Евклид æй цалдæр киунугей автор, уонæй еуæй-еуетæ мах уæнгæ дæр æрхъæрттæнцæ, фал историй уæхæн устур бунат ба æрахæста еунæги фæрци - геометрий ахургæнæн киунугæ

«Райдайәнтә» («Начала»), зәгъгә.

Киунуги ци теоремитә ес, уонән сә фулдәр уой размә дәр зундгонд адтәнцә, теоремити бәлвурдкәнүйнәдтә (теоремитә) дәр - уотә. Евклиди устур ләгигъәдәбәл нимайүн гъәүй уой, ама киунугән еумәйаг пълан ке скодта, уәдта әрмәгутә системи хузи ке әривардта. Куст фулдәр цудәй фагә аксиомитә ама постулаттә әвзарунбәл ама әмбурд кәнунбәл. Е адтәй тухааст уәззая зунди куст, гъудәй си еппәрдхузи гъуди кәнун, «хурфәмә кәсун». Уой фәсте ба бунтон ләмбунәгәй фәд-фәди әривардта теоремитә, системә син исараzystа. Уонәй алкедәр логикон хузи баст адтәй, игурдәй ә разәй, еци теоремәй, кенә теоремитәй. Кәми гъудәй, уоци рауәнти Евклид хъортә әнхәст кодта, бафтаудә мәхçoхтә әнхәрсәггәттәй ама гъәугә бәлвурдкәнүйнәдтәй.

Киунугә «Райдайәнти» фулдәр ләвәрд цәүй планетари ама стереометрий бундортә, фал ма си ес устур гәппәлтә алгебрә ама нимәдзити теорибәл, әрмәст етә уотә цәмәдессаг нәбал әнцә нури рәстәги. «Райдайәнтә» күд ахури киунугә, уотә цәруй 2 мин анземәй фулдәр, ама уомә гәсгә әй, нури уәнгәе финист цидәрилдәр киунугутә әрцудәй, уонәй тәккә амондгундәр. Евклид уотә дәсни исараzystа ә куст, ама ә размә финист ка 'рцудәй ахурадон киунугәй геометрибәл, уони еугурейдәр әнхәстәй раййивта, 'ма сә феронх кәнун кодта. «Райдайәнтә» финист адтәй грекъагау, фал тагъд рәстәги берә әндәр әвзәгтәмә тәлмацгонд әрцудәй. Фиццаг мухурон рауагъд фәззиндтәй 1482 анзи, әдеугурәй әртә анзей фәсте, Гутенберг киунугәмухургәнән ку саразта, уәдәй. Уәдәй нурмә мухургонд әрцудәй мин фәйнәхузи рауагъдемәй фулдәр. «Райдайәнтә» адтәй адәймаги зундәвзарән, хъанзкосунгәнән, логикә ирәзүнкәнүнмә Аристотели кәцифәнди трактаттәй дәр ахсиагдәр. Еци киунугә әй кәрөнмә арәэл дедуктивон структури хуәздәр әвдесәндар, ама ә фәззиндәй нури уәнгә деси әфтауј гъудигәнәг курухон ләгти.

Раст ци уа, уой зәгъун гъәүй: Евклиди киунугә адтәй нуриккон науки ирәэти сәйрагдәр фенцайән. Бәлвурд әстәфүйнәгтә әрәмбурд кәнәе ама син хатдзәгтә, рабарститә искаенә, наукае айдагъ уомәй нәй.

Нуриккон наукæн берæ дессæгтæ бантæстæй эмпиризм æма фæлварæнтæ кæнуни æмархайдæй - еуæрдиги, иннердиги ба хуæрз лæмбунæг æвзарæн куститæ æма дедуктивон зундрахasti фærци.

Max æй бæлвурд нæ зонæн, наукæ раздæр Китай кенæ Японий цæмæннæ фæззиндтæй, фал Европи. Федарæй нæ бон зæгъун æй, е хумæтæги ке нæй. Æнæмæнгæ, уомæн устур агъаз фæцæнцæ Ньютон, Галилео Галилей, Коперник, Кеплер æма иннæ уæхæн æмбесонди лæгтæ. Берæ лæдæрун æй нæ гъæуй, еци лæгтæ Искæсæни нæ, фал Европи ке фæззиндтæнцæ, уомæн адтæй æхе сæрмагонд рæуæннæ. Нигулæн Европи уотæ æновуд ке адтæнцæ наукæбæл, е фулдæр æй грекъаг рационализм æма федæни фæлтæртæн ци математикон зонундзийнæдтæ ниуугътонцæ, уони фærци. Европæгтæ хуарз зудтонцæ, - цалдæр физикон принципи ес, уонæй ба игурунцæ иннетæ еугурæйдæр. (Европæгтæ Евклиди геометри абстрактон системæбæл нæ нимадтонцæ. Етæ 'й уотæ нимадтонцæ æма Евклиди постулаттæ, уæдта уони байвæд ба æ теоремитæ, арф сæбæл ку расагъæс кæнай, уæд æвдесунцæ æцæгдзийнадæ.)

Уæдæйти ци лæгти кой искодтан, етæ еугурæйдæр адтæнцæ Евклиди фæдонтæ. Етæ лæмбунæгæй ахур кодтонцæ киунугæ «Райдайæнтæ», æма еци зонундзийнæдтæбæл æнцойнæгæнгæй ба федар бундор æвардтонцæ сæ математикон зонундзийнæдтæн. Евклиди сфæлдистадæ Исаак Ньютонбæл куд исбидтæй, уой æвдесуй æ устур киунуги «Натуралон философий математикон райдайæнтæ». «Райдайæнти» хузæн е дæр æй геометрион сорæти араæт. Уæдæй ардæмæ берæ нигулæйнаг ахургæндтæ Евклиди фæнзæй, цалдæр нæуæг гъудилемæй райдаиуонцæ æма логикон мадзæлтти фærци æрцæуионцæ бæлвурд бæрæг хатдзæгтæмæ. Уотæ кустонцæ берæ математиктæ - Бертран Рассел æма Альfred Норт Уайтхеди хузæннæ, уæдта философтæ - Спинозæ æма иннетæ.

Дессаг куд нæ 'й Китай?! Æнæгъæнæ æности дæргьи уоми техникæ цурддæр ирæзтæй Европæй. Уотемæй ба Китайий Евклиди хузæн математиктæ некæд адтæй, æма сæмæ уой фудæй ба н'адтæй Европи хузæн теоретикон математикон бундор. (Китайæгтæ хуарз зудтонцæ практикон геометри, фал сæ геометрион зонундзийнæдтæй дедуктивон схемити хузи рапаразун ба н'адтæй сæ бон.)

Евклиди куститæ нæ дзамани 1600-аг анзи уæнгæ тæлмацгонд н'адтæнцæ Китайи. Цалдæр сæдæ анзи рацудæй, Евклиди хъиамæттæн цалинмæ агкаг аргъ кæнун райдæдтонцæ ахургонд китайæттæ. Уæди уæнгæ китайæттæмæ н'адтæй æцæг наукон куститæ.

Е хаий Японимæ дæр,- Евклиди куст си нæ зудтонцæ сауæнгæ 18-аг æноси уæнгæ, æма ин гьеуæддæр æ медес æнхæст нæ балæдæрдтæнцæ. Еци паддзахади абони хъæбæр берæ устур ахургæндтæ ес, фал Евклиди киунугæ цалинмæ уоми зундгонд иссæй адæмæн, уæдмæ ба си еунæг хузæнон ахургонд дæр нæма адтæй.

Нуртæккæ зин зæгъæн æй, Евклид син над ку нæ бакъæрткодтайдае, уæд цума европæгтæ нуриккон наукæ исараztайонцæ!

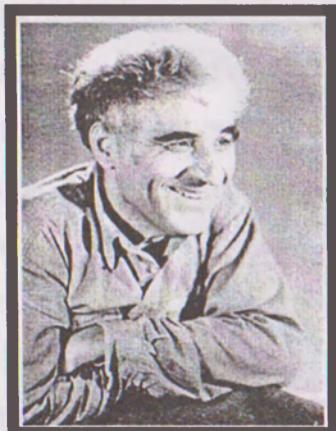
Нуриккон математиктæ зонунцæ, Евклиди геометри еунæг ке нæй, фал евгъуд 150 анзей дæргьи берæ «æнæевклидон» геометритæ ке фæззиндтæй. Эйнштейни æмрахастади теори ку банимадтонцæ æцæгбæл, уæдæй ардæмæ ба уæхæн хатдзæгмæ æрцудæнцæ, æма, дан, Евклиди теори алкæд раст нæ фæуий æцæг Дун-дуйней уавæрти. Дæнцæн, сау гъоргъитæ æма нейтронон стъялути хуæдрæбун, тухуаст тухгин гравитацион фæзтæ кæми фæззинний, - уоми Евклиди геометри дуйней æцæг уавæр не 'вдесуй. Фал етæ ефстаг æнахур цаутæ æнцæ, фулдæр хæттити Евклиди геометри хъæбæр æрхæстæгутæй реалон æцæгдзийнадæмæ.

Адæми зонундзийнæтæ науки ке сберæнцæ, е Евклиди хъиамæттæ æппундæр нæ ниллаe кæнуй. Неке æма некаæд гурусхæ кæнуй, Евклид математикон наукæмæ ци æносон æвæрæнтæ бахаста, етæ цивилизацийæн устур агъаз ке фæцæнцæ, уобæл.

Уодзæнæй ма

ТЕДЕТИ ГЕУÆРГИ

19 июни 2002 анзи цардæй рацох æй нæ республики курдиадгундæр финсгуттæй еу - Тедети Алексей фурт Геуæрги.

Геуæрги райгурдаэй 21 декабри 1938 анзи Кирови гъæуи. Каст фæцæй Цæгат Кавкази Хуæнхаг-металлургон институти металлургон факультет. Куста Украинаи. Цæгат Иристонмæ ку исæздахтæй, уæд косун райдæдта Финсгуги Цæдеси литературуон консультантæй. Æ царди фæстаг бæнти уæнгæ адтæй журнал «Дарьял»-и бæрнон секретарь.

Тедети Геуæрги финста уруссагау. Мухури ин рацудæнцæ: радзурдтæ æма уацаути æмбурдгæндтæ «Серебряный рог», «Ночная охота», «Черная жемчужина». Ирон театр ин ниввардта æ пьеситæбл - «Свет и солнце» æма «Чаша, секира и плуг» - спектакльтæ.

Тедети Геуæрги адтæй дууæ сувæллоней фидæ. Царди æма сфæлдистади Геуæрги æхе равдиста æвзигъд æма курдиатгунæй. Кустмæ зийнадæ некæд кодта, зонгæ дæр кодта хъæбæр берæ. Адтæй æ адæми æцæг патриот, раст æма æргомдзурд адæймаг. Геуæргий адæм базудтонцæ куд публицист, драматург, финсæг, æхсæнадон косæг, адтæй Уæрæсей Федераций финсгуги цæдеси иуонг. Æ царди фæстаг бæнти уæнгæ нæ райийвта æ гъудитæ, æ принциптæ.

Рoxсаг æма имисуйнаг уæд. Æ фæсте ке ниууагъта, еци адæмæн хуарзбæл баудæд.

ТИГИТИ ЮРИЙ

Аци анзи 20 июни а зэрди куст бандадэй игъустгонд поэт ёма журналист, нэг республики культуры скъуэлхт косэг Тигити Аршаки фурт Юрийн.

Тигий-фурт райгурдаэй 1934 анзи Ногири. Астажуккаг скъюла каст ку фәцәй, уәд бацуудаэй Цәгат Иристони паддзахадон педагогон институти филологий факультетмә. Фәсахур фиццаг куста Рахезфарси райони газети редакций, уәдта нэг республики культуры Министради. Уой фәесте ба а цард исбаста газет «Рәстдзинадәбәл», фәккуста си а мәләти бонмә.

Юрий финсун райдәдта 50-аг ёнзти райдайәни. Е мдзәвгитә мухургонд цудәнцә журнал «Мах дуги» ёма газет «Рәстдзинади».

Тигити Юрий адтәй хәларзәрдә, цәстуарzon ёма уәздан адәймаг. Кустмә зинадаэ нэг кодта, ниффинста берә очерктә, критикон уацтә. Фал а сәйраг гүуддаг адтәй поэзи. Е 'мдзәвгитә ёма поэмитә рацуудәнцә цалдәр хең киунугемәй.

Юрийн уотә тагъд раскъундзәй а царди уедагә, уой јнгъял неке адтәй. Рохсаг уо, Юрий!

НОМЕРИ ЕС:

ИКЪАТИ А.	РАДЗУРДТАË	3
БАБОЧИТИ Р.	ÆМДЗÆВГИТАË	23
МÆРЗОЙТИ С.	РАДЗУРДТАË	31
ХЬОДЗАТЫ А.	ÆРТЫТАË (Æмдзæвгæтæ)	36
МАЛИТИ В.	БОНИ МÆЛÆТ (повесть)	47
ХУЫГАТЫ С.	РАДЗЫРДГАË	91
ДЗОДЗАТИ В.	ТАУРÆХЪТАË	115
ТЬЕХТЫ В.	ЗÆЛИНÆ (Нырыккон таурæгъ)	120
ТЬУРИТИ К.	ÆМБАЛИ СОРÆТ (Этюд)	126
 <u>СУВÆЛЛАЕНТТИ ДУЙНЕ</u>		
Г.Х. АНДЕРСЕН.	Гъæддаg донихъæзтæ	130
АНГЛИСАГ РАДЗУРДТАË		143
 <u>ТЕТЦОЙТИ ТАЙМУРАЗ: 80 АНЗИ</u>		
 <u>АЛÆМОН СФÆЛЛИСТАДАË</u>		
РАГОН ОБÆЙТТАË		158
НИМÆДЗИ БÆРÆГГÆНÆНТАË		158
ÆФЦÆГГÆСТАË		159
ГАБОНÆ		159
ФÆЛДЕСУН		160
МУГГАГИ ТАУРÆХЪТАËЙ		161
СКЬОДТАТИ Э.	МАРДИ ÆГЬДÆУТТИ ТУХХÆН	162
БÆХФÆЛДЕСУН		167

ГУРДЗИБЕТИ Б. ФАДАУИ МÆСУГ

175

ПУБЛИЦИСТИКА

ÆЛБОРТЫ Х. ДИГОРГОМИ	182
ТҮЙГЪАНТИ М. КЬОСТА ДИГОРИ	220
ГОБЕТИ А. ГОБЕТИ МУГГАГИ РАВЗУРДИ ТУХХЭН АССИЙАГИ РАДЗУРД	223 225

КРИТИКА А·МА БИБЛИОГРАФИ

БÆЛОТИ И. СИЛГОЙМАГИ КАРНÆ МАЛИТИ ГЕУÆРГИЙ СФÆЛДИСТАДИ	228
---	-----

ЖУРНАЛ «ИРÆФИ» ЭНПИКЛОПЕДИ 239

НЕДЗАМАНТИ АДÆМИ ЦАРД	241
ИСТОРИЙ РАЙДАЙÆН	246
100 ТÆККÆ УСТУРДÆР АДÆЙМАГИ	250
АЛЬБЕРТ ЭЙНШТЕЙН	255
ЛУИ ПАСТЕР	261
ГАЛИЛЕО ГАЛИЛЕЙ	264
АРИСТОТЕЛЬ	269
ЕВКЛИД	273

ГЕДЕТИ ГЕУÆРГИ 277

ТИГИТИ ЮРИЙ 278